STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09890

BAYM SHAYN FUN RAMPE-LIKHT

Maks Klos

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מאַקס קלאָם

בײַם שײַן פֿון ראַמפּע־ליכט

שער - בלאַט, אילוסטראַציעס און וויניעטן
געצייכנט דורך דער קינסטלערין
רות קרוין

רעדאַקטאָר:
משה קנאַפּהייס

יוביליי-אויסגאַבע

דערשינען מיט דער מיטהילף פון די
איניציאַטאָרן און בײַשטײַערערס —
פרײַנד פונעם מחבר צו זײַן קײַלעכיקן
יובל יאָרן אויף דער ײדישער בינע

געדרוקט אין טויזנט עקזעמפּלאַרן
אויף אילוסטראַציע - פּאַפּיר „סעלקאַט"

געזעצט און געדרוקט אין
דער דרוקערײַ פון
סימאָן עדעלמאַן
"סטילאָס"

לינאָטיפּיסט: חיים-אהרן יום-טוב
מעטראַמפּאַזש: קלמן שענקער
דרוקערס: פּיניעראָ און אַרליאַ

מאַקס קלאָס

בײַם שײַן פֿון ראַמפּע־ליכט

בוענאָס־אײַרעס 1972

MAX KLOS

BAIM SCHAIN FUN RAMPELIJT

EN EL REFLEJO DE LAS CANDILEJAS

Portada, Ilustraciones y Viñetas:
RUT KROIN

IMPRESO EN LA ARGENTINA
Copyright by Autor

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723

BUENOS AIRES
1972

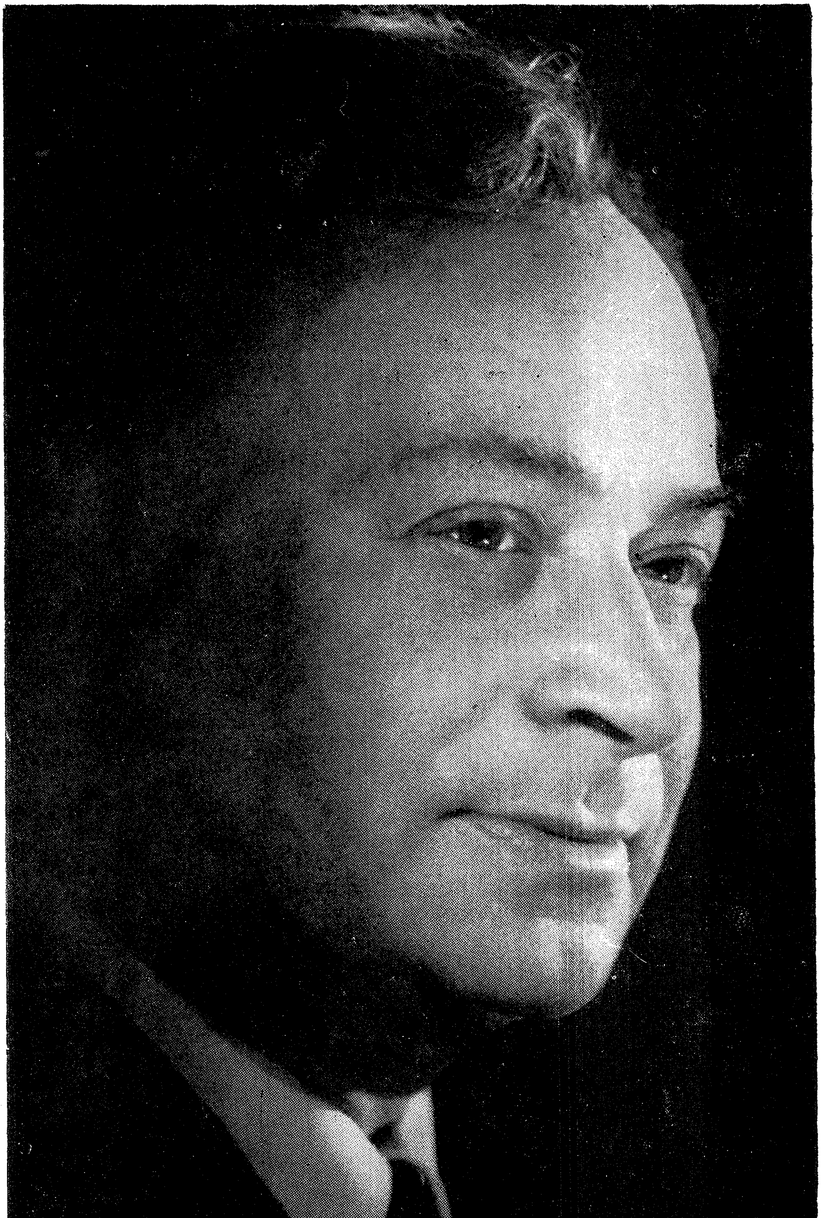

מאַקס קלאָס

געהייליקט דעם אָנדענק פון מײַן

פֿאָטער **ו ו אָ ל ף - ב ע ר**

און די אומגעבראַכטע על קידוש-
השם דורך די נאַצישע רוצחים:

מײַן מאַמע **פ ע ס ע - ר ח ל**

מײַן ברודער **איטשע** מיט זײַן פרוי
גאָלדע און זייערע צוויי קינדער;
מײַן שוועסטער **ביילע** מיט איר מאַן
און זייערע צוויי קינדער הי"ד

רשימה פון
איניציאַטאָרן און ביישטייערס

אַבראַמאָוויטש וויקטאָר
און מלכה
אָגראָדניק ישראל
און פרוי
אַדלער חיים
אַהל חיים
אַווערבאַך משה
אַטלאַס ראָבערטאָ
ברידער איוואַן
אונגער דוד און פרוי
אָרליק הירש־לייב
און פרוי
אַשפּיץ לעאָן
באַראַץ סימאָן
בלאַו עוכעניאָ
בלאַו צפורה
בענכאַמיל כוליאַן
און פרוי
בומאַזשני פּעדראָ ד"ר
ברידער ברוקמאַן
גאָלדבערגער רודאָלפאָ
און אידאַ
גאָלדוואַסער מאַטיאַס
און פרוי
ברידער גורעוויטש
גערראָ הענרי
גרייווער כואַן
גרייווער פּעדראָ
האַלפּערן כאָסע און
קאַראָלינאַ
האַלטרעכט משה
און פרוי
האַניסמאַן מאַניע
האַפּלער שאַיע
וויגאָדסקי גרשון
און פרוי
ווינדלער לעאָן

ווינטער קאַרלאָס
ווינטער סיאָמאַ
און פרידאַ
ווײַנשטיין סעמועל
און פרוי
ווײַס בערטאָלדאָ
זאַבלודאָווסקי דוד
און פרוי
זלאָטניק גרעגאָריאָ
זשעלאַזני גרעגאָריאָ
טיטו און פאַמיליע
טעמפּעלדינער ישראל
און פרוי
יאַבלאָקאָווסקי אַגאַש־
קאַ
יאָפּע חיים
ישמח ברוך
לוביניעצקי דוד און
לאַוראַ
לאָנדנער ראָסיטאַ
ליכטשטיין מאָניעק
ליכטרעגער כאָסע
לעבוואָל ראַפאַעל
מאַקאַוויסיוס לעאָן ד"ר
מיטעלמאַן לעאָן
און פרוי
ברידער מאַיער
מאַנדעלבאַום בערנאַר־
דאָ
מיסיאָר אַברהם
מערענשטיין יוסף
מעשאַני כאַקאָבאָ אינזי
מאָשקאָוויטש כאָסע
מאָשקאָוויטש העלענאַ
נאַדעל איסידאָראָ
נוסינבאַום בענכאַמין
און פרוי

נײַבערגער איסאַק
און פרוי
נעבאָשטשיק הערשל
נעמיראָווסקי לוי
און אסתר
סאַלנוצקי יאַנעק
און פרוי
סטעמפּלער מאַקס
סענד מאָריס
פאַקמאַן ערנעסטאָ ד"ר
פּאָפּילעווסקי מאַריאָ
פּעטשאָרסקי פּעדראָ
פּאָגעלמאַן מאַנועל
פאָנדע ברידער זלמן
פײַנלאַנד סימאָן
פישער חיים און צביה
ברידער פליגלער
פרידמאַן יודל
פרענקעל כאָסע
צוקערמאַן זונדל
און פרוי
קאָבלענץ יאָשקע
קאַרנער משה און
פעליסאַ
קאַצאָוויטש נח
קאַצאָוויטש סאָניאַ
קוליגאָווסקי מענדל
און פרוי
קימאַן וואַלענטין
קלאָס פרידאַ
קנאָבעל אַהרן
קראַסנאָפּאָל העוריקע
און אידאַ
קריסטאַל שלמה
און אידאַ

ראַסנאָווסקי מאַרקוס
ראָזענבלאַט חיים
ראָוש בערנאַרדאָ
שאַלקאָוויטש אַלגאַ
שאַמוט ישראל
שטראָוז לעאָן
שושאַן ישראל אינזי
שוואַרצבאַום בענכאַמין

אַרגענטינער יידישע קולטור־באַוועגונג

פאַמיליע אַוגוסטאָווער

אימפּער ס. ק. אַ.

מעבל „אינדעפּענדענ־סיאַ ס.אַ.ד.פּ."

הילאַ אַסטפעלד
זעליק בערדיטשעווסקי
גאָטמעלף
אַברהם און כוליאַ

כוליאַ גאָטליב
פאַנאַדעריאַ גאָלדשטיין
שמעון גובערעק
וואָלף גלוקמאַן
געלפאַנד
מאַקס און שרה
גאַבריעל דובקאָווסקי
סאַמועל דרושקאָוויטש
חנאַ וואָלינסקי
סימאָן וואָלפּזאָן

העריו וואַרטאַווסקי
און פאַמיליע
משה ווינאַגראַד
לעאָן ווינדלער
פעליקס ווערניק
פאַמיליע ווישניעוויטש
שמואל וועגנער
חזן שלום כץ און פרוי
חיים ליעבמאַן
יצחק ליפשיץ
צעסאַר און פאַני לעוו
פּאַסקואַל פאַדראַבינעק
פּישל פלאַשנער
פריילעך מאַקסימאָ

קופּפערשמידט מאַקסימאָ

וועלוועל קירשמאַן
סאַול קירשמאַן
יעקב קראַוויעץ
יודיט קראַנענפעלד
ראַדיאָ לעאָן
ראָזענבערג
יוסף און עמיליאַ
רייך לעאָן און חנה
חזן לייבעלע שוואַרץ
גרעגאָריאָ שניידער

שמשון פעלדמאַן פרע־זידענט פון נדחי יש־ראל, מעקסיקע

ווינטער ראַמאָן

כמיעל יחזקאל
און פאַמ.

שמאַיעווסקי אַהרן
און זון

ע. אַ. ז. אַנאָנימאָ
ברידער ליכטענשטיין
ברידער קעסעלמאַן
ברידער גלאַס
ספּאַדעק ראובן און זון
קוזיענץ בעריש
ספּאַקויני סטאַשעק
דעסאָ סאַלעק
וואַנג מעבל
גרינבערג דוד
צאַב כאַסע
ערליך עדעק
באַק חיים
גאָלדשטיין ישראל
פייגין בעניטאָ
בעסער ראַמעק

בידערמאַן מאַקסימאָ, ד"ר

שפּערלינג פּרץ
סאַנדלער אַברהם

בראַמבערג בערנאַרדאָ און פאַמיליע

אַדאָלפאָ פּינטשוק

טעאַטער־קאַסטיומען „רעאַל"

אינסטיטוציעס

אַמיאַ - לאַ פּלאַטאַ
באַנקאָ קאָאָפּעראַטיוואָ
דע קרעדיטאָ -
לאַ פּלאַטאַ
ביאַליסטאָקער פאַראײן
הכנסת־אורחים
יידישער אַקטיאָרן־
פאַראײן
פּולטוסק־סעראָצקער
פאַראײן
ל״ל פאַראײן פון פרו־
זשענע, בערעזע,
מאלטש, שערשעוו
און אומגי
קרעדיט־קאָאָפּי
פּלאָרעסטאַ
קרעדיט־קאָאָפּי
דעוואָטאָ
קרעדיט־קאָאָפּי
ווילזשאַ לוראָ
קרעדיט־קאָאָפּי
וו. סאַרספיעלד
קרעד־קאָאָפּי לאַנוס
קרעדיט־קאָאָפּי
לאַ מוטואַ — אַווע־
זשאַנעדאַ
קרעדיט־קאָאָפּי
וואַלי אַלסינאַ
קרעדיט־קאָאָפּי
„סופּעראַסיאָן"

ב ר אַ ז י ל :

סאַן פּאַולאָ

וועלטמאַן און פאַמי
ראָסטענע לעאָן

ריאָ דע זשאַנײראָ

בערנשטײן מישאַ
און סאַלי
טימבער יצחק מאיר
פּרוס מאַרטאַ
פּרוס יעקב

קוריטיבאַ

בליאָמבערג לעאָן
און עדיט
גרופּענמאַכער סאַול
און ראָזאַ
רײך לעאָן און חנה

װענעסועלאַ

קאַראַקאַס

ד״ר יעלינאָווסקי
און פרוי
האָכמאָוויטש סימאָן
נאַפּאָדענסקי משה
און פרוי
סטעמפּל אַברהם
גליזשאַנסקי נאַטאַליאָ
וויזענפעלד, ד״ר
אוניאָן ייזראַעליטאַ
פריליך מאַקסימאָ

מעקסיקע

בראַון מאָריס
לאַזדײסקי חיים
מײזעל טביה
סטעפינסקי מאָיסעס
פּלאַשנער כאַקאָבאָ
רובינשטײן משה
קהילה אַשכנזי
„נדחי ישראל"

פאַראײניקטע שטאַטן

ניו־יאָרק

באַנוס בן
בערו מינאַ
יאַבלאָקאָף הערמאַן
לערער שפרה
מיכאַלאָוויטש מיכל

לאָס אַנדזשעלעס

קלאָס זשאַק און פאַמי

מיוואָד

קלאָס חנה דע מאָולץ

י ש ר א ל

תל - אביב

בוכנער יואל דוד
און פאַמיליע

פתח תקוה

בלומענבערג זלמן און
פאַני און פאַמי

ב עֶ ל ג י ע

ב ר י ס ל

מאַנצאַרזש זיגמונד
וואַרטאָווסקי און פאַמי
זלאָטאַ און פאַמי

עסטרײך

װ י ן

וואָלף האַוזע
גראַבאָווסקי
וולאַדיסלאַוו

דײטשלאַנד

מ י נ כ ע ן

וואָלף גימפּעל

אינהאלט

זייט

הקדמה פון משה קנאפהיים — 12
א ווארט פון מחבר — 16
קאפיטל איינס: מיין ערשטער ארויסטריט — 21
קאפיטל צוויי: גאסטראלן פון יוליוס אדלער אין פולטוסק — 29
קאפיטל דריי: צוזאמען מיט יוליוס אדלער אויף דער בינע — 32
קאפיטל פיר: דער עפלווארפער פון פולטוסק — 39
קאפיטל פינף: א דייטש — א יידישער אקטיאר — 44
קאפיטל זעקס: דאס רומענישע אקטיארן־פארל — 47
קאפיטל זיבן: דער סטאר מיכל מיכאלעסקא — 53
קאפיטל אכט: דער גורל פון צוויי טעאטער־מענטשן — 60
קאפיטל ניין: דער טעאטער־דירעקטאר הענרי לאכטיקער — 66
קאפיטל צען: א ביישפיל פון א יידישן טעאטער־דירעקטאר — 73
קאפיטל עלף: מיט ד״ר פאול בארעטאוו אין פאריז — 80
קאפיטל צוועלף: אין שאטן פון א שלים־מזלדיקער אקטריסע — 89
קאפיטל דרייצן: מיט בן־עמי אויפן גרענעץ צווישן לעבן און טויט 98
קאפיטל פערצן: די ווארשעווער בינע־קינסטלערס אין פאריז — 102
קאפיטל פופצן: פארענגלישטער יידישער אקטיאר פון רומעניע — 116
קאפיטל זעכצן: לאנדאנער פאוויליאן־טעאטער, יידישער עולם
און צוויי בינע־ארבעטער — 120
קאפיטל זיבעצן: היינטישע טעאטער־מבינות — 125
קאפיטל אכצן: דער אפשרעקנדיקער לאנדאנער טעאטער־פויגל — 128
קאפיטל ניינצן: דער אינטריגאנטן־פויגל — 131
קאפיטל צוואנציק: א קאנפעראנסיער אויפן ארט פונעם
שטומען טאוול — 142
קאפיטל איין און צוואנציק: דער פויגל איז דא! — 147
קאפיטל צוויי און צוואנציק: אן אקטיאריש אריסטאקראטן־פארל — 151
קאפיטל דריי און צוואנציק: א רוסישער „מי־שברך״ פארטרייבט
דעם פויגל — 157

זייט

קאפיטל פיר און צוואנציק: מפּלה פון א ליבלינג צוליב אן אוקריינעיש לידל — — — — — — — — 162

קאפיטל פינף און צוואנציק: סעמועל גאלדענבורגס אפגעהאלטענער נצחון — — — — — — — — — — 165

קאפיטל זעקס און צוואנציק: פייגל אין דער לופטן — — — — 170

קאפיטל זיבן און צוואנציק: א געראטעוועטער — — — — — — 181

קאפיטל אכט און צוואנציק: אנא יאקובאוויטש און מאלי פיקאן — 185

קאפיטל ניין און צוואנציק: דיאנא בלומענפעלדס ווינטשפינגערל — 189

קאפיטל דרייסיק: דער פאלקסקינסטלער רודאלף זאסלאווסקי — — 195

קאפיטל איין און דרייסיק: לודוויק זאץ אין לאנדאנער פאוויליאן־טעאטער — — — — — — — — — 201

קאפיטל צוויי און דרייסיק: זשעני לאוויטש האט געגעבן צו שמעקן טאבאק — — — — — — — — — — 206

קאפיטל דריי און דרייסיק: גיי זוך יושר אין גאלדענעם לאנד — 215

קאפיטל פיר און דרייסיק: מיין אבארבאנעל־אויפפירונג אין בויבעריק 227

קאפיטל פינף און דרייסיק: א שטאטלאזער אבער פארט אן אקטיאר 233

קאפיטל זעקס און דרייסיק: אן ערשטער ארויספאר איבער די קאלאניעס — — — — — — — — — — 239

קאפיטל זיבן און דרייסיק: אין בערנאסקאני אויפן טור אין דער פאמפא — — — — — — — — — — — 247

קאפיטל אכט און דרייסיק: מיינע סצענישע דראמאטיזאציעס און דוד ליבטס אן אויפפירונג — — — — 252

קאפיטל ניין און דרייסיק: אז דער סוף איז גוט — איז אלץ גוט — 257

קאפיטל פערציק: בן־ציון וויטלער האט אפגערופן די „גזירה" — 263

קאפיטל איין און פערציק: מיט מאריס שווארץ אין דרום־אפריקע— 267

קאפיטל צוויי און פערציק: א יידישע אקטריסע — א העלדישע מאמע — — — — — — — — — — — 273

קאפיטל דריי און פערציק: „יא, געווים, אוודאי!" — בולאווים אויפטו — — — — — — — — — — — 277

קאפיטל פיר און פערציק: מאריס שווארצס מאדנע דרכים — — 283

קאפיטל פינף און פערציק: רעפערטואר און סטאר — — — — — 293

קאפיטל זעקס און פערציק: א פארשטעלונג אן א פיעסע — — — — 299

ה ק ד מ ה פ ו ן מ ש ה ק נ אַ פּ ה י י ס

דאָס פאַרליגנדיקע בוך, וואָס דער לייענער האָט דאָ פאַר זיך, געהערט צו דער קאַטעגאָריע זעלטענע, ניסימדיקע ביכער, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר אַן איינמאָליקע דערשיינונג און חזרט זיך נישט אָפּט איבער. מע קאָן זאָגן, אַ בוך אַ נס.

פאַראַנען שרײַבערס וואָס דאַרפן אַרויסגעבן אַ **סך** ביכער, אַז **איינס** זאָל זיך אָננעמען, מאַכן אַן אײַנדרוק· און ס׳זענען דאָ אַזעלכע וואָס קויפן זיך אײַן עולם-הבא אין איין שעה, מיט דעם איינעם בוך וואָס זיי שרײַבן אָן, ווי ס׳איז דער פאַל מיטן דאָזיקן בוך.

געוויינטלעך וואַקסט אַרויס אַ בוך פון אַ שרײַבעריש-פאַרוואָרצלטן באָדן און איז צום מערסטן אַ סך-הכל פון יאָרנלאַנגער אַרבעט און עקספּעריענץ; פון מי און האָרעוואַניע — איבער זיך און איבערן ווערק. אין דעם זינען איז אָט דאָס בוך אַן אויסנאַם. ס׳בוך איז נישט געוואָרן **געמאַכט**, נאָר ס׳איז **געבוירן** געוואָרן. קומט טאַקע צו זאָגן דעם מחבר אַ ברייטן טראַדיציאָנעלן ייִדישלעכן:

— מזל - טוב !

דאָס בוך האָט דער מחבר נישט פאַרטראַכט, נישט אויספּלאַנירט, נישט אַרײַנגעאַרבעט דערין. ס׳האָט אויפגעשלאָגן הויך און פריש ווי אַ קוואַל מיט מים-חיים וואָס דערקוויקט און דערפרישט ווי די שעפערישקייט אַליין. ס׳איז געקומען אויף דער וועלט אַ פאַרטיקס, אָט ווי די ייִנגלעך אין מצרים וואָס די מאַמעס האָבן זיי געהאַט אין פעלד — באַוואָקסן מיט האָר, מיט ציין און נעגלער האָט פריִער קיין מאָל נישט געשריבן און זיך נישט געקליבן צו ווערן נאָך אַ שרײַבער בײַ ייִדן. אויב ער האָט „געזינדיקט"

מיט דער פּען, פֿאַרפֿאַסט טעאַטער־שטיק פֿאַר דער בינע, איז עס געקומען ביי אים פֿון נויטווענדיקייט צו האָבן צוגעפּאַסטן טעאַטער־רעפּערטואַר און האָט נישט פּרעטענדירט צו ווערן אַ דראַמאַטורג ביים טעאַטער.

מיר האָבן דעריבער דאָ פֿאַר זיך אַ בוך אַ פּענאָמען, אַן אַנטפּלעקונג אַפּילו פֿאַרן שרייבער גופֿא, וואָס איז נישט געקומען איבעררעשן קיינעם, נישט אויסן געווען זיך אַרויסצושטעלן, באַווייזן. פֿון זיך אַליין איז אין אים אויפֿגעקומען דער דראַנג צו פֿאַרפּיקסירן, בליצאַרטיק און ממילא אייגנאַרטיק, אַ שטיק צאַפּלדיק און ריזלדיק יידיש טעאַטער־לעבן, פֿילפֿאַרביק ווי אַ רעגן־בויגן, וואָס איז אָפּגעלאָפֿן פֿאַר אונדזערע אויגן קוואַליק און שפּרודלדיק און ווערט צערונען אונטער די הענט, צעגייט ווי רויך. וואָס ווערט בלייבן פֿון אָט דער פֿאַנטאַסטישער שפּילוועלט, אַ רייך־אָנגעקליידטע אינעם גלאַנציקן שיינענדיקן קיניגלעכן רעקוויזיט? וואָס קאָן מען און וואָס לאָזט זיך דאָ אָפּראַטעווען, דערהאַלטן, איינהאַלטן, אַז ס׳זאָל נישט גיין צו גרונט נישט פֿאַרשווונדן ווערן אָן שפּור; אַז ס׳זאָל עפּעס איבערבלייבן; אַז ס׳זאָל ערגעץ ווו פֿאַרשפּיגלט ווערן, מע זאָל עס כאָטש קאָנען זען, זיך שפּיגלען דערין, ווי אינעם טייערסטן וואָס אַ מענטש פֿאַרמאָגט און וויל עס נישט פֿאַרלירן פֿון אויג?

אָט דער געדאַנק האָט געמאַטערט, נישט געגעבן קיין רו, אַלץ האָט געמאָנט אַ תּיקון — פֿון קאַמאַרין ביזן טעאַטער־זאַל, די אייביק יום־טובדיק אויסגעשטאַטע בינע מיט די שפּינוועב־דעקאָראַציעס, די פּאַלאַצן און שלעסער וואָס האָבן זיך געהאַלטן ווי אויף הינערשע פֿיסלעך; די יונגע גליקלעכע אויסדערוויילטע אַקטיאָרן און אַקטריסעס מיט די צעשטראַלטע בליקן און לייכטנדיקע פּנימער, איבערגעשטאַלטיקטע אין איין רגע אין ליידנדיקע פּערסאָנאַזשן, וואָס זענען אַרויס פֿון די פֿאַרמומיעטע דראַמע־ביכער און זיך באַוויזן לעבעדיקע מיט זייערע הייסע תּשוקות און ליידנשאַפֿטן אין די אייביק פֿאַרשטויבטע און אייביק שימערירנדיקע רעקוויזיטן פֿון פּרינצן און פּרינצעסינס, בן־מלכּס און בת־מלכּהס אויפֿן בינע־פּלאַנעט, ווי געקומענע פֿון אַן אַנדערער וועלט. באַ־

לויכטענע און פארהילטע אינעם פילפארביקן שיין פונעם ראמפעליכט האבן זיי געשוועבט צעפלאטערטע, לייכטע ווי א פעדער איבער די בינע-ברעטער און מיט זייערע דערהויבענע פאקלרייד באגייסטערט, צעצונדן און צעפלאמט דעם עולם אין זאל, וואס האט מיטגעלעבט און מיטגעפילט מיט די צעפלאטערטע נשמות, וואס האבן זיך ריינע און לויטערע געראנגלט מיטן ים שלעכטס, וואס רינגלט ארום דעם מענטש; זיי האבן געקעמפט ווי די לייבן, געשטיגן געלייטערטע אין די דעקאראטיווע הימלען און געפאלן אין די אפענע ארעמס פון די אומגעזעענע אפגרונטן הינטער די קוליסן אונטערן שטורמישן אפלויז פון די פארהיפנאטיזירטע צושויער, דעם הויכגעשאצטן פובליקום, וואס איז געווארן איינס מיטן פארכישופטן שוישפילער-אנסאמבל, וואס האט פונקט אזוי נישט געקאנט קומען צו זיך אזוי געשווינד פון התלהבות און באגייסטערונג.

ווי דערהאלט מען דאס אלץ — האט דער געדאנק נישט אפגעלאזט — די גאנצע חלום-וועלט מיטן פארכישופטן ארעמאט פון יענער יונגער גליקלעכער צייט? ווי אזוי סובלימירט מען עס, אז ס׳זאל נישט ווערן אויסגעוועפט, איינגעשרומפן, רעדוצירט און פארנעפלט דורכן אפגעשוואכטן זכרון, ס׳וועט דאך שוין גאר נישט בלייבן אן וואס זיך אנצוהאלטן? איין מיטל איז דא, איין רפואה: אויפלעבן די פארשווונדענע וועלט מיטן כוח פונעם ווארט, פארשרייבן, בילד נאך בילד, סצענע נאך סצענע, עפיזאד נאך עפיזאדאון אזוי איז אויפגעקומען דאס בוך, אן אויסגעפיבערטס, ווי פון זיך אליין — קאפיטל נאך קאפיטל, אן אן איבעררייס, אן א צווישנשייד, אין איין אטעם. און מיר האבן פאר זיך צווישן די צוויי טאוולען: טייערע, ליבע, צארטע, פריידיקע, הארציקע, צאפלדיקע, טראגישע שטיקער לעבן פון יידיש טעאטער ביים בלענדיקן שיין פונעם ראמפעליכט, וואס באלייכט דאס אויסטערליש-שיינע כישופדיקע לעבן פונעם העלד פון דער בינע, דעם בלאנדזשענדיקן שטערן פון די וואנדער-טרופעס, דעם טראגישן פריילעך-מאכער פונעם ספעציפיש-יידישן טראגי-קאמישן טעאטער-שפיל — דעם יידישן אקטיאר.

* * *

הגם דער מחבר געהערט צו די הויפּטראָליסטן אינעם בוך, אַנדערש קאָן דאָך עס נישט זײַן, וואָרן ס׳זענען דאָך זײַנע זכרונות, זײַנע איבערלעבענישן און זײַנע דערפאַרונגען בײַם יידישן טעאַטער, דאָך טראָגט עס נישט קיין ספּעציפיש-אינדיווידועלן כאַראַקטער. דער טראָפּ, דער חותם איז געלייגט אויפן כלל, אויפן אַנסאַמבל, אויף דער טרופּע, און דורכן טעאַטער-קאָלעקטיוו זעט מען דעם אַקטיאָר-מחבר ווי איינעם פון אינעווייניק. דאָס בוך איז אויף אַזאַ אופן אַ מישפּחהדיקס, אָבער נישט דעם מחברס מישפּחה. דער הויפּטהעלד פונעם בוך איז — די יידישע אַקטיאָרן-מישפּחה· און דער מחבר-אַקטיאָר איז איינער פון זיי און ווי איינער פון זיי — דער „פירשפּרעכער”, דער שליח-ציבור זייערער — אַ נישט-אָפּגעטיילטער און אַ נישט-אויסגעטיילטער, אַן אידענטיפיצירטער מיטן כלל אַקטיאָרן· דורכן וואַלד זעט מען דאָ יאָ דעם בוים. און דער בוים פאַרשטעלט נישט מיט זיך דעם וואַלד, וואָס איז שוין אַזוי שיטער געוואָרן אַז ס׳נעמט אַרום אַ שרעק, אַ דרײַ פערטל שוידערלעך פאַרשניטענער, שוין באַלד אַן אויסגעהאַקטער וואַלד דורכן בלוטיקן שטורעם וואָס האָט געזייט טויט און חורבן און געלאָזט דעם מחבר שטאַרצן — אַן איינזאַמער, אַן עלנטער אויפן פּאָן פון אַ פאַרוויסטער פאַנטאַסטישער מאַקאַברישער לאַנדשאַפט, און אָט דאָס פריידיקע בוך איז אַ טרויעריקע מצבה אין אָנדענק נאָך אַ פאַרשווינדענער וועלט; נישט קיין שטיין-מצבה וואָס שווײַגט פאַרעקשנט שטום, נאָר אַ בוך אַן עדות וואָס רעדט, שילדערט, מאָלט, דערציילט, ווײַזט: אָט אַזוי האָט זי אויסגעזען די שיינע וועלט פון יידישן טעאַטער, די טעאַטער-וועלט פון נעכטן, פון אונדזער שיינעם וווּנדערלעכן אַמאָל.

משה קנאַפּהייס

אַ וואָרט פֿונעם מחבר

איך האַלט פֿאַר נייטיק צו געבן אַ פּאָר אויפֿקלער־ווערטער פֿאָרויס, איידער דער לייענער טרעט צו צום עיקר, צו אַט דעם אַלעם וואָס ווערט דאָ געבראַכט אין דאָזיקן בוך פֿונעם לעבן פֿון ייִדישן אַקטיאָר און ייִדיש טעאַטער בײַם שײַן פֿון ראַמפּע־ליכט, וואָס באַלײַכט די בינע אי פֿאַנטאַסטיש ווײַט, אי רעאַליסטיש נאָענט, דערנענטערט די פֿאַנטאַסטיק צום רעאַלן לעבן און דערווײַטערט די ווירקלעכקייט ביז צו פֿאַנטאַסטישע דימענסיעס, וואָס זענען נישט אויסצומעסטן און שטײַגן ווײַט אַריבער די באַגרענעצטע ראַמען פֿונעם בײַנעדיקן האַלבראָנד ביז אומענדלעכקייט.

בײַם צוטרעטן צו שרײַבן אָט דאָס בוך איז מײַן אַמביציע און כוונה נישט געווען צו וועלן זײַן נאָך איינער פֿון די וואָס האָבן אַרויסגעגעבן ביכער וועגן ייִדיש טעאַטער.

דער עיקר איז מיר געגאַנגען צו באַרײַכערן די טעאַטער־ליטעראַטור מיט נײַע, ווייניק באַקאַנטע פֿאַקטן, אינטערעסאַנטע געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דער פֿאַרביקער, אַקטיאָרישער וועלט, ווו איך אַליין בין געווען אָפֿט מאָל איינער פֿון די מיטבאַטייליקטע, פֿון די מיטשפּילער, טייל מאָל איינער פֿון די הויפּטראָליסטן, און אַן אַנדערש מאָל בלויז אַ זײַטיקער, אַ באַאָבאַכטער, אַ בלויזער עד־ראיה, אין דער ראָל פֿון אַ צושויער.

דאָס אַלץ, וואָס איז פֿאָרגעקומען אַרום מיר, אויף די בינע־ברעטער, הינטער די קוליסן, אין די קולואַרן, אין פֿאָיע, אין די אינטימע דלד־אמות פֿון דער ייִדישער אַקטיאָרן־משפּחה, אינעם פּריוואַט־לעבן פֿון די וואַנדערנדיקע שטערנס — האָט זיך פֿאַרקריצט אין מײַן זכרון און געמאָנט אַ תּיקון.

וויל איך זיך איצט טיילן מיטן ייִדישן לייענער, במילא מיטן ייִדי־

דישן טעאַטער־ליבהאָבער, מיט די אַלע דערפֿאַרונגען, פֿרײדיקע און טרויעריקע, ליכטיקע און שאָטנדיקע — בײַם פֿאַרסך־הכּלען מײַנע פֿולע פֿופֿציק יאָרן שפּילן ייִדיש טעאַטער אין קײַלעכדיקע סעזאָנען, האַלבע סעזאָנען און אין פֿאַרשטעלונגען, פֿאַרגעקומענע פֿון צײַט צו צײַט, אָפּגעריסענע און צופֿעליקע, אין סטאַבילע אַנסאַמבלען, מיט וואַנדער־טרופּעס און אויף גאַסטראָלן אין פֿאַרשידענע לענדער, הויפּטשטעט און פֿאַרוואָרפֿענע פּראָווינצן אין דער גרויסער ברייטער ייִדישער וועלט.

***

נישט אַלע מיסתּמא ווייסן, אַז ייִדישע טעאַטער־דירעקטאָרן, ווען לעגדיק זיך אײַנשפּאָרן איבעריק געלט, האָבן אַ סך מאָל געפּלעגט אויף אייגענער האַנט משנה־שם זײַן פּיעסן, געבן זיי אַנדערע נעמען, טוישן די נעמען פֿון אַ פּיעסע ווי מע טוישט העמדער — אויפֿפֿירן זיי יעדער מאָל אונטער אַן אַנדערן נאָמען. אַזוי האָט געקאָנט טרעפֿן, אַז איין טעאַטער־שטיק זאָל געשפּילט ווערן אונטער אַ טוץ נעמען, זאָל אויפֿגעפֿירט ווערן אונטער יתרום נעמען. איז נישט קיין וווּנדער וואָס טייל מאָל קאָן מען נישט ווייסן דעם ערשטן, דעם ריכטיקן, אָריגינעלן נאָמען פֿון דער פּיעסע אויף אַזוי ווײַט, אַז אויך די מחברים קענען נישט דערגיין קיין טאָלק וואָסער פּיעסע ס'איז זייערע, וואָס איז, ווי אַ געגנבֿעטע פֿערד, געוואָרן איבערגעפֿאַרבט, אַז דער אייגנטימער זאָל זיך נישט כאַפּן אַז דאָס פֿערדל איז זײַנס.

נישט איין מאָל האָט געטראָפֿן, אַז אַ מחבר האָט פֿאַרלאַנגט פֿון דער טעאַטער־דירעקציע ראַיאַלטי, טאַנטיעמע, פֿון אַ טעאַטער־שטיק וואָס איז צופֿעליק באַנאָמענט געוואָרן מיטן זעלביקן נאָמען פֿון זײַנס אַ פּיעסע, און דער ריכטיקער מחבר איז גאָר געווען אַן אַנדערער.

די סיבה צוליב וואָס די דירעקטאָרן האָבן געטוישט די נעמען איז, ווי דערמאָנט, געווען אַ פּשוטע: זיך אײַנצושפּאָרן צו צאָלן דעם מחבר, דעם פּיעסן־שרײַבער זײַן האָנאָראַר פֿאַר יעדער מאָל אויפֿפֿירן זײַן פּיעסע.

צוליב אָט דעם טעם איז מיר ממש נישט מעגלעך צו דערמאָנען, אין אַ סך פֿאַלן, די נעמען פֿון די פּיעסן און זייערע מחברים, ווײַל מע וועט שוין קיין מאָל נישט וויסן און קיינער וועט מער נישט דערגיין צום שורש, וואָס צו וועמען ס׳געהער, צום ערשטן נאָמען און ריכטיקן מחבר פֿון דער אויפֿגעפֿירטער פּיעסע, וועגן וואָס ס׳גייט אַ רייד בײַ פֿאַרשידענע סיטואַציעס אינעם בוך.

לויטן כאַראַקטער, ווי ס׳איז געשריבן דאָס בוך, וואָס פּרעטענדירט צו דינען ווי ציגל צום בנין פֿון דער ייִדישער טעאַטערגעשיכטע און איז אויך נישט אײַנגעטיילט אין קיין כראָנאָלאָגישן סדר, איז במילא אויך איבעריק זיך צו האַלטן בײַם אָנגענומענעם כלל פֿון אָנגעבן גענויע דאַטעס, ציפֿערן און ערטער אין אַלע באַזונדערע פֿאַלן.

מיט מײַן גאַנצער אַחריות וויל איך אָבער פֿאַרזיכערן דעם לייענער, אַז יעדער עפּיזאָד, פֿאַקט, געשעעניש, באַזונדערער קוריאָזער פֿאַל, — אַז אַלץ וואָס כ׳האָב באַשריבן אין אָט די טעאַטער־געשיכטעס איז דורכויס ריכטיק און אויטענטיש, און נישט קיין פּראָדוקט פֿון אַ רײַכער פֿאַנטאַזיע, מיט וואָס ס׳באַנוצן זיך אָפֿט פּראָפֿעסיאָנעלע שרײַבערס, בכדי צו מאַכן אָנציִענדיקער און אינטערעסאַנטער זייער בוך.

איך האָב דערציילט געגעבן ב ל ו י ז דעם ריינעם אמת. און די פֿאַקטן, אַזוי ווי זיי זענען פּאַקטיש פֿאָרגעקומען אין לעבן, אָן שום איבעריקן צופּוצעכץ און ליטעראַרישע פֿליטערלעך, זענען גענוג רײַך, אינטערעסאַנט און פֿילפֿאַרביק, ווי דאָס אַקטיאָרישע לעבן בכלל, אַז ס׳איז מער נישט נייטיק צוצוגעבן נאָך פֿאַרב, ווי דער לייענער וועט זיך אַליין איבערצײַגן בײַם לייענען דאָס דאָזיקע בוך וואָס נעמט אַרום אַ האַלבן יאָרהונדערט ייִדיש טעאַטער־לעבן אין דער ייִדישער וועלט.

מאַקס קלאָס

ביים שײַן פֿון ראַמפּע־ליכט

אַ האַלבער יאָרהונדערט בײַם יִדישן טעאַטער

קאַפּיטל איינס

מײַן ערשטער אַרויסטריט

מײַן היימשטעטל פּולטוסק, וווּ איך האָב זיך דערצויגן און פאַרבראַכט מײַנע יוגנט־יאָרן, איז באַוווּסט געווען נישט בלויז אין דער אַרומיקער געגנט. נאָר ווײַט און ברייט אין יענעם טייל פּוילישער פּראָווינץ האָט פּולטוסק געשמט מיט די פאַרכאַפּנדיקע כישופדיקע פּייסאַזשן, מיט די נאַטור־שיינקייטן וואָס האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט און אַרויסגעקוקט פון יעדער ווינקל אינעם שטעטל גופא. דער ליכטיק קלאָרער בלאָלעך־ גרינלעכער טײַך, דער שפּיגלדיקער נאַרעוו, וואָס שלענגלט זיך אַרום דער שטאָט און אויך דער קלענערער שמאָלער טײַכפּלוס, וואָס לויפט לענגאויס דעם מאָלערישן פּיטאָרעסקן שטעטל און שנײַדט עס איבער אויף צוויי באַזונדערע חלקים — פאַראייניקט דורך דער אַריבערגעוואָרפענער אײַזערנער בריק — האָבן די שטאָט געמאַכט אויסזען ווי אַ שיינער ווונדערלעכער אינדזל.

דער געדיכטער בערעזענער וואַלד, וואָס ציט זיך פון איין זײַט ביז אָסטפּרײַסן, און פון דער אַנדערער ביז בריסק, אויף די פּוילישע קרעסן; די אויסגעשפּרייטע גרינע לאָנקעס, באַשפּרענקלטע מיט פעלד־בלימלעך מיט דער צעפליגלטער ווינטמיל בײַ דער זײַט, האָבן געלאָזט אַ חותם אויף די שטעטלשע אײַנוווינער אויף זייער געמיט, באַנעם און פאַרשאַרפן אײַנגעבוירענעם געפיל פאַר עסטעטיק, פאַר שיינקייט, פאַר פאָלקס־קונסט, פאַר קונסט בכלל וואָס דערהייבט דעם מענטש און גיט צו אַ פײַערלעכע יום־טובדיקייט זײַן וואָכעדיק לעבן. אין זײַן שטוב, וווּ עס האָט געהערשט געמיטלעכקייט, איז שטענדיק געשטאַנען מיט אַן אָפענער טיר און איז

געווען גאַסטפּריַינטלעך פֿאַר אורחים וואָס האָבן דאָ דערפֿילט די היימישקייט און וואַרעמקייט ווי פֿון אַן אייגענער היים.

די פֿולטוסקער אידעיִש-באַוווּסטזיניקע, נאַציאָנאַל-ייִדישע יוגנט אויף אַ הויכן קולטור-ניוואָ, וואָס האָט שוין דעמאָלט, ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה, באַוויזן צו שאַפֿן ביבליאָטעקן, ספּאָרט-קלובן, פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראיינען און פּאַרטיי-אָרגאַניזאַציעס, האָט אויך געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַזוכן אַ ייִדישע גימנאַזיע, וווּ ס'איז געלערנט געוואָרן ייִדיש און העברעיִש, אָנגעפֿירט פֿון צוויי פּראָפֿעסאָרן, מירלאַס און ליפּמאַן.

די צוויי דראַמאַטישע קרײַזן, וואָס דאָס שטעטל האָט פֿאַר-מאָגט, האָט מאַגנעטיש צוגעצויגן צו זיך די פֿעיִקערע טאַלאַנטירטע ייִדישע יוגנטלעכע. זיי האָבן געפֿיבערט, געחלומט און מיטגע-לעבט מיט די אַמאַטאָריש אויפֿגעפֿירטע פֿאָרשטעלונגען, וואָס זע-נען געגעבן געוואָרן מיט פֿלאַמפֿײַערדיקן טעמפּעראַמענט דורך די יונגע אַקטיאָרן-אַמאַטאָרן, וואָס האָבן געאָטעמט, געלעבט מיט ייִדיש טעאַטער-שפּיל און ייִדיש טעאַטער איז געווען זייער אינ-האַלט אין לעבן.

דאָס קליינע פֿולטוסק האָט פֿאַרמאָגט אַ שיינעם מאָדערנעם שטאָטישן טעאַטער-בנין, אויפֿגעבויט דורך דער שטאָט-פֿאַרוואַל-טונג. דאָס טעאַטער איז געשטאַנען צו דער דיספּאָזיציע פֿון אַלע טרופּעס וואָס זענען געקומען געבן פֿאָרשטעלונגען אין פֿולטוסק. פֿאַר קיינעם איז נישט געמאַכט געוואָרן קיין באַגרענעצונגען. יעדער טרופּע האָט דאָרט געהאַט אַ רעכט צו שפּילן. אויך די ייִדישע דראַמקרײַזן האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש צו געבן זייערע אויפֿ-פֿירונגען אין שטאָטישן טעאַטער. צווישן די אייפֿערדיקע מיט-שפּילערס האָבן זיך געפֿונען מײַן שוועסטער פֿריידל און מײַן ברו-דער איטשע. ביידע האָבן זיי אָנגעהערט צו די אָנפֿירערס אין די דראַמאַטישע קרײַזן.

די פּראָבעס זענען פֿאָרגעקומען אין די אָוונטן בײַ אונדז אין דער היים. נישט דערפֿאַר ווײַל אונדזער שטוב איז געווען אַ גרוי-סע; צווישן די אָנטיילנעמערס זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן געוווינט אין גרעסערע און באַקוועמערע דירות ווי אונדזער וווי-נונג. נאָר די חברה האָט זיך געפֿילט גוט און היימיש בײַ אונדז

און ממש געבענקט נאָך די אָוונטן ווען ס׳זענען פאָרגעקומען די פּראָבעס. מ׳האָט דאָ פאַרבראַכט גאָר נישט ערגער ווי אויף אַ פאַרוויילונג-אָוונט אין אַ ספּאָרטקלוב, צי אין אַ פּאַרטיי-לאָקאַל. ס׳איז דאָ געווען מער אינטימער, אַנגענעמער, היימישער און חברישער.

אויך די מאַמע מײַנע, פּעסע-רחל, איז געווען צופרידן וואָס די צונויפקומען פון די אַמאַטאָרן-שפּילערס זענען צושטאַנד געקומען ביי אונדז. זי האָט אַליין פאָרגעשלאָגן, מיר זאָלן אין אונדזער שטוב מאַכן די פּראָבעס פונעם דראַמקרײַז. זי אַליין איז געווען אַ ליבהאָבערין פון יידישן טעאַטער. אין מײַן מאַמען איז פאַרלוירן געגאַנגען אַן אמתער עכטער טאַלאַנט פון אַ יידישער אַקטריסע. ס׳איז געווען שיין צו זען, ווי מײַן מאַמע האָט זיך געגעבן אַ שטעל אַוועק אין מיטן שטוב, ווען זי איז שבת געקומען אַהיים פון דער ווײַבערשיל, און האָט גענומען נאָכמאַכן די פאַרשידענע טיפּן ווײַבער בעתן דאַווענען, ווי אַזוי זיי שאָקלען זיך, מאַכן מיט די הענט, שושקען זיך אין אויער אַרײַן, גיבן אַ שאָקל מיטן קאָפּ מיט אַ וווּנק אויף אָנצוהערעניש און פאַרבאַהאַלטן באַלד דאָס פּנים צוריק אין סידור אַרײַן. מ׳האָט זיך פּשוט געהאַלטן בײַ די זײַטן פון געלעכטער, אַזוי לעבעדיק זענען זיי אַרויסגעקומען, די שיל-יידענעס, וואָס זי האָט זיי אָפּגעמאָלט פאַר אונדז מיט אַלע פּיטשעווקעס — יעדער מיט איר שטים און מינע, מיטן אַרט רעדן און העוויה, נאָר בילעטן צו נעמען.

מײַן פאָטער, וואָלף-בער, כאָטש אַליין אַ פרומער ייד, אַן אָפּגעהיטער, מיט אַ ברייטער לאַנגער באָרד, איז ער אָבער געווען אַ פּאָלקסטימלעכער מענטש און האָט געקוקט אויף טעאַטער ווי אויף אַ יידישער זאַך. ער האָט שוין געהאַט געזען קאַרל גוצקאָווס „אוריעל אַקאָסטאַ״, ש. אַנסקים „דער דיבוק״, „פאַר אונדזער גלויבן״ פון שלום אַש, און ער האָט זייער ריכטיק פאַרשטאַנען, אַז יידיש טעאַטער איז אַ נויטווענדיקייט פאַר אַ יידישן מענטש און העלפט אים זיך אויסלעבן יידיש און נישט ווייניקער זיך אײַנשטעלן פאַר יידישקייט.

דער צוזאַמענקום פונעם דראַמאַטישן קרײַז, פון זײַנע מיטגלידער און זייערע באַגלייטערס, האָט אויף די פּראָבע-אָוונטן

מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ פאַרכאַפנדיק בילד. די פופצן-צוואַנציק יינגלעך און מיידלעך, שוין אַרייַנגערעכנט די נישט-פאַרבעטענע געסט וואָס יעדער האָט מיטגענומען אויף אייגענער האַנט, האָבן מיט זיך ענג געמאַכט די שטוב. מ׳איז געזעסן אויף וואָס ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט, אויף די שטולן, אויפן טיש, אויף דער פלושענער קאַנאַפע, אויפן קאָמאָד, אויף די בענקלעך וואָס מ׳האָט אַרייַנגענומען פון דער קיך און ווי אויף אַ מאָדערנער עקספערימענטאַלער בינע האָבן זיך צונויפגעמישט שוישפילער און צושויער, אָן שום מחיצה צווישן איינעם און אַנדערן, אָן דער נייטיקער געהעריקער דיסטאַנץ וואָס דאַרף זיך שאַפן צווישן זאַל און בינע, העלדן-ראַליסטן און מאַסן-סצענע פון סטאַטיסטן, אַקטיאָרן-פאָרברענגערס און המון-צושויערס; אַ זעלטן ספּעקטאַקל אויף וואָס ס׳האָט זיך אפשר פאַרמוסטערט דאָס שפּעטערדיקע אולטראַ-מאָדערנע טעאַטער.

מיט געשפּאַנטער נייַגעריקייט האָבן זיך אַלע צוגעקוקט צו די פראָבעס און אָנווייַזונגען פונעם רעזשיסער און רעפּליקעס פון די אַמאַטאָרן. די פראָבע-מאַכערס האָבן זיך דעמאָלט באַמיט וואָס בעסער זיך צו באַווייַזן אין זייער אויפנעמען די ראָל. זיי האָבן דאָך עפּעס געהאַט צוקוקערס פאַר זיך, אַ זייַטיק אויג און אויער פון אַ „פובליקום”!

מייַן עלטערע שוועסטער ביילע, האָט געזאָרגט, אַז די אַמאַטאָרן פונעם דראַמקרייַז, וואָס זענען געקומען צו די פראָבעס, זאָלן ביי אונדז האָבן אַלע באַקוועמלעכקייטן. די חברה טעאַטער ליבהאַבערס האָט מיט גרויס אַפּעטיט געשלונגען די קאַרטאָפל-לאַטקעס וואָס מייַן מאַמע און מייַן שוועסטער ביילע האָבן פאַר זיי געמאַכט און זיי צודערלאַנגט צום טיש מיט גלעזער וויסאָצקי-טיי.

כמעט יעדער פון די אָנטיילנעמערס האָט מיטגעבראַכט מיט זיך צו די פראָבעס עמעצן פון זייַנע נאָענטע — ווער אַ ברודער, צי אַ שוועסטער, ווער סתם אַ גוטן פרייַנד. קודם-כל, טועם צו זייַן פונעם כיבוד, פון די געשמאַקע מאכלים וואָס מ׳האָט באַקומען ביי פעסע-רחלען אין שטוב, און חוץ דעם האָבן זיי געוואָלט בייזייַן די פראָבעס און זען ווי אַזוי ס׳ווערט אויסגעקנעטן אַ ראָל און אייַנרעזשיסירט אַ טעאַטער-שטיק, וואָס דער עולם, וואָס האָט

נישט קיין צוטריט צו די הינטער-קוליסן, קומט שוין צו דעם צום גרייטן.

פֿראַבירט האָט מען דאָס מאָל „דער תּלמיד-חכם" פֿון ז. ליבין, דער רעזשיסער איז געווען דער פּראָפעסיאָנעלער אַקטיאָר אַברהם קוטנער. ער איז אַ מאָל געקומען מיט אַ טרופּע שפּילן טעאַטער און האָט זיך דאָ פֿאַרליבט אין אַ פּולטוסקער ייִדיש מיידל פֿון אַ באַלעבאַטישער שטוב. ער האָט מיט איר חתונה געהאַט און איז שוין אַזוי פֿאַרבליבן אַ תּושב אין פּולטוסק.

*   *   *

אין דער פּיעסע איז דאָ אַ ראָלע פֿון צמח למדן, אַ ייִד אַ זקן אין הויכן עלטער, דער פֿאָטער פֿונעם תּלמיד חכם. פֿאַר דער ראָל האָט מען אויספּראָבירט כמעט אַ העלפֿט פֿון דער פּולטוסקער יוגנט, קיינער איז אָבער נישט געווען ביכולת אַרויסצוברענגען די ריכטיקע געשטאַלט וואָס זאָל פֿאַרקערפּערן מיט זיך די פּאַטריאַרכאַלע פֿיגור פֿונעם הדרת-פּנימדיקן זקן, דעם תּלמיד-חכמס טאַטן. בלית-ברירה איז געבליבן איין אויסוועג, אַראָפּצוברענגען אַן אַקטיאָר פֿון וואַרשע.

איך בין נאָך דעמאָלט געווען אַ שול-ייִנגל. שבת אין דער פֿרי, ווען דער טאַטע מײַנער איז געגאַנגען אין בית-מדרש אַרײַן זאָגן תּהילים, האָב איך געוויזן מײַן שוועסטער און ברודער ווי אַזוי איך וואָלט געשפּילט די ראָלע פֿונעם אַלטן צמח. ביידע האָבן זיך שטאַרק דערפֿרייט. זיי האָבן דערזען פֿאַר זיך צמח למדן, אָט אַזאַ ווי ער דאַרף געוויזן ווערן אויף דער בינע. אויף דער נאָענטסטער פּראָבע זאָגט מײַן שוועסטער פֿריידל צום רעזשיסער:

— חבר קוטנער, איך לייג פֿאָר, ביז מע וועט ברענגען אַן אַקטיאָר פֿאַר דער ראָלע, זאָל מען דערווײַל פּראָבירן מיט מײַן ייִנגערן ברודער מאָטל.

דער רעזשיסער האָט זיך צעלאַכט און צוזאַמען מיט אים האָבן אַלע מיטגעלאַכט. אָט דאָס חדר-ייִנגל וועט אויסטראָגן אויף זײַנע פּלייצעס אַזאַ שווערע ראָלע?

— כ'רעד נישט פֿון שפּילן — האָט זיך מײַן שוועסטער נישט

פאַרלוירן — כ׳מיין בלויז אַרויסהעלפן, מע זאָל דערוויַיל קאָנען פירן די פּראָבעס אָן איבעררײַס.

— אַזוי איז עפּעס אַנדערש — האָבן אַלע מסכים געווען — פאַרטרעטן קען יעדער איינער.

באַלד האָט מען מיך צוגעלאָזט צו דער פּראָבע.

— אַנו, מאָטעלע — האָט מיך מיט אַ פינגער צוגערופן צו זיך דער רעזשיסער — לאָמיר זען וואָס דו קענסט.

איך האָב זיך געגעבן אַ שטעל אַוועק אין דער פּאָזע פון אַן עלטערן ייִד מיט אַ ביסל אַן אָנגעבויגענעם קאָפּ, פאַרזשמורעט אויף האַלב די אויגן און אָנגעהויבן דערלאַנגען מיט אַ געדעמפּטער אָבער פעסטער שטים.

אַברהם קוטנער, אַליין אַ טאַלאַנטירטער אַקטיאָר, אַ מבין אויף טעאַטער־קונסט, אַזאַ וואָס ווייס וואָס צו וועלן פון אַן אַקטיאָר, אויף אַרויסצובאַקומען די ריכטיקע געשטאַלט, איז דערשטוינט געוואָרן ווען ער האָט דערזען אַז כ׳קען די גאַנצע ראָל פון אויסנווייניק און אויסגעשריגן:

— אָט דאָס איז עס וואָס איך וויל! ער שפּילט די ראָלע!

נאָך דער פאָרשטעלונג האָט מען זיך, ווי געוויינטלעך אָנגעהויבן אַרויסצוזאָגן וועגן יעדער ראָלע באַזונדער. מ׳האָט געמאַכט פאַרשידענע באַמערקונגען דעם און יענעם. די ראָלע פונעם זקן צמח למדן — האָבן אַלע מודה געווען — איז אויסגעשפּילט געוואָרן גלענצנדיק. קיינער האָט נישט געקאָנט דערקענען אַז אונטערן גרים האָט זיך געפונען אַ קליינער קונדס וואָס האָט זיך נאָך באַדאַרפט שפּילן מיט קינדער אין יאָגעלעך, און אַזוי בין איך מיט אָט דער ראָלע געוואָרן אַן אייגענער, אַ מיטשפּילער אין דראַמאַטישן קרײַז, וואָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ רעזערוואַר פון יונגע אַרטיסטישע כוחות פאַרן בעסערן ייִדישן טעאַטער.

נאָך יענער ראָלע האָב איך זיך דערפילט ווי אַ געפאַנגענער פון אַ פאַנטאַסטישער וועלט, פון אַ פילפאַרביקן כישוף וואָס האָט מיך אַרײַנגעקריגן צו זיך און וועט מיך שוין אַזוי אַ גרימירטן אויפן גאַנצן לעבן מער קיין מאָל נישט אַרויסלאָזן פון זײַנע פלינקע פאַרפירערישע כישוף־מאַכערישע הענט. מיט אַלע מײַנע חושים בין איך פון דעם טאָג אָן געוואָרן פאַרוועבט און פאַרשפּינען, גע־

קניפּט און געבונדן מיט אומזעעוודיקע פֿעדעם מיט דער ייִדי־שער טעאַטער־קונסט, מיט ייִדישן טעאַטער. אַלע וואָס האָבן מיך דעמאָלט געזען שפּילן, האָבן געזאָגט:

— דער יונגער קלאָס וואַקסט אַן אַקטיאָר!

די פּראָפֿעסאָרן, מירלאָס און ליפּמאַן, וואָס אונטער זייער אויפֿזיכט האָב איך ווײַטער געשפּילט אין די דראַמאַטישע קרײַזן, האָבן מיך שטאַרק געלויבט און פֿאַרגעזאָגט אַ גרויסע צוקונפֿט אין ייִדישן טעאַטער, אויף דער ייִדישער בינע.

אַ חוץ אונדזערע דראַמקרײַזן, וואָס האָבן אָפֿט געשפּילט טעאַ־טער און געהאַט אויף זייער חשבון אויפֿפֿירונגען פֿון אַן ערנסטן ליטעראַרישן כאַראַקטער, זענען אויך געקומען קיין פּולטוסק שפּי־לן טעאַטער פּראָפֿעסיאָנעלע אַקטיאָרן־טרופּעס, און יעדער מאָל, ווען אַזאַ טרופּע איז געקומען, איז בײַ דער ייִדישע יוגנט אין פּולטוסק געווען אַן אמתער יום טוב, אַ יום טוב פֿון ייִדישן טעאַטער.

* * *

אין איינער אַזאַ וואַנדער־טרופּע, וואָס איז פֿאַרפֿאָרן צו אונדז אין שטאָט מיטן דאַמפֿער, האָט אַ פּולטוסקער ווײַבל דערקענט צווישן די אַקטיאָרן איר אַנטלאָפֿענעם מאַן. זי האָט אים אויפֿ־געשפּילט די אמתע חתונה און אים געמאַכט שוואַרץ־שבת פֿאַר אַלעמען אין די אויגן:

—דו שאַרלאַטאַן איינער! — האָט זי אים געטרייסלט פֿאַר די קלאַפּעס — דו וועסט בײַ מיר נישט אַרויסגיין קיין לעבעדי־קער פֿון מײַנע הענט! ס'איז געוואָרן אַ סומאַטאָכע מיט גוואַלטן און געשרייען און אין דער מהומה האָט זיך דער תכשיט אַרויס־געדרייט, זיך אָפּגעטראָגן. ער איז נעלם געוואָרן, אַוועק ווי אין וואַסער אַרײַן. און די טרופּע איז געבליבן מיט אַן אַקטיאָר ווייני־קער.

— וואָס טוט מען זיך פֿאַר אַן עצה?

די שוישפּילער־געסט זענען אַרומגעגאַנגען פֿאַרצווייפֿלט. וווּ קריגט מען דאָ אונטערוועגס אַן אַקטיאָר אויפֿן אָרט פֿונעם פֿאַר־שוווּנדענעם?

גראָד איז אַברהם קוטנער דעמאָלט נישט געווען אין פּולטוסק. ער איז געפאָרן באַזוכן זײַנע דרײַ שוועסטער אין וואַרשע. די נאָר־וואָס געקומענע אַקטיאָרן האָבן זיך גענומען נאָכפרעגן און געטראָפן צו אונדז אין דראַמקרײַז אַרײַן:

— אפשר געפינט זיך בײַ אײַך איינער וואָס זאָל זיך אויס־לערנען אַ ראָלע אויף גיך, אויב נישט זענען מיר פאַרלוירן, דער טעאַטער־זאַל איז שוין געדונגען, מע פאַרקויפט שוין בילעטן און ס׳פעלט אונדז אַן אַקטיאָר. וואָס טוט מען?

די אָנפירערס פונעם דראַמקרײַז האָבן מיך „אויסגעבאָרגט" דער טעאַטער־טרופּע, ווײַל איך בין דאָרט געווען דער איינציקער וואָס האָט זיך גיך אויסגעלערנט אַ ראָלע, און מיט גרויס דערפאָלג האָב איך פאַרטראָטן דעם פאַרשוווּנדענעם אַקטיאָר. קיינער האָט זיך צו מיר ניט געקאָנט גלײַכן. אַ קלייניקייט, שפּילן מיט פּראָ־פעסיאָנעלע אַקטיאָרן, און נאָך מיט אַזאַ סוקצעס! בין איך מיר געגאַנגען איבער די פּולטוסקער גאַסן מעשה גרויסער אַקטיאָר, אָט ווי אַ גענעראַל נאָכן אָפּהאַלטן אַ גרויסן נצחון.

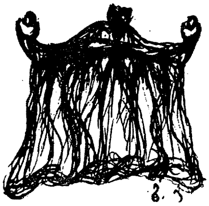

קאַפּיטל צוויי

גאַסטראָלן פון יוליוס אַדלער אין פּולטוסק

פון דעמאָלט אָן האָט מיך אויפגעהערט צו אינטערעסירן דאָס גאַנצע חזנות, דער שיל־כאָר מיטן חזן הערשלע אַראָנאָוויטש וואָס כ׳בין געווען ביי אים אַ משורר פון די קינדעריאָרן אָן. פּונקט אַזוי האָט מיך אויך נישט מער אינטערעסירט און ס׳איז מיר מער נישט אָנגעגאַנגען דער הויכער ראַנג מײַנער פון אַן אָפּירעך בײַ די יידישע סקויטן, נישט די שווים־סעקציע און נישט קיין שום אַנדערער ספּאָרט, כאָטש כ׳בין געווען פאַררעכנט פאַר איי־נעם פון די גוטע ספּאָרטלערס אין פּולטוסק.

כ׳האָב דאָס אַלץ געלאָזט אין אַ זײַט. ס׳האָט בײַ מיר פאַר־לוירן יעדער ווערט און וויכטיקייט. פאַר מיר האָט עקסיסטירט איין זאַך וואָס איז געוואָרן מײַן גרעסטע לײַדנשאַפט אין לעבן — יידיש טעאַטער. אַלץ, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט טעאַ־טער, מיט יידישע אַקטיאָרן, האָט זיך געפונען אין צענטער פון מײַן פאַראינטערעסירטקייט. ווי כ׳האָב געזען עפּעס געדרוקט וועגן טעאַטער, האָב איך זיך שוין נישט געקאָנט דערפון אַוועקרײַסן; און עס געלייענט אין איין אָטעם ביזן סוף. געלייענט אַלץ, וואָס איז געשריבן געוואָרן וועגן גרויסע פיגורן, בוּוערס פון יידישן טעאַטער, וואָס האָבן מיט זייערע אויפפירונגען אַרײַנגעבראַכט אַן אויפלעב אין דער יידישער סביבה, באַרײַכערט גײַסטיק דעם יידי־שן מענטש און אַנטוויקלט אין אים געפילן פאַר שיינקייט און הויכע אידעאַלן וואָס האָבן באַגײַסטערט און דערהויבן.

כ׳האָב געלייענט וועגן מיכאַלעסקאָ, דעם אידעאַלן אויספירער פון ליבהאָבער־ראָלן, וואָס האָט אויסגעזונגען זײַנע ראָמאַנסן מיט אַ ווונדערלעכער פאַרוויגנדיקער שטים; וועגן אַהרן פּאָלאַקאָוו, דעם פּראַכטיקן כאַראַקטער־אַקטיאָר מיט זײַן טיפּישן יידיש־פּוי־

לישן אַקצענט און זײַן געװױנשאַפט אַרײַנצושמוגלען װערטלעך װאָס האָבן אַרױסגערופן געלעכטער בײַש צושױער אין זאַל.

צום מערסטן אָבער האָט מיך אינטערעסירט יוליוס אַדלער. כ׳האָב געלײענט װעגן אים און זײַנע אױפפירונגען, װעגן זײַן שפּילן. אין מײַן פאַנטאַזיע האָב איך אים געזען װי אַ גאָט־געבענטשער קינסטלער. זײַן שפּילן טעאַטער — האָב איך זיך פאַרגעשטעלט — דאַרף זײַן אין גאַנצן אַנדערש װי פון די אַקטיאָרן װאָס כ׳האָב ביז איצט געזען שפּילן.

כ׳האָב געחלומט כאָטש אײן מאָל אים צו זען שפּילן אױף דער װאָר, זען אים מיט די אײגענע אױגן אַרױסטרעטן אױף דער בינע און אים נאָכפאָלגן זײַן יעדער באַװעג, װי אַזױ ער שפּילט אױס, װי אַ װירטואָז, זײַן ראָלע.

אָט דער חלום איז שפּעטער מקוים געװאָרן. יוליוס אַדלער איז אַראָפּגעקומען מיט זײַן פּאַרטנערין שפּילן יידיש טעאַטער אין פּולטוסק. מיר זענען געװען אַ גרופּע חברים װאָס זענען די ערשטע געקומען אין טעאַטער אַרײַן אים זען שפּילן. איך בין געזעסן אין זאַל װי אין אַ פיבער. כ׳האָב געציטערט פון דערװאַרטן זײַן אַרױסקום אױף דער בינע. און אָט האָט זיך דער פאָרהאַנג ראַש אױפגעהױבן. יוליוס אַדלער האָט זיך באַװיזן אױף דער העל באַלױכטענער סצענע — אַ שלאַנקער, מיט אַ פּראַכטיקער פיגור, מיט אַ מאַיעסטעטישן אױסזען, װי אַ פּרינץ. אָט אַזױ װי כ׳האָב זיך אים פאַרגעשטעלט אין מײַן פאַנטאַזיע. ער איז אױפגענומען געװאָרן מיט שטורמישע אַפּלױזן פון גאַנצן באַגײַסטערטן עולם, װאָס האָט פאַרפולט דעם טעאַטער־זאַל ביזן ברעג. און װי אים האָט מען אױך אַזױ אַפּלאָדירט זײַן פּאַרטנערין װאָס האָט אי גוט מיטגעהאַלטן טראָט מיט אים, אי געגאַסן פון זײַן רום.

די גאַנצע פּיעסע, װאָס יוליוס אַדלער האָט דעמאָלט אױפגעפירט, איז באַשטאַנען פון בלױז צװײ ראָלן. דאָס האַרמאָנישע שפּילן פון די צװײ אַקטיאָרן, דער עיקר טאַקע פון יוליוס אַדלער, איז געװען אַזױ אָנצינדיק, אַז זײ האָבן געהאַלטן געשפּאַנט דעם עולם ביזן פאַלן פונעם פאָרהאַנג. און בײדע — דער קינסטלער מיט זײַן פּאַרטנערין — זענען באַשאָנקען געװאָרן מיט אַ שטורעם אַפּלאָדיסמענטן, מיט רױשיקע בראַװאָס און בלומען — פאַרן קינסטלערישן

גענוס וואָס זיי האָבן פֿאַרשאַפֿט דעם צושויער מיט זייער אויסגעצייכנטן שפּילן און וווּנדערלעכער פֿאַרקערפּערונג פֿון די ראָלן וואָס האָבן געלעבט און איבערגעלעבט יעדער באַוועג, יעדער קער און ווענד, מיט אַלע ניואַנסן פֿון זייערע צעפּיבערטע נשמות וואָס האָבן זיך געראַנגלט אינעם פֿאַרכישופֿטן קרײַז פֿונעם מענטשלעכן גורל וואָס האָט זיי פֿאַרבונדן צווישן זיך אויף דורכמאַכן דעם פּײַנוועג פֿון צוויי קעגנגעזעצטע כאַראַקטערם — נישט קאָנענדיק קריגן קיין תּיקון אין לעבן.

זײַן שפּילן האָט אויף מיר איבערגעלאָזט אַ טיפֿן רושם. טעג און נעכט האָב איך נישט אויפֿגעהערט טראַכטן וועגן זײַן באַנעמען זיך, זײַן האַלטונג, זײַנע באַוועגונגען, זײַן גיין, זײַן אופֿן אַרויסברענגען די פֿראַזע, זײַן אויספּילן מיט זיך די בינע, זײַן אויסטראָגן די ראָלע וואָס האָט מיט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ גאַנצע סימפֿאָניע. כ׳האָב ערשט אײַנגעזען אַז מײַן גאַנץ קענען שפּילן איז געווען נישט מער ווי אַ פּוסטע אײַנרעדעניש, ווי פֿון איינעם וואָס האָט נאָך נישט די מינדסטע אַקטיאָרישע דערפֿאַרונג בײַם טעאַטער.

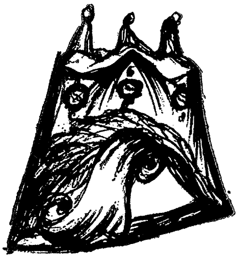

קאַפּיטל דריי
צוזאַמען מיט יוליוס אַדלער אויף דער בינע

איך בין געווען איינער פון די טויזנטער קינדער אין פּוילן, וואָס די עלטערן זייערע האָבן נישט געמאָלדן וועגן דעם געבורטס פונעם קינד אין פאַררעגיסטריר-אַמט פון נײַ-געבוירענע און בין דעריבער געווען אָן אַ מעטריקע, אָן אַ געבוירן-שײַן.

אין 1919, ווען די באָלשעוויקעס זענען געגאַנגען אויף פּוילן, האָט מען בעת די אָבלאַוועס געכאַפּט יינגלעך פון דער גאַס אַראָפּ און ווער ס'האָט נישט געהאַט קיין געבוירן-מעטריקעס, האָט מען אָפּגעשאַצט די יאָרן לויט זייער אויסזען און היידאַ אויפן פראָנט. ווי אַ גוט אַנטוויקלטער, פעסט געבויטער בחור האָט מען מיך אָפּגעשאַצט עלטער ווי כ'בין געווען אין דער אמתן. ס'האָבן נישט געהאָלפן די געשרייען און פּראָטעסטן פון די עלטערן, סטײַטש, ער איז דאָך דער יינסטער פון די קינדער. דער ענטפער איז געווען איינער:

— ס'וועלן נישט העלפן קיין קונצן און די אַלע פּוילע שטיק. ער איז פּוליעריק און מוז גיין דינען אין מיליטער.

איך בין געווען פון די יינגלעך, וואָס האָבן פײַנט געהאַט זיך צו לאָזן שפּײַען אין דער קאַשע. די שקצים, וואָס האָבן זיך מיט מיר פאַרטשעפּעט, האָב איך זיי צוריק דערלאַנגט טאָפּלט. כ'האָב זיך פון קיינעם פון זיי נישט געלאָזט באַליידיקן. כ'בין דעריבער געווען זיכער, אַז ביז מע וועט דערגיין צום מיליטעריש פונקט. וועל איך שוין נישט זײַן קיין לעבעדיקער. און אײַדער וואָס ווען בין איך מיט עטלעכע חברים אַריבער די גרענעצן און שוין האָבן מיר זיך געפונען אין דײַטשלאַנד.

ווען מיר זענען אַריבער די גרענעץ האָט אונדז אַן אָנבאַגעגנטער פּויער געראָטן, מיר זאָלן פֿון דאַנען נישט פֿאָרן מיט דער באַן. די דײַטשע וואַך נעמט אַראָפּ פֿונעם צוג די אַנטלאָפֿענע פֿון פּוילן און שיקט זיי אָפּ צוריק צו דער פּוילישער גרענעץ. ער האָט אונדז געהייסן גיין צו פֿוס ביז דער נאָענטסטער שטאָט אָטלעסבורג, אָסטפּרײַסן. פֿון דאָרט קאָן מען שוין פֿאָרן וווּהין מע וויל, אָן שום מורא.

ס'איז געווען פֿרײַטיק, ערב שבת, פֿאַרנאַכט. מיר האָבן זיך אַלע געלאָזט אין וועג אַרײַן. נאָכן אָפּגיין עטלעכע שעה מיטן זאַמדוועג, וואָס פֿירט פֿונעם וואַלד, האָבן זיך עטלעכע יִינגלעך פֿון דער גרופּע אָנגעהויבן קלאָגן אויף די פֿיס, אַז זיי קאָנען מער נישט גיין. די פֿיס זענען זיי געשוואָלן און אײַטערן. אַ טייל פֿון זיי האָט זיך צוריק געקערט. איך און נאָך אַ בחור זעמיר געגאַנגען ווײַטער ביז מיר זענען אָנגעקומען אין דער שטאָט אַרײַן.

גלײַך האָט זיך פֿון אונטער דער ערד, געוויאַוועט די דײַטשע זשאַנדאַרמעריע וואָס האָט אונדז אַרומגערינגלט און אַרעסטירט. מיר האָבן זיך געבעטן בײַ זיי, אַז איידער זיי פֿירן אונדז אָפּ אין אַרעסט, זאָלן זיי אונדז פֿריִער פֿירן צום רב. מיר האָבן געהאָפֿט, אַז דער רב וועט אפשר אויספּועלן, מע זאָל אונדז, חלילה, נישט צוריק שיקן קיין פּוילן, ווו ס'דראָט אונדז צו ווערן דערשאָסן ווי פּשוטע דעזערטירן, וואָס מיר זענען עס אין דער אמתן נישט געווען. מיר זענען אַוועק פֿון פּוילן, נישט ווײַל מיר האָבן נישט געוואָלט דינען אין מיליטער, נאָר דערפֿאַר ווײַל דער ווילדער אַנטיסעמיטיזם האָט געבושעוועט אויך אין די מיליטערישע רייען.

דער סוף איז געווען, אַז אַ דאַנק דער אינטערווענץ פֿונעם אָרטיקן רב, זענען מיר באַפֿרײַט געוואָרן מיטן באַדינג, אַז דער רב זאָל אונדז פֿאַרזאָרגן מיט עסן, שלאָפֿן און אַרבעט, דאָס הייסט, אַז מיר וועלן קיינעם נישט פֿאַלן צו לאַסט.

דער רב האָט זיך באַלד פֿאַרשטענדיקט מיט דער קהילה פֿון אַלענשטיין וואָס איז שוין נישט אַזוי נאָענט פֿון דער גרענעץ.

דער פֿאָרשטייער פֿון די פּוילישע ייִדן אין אָט דער דײַטשער שטאָט האָט מיך אַרײַנגעגעבן צו אַ פֿריזירער אַ דײַטש, וואָס

האָט דערציילט, אַז בעת דער ערשטער וועלט־מילחמה האָבן אים ייִדן אויף די רוסישע געביטן אַ סך געהאָלפן. און פון דאַנקבאַר־קייט האָט ער מיך גוט באַהאַנדלט. ער האָט מיך געלערנט דאָס פאַך, גרימירן, מאַכן פּאַרוקן און פריזירן. כ'בין בײַ אים געווען אַן ערך צוויי אַ האַלב יאָר.

היות ווי ס'האָט געדראָט, אַז מיזרח־פּרײַסן זאָל נאָך דער אָפּ־שטימונג אַרײַנפאַלן צוריק צו פּוילן, זענען אַלע ייִדישע פּליטים פון פּוילן אַוועק פון שטאָט און האָבן זיך געלאָזט טיפער אין דײַטשלאַנד.

איך בין אַוועק אין דער געגנט פון וועסטפאַלן. כ'האָב אָבער דאָ נישט געקאָנט קריגן קיין אַרבעט בײַם נײַ־דעראָבערטן פאַך מײַנעם צוליבן אַרטיקן געזעץ, אַז אויסלענדער קאָנען נישט באַ־שעפטיקט ווערן ווי פאַכמענער, מיטן אויסנעם פון שנײַדערס און שוסטערס. ס'איז מיר דעריבער געבליבן די איינציקע ברירה: צו גיין אַרבעטן אין די קוילן־גרובנס, ווו כ'בין טאַקע אָנגעקומען אויף דער סאַמע שווערסטער שוואַרצאַרבעט.

כ'בין געוואָרן אַ קוילנהאַקער, פון די ערשטע וואָס מען לאָזט אַרונטער אונטער דער ערד צום בויערן די ערשטע שטיינקוילן, וואָס ס'איז פאַרבונדן מיט סכנות־נפשות, מיט די גרעסטע גע־פאַרן פאַרן לעבן.

אין דער זעלביקער צײַט האָב איך נישט אויפגעגעבן מײַנע אַמביציעס און זיך געלערנט אַלץ וואָס האָט אַ שײַכות מיט טעאַ־טער, מאַכן פּאַרוקן, זיך גרימירן, פריזירן און גלײַכצײַטיק זיך געלערנט די דײַטשע שפּראַך.

מיט דער צײַט האָב איך געקריגן אַרבעט אין די גרעסערע דײַטשע טעאַטערס, ווו כ'האָב געהאַט די געלעגנהייט צו שפּילן אויף דײַטש. מ'האָט אָפּגעשאַצט מײַנע סצענישע פעיִקייטן און מיר געגעבן צו שפּילן פאַראַנטוואָרטלעכע ראָלן.

און אַזוי בין איך אָפּגעווען אין דײַטשלאַנד פולע אַכצן יאָר. אַ שיינע פּאָר יאָר האָב איך געוווינט אין דער שטאָט באָכום, אין וועסטפאַלן. די שטאָט איז געווען באַוווּסט ווי דאָס האַרץ פונעם דײַטשן אַנטיסעמיטיזם. נאָך איידער היטלער, ימח־שמו, איז

געוואָרן קאַנצלער פון דריטן רײַך, האָט מען דאָ שוין געשלאָגן ייִדן אין די גאַסן, צום מערסטן אויסלענדישע ייִדן.

מײַנע קריסטלעכע חברים, וואָס כ׳בין געווען מיט זיי אין זעלביקן געזאַנג-פאַראיין, „אייניקייט", האָבן זיך מיט מיר פאַר־מאַסטן ווען זיי האָבן מיך געזען גיין אין גאַס מיט מײַנע ייִדישע חברים. כ׳האָב זיי אָבער צוריק דערלאַנגט, געגעבן אויף רעכטס און לינקס און אַליין אויך אַרײַנגעכאַפּט קלעפּ אַז ס׳האָט מיר געשווינדלט פאַר די אויגן.

כ׳האָב אײַנגעזען אַז דאָס ווײַטערדיקע בלײַבן מײַנס אויף דער דײַטשער ערד וועט מיר קיין גוטס נישט ברענגען. קיין הײַזער האָב איך נישט דאָ, און אַליין בין איך נאָך אַ בחור, אַ פרײַער מענטש; האָב איך נישט לאַנג געטראַכט און אין אַ נאַכט בין איך אַריבער די בעלגישע גרענעץ. ענדלעך האָט גענומען אַ סוף צום כסדרדיקן הערן אויף טריט און שריט זידלווערטער אויף מײַן חשבון פון די חוצפּהדיקע דײַטשע אַנטיסעמיטן וואָס האָבן זיך ערשט אויסגעפּיקט פון דער נאַצישער איי־שאָלעכץ.

אין בעלגיע האָב איך באַקומען אַרבעט ווי אַ פריזירער. קיין אַנטווערפּן איז געקומען אַ ייִדישע טרופּע שפּילן טעאַטער אונ־טער דער אָנפירונג פונעם שוישפּילער אַבראַמאָוו מיט זײַן פרוי. ביידע געפינען זיך הײַנט אין דרום־אַפריקע. כ׳האָב זיך גלײַך מיט זיי באַ־קענט און זיך פאַרגעשטעלט אַז כ׳בין אַ דײַטשער אַקטיאָר. אַבראַ־מאָוו האָט נישט געלייגט קיין אַכט אויף מיר און מײַן אַקטיאָריש־קייט נישט גענומען ערנסט. אַ סך יונגעלײַט קומען דרייען אַ ספּאָ־דעק אַז זיי זענען מי־יודע וואָסערע שוישפּילערס. און נאָך דעם לאָזט זיך אויס אַ בוידעם. זיי הייבן נישט אָן טויגן צו גאָרנישט.

כ׳בין געווען יונג און עלעגאַנט אָנגעטון. מײַן אויסזען און אָנטון זיך מיט געשמאַק האָט פון דעסטוועגן געמאַכט אַ שטיקל אײַנדרוק אויפן דירעקטאָר.

אין אַ טאָג איז דער טעאַטער־דירעקטאָר געקומען אין געשעפט אַרײַן ווו כ׳האָב געאַרבעט און מיך געפרעגט, צי כ׳וואָלט געוואָלט שפּילן טעאַטער. אַ ביסל אָן איבערגעראַשטער האָב איך לאַנג נישט

געטראַכט און אים געזאָגט אַז יאָ, כ׳בין גרייט, אפילו שוין היינט ביי נאַכט. כ׳האָב אַפילו נישט געפרעגט וויפל כ׳וועל פאַרדינען.

— אויב אַזוי — האָט דער דירעקטאָר זיך אָנגערופן — איז גוט. איר ווייסט מיט וועמען איר וועט דאַרפן שפּילן?

— מיט וועמען, אַ שטייגער,

— מיטן גרויסן יוליוס אַדלער.

ס׳האָט זיך מיר געדאַכט אַז מיין מאַמעס מילך איז אין מיר געראָנען געוואָרן. איך וועל שפּילן צוזאַמען מיט יוליוס אַדלער אויף איין בינע? אין איין פּיעסע? אין איינעם מיט אים?

אַן איבערגענומענער האָב איך נישט דערעסן, כ׳בין נישט דערשלאָפן אין די נעכט, כ׳האָב נישט געאַרבעט מיט קאָפּ. מיין קאָפּ איז געווען ערגעץ אַנדערש, אין אַן אַנדערער וועלט, אין אַ וועלט פון אַזוי פיל ליכט. כ׳בין אַרומגעגאַנגען ווי אין אַ הינער־פּלעט. ענדלעך איז געקומען דער טאָג. מ׳האָט מיך געשיקט רופן כ׳זאָל קומען אויף פּראָבע.

יוליוס אַדלער איז געקומען אויף גאַסטראָלן מיט נאָך אַ שווי־שפּילערין. כ׳האָב זיך באַוויזן אין טעאַטער צו דער באַשטימטער צייט. דער דירעקטאָר האָט מיך פאָרגעשטעלט פאַר אַדלערן. מיר האָבן זיך באַקענט און כ׳בין געבליבן ווי אָן לשון. עפּעס איז ער נישט געווען דער זעלביקער ווי דעמאָלט, ווען כ׳האָב אים געזען צום ערשטן מאָל שפּילן אין פּולטוסק. עפּעס ווי דער אָרעאָל פון זיין גרויסקייט וואָלט זיך פון אים געווען אָפּגעטון. אין גאַנצן נישט דער זעלביקער אַדלער. כ׳האָב געזען פאַר זיך אַן אַקטיאָר ווי אַלע אַנדערע אַקטיאָרן. און נישט געקענט פאַרשטיין וואָס אַזוינס קומט דאָ פאָר. מ׳האָט אָנגעהויבן מאַכן פּראָבעס פון דער פּיעסע „איך האָב דיך פאַרקויפט און באַצאָלט".

כ׳האָב באַקומען אַ שיינע ראָלע. אַ יונגער מאַן, אַלאַ מנחם־מענדל, אַ טיפּ וואָס פאַנטאַזירט פון גרויסע קאָפּ־שווינדלדיקע גע־שעפטן. דער עולם האָט געלאַכט ביי מיין יעדער אַרויסטריט. כ׳האָב באַמערקט ביי יוליוס אַדלערן קאָרעקטקייט, נאַטירלעכקייט, אָבער נישט קיין אויסערגעוויינטלעכן שפּילן, וואָס זאָל מיך איבער־ראַשן, אָט ווי דעמאָלט אין פּוילן ווען כ׳האָב אים געזען אויפטרע־

טן אין פּולטוסק. כ׳האָב געטראַכט, אפשר איז ער דעמאָלט אין פּולטוסק אויך אַזוי געווען. נאָר איך האָב נאָך ווייניק וואָס פֿאַרשטאַנען, און נאָך דעם ווי כ׳האָב געזען שפּילן די גרעסטע דײַטשע אַקטיאָרן און אַליין מיטגעשפּילט מיט זיי, זע איך אים איצט מיט אַנדערע, מער ניכטערע אויגן; איך זע אים ווי אַ גוטער ערשטקלאַסיקער אַקטיאָר, אָבער נישט מער, נישט קיין גאָט פֿון דער סצענישער מוזע.

די צווייטע פּיעסע איז געגאַנגען „דער פֿאָטער" פֿון אויגוסט סטרינדבערג, וואָס פֿאַרמאָגט אַ סך דראַמאַטישע סצענעס. איך האָב געשפּילט די ראָלע פֿונעם סאָלדאַט נייט. נאָכן שפּילן נעמט מיך אַדלער אָן פֿאַר דער האַנט, פֿירט מיך צו צו דער נאָך באַלויכטענער ראַמפּע און בלײַבט מיט מיר שטיין בײַם ראַנד:

— חשובער עולם — האָט ער פֿאַרהויבן אַ ביסל העכער דעם קאָפּ — איך וויל אײַך זאָגן, אַז כ׳בין אָנגענעם איבערגעראַשט! אָט דער בחור, וואָס איר זעט דאָ פֿאַר זיך, איז ממש אַ צאַצקע אַן אַקטיאָר, און דאָ פֿאַר אײַך, זאָג איך אײַך צו, אַז גלײַך ווי איך וועל נאָר האָבן אַ טעאַטער, וועט ער זײַן דער ערשטער וואָס איך וועל אים אַנגאַזשירן אין מײַן טרופּע.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט, בלויז עטלעכע יאָר, אין 1929 האָט יוליוס אַדלער, צוזאַמען מיט מנחם רובין, באַקומען דעם מלוכה-טעאַטער אין ריגע. און אַדלער האָט געהאַלטן וואָרט. דער ערשטער בין איך אַנגאַזשירט געוואָרן. מ׳האָט מיר געשיקט אַ קאָנטראַקט קיין בעלגיע, צו שפּילן פֿון 13טן סעפּטעמבער 1929 ביזן ערשטן מײַ 1930, און אויף גאָר אַ גוטע גאַזשע.

ליידער, בײַ מײַן בעסטן ווילן, האָב איך דעם קאָנטראַקט נישט געקאָנט אַקצעפּטירן. פֿאַר מיר האָט די רײַזע געשמעקט מיט סכנה. אַז מע פֿאָרט פֿון בעלגיע קיין ריגע, דאַרף מען דורכפֿאָרן דעם פּוילישן קאָרידאָר, איבער דײַטשלאַנד. און ווי אײַנער, וואָס האָט געשמוגלט די פּויליש-דײַטשע גרענעץ און איז אַוועק אומלעגאַל פֿון פּוילן, האָט אַזאַ נסיעה פֿאַר מיר געשמעקט מיט דער געפֿאַר אַרעסטירט צו ווערן דורך דער מיליטערישער גרענעצוואַך. כאָטש מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז די וואַגאָנען ווערן אָפּגעשלאָסן בײַם דורכפֿאָרן דעם קאָרידאָר, דאָך האָב איך געהאַלטן אַז ס׳איז צו

ריזיקאַליש צו גיין דעם לייב אין פּיסק אַרײַן, און זיך פֿאַרלאָזן אויפֿן פּאָלאַקס יושר.

כ׳האָב דעם איינציקן געבליבענעם קאָנטראַקט פֿונעם ריגער יִידישן מלוכה־טעאַטער אַוועקגעשאָנקען דעם ייוואָ־אָפּטייל אין בוענאָס־אײַרעס. ער געפֿינט זיך אינעם אַרכיוו־אַקט נומער 21.907.

פֿון דעמאָלט אָן דאַטירט זיך מײַן אָפֿיציעלע אָנגעהעריקייט צו דער יִידישער בינע, ווען כ׳האָב זיך אָנגעהויבן רעכענען פֿאַר אַ פּראָפֿעסיאָנעלן יִידישן אַקטיאָר.

קאַפּיטל פיר

דער עפּל-וואַרפער פון פולטוסק

ווי דערמאָנט זענען אָפט געקומען פּראָפעסיאָנעלע טרופּעס שפּילן טעאַטער אין פולטוסק. צווישן די גאַסטראָלירנדיקע וואַנדערנדיקע שטערנס איז די צום מערסטן באַליבטע געווען די טרופּע מיט אַנאַ יאַקובאָוויטש, וואָס האָט אונדז, טעאַטער-ליבהאָבערס, באמת פאַרשאַפט אַ סך פרייד. אונדזער באַגײַסטערונג איז געווען אומגעהײַער. נישט בלויז די יוגנט איז געלאָפן זען שפּילן די יאַקובאָוויטשן, נאָר אויך דערוואַקסענע ייִדן מיט בערד זענען געזעסן אין טעאַטער מיט די קאַפּעלעך אויף די קעפּ און געשעפּט נחת פון דער באַחנטער אַנאַ, פון דער טעמעדיקער אַקטריסע, פול מיט לעבן, וואָס האָט אַלעמען מיטגעריסן מיט איר טעמפּעראַמענט, מיט איר יעדער באַוועגונג וואָס האָט ממש פאַרכישופט דעם עולם.

פאַר דער פּרעמיערע האָבן מיר, אַ גרופּע חברים, זיך געלאָזט איבערן נאַרעוו, כדי צו קומען צו אַ קליין אינדזעלע וואָס האָט זיך געפונען נישט ווײַט פון וואַלד. דער אינדזל איז פול געווען מיט צאַרטע, זעלטן שיינע פעלדבלימעלעך. אויפן אָרט האָבן מיר פון די בלומען געמאַכט אַ בוקעט, וואָס מ׳האָט געהאַט בדעה אַרויפצוּוואַרפן אויף דער בינע, אויסצודריקן מיט דעם אונדזער דאַנק דער וווּנדערלעכער אַנאַ יאַקובאָוויטש.

צו מאָרגנס אין אָוונט איז פאָרגעקומען די פּרעמיערע. דאָס גאַנצע טעאַטער איז געווען פול געפּאַקט ביזן לעצטן בענקל. די טרופּע האָט געשפּילט „געלט, ליבע און שאַנדע". מיטן קראַנץ פעלדבלומען זענען מיר אַרײַן אין אַן אויבערשטער לאָזשע. מיר זענען געווען גליקלעך וואָס מיר וועלן זי מיט עפּעס קאָנען אָפּדאַנקען, אַז זי זאָל פילן ווי באַליבט זי איז בײַ דער פולטוסקער יוגנט.

מיט איר שפּילן און זינגען האָט אַנאַ באַגײַסטערט דעם עולם, וואָס האָט געיובלט, געשריגן: — בראַוואָ אַנאַ! בראַוואָ! דער גאַנצער זאַל האָט געשטורעמט פון אַפּלויזן, און איך, אַן איבערגע־נומענער, אַן עמאָציאָנירטער האָב פון התלהבות זיך אַזוי צעיאָכ־מעט, אַז אַנשטאָט אַ וואָרף צו טון דעם בוקעט בלומען האָב איך מיט דער גאַנצער קראַפט געוואָרפן דעם גרויסן עפּל, וואָס כ׳האָב פונקט געהאַלטן אין האַנט און צום אומגליק געטראָפן דער קינסט־לערין אין שטערן און זי איז אויפן אָרט אַוועקגעפאַלן אַ פאַר־חלשטע.

אויף דער בינע, פונקט ווי אויפן זאַל איז אויסגעבראָכן אַ בהלה. מ׳האָט נישט געוווּסט וואָס דאָ איז אַזוינס פאָרגעקומען. מ׳האָט מיט די אויגן גענומען זוכן פון וואָסער ריכטונג ס׳איז גע־פאַלן דער עפּל. און ווער איז דאָס דער חוצפּהניק וואָס האָט געוואַגט אָפּצוטון אַזאַ זאַך, מע וואָלט אים דורס געווען אויפן אָרט. אַזוי אויפגעבראַכט איז געווען דער עולם. צום גליק האָט קיינער נישט באַמערקט ווער ס׳איז געווען דער עפּל־וואַרפער און אויך מײַנע חברים האָבן געשוויגן, נישט באַנעמענדיק וואָס ס׳האָט זיך מיט מיר געטון. דער פאָרהאַנג איז געפאַלן. באַלד האָט זיך פאַרן פאָרהאַנג באַוויזן אַנאַס מאַן. דער טומל איז געווען גרויס און די אויפגערעגטקייט נאָך גרעסער. ער האָט גענומען מאַכן מיט די הענט, געשריגן אַז דער עולם זאָל זיך באַרויִקן ביז דער זאַל איז עטוואָס שטילער געוואָרן. ער האָט אַן אויפגערעגטער גערעדט הארבע דיבורים וועגן דעם אינצידענט, אַז ס׳איז אַן אומדערהער־טער סקאַנדאַל אַזוי זיך צו באַנעמען מיט אַ יידישער אַקטריסע וואָס קומט דערפרייען יידישע הערצער. ער האָט געמוסרט דעם עולם און געדראָעט נישט צו פאַרענדיקן די פאָרשטעלונג; אַז ער וועט אײַנפּאַקן די זאַכן, פאַרלאָזן פּולטוסק און מער נישט קומען אַהער אין דער שטאָט אַרײַן.

באַלד האָט זיך אויף דער בינע באַוויזן אַ דעלעגאַציע פון עולם, וואָס האָט זיך אַנטשולדיקט און איבערגעבעטן די קינסטלערין, צו־געזאָגט אויסצופאָרשן דעם ענין און באַשטראָפן דעם שולדיקן אַז ער זאָל האָבן צו געדענקען . . .

אַנאַ יאַקובאָוויטש האָט די פּיעסע פאַרענדיקט שפּילן מיט אַ

פאַרבאַנדאַזשירטן קאָפּ. און איך האָב געמיינט אַז כ׳וועל עס נישט איבערטראָגן פון גרויס עגמת-נפש. כ׳האָב זיך עס נישט געקאָנט שענקען, וואָס כ׳בין אַזוי צעחושט געוואָרן, פאַרלוירן דעם קאָפּ און אָנשטאָט דעם בוקעט, געוואָרפן דעם עפּל.

נאָך דער פאָרשטעלונג, ווען דער עולם איז זיך שוין געהאַט פונאַנדערגעגאַנגען, האָב איך געזאָגט צו מײַנע חברים:

— מיר וועלן פריער נישט גיין אַהיים שלאָפן ביז מיר וועלן נישט באַטראַכטן וואָס צו טון, ווי אַזוי צו פאַרריכטן די גרויסע עוולה וואָס ס׳איז באַגאַנגען געוואָרן קעגן דער קינסטלערין.

אויף דער באַראַטונג איז באַשלאָסן געוואָרן, אויפן אַנדערן טאָג צו מאַכן נאָך אַ מאָל אַזאַ שווימרײַזע צום אינדזל און פלעכטן אַ פרישן קראַנץ בלומען, צובינדן צוויי ווײַסע טויבן צום בוקעט מיט אַן אַנטשולדיקונג-בריוול אונטערגעשריבן דורך מיר, דעם שולדיקן.

צו מאָרגנס אין אָוונט, בײַ דער צווייטער פאָרשטעלונג, איז דער קראַנץ בלומען מיט די צוויי טויבן אַראָפּגעלאָזט געוואָרן פון דער לאָזשע אויף דער סצענע אַרויף. מ׳האָט הויך אויפן קול געלייענט דעם אַנטשולדיקונג-בריוו און די קינסטלערין האָט פון דער בינע אַראָפּ עפנטלעך דערקלערט, אַז זי איז מוחל דעם שולדיקן פאַר זײַן אומשולדיקן פאַרברעכן. און מיט דעם האָט זיך דער אינצידענט פאַרענדיקט.

* * *

שפּעטער אין יאָרן אַרום, ווען כ׳בין שוין געווען אַ פּראָפעסיאָ-נעלער אַקטיאָר, בין איך אַנגאַזשירט געוואָרן צו שפּילן טעאַטער אין לאָנדאָן. אין דער טרופּע האָבן זיך אויך געפונען מאַקס באַזשיק בראַש מיטן אַנאַ יאַקובאָוויטש.

ווען כ׳בין געוואָר געוואָרן אַז כ׳וועל דאַרפן שפּילן דעם פּאַרט-נער פון דער יאַקובאָוויטשן, האָב איך געמיינט אַז ס׳נעמען זיך מיר אָפּ הענט און פיס. אַן איבערגעשראָקענער בין איך געגאַנגען צו דער ערשטער פּראָבע. כ׳בין געוואָרן בלייך און האָב זיך געפילט מאָדנע שלאַבעריק ווען כ׳האָב זיך מיט איר באַגעגנט פּנים-אל-פּנים.

ס׳האָט זיך מיר אויסגעוויזן אַז זי דערקענט מיך, דעם עפּל־וואַרפער פון פולטוסק.

באַלד זענען פאַרטיילט געוואָרן די ראָלן. מע האַלט שוין ביַי דער צווייטער פּראָבע. און נישט איך ווייס וואָס ס׳טוט זיך מיט מיר און וואָס ס׳קומט אַזוינס פאַר אין דער ראָלע וואָס איך דאַרף שפּילן. אַלע אַקטיאָרן, וואָס האָבן מיך געקענט פון פריער און געוווּסט סאַראַ זכרון איך האָב, האָבן נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר. ווי איז עס מעגלעך אַז איך זאָל נאָך נישט קענען די ראָלע. און נישט נאָר איך קען זי נישט אויף אויסנווייניק, נאָר איך מאַך נאָך בולבעס, כ׳רעד רייד וואָס געפינען זיך גאָר נישט אין דער ראָלע און דערצו קען איך פּשוט נישט קוקן דער פּאַרטנערין מיַינע גליַיך אין די אויגן אַריַין.

איר מאַן, דער רעזשיסער, מאַכט מיר באַמערקונגען און זיי העלפן ווי אַ טויטן באַנקעס. ער האָט שוין אָנגעהויבן גלייבן, אַז איך בין נישט צוגעפּאַסט פאַר דער ראָלע. מאַקס באָזשיק, וואָס איז געווען מיט מיר גוט באַפריַינדט, נעמט מיך אַוועק אין אַ זיַיט און פרעגט מיך:

— וואָס איז מיט דיר? — האַלט ער מיך פאַרן אָרעם — עפּעס קומט דאָ פאָר, זאָג. לאָמיך הערן. ס׳קאָן דאָך אַזוי נישט זיַין. מע וועט דאָך נישט דערגיין קיין טאָלק.

כ׳האָב אים דערציילט די גאַנצע געשיכטע מיטן עפּל און אַז כ׳קאָן איר נישט קוקן גליַיך אין די אויגן פאַר חרפּה.

צו מאָרגנס ביַיטאָג ווען אַלע זענען שוין געווען פאַרזאַמלט און מ׳האָט געהאַלטן ביַים צוטרעטן צו דער פּראָבע, גיט באָזשיק אַ פרעג דער יאַקובאָוויטשן:

— זאָגט מיר, אַנאַ, — מאַכט ער צו איר מיט אַ פאַרבאָרגן קוים קענטיק שמייכעלע אַרום מויל — איר זענט נישט געווען אַ מאָל אין פולטוסק?

— דערמאָנט מיך נישט — שריַיט זי אוים אויסער זיך — איך פיל נאָך היַינט דעם קלאַפּ פון אַן עפּל וואָס איז מיר געפלויגן אין קאָפּ אַריַין פון אַ לאָזשע אַראָפּ.

באָזשיק האָט ברייט געלאַכט און אויסגעשריגן:

— שטייט פאַר איַיך דער עפּל־וואַרפער פון פולטוסק... ער האָט

מורא, איר זאָלט אים נישט אַ מאָל דערקענען און אויסלאָזן צו אים אײַער ביטער האַרץ. דערפֿאַר מאַכט ער אַזעלכע בולבעס, פֿלאָנטערט מיט דער צונג, ווי ס׳וואָלט נאָר וואָס פֿאָרגעקומען דער אינצי־דענט.

איך האָב געזען ווי בײַ אַנאַ יאַקובאָוויטש האָבן אָנגעהויבן גלאַנצן טרערן אין די אויגן. כ׳האָב זיך מער נישט געקאָנט אײַנ־האַלטן און זיך צעוויינט ווי אַ קינד. מיר זענען זיך ביידע גע־פֿאַלן אין די אָרעמס. מיר האָבן זיך היים אַרומגענומען און צע־קושט. איצט זענען שוין די פּראָבעס געגאַנגען ווי אַ מזמור. איך האָב אויפֿגעלעבט און געפֿילט ווי ס׳וואָלט מיר אַראָפּ אַ שטיין פֿונעם האַרץ.

כ׳בין שפּעטער אַנגאַזשירט געוואָרן קיין צפֿון־אַמעריקע, און ווידער האָב איך זיך באַגעגנט מיט אַנאַ יאַקובאָוויטש, שוין אַ געעלטערטע, שוין נישט קיין געזונטע. מ׳האָט אײַנגעאָרדנט פֿאַר איר אַ בענעפֿיט. כ׳האָב מיך אַליין אָנגעבאָטן צו שפּילן אָן שום באַצאָלט, אַלץ כדי אויסצוקויפֿן מײַן חטא, מײַן גרויסע זינד, וואָס כ׳בין באַגאַנגען קעגן איר, מיטן וואַרפֿן אַנשטאָט דעם קראַנץ בלו־מען, דעם עפּל אין קאָפּ אַרײַן.

קאַפּיטל פינף

אַ דײַטש — אַ ייִדישער אַקטיאָר

אין 1933 האָבן מיר געשפּילט אין בעלגיע אונטער דער די־רעקציע פון נייטן בלומענטאַל און זײַן פרוי פאַני וואַקסמאַן. ער איז געווען אַ לאָדזשער, אַ שנײַדער און זי האָט געשטאַמט פון לאָנדאָן. צווישן די אַקטיאָרן אין דער טרופּע האָט זיך געפונען איינער אַ נישט־ייִד, וואָס האָט געשפּילט ייִדיש טעאַטער, וואָל־דעמאַר היינצע, וואָס האָט זיך פאַררעכנט פאַר אַ ייִדישן אַקטיאָר. ער איז פון אָפּשטאַם געווען אַ דײַטש, אַ געבוירענער אין דער ייִדישער טעקסטיל־שטאָט, לאָדזש, דעם אַזוי גערופענעם פּוילישן מאַנטשעסטער.

ער איז געווען אַ שיינער, פעסט־געבויטער מאַנצפּאַרשוין. מיט אַ גוטמוטיקן פּנים, מיט העלע בלאָע אויגן. שוין נישט ענלעך צו קיין דײַטש און נאָך נישט ענלעך צו קיין ייִד. אָבער אַ מויל האָט ער געהאַט אַ ייִדיש. ער האָט גערעדט אַ מחייהדיקן ייִדיש, גע־קענט שרײַבן אַ ייִדיש מיט אַלע העברעיִשע ווערטער וואָס קומען אַרײַן אין מאַמע־לשון און געלייענט אַ ייִדישע צײַטונג נישט ער־גער ווי דער ייִדישסטער ייִד. דערצו האָט ער געהאַט אַן אָנגע־נעמען קלינגענדיקן טעמבער אין זײַן קול. מיט איין וואָרט, ער איז געווען אַן אַלזײַטיק באַגאַבטער דראַמאַטישער שוישפּילער וואָס איז געווען אַ געווינס אין יעדער טרופּע ווו ער האָט זיך מאַטיי־ליקט און פאַרנומען זײַן אָרט און מיט זײַנע אויפטריטן פאַרשאַפט כבוד דעם ייִדישן טעאַטער.

דער וווּנדער איז געווען נאָך גרעסער מיט דעם, וואָס גראָד אין די פאָלקסטימלעכע ייִדישע טיפּן האָט ער זיך צום בעסטן אויס־געצייכנט מיט זײַן עכטקייט און איבערצײַגנדיקייט. קיין שום

מענטש וואָלט אויף קיין רגע נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן אַז ער האָט פאַר זיך נישט קיין ייִד. ווען וואָלדעמאַר היינצע האָט געשפּילט די ראָלע פון אַ רבין, האָט ער זיך געפילט ווי ער וואָלט געווען אַ געבוירענער צדיק. זיינע האַלטן זיך אויף דער בינע, זיינע באַנעמען זיך צום אָרום, צו דער רבנישער סביבה, זיינע רעדן מיטן רבישן קנייטש, זיין גאַנצער ייִדיש-פּאַטריאַרכאַלער אויסזען — ער האָט זיך געקענט אויסגעצייכנט גרימירן — דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געשאַפן מיט זיך אַ רבישע געשטאַלט וואָס האָט זיך נישט געלאָזט אַזוי גרינג פאַרגעסן, און ס'איז פּשוט שווער געווען צו גלייבן אַז אָט דער רבי מיט זיין דביקות ווערט געשפּילט פון אַ נישט-ייִד, פון אַ קריסט.

פאַר אַ סך איז ער ממש געווען אַ רעטעניש נישט צום באַשיידן. אַ מענטש לעבט אָפּ אַ גאַנץ לעבן צווישן ייִדן און בלייבט אַ גוי. ראש-השנה און יום-כיפור טרעפט מען אים אין שיל און איז זיך נישט מגייר. ער איז אַ קריסט און האָט נישט קיין שום שייכות מיט דער קריסטלעכער וועלט.

די ייִדישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן אים נישט געקענט און עס איז זיי אויסגעקומען צו שפּילן מיט אים דאָס ערשטע מאָל, האָבן בשום אופן נישט געוואָלט גלייבן אַז אָט דער אַקטיאָר וואָס רעדט אַזאַ פּערפעקטן, נאַטירלעכן, וואָרצלדיקן ייִדיש, איז אַליין נישט קיין ייִד. און דאָך איז ער געווען אַ טייל פונעם ייִדישן טעאַטער.

אין דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען די נאַציס האָבן פאַרנומען פראַנקרייך, האָט זיך וואָלדעמאַר היינצע געפונען אין פּאַריז. און ווי אַ דייטש האָט ער זיך געקאָנט פריי באַוועגן איבער די פּאַריזער גאַסן, ווי יעדער אַריער. און דעריבער געקאָנט זיין אַ פאַרבינדלער צווישן אויסבאַהאַלטענע ייִדן. צו זיין לויב, זאָל עס געזאָגט ווערן, ער האָט ריזיקירט מיטן אייגענעם לעבן און געטון ייִדן אַ סך טובות. ער האָט אַ סך ייִדן געהאָלפן זיך ראַטעווען פון די דייטשע אומברענגערישע שפּאָנען.

וואָלדעמאַר היינצע, דער פאַרבלאָנדזשעטער קריסט און נישט-דערגאַנגענער ייִד, אָבער ייִדישער אַקטיאָר, האָט איבערגעלעבט די מלחמה. אָבער שוין אַ געעלטערטער און איינזאַמער האָט מען אים געקאָנט טרעפן זיצן אין אַ ייִדישן קאַפע אויפן בעלוויל, צי אויפן

רעפּובליק-פּלאַץ, צו לעבן טעאַטער „לאַנקרי״, אין דער ייִדישער געגנט, ביי אַ גלעזל בראָנפן וואָס האָט אים דערנענטערט זײַן סוף.

די ייִדישע אַקטיאָרן-משפחה אין דער וועלט האָט אָבער אין אים נישט פאַרגעסן און געהאָלפן אויסקומען זײַן שווערע צײַט אין די עלטערע יאָרן.

פאַר זײַן טויט האָט ער, וואַלדעמאַר היינצע, אויסגעדריקט דעם ווונטש אַז מע זאָל אים מקבר זײַן אויפן ייִדישן בית-עולם.

— איך האָב מײַן גאַנץ לעבן — האָט ער געזאָגט מיט זײַן הייזעריקלעכן קול צו די חברים אַקטיאָרן — געלעבט מיט ייִדן, וויל איך אויך נאָכן טויט ליגן צווישן ייִדן.

זײַן ווונטש האָט, פאַרשטייט זיך, נישט געקאָנט אויסגעפירט ווערן. אָבער זײַן נאָמען איז פאַרשריבן אין ייִדישן זכרון, ווי איי־נער פון די חסידי-אומות-העולם וואָס האָט געראַטעוועט ייִדן פון די נאַצישע רוצחים.

קאַפּיטל זעקס

דאָס רומענישע אַקטיאָרן־פּאָרל

אַזעלכע דירעקטאָרן ווי נייטן בלומענטאַל, וואָס זאָלן באַווייזן זיך באַליבט צו מאַכן ביי די אַקטיאָרן, זענען נישט געווען קיין סך ביים יידישן טעאַטער. די שוישפּילערס, וואָס האָבן געהאַט דאָס מזל אַנגאַזשירט צו ווערן דורך נייטן בלומענטאַל און פאַני וואַקס־מאַן, האָבן נישט געוווּסט דעם ביטערן טעם פון אַ שפּלדיק דער־שלאָגן באַשעפעניש, וואָס ס'האָבן געפילט אַ סך אַקטיאָרן אין אַנ־דערע טרופּעס. פאַרקערט, זיי האָבן דאָ געפילט דעם שטאָלץ און די דערהויבנקייט, וואָס ס'דאַרף פילן אַ מענטש אַ קינסטלער, וואָס באַרייכערט זיין פאָלק מיט דער פאַרשטעל־קונסט פון אַרויסברענגען שיינע בילדער, ליכטיקע געשטאַלטן, פאָלקס־העלדן, שטיקער לעבן, די פרייד און לייד פונעם פאָלק, מיט איין וואָרט — זיך פילן ווי אַ געקרוינטער און נישט ווי אַ געקרייציקטער.

מיט וואָס זשע אַזוינס האָט זיך נייטן בלומענטאַל איינגעקויפט אין יחוס און זיך אַרויסגעוויזן ווי אַן אויפריכטיקער פריינד אין פאַרערער פונעם יידישן אַקטיאָר?

ס'וועט געַנוג זיין צו ברענגען אָט דעם וויטערדיקן אינטערע־סאַנטן פאַל וואָס וועט אים כאַראַקטעריזירן צום בעסטן.

נייטן בלומענטאַל האָט צום נאָענטסטן טעאַטער־סעזאָן אַנגאַ־זשירט אַן אַקטיאָרן־פּאָרל פון רומעניע — דעם אַליין געקרוינטן זינגער־ליבהאָבער ברוך רינצלער מיט זיין פרוי.

אין ערגעץ שטייט נישט געשריבן, אַז איינער וואָס שפּילט אַ ליבהאָבער־ראָלע מוז זיין שיין ווי אַ געמאָלענע ליאַלקע. ער טאָר אָבער נישט זיין אָפּשטויסנדיק אַזוי אַז קיינער זאָל נישט גלייבן; אַז מע קאָן זיך אין אים פאַרליבן ביז איבער די אויערן. דער צו־

שווער אין זאָל מוז דאָך זײַן איבערצײַגט, אַז די וואָס פאַרליבט זיך אינעם העלד איז טאַקע אויף אַן אמת פאַרליבט און גרייט צו טיילן מיט איר געליבטן פרייד און לייד.

דער ברוך רינצלער האָט זיך גראָד נישט אויסגעצייכנט מיט קיין איבעריקן סימפּאַטישן אויסזען. כאָטש שיינקייט איז אַ גע־שמאַקזאַך, מוז אָבער דער מענטש פאַרמאָגן עפּעס אַזוינס, זאָל זײַן אַפילו אַ בלויזער שמייכל, צי אַ בליק, וואָס זאָל מלמד־זכות זײַן אויף די חסרונות, עפּעס קאָמפּענסירן די נישט־געראָטנקייט זײַנע.

אָט די אַלע מינימאַלע זכותים האָט ברוך רינצלער נישט געהאַט. ער איז געווען אַ קרעבס־רויטער. דערצו האָט ער גע־האַט אַ גלאַטיק פרויִיש־ראָזיק פּנים, מיט וואַסערדיקע אייגעלעך אָן אַ קאָליר.. נאָר געזונגען האָט ער מיט אַ טענאָר־שטים, וואָס מ׳האָט געקאָנט הערן און ס׳איז געווען וואָס צו הערן.

אויך זי, זײַן פרוי, האָט זיך געפּאַסט פאַר דער ראָלע פון אַ געליבטע, ווי אַ דעקל צו אַ ליולקע. אַ היפּשלעך דיקלעכע, אַ נידעריקע און קײַלעכיקע, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ געפיל פון באַדויער, וואָס דער מלאך פון שיינקייט האָט אָט די פרוי נישט איבעריק געשאָנעוועט. זי פּשוט פאַרזען אָדער איז געווען צו איר אָן אַ האַרץ. נאָר דערפאַר איז זי אָבער געבענטשט געווען מיט אַ פּרעכטיקער סאָפּראַנשטים, וואָס האָט געדעקט אַלע אירע אויסערלעכע פעלערן. מע קאָן נישט לייקענען, אַן אַקטריסע איז זי געווען און פאַרן טעאַטער האָט זי געטויגט. נאָר נישט פאַר דער ראָלע וואָס זי האָט זיך אָנגעמאָסטן — די ליבהאָבערין־ראָלע, וואָס האָט זיך צו איר אין גאַנצן נישט געקלעפּט.

ווען דאָס פּאָרל איז געקומען קיין אַנטווערפּן צו אונדז אין דער טרופּע אַרײַן, האָבן זיך אַלע אַקטיאָרן געוווּנדערט:

— גיב נאָר אַ קוק — האָט איינער געזאָגט צום אַנדערן — אַזאַ קראַסאַוויעץ, אַ געלער, אַ רויטהאָריקער — און דאָס וויל שפּילן די ראָלע פון אַ ליבהאָבער, אַ זינגער־ליבהאָבער, און אין אָט דעם האַלב מיידלשן פּנים — וויל ער — זאָלן זיך עס פאַרליבן אַלע מיידלעך אין זאַל וואָס זאָלן קומען זען עטלעכע מאָל די פאַר־

שטעלונג, און די יונגע העלדין אויף דער בינע זאָל אויסגיין נאָך זײַנע טריט... וואָס טוט זיך דאָ אין דעם טעאַטער?

— ער, ווי ער — האָבן אַנדערע צוגעגעבן — און זי איז בעסער פאַר אים? אָט די קליינע, די דיקע וועט עס דאַרפן זײַן די פרימאַדאָנע אונדזערע? אַז אַך און ווי צום יידישן טעאַטער מיט זײַנע פרימאַדאָנעס און ליבהאָבערס, אַז זיי דאַרפן זײַן זייערע פאַרשטייערס.

אויך אויף דער פרוי פאַני וואַקסמאַן און אויף איר מאַן, נייטן בלומענטאַל, האָט מען געקאָנט באַמערקן אַן אומצופרידנקייט, אַן אַנטוישונג וואָס דער פאַל האָט אַרויסגערופן בײַ זיי מיט זייער באַוויַיזן זיך אין דער טרופּע.

נייטן בלומענטאַל האָט דאָס פאַרל נישט געקענט פון פריִער און ער האָט זיך נישט פאַרגעשטעלט אַז מע קאָן זיך לאָזן רעקלאַמירן אין ראָלן וואָס קלעפּן זיך ווי אַרבעס צו דער וואַנט. דאָך האָבן בלומענטאַל און זײַן פרוי פאַני נישט אַרויסגעוויזן דעם מינדסטן סימן פון פאַרדראָס, וואָס זיי זענען געוואָרן אַזוי אָפּגענאַרט און פאַרפירט.

אין קאָנטינענטאַל, פאַני וואַקסמאַן, וואָס איז געווען די רעזשיסערין, האָט זיי דערמעגלעכט אויפצוטרעטן אין דער פּיעסע „בת ירושלים" פון פּראָפ׳ האָרוויץ כדי זיי זאָלן זיך קאָנען באַוויַיזן אין זייער רעקלאַמירטן זשאַנר פון געזאַנג-ליבהאָבערס.

ווי ס׳איז געווען פאָרויסצוזען האָבן ביידע אין די דאָזיקע ראָלן זיך נישט וואָשנע אויסגעצייכנט, און נעבעך געליטן די אמתע מפּלה.

צו מאָרגנס, ווען די טרופּע איז זיך צוזאַמען געקומען, האָבן אַלע געוואָלט וויסן וואָס וועט דאָ זײַן וויַיטער? די מאַדאַם וואַקסמאַן, די ענערגישע און אינטעליגענטע לייטערין פון טעאַטער האָט דאַן געזאָגט צו רינצלערן:

— הערט מיך אויס, וואָס כ׳וועל אײַך זאָגן, קיינער וועט נישט לייקענען אַז איר זענט אַ גאַנץ גוטער אַקטיאָר, נאָר דעם אמת מוז מען זאָגן — ליבהאָבער-ראָלן זענען נישט פאַר אײַך. איך זע, אַז איר וועט גוט זײַן אין כאַראַקטער-ראָלן און נאָך בעסער אין דער ראָלע פון אַ רעזיניאָר, אין דער ראָלע פון אַן אַלטן מאַן וועט

איר זײַן אויסגעצייכנט. איר וועט טאַקע שפּילן אַ רעזיניאָר־ראָלע אין דער נאָענטסטער פּיעסע וואָס מיר וועלן אויפפירן — אַזוי איר און אַזוי אײַער פרוי.

דאָס ראָזיקע פּנים פונעם קרעבס־רויטן רינגצלער איז געוואָרן אָנגעצונדן ווי אַ שטיק העליש פײַער. די וואָסערדיקע אויגן זענען פאַרגאָסן געוואָרן מיט אַ גלאַנץ פון אַ גרויסער באַשלאָגענער היץ. דאָס בלוט האָט זיך אין אים צעקאָכט און ער האָט זיך צעשריגן אויף דער מאַדאַם בלומענטאַל מיט כעס און חוצפּה:

— ווער זענט איר פאַר איינע וואָס איר גייט מיך לערנען וואָס כ'דאַרף יאָ שפּילן און וואָס נישט. איר אַלטע עובר־בטולניצע וואָס איר זענט, איר ווייסט פון אײַער חיות צו זאָגן. אַ רעזשיסערין זענט איר? אַ גאָרנישט זענט איר און גאָרנישט ווייסט איר.

דער צעיאָכמעטער רינצלער האָט דער באַגאַבטער שוישפּילע־רין אַרײַנגעזאָגט אין דער זיבעטער ריפּ אַרײַן. פאַני וואַקסמאַן איז געוואָרן ווי אײַנגעקאָרטשעט און האָט זיך שטאַרק צעוויינט. דאָס ערשטע מאָל האָט עס געטראָפן, אַז אַן אַקטיאָר זאָל זי אַזוי באַליידיקן אויף אַזאַ געמיינעם אופן. אַלע אַקטיאָרן פון דער טרופּע זענען געוועזן אויסער זיך פון יענעמס חוצפּהדיקן מענה־לשון ווי פון דער ערגסטער מאַרק־ייִדענע. אין זייער אויפגעבראַכטקייט האָט נישט געפעלט קיין סך, מע זאָל אים אונטערהאַקן די זײַטן. די מער היציקע האָט מען קוים געקאָנט אָפּהאַלטן, זיי זאָלן זיך נישט וואַרפן אויף אים. דער סקאַנדאַל איז שוין אַזוי אויך געווען גענוג גרויס.

מיסטער נייטן בלומענטאַל איז געקומען אין טעאַטער אַרײַן גראָד אין אַ הייטערער שטימונג כאָטש די נעכטיקע פּרעמיערע האָט שיִער געשמעקט מיט אַ דורכפאַל פון דער פאָרשטעלונג — ווי זײַן שטייגער אָבער האָט ער זיך אויך דאָס מאָל ווייניק וואָס איבערגענומען. מ'האָט שוין אין ייִדישן טעאַטער געזען ערגערע זאַכן, ווען מע רײַסט פּשוט אויף פאָרשטעלונגען וואָס האָבן אָפּ־געקאָסט אַ ממון געלט זיי צוצוגרייטן, און קיינער האָט זיך פון דעם נישט איבעריק גענומען צום האַרץ, נישט געמאַכט דערפון קיין צימעס. אַז דו זעסט, מ'האָט דיך אָפּגענאַרט — האָט בלומענ־

טאַל געפלעגט זאָגן — זיי קלוג און וויש זיך אָפּ דאָס מויל. אַרייַנ־געפאַלן איז — פאַרפאַלן.

ווען ער איז געקומען נענטער צו דער בינע, האָט ער גלייַך דערפילט אַז ס׳שמעקט מיט פּולווער. אַז ס׳האָט זיך דאָ געטון אויף טיש און אויף בענק. ער האָט געטראָפן זייַן פרוי אין אַ שטאַרק נערוועזן צושטאַנד. די אויגן אירע זענען געווען פאַרלאָפן מיט טרערן. ער האָט זיך גלייַך אָפּגעגעבן חשבון וואָס דאָ איז פאָרגעקומען און ווען מ׳האָט אים איבערגעגעבן וועגן דער ברו־טאַלער האַנדלונג פון דעם רינצלערן, זענען אַלע געווען זיכער, אַז דער דירעקטאָר וועט אים אָנכאַפּן פאַרן קאָפּ און אַרויסוואַרפן פון דער טרופּע.

יעדער אַנדערער אויף זייַן אָרט וואָלט זיכער געווען אַזוי געטון. אָבער נישט בלומענטאַל. אַ געקרענקטער און באַליידיקטער האָט ער, נישט קוקנדיק אַפילו אין יענעמס זייט, גענומען זייַן פרוי אונטערן אָרעם און זי אַרויסגעפירט פון טעאַטער.

בייַ דער נאָענטסטער פּראָבע, ווען רינצלער האָט געוואָלט אַרויפגיין אויף דער בינע, האָבן זיך אַלע שוישפּילער אינסטינקטיוו צעבונטעוועט און נישט צוגעלאָזט רינצלערן מיט זייַן פרוי צו די פּראָבעס.

ברוך רינצלער האָט געהאַט פון דירעקטאָר בלומענטאַל אַ פאַרזיכערטן קאָנטראַקט אויפן גאַנצן סעזאָן, אויף פולע זעקס חדשים. האָט ער זיך נישט געפּוילט, דער תכשיט, און איז אַוועק צום רומענישן קאָנסול אין אַנטווערפּן. ער האָט אים דערציילט פּונקט אַ קאַפּויערדיקע מעשה, אַז ער איז נעבעך באַליידיקט גע־וואָרן פאַר גאָרנישט און ווייניק דאָס, לאָזט מען אים נישט שפּילן אין דער טרופּע.

באַלד איז דער דירעקטאָר בלומענטאַל גערופן געוואָרן צום קאָנסול, ווו מ׳האָט אים דערקלערט אויף אַ קאַטעגאָרישן אופן, אַז ער מוז באַצאָלן לויטן קאָנטראַקט פאַר די גאַנצע זעקס חדשים און אויך דעקן די רייַזע־קאָסטן אויף צוריק, קיין רומעניע.

דער איידעלער בלומענטאַל איז געווען געצוווּנגען צו דער־ציילן דעם גאַנצן טרויעריקן אמת, אַז דער שולדיקער איז נישט קיין אַנדערער ווי דער בעל־דבר רינצלער אַליין, און צוגעגעבן, אַז

נישט ער, דער דירעקטאָר לאָזט אים נישט שפּילן, נאָר די אַק־טיאָרן ווילן נישט שפּילן מיט אים.

דער קאָנסול האָט דאַן געראָטן רינצלערן אַז ער זאָל איבער־בעטן די מאַדאַם בלומענטאַל.

פאַרשטייט זיך, אַז נישט די פרוי בלומענטאַל און נישט די שוישפּילערס זענען מסכים געווען זיך איבערצובעטן און האָבן מער נישט געוואָלט וויסן פונעם רויטהאָריקן רינצלער, נישט געוואָלט האָבן מיט אים קיין שום געשעפטן און ווייטער נישט געוואָלט שפּילן מיט אים צוזאַמען.

דעמאָלט האָט מיסטער נייטן בלומענטאַל דערקלערט זיינע שוישפּילערס:

— חברים, דער נומער וועט נישט גיין. כ׳וועל נישט דער־לאָזן אַז מע זאָל צונעמען דאָס ברויט ביי אַ שוישפּילער. גייט, חברים, צו פּראָבע.

זיין וואָרט, דאָס וואָרט פונעם דזשענטלמענישן דירעקטאָר איז פאַר אונדז געווען אַ געזעץ.

אין דער נאָענטסטער פּיעסע, וואָס די טרופּע האָט אויפגע־פירט, האָט דאָס פּאָרל רינצלער אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן סוקצעס — טאַקע אין זייער נייעם זשאַנער פון עלטערע מענטשן. ער, ווי אַ זינגער־רעזשיסאָר, און זי — אין אַ מוטער־ראָל.

מיט זייערע ווייטערדיקע אויפטריטן האָבן זיי זיך באַליבט געמאַכט ביים עולם. מיט דער צייט האָבן די רינצלערס אויך פאַר־שטאַנען צו געווינען די סימפּאַטיע פון דער רעזשיסערין, פאַני וואַקסמאַן, און האָבן זיך אויך איינגעלעבט האַרמאָניש מיט אַלע איבעריקע חברים פון דער טרופּע.

דער טעאַטער־סעזאָן, וואָס איז דעמאָלט אין אַלגעמיין געווען אַ גרויסער דערפאָלג, האָט זיך אַזוי אַרום פאַרענדיקט אין פולער האַרמאָניע, ווי ס׳איז עס געוווּנטשט צו ענדיקן אַ סעזאָן דער דירעק־טאָר נייטן בלומענטאַל און זיין פרוי, די אַקטריסע און רעזשיסע־רין, פאַני וואַקסמאַן, אַז אַלע זאָלן זיין צופרידן און שטענדיק דערמאָנען נאָר צום גוטן דעם אָפּגעשפּילטן סעזאָן.

קאַפּיטל זיבן

דער סטאַר מיכל מיכאַלעסקאָ

די אַקטריסע פאַני וואַקסמאַן, אַן אינטעליגענטער מענטש מיט טעאַטער-קולטור, די פרוי פונעם דירעקטאָר נתן בלומענטאַל, האָט אין אַנטוועדפן אויפגעפירט עטלעכע פּיעסן וואָס צווישן זיי האָט זיך געפונען דאָס באַרימטע טעאַטער-שטיק פון יעקב גאָרדין „כאַסיע די יתומה”. זי אַליין האָט זיך גענומען די ראָלע פון כאַסיע. איך האָב געשפּילט וולאַדימיר. אירע אויפפירונגען זענען געווען גוט געשטעלט, מיט אַ סך געשמאַק און פאַרשטענדעניש און האָבן געהאַט אַ גרויסן מאָראַלישן דערפאָלג. פינאַנציעל אָבער זענען די געשעפטן געגאַנגען נישט אַזוי פריילעך.

דער טעאַטער-דירעקטאָר, נתן בלומענטאַל, האָט יעדער מאָל געכאַפּט אַ בליק אין האַלב-ליידיקן זאַל מיט די בענקלעך וואָס האָבן געפּוסטעוועט, נישט-באַזעצטע, און זיך גאָר נישט געקאָנט העלפן דערצו, ער וועט דאָך דעם טעאַטער-גייער נישט גיין ברענגען פאַר אַן אויער אין זאַל אַריין. און אַזוי האָט ער נאַכט-ביי-נאַכט צוגעלייגט געלט צו יעדער פאָרשטעלונג.

בלומענטאַל האָט אָבער נישט אַרויסגעוויזן דעם מינדסטן סימן פון זאָרג און ערגעניש. ער איז נישט געוואָרן פאַרצווייפלט ווען אַן אויפפירונג האָט נישט אַריינגעבראַכט קיין געלט אין דער קאַסע. ער האָט זיך אַפילו נישט באַקלאָגט פאַר קיינעם און אַוודאי נישט באַשולדיקט קיינעם, נישט געוואָרפן אויף קיינעם דעם בייגל בעת אַ מיסדערפאָלג פון אַ פּיעסע וואָס האָט נישט „אָנגערירן”. זיין סטאָישע רויִקייט האָט ער קיין מאָל נישט פאַרלוירן, גלייך

ווי ער וואָלט געווען אַ נישט פּאַראינטערעסירטער צד. אין אַזעל־כע פאַלן האָט ער באַוויזן איינצוהאַלטן זיין גלייכוואָג און נאָך געטראַכט ווען מען קאָן מען דאָ אַראָפּברענגען וואָס זאָל ראַטעווען די סיטואַציע, בכדי צוריק צו געווינען דעם היזק, דאָס פאַרלוירע־נע געלט, און נאָך אַרויס גיין מיט ריווח. און אויך אין דעם פאַל האָט ער זיך ווי שטענדיק צו עפּעס דערטראַכט.

נתן בלומענטאַל האָט דעמאָלט באַשלאָסן צו אַנגאַזשירן ווי דעם סטאַר, מיכל מיכאַלעסקאָ, וואָס כ׳האָב שוין געהאַט מיט אים געשפּילט אין פאַרשידענע לענדער. אָן ספק איז מיכאַ־לעסקאָ געווען איינער פון די בעסטע און שענסטע געזאַנג־ליב־האָבערס אין יידישן טעאַטער פון יענער צייט. ער איז גע־ווען געבענטשט מיט אַ לירישער און לויטערער שטים צום זינגען און ער האָט טאַקע געהאַט דעם גרעסטן דערפאָלג ווי אַ זינגער־ליבהאָבער אויף דער יידישער בינע. ער איז אויך פי־זיש געווען אַ שטאַרקער, אַ קרעפטיקער וואָס דאָס איז אַ זעל־טנקייט ביי דעם זשאַנער, ביי ליבהאָבערס.

כאַסיע די יתומה איז אַראָפּגענומען געוואָרן פון רעפּער־טואַר און מיכאַלעסקאָ איז אויפגעטראָטן אין דער אָפּערעטע „דער לעצטער טאַנץ" מיט אַ קאָלאָסאַלן דערפאָלג. שפּעטער האָט מען די פּיעסע איבערגענומען. פון דער הויפטראָלע, מישאַ דער קאַבאַרעט־זינגער, איז געוואָרן אַ פרויען־ראָלע, אַ סאָניע, אַ קאַבאַרעט־זינגערין. און מיטן טויש פון דער ראָלע האָט די פּיעסע פאַרלוירן איר רייץ און גלאַנץ. די בעסטע פּרימאַדאָנע קאָן נישט אויסאיבן אַזאַ ווירקונג, ווי בעת עס שפּילט די ראָלע אַ מאַן אַ ליבהאָבער בפרט ווען זי ווערט אויסגעפירט דורך אַזאַ אַקטיאָר ווי מיכל מיכאַלעסקאָ, וואָס אַלץ אין אים איז איין געזאַנג.

איך האָב געשפּילט די ראָלע פונעם רעפּאָרטער רובי. ביי דער סצענע אין קאַבאַרעט טרעט אויף דער העלד מישאַ מיכאַ־לעסקאָ — און זינגט זיין קופּלעט־נומער: „איין מאָל לעבט מען אויף דער וועלט".

מיכל מיכאַלעסקאָ

איך וויל פאַר אײַך אַצינד דאָ זינגען אַט דאָס ליד,
אַ ליד וואָס וועט אײַך פרײַד אַ סך פאַרשאַפן.
ווער סיוויל און ווער סיהאָט חשק — זינגט מיט מיר עס מיט
ווײַל סיפּאַסט דאָס ליד פאַר גראַפן ווי פאַר שקלאַפן.

אויב איר האָט עפּעס אַ פאַרדראָס און סידריקט אײַך וואָס
אין האַרצן — נעמט, גיסט אָן מיט ווײַן דאָן אײַער גלאָז.
פאַרגעסט אין אַלע צרות, שלעק, וואָס מאַכן קראַנק,
זינגט־מיט מיט מיר מײַן זמרל, זינגט מײַן געזאַנג.

רעפריין:

איין מאָל, קינדער, איין מאָל לעבט מען אויף דער וועלט.
און ווען מע שטאַרבט אוי, דעמאָלט העלפט שוין נישט קיין געלט.
טאָ לעבט, געניסט פון פרייד, פון אײַער יוגנטגליק,
ווײַל גייט דער טאָג אַוועק — קומט ער נישט מער צוריק.

זײַן פאַרברענגען דאָס טעאַטער־לידל האָט מיך ווי פאַרכישופט. כ׳בין געבליבן ווי פאַרגליווערט און האָב פאַרגעסן ווו כ׳געפין זיך... ביז כ׳האָב מיט אַ מאָל דערהערט פון סופלאָרקעסטל אַ צוגעדושעטע אָבער שאַרפע שנײַדיקע שטים:

— קלאָס, ביסט שטום געוואָרן? גיב לשון! רעד!

ערשט איצט האָב איך זיך געכאַפּט אַז כ׳בין אַ מיטשפּילער מיט מיכאַלעסקאָ און דאַרף שפּילן מײַן ראָלע — דערלאַנגען מײַן פראָזע. נישט בלויז דעם עולם איז זאַל האָט ער פאַרכישופט נאָר אויך מיך אויף דער סצענע, אַזוי ווונדערלעך איז ער געווען אין זײַן ראָלע. מיט זײַן פּרעכטיקער זיסער שטים האָט ער געקענט אַרויסרופן באַגײַסטערונג אַפילו בײַ די וואָס האָבן טויבע אויערן פאַר מוזיק. נאָך זײַן דעביוט האָבן יידן אויף דער אַנטוורפּענער דימענטן־בערזע מער גערעדט פון

מיכאַלעסקאָס שפּילן ווי פון זייערע דימענטן. און ביי אַלעמען איז געווען גרויס די פאַרוואונדערונג ווען ביי דער צווייטער פאָרשטעלונג האָט מען געקאָנט באַמערקן אַ גרויסע צאָל פרויען וואָס זענען געקומען אין טעאַטער אַרײַן, זען מיכל מיכאַלעסקאָ שפּילן און זינגען.

אָט דער קראַסאָוויעץ, וואָס האָט געגלאַנצט און געשײַנט אין דער ראָלע פון באַני אין דער אָפּערעטע „די טשאַרדאַש-פירשטן" און אָפילו אויסגעצייכנט געשפּילט אַ פרויען-ראָלע, וואָס אַ סך פרויען וואָלטן זיך געוואונטשן אַזוי אויסצוזען, מיט אַזוי פיל רייץ און שיק — אָט דעם זעלביקן מיכאַלעסקאָ האָט מען באַדאַרפט זען, ווי אַזוי ער ווערט — אין אַ צווייטער ראָלע — פאַרוואַנדלט אין אַ מיאוסער אַלטער כישופמאַכערין, אין גאָלד-פאַדנס באַבע יאַכנע.

כ'האָב שוין געשפּילט מיט אַ סך אַקטיאָרן, וואָס האָבן געהאַט דעם שם ווי די בעסטע אויספירערס פון אָט דער ראָלע. אָבער צו מי-כאַלעסקאָ זענען זיי נישט געקומען, זיי האָבן ניט געגרייכט צו זײַן קנעכל. ער האָט זיי אַלע איבערגעשטיגן מיט זײַן טרעפלעכן זיך פאַרוואַנדלען אין אַן אַלטער מכשפה. מיכאַלעסקאָ האָט קינסטלעריש אַרויסגעבראַכט אַן אַלטע, אַ צעקנייטשטע זקנה וואָס האָט אַלעמען איבערצײַגט אַז דאָס איז די אמתע באַבע-יאַכנע, אַזוי האָט זי גאָלדפאַדן פאַרטראַכט און אַזוי האָט זי מיכאַלעסקאָ אַרויסגעבראַכט.

הײַנט ווער האָט זיך געקאָנט פאַרגלײַכן מיט אים אין דער ראָ-לע פון אַברהם אין גאָלדפאַדנס „עקדת יצחק"? איך בין איבערצײַגט אַז ווען אַברהם גאָלדפאַדן וואָלט געזען ווי מיכאַלעסקאָ פאַרקער-פּערט קינסטלעריש זײַנע גאָלדפאַדנס טיפּן, וואָלט ער געזאָגט אַז די טיפּן וואָס ער האָט געשאַפן, זענען אָנגעמאָסטן אויף אים, אויף מיכאַלעסקאָן און טאַקע נאָר פאַר אים האָט ער געשריבן די פּיעסן.

דאָס לעצטע מאָל האָב איך געשפּילט מיט מיכאַלעסקאָ אין בראַזיל. ער איז שוין דעמאָלט געווען אַ קראַנקער. ער האָט געליטן אויפן האַרץ. מיר האָבן געשפּילט אַן אָפּערעטע „דער ציגײַנער-פּרינץ", געשריבן פונעם באַוווּסטן צפון-אַמעריקאַנער פּיעסן-שרײַ-בער, וויליאַם סיגל, אַ ייִד מיט אַ הילצערנעם פוס. זײַנע פּיעסן ווערן נאָך הײַנט געשפּילט מיט גרויס דערפאָלג אין ייִדישן טעאַטער. ער

האָט אויך געשריבן סצענאַרן פאַרן פילם. איינער פון זײַנע פילמען איז „לאַוו-סטאָרי״, די ליבע-געשיכטע, וואָס איז אַ גרויסער סוק-צעס אין דער פילמוועלט. דער מחבר לעבט שוין נישט. זײַנע פיל-מען אָבער גייען נאָך אַלץ מיט גרויס דערפאָלג, און דער דערמאָנטער פילם איז רעאַליזירט געוואָרן שוין נאָך זײַן טויט.

ער האָט זיך אַ מאָל אָװעקגעזעצט, וויליאַם סיגאַל, מיט משה נאַדיר אין אַ קאַפע און ביידע זענען געגאַנגען אין אַ געוועט — ווע-מען ס'וועט פריִער אויספעלן אַ גראַם. יעדער איינער פון זיי האָט געזאָגט אַ פסוק און דער אַנדערער האָט געדאַרפט זאָגן אַ צווייטן זאָץ צום גראַם. דער סוף איז געווען אַז משה נאַדירן דעם איינציק-אַרטיקן וואָרטשפּיל-מײַסטער אין דער יִדישער ליטעראַטור, אים האָט דעם ערשטן אויסגעפעלט אַ שורה מיט אַ גראַם צו סיגאַלס אַ פסוק. און משה נאַדיר האָט פאַרשפּילט דעם געוועט.

אין וויליאַם סיגאַלס „ציגײַנער-פּרינץ״ וואָס מיר האָבן געגרייט אין בראַזיל צום אויפפירן, איז אויף דער בינע אויפגעשטעלט גע-וואָרן אַ דעקאָראַציע פון אַ הײַזקעלע מיט אַ באַלקאָן, וואָס אויף אים דאַרפן זיך אָפּשפּילן עטלעכע סצענעס.

ווען ס'איז פאָרגעקומען די פּראָבע, האָט מיכאַלעסקאָ געוואָלט אַרויפגיין און אויספּרוּוון צי דער באַלקאָן איז גוט צוגעפעסטיקט און צי ער וועט אויסהאַלטן. איך האָב געוווּסט אַז ער איז אַ האַרצ-לײַדנדיקער, האָב איך אים נישט געלאָזט אַרויפגיין אויפן באַלקאָן. פלינק ווי אַ קאַץ, האָב איך געגעבן אַ שפּרונג אַרויף אויפן באַלקאָן און מיט דער זעלבער פלינקייט בין איך מיט אַ טראַמאַסק אַראָפּ-געפאַלן אויף דער ערד און מיטגעשלעפּט מיט זיך די גאַנצע דעקאָ-ראַציע-וואַנט. כ'בין געבליבן ליגן אַ צעקלאַפּטער און האָב זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט. מ'האָט געמוזט אַרויסרופן צו מיר די „גיכע הילף״ און מיטן אַמבולאַנס האָט מען מיך אָפּגעפירט אין שפּיטאָל אַרײַן. כ'האָב זיך גאָרנישט געטון, כ'בין געבליבן גאַנץ מיט אַלע אבֿרים. אָבער אַ לאַנגע צײַט האָב איך זיך נישט געקענט רירן. כ'בין געלעגן אין גרויסע געהאַקטע צרות. אין מײַנע ווייטיקן בין איך אָבער געווען צופרידן מיט איינם: וואָס דער באַלקאָן האָט זיך אָפּגעריסן מיט מיר און נישט מיט מיכל מיכאַלעסקאָ. דער האַרצ-

לײַדנדיקער וואָלט עס זיכער נישט געווען איבערגעטראָגן דאָס אַראָפּפֿאַלן פֿון אַזאַ הייך. ער וואָלט געבליבן אויפֿן אָרט.

לײדער איז דער גאָטגעבענטשטער אָפּערעטן־אַקטיאָר פּרי אַוועקגעגאַנגען פֿון דער וועלט. ער איז אין די בעסטע יאָרן זײַנע פֿאַרצוקט געוואָרן פֿון דער קראַנקייט זײַנער און אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט.

נאָך אַזאַ מיכאַלעסקאָ איז אין יִדישן טעאַטער מער נישט געווען. מ׳האָט בלויז געקאָנט חלומען וועגן אַזאַ וווּנדערלעכן זינגער־אַקטיאָר. צי די יִדישע בינע וועט נאָך אַמאָל האָבן אַזאַ מיכאַלעסקאָ — ווער ווייסט?

קאַפּיטל אַכט

דער גורל פון צוויי טעאַטער-מענטשן

אונטער דער דירעקציע פון מיסטער נייטן בלומענטאַל האָט אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן-טעאַטער געשפּילט דער אייגנאַרטיקער כאַראַקטער-קאָמיקער פון ניו-יאָרק, דער אומפאַרגעסלעכער קינסטלער, לודוויק זאַץ, דער פאַרשטייער פונעם מאָדערנעם טעאַטער-קאָמיזם, וואָס גרענעצט זיך און פלעכט זיך דורך מיט טראַגישע אַקצענטן און שאַפט מיט זיך אַ זעלטענעם געמיש פון טראַגיקאָמישע סיטואַציעס אויף אַ דראַמאַטישן און מעלאָדראַמאַטישן פּאָן, וואָס ס'איז נישט אַפּצוטיילן איין עקסטרעם פון צווייטן, דאָס קאָמישע פונעם טראַגישן און פאַרקערט, און ביידע אין איין דראַמאַטישער ראָם רופן זיי אַרויס געלעכטער דורך טרערן.

אין דער טרופּע האָט זיך געפונען אַ יונגער שוישפּילער, מאַרק מאַראַווסקי, וואָס איז דורך דער דירעקציע ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון וואַרשע, צו שפּילן אַ געניג שווערע ראָלע פון אַ יונגן ליבהאָבער.

דער יונגער מאַראַווסקי איז געווען אַן אויסגעצייכנטער רעוויאַקטיאָר וואָס האָט געקענט אויספירן מיט אַ סך געשמאַק אַ נומער אין אַ קליינקונסט-פּראָגראַם. ער איז אָבער נישט געווען צוגעפּאַסט צו אַ ראָלע פון אַ יונגטלעכן ליבהאָבער-העלד, וואָס ער דאַרף איינהייטלעך שפּילן אין פאַרשידענע סיטואַציעס אין משך פון אַ גאַנצער פאָרשטעלונג.

דער מייסטער-שוישפּילער, לודוויק זאַץ, וואָס האָט געפאָדערט פון זיינע מיטשפּילערס דאָס מאַקסימאַלסטע, האָט נאָך די ערשטע עטלעכע פּראָבעס מיטן בחור איינגעזען אַז ער קאָן פון אים גאַרנישט אַרויסבאַקומען; אַז ס'באַקומט זיך נישט דער טיפּ וואָס דאַרף מיט

טעאַטער-דירעקטאָר
נייטן בלומענטאַל

די אַקטריסע פאַני וואַקסמאַן
נייטן בלומענטאַלס פרוי

אים מיטשפילן, מיטהאַלטן טראַט, האָט ער געבעטן דעם עמפּרעסאַ־ריאָ, אַז מע זאָל אים ברענגען אַן אַנדערן יוגנטלעכן אַקטיאָר. מאַראַוו־סקי — האָט ער דערקלערט — וועט די קאָמפּליצירטע ראָלע נישט קאָנען אויסטראָגן אויף זײַנע שמאָלע אַקטיאָרישע פּלייצעלעך, ער קאָן פאַלן פון דער צו שווערער משא וואָס מע לייגט אויף אים אַרויף.

דעמאָלט האָט מען מיך — אַ יונגן פּײַערדיקן יאַט וואָס קאָן מיטרײַסן אַן עולם — געבראַכט צום ערשטן מאָל קיין לאָנדאָן אין דער טרופּע מיטן גענים־אַלן לודוויק זאַץ בראָש.

ווען כ׳בין ס׳ערשטע מאָל געקומען אין טעאַטער אויף פּראָבע, האָב איך געטראָפן דעם יונגן שוישפּילער אַ פאַרזאָרגטן, אַ דערשלאָ־גענעם, ממש אַ פאַרצווייפלטן. ער האָט זיך נישט ווי אַהינצוטון. ער איז געבליבן ווי אויפן וואַסער. מע ברענגט אַ מענטש אַהער אַזש פון פּוילן און דאָ הייסט מען אים גיין ווי אַן איבעריקע, אַרויסגע־וואָרפענע כּלי. ער וועט עס נישט איבערטראָגן. אַ הפקר־וועלט, נישטאָ צו וועמען צו רעדן, , פאַר וועמען זיך פאַרקלאָגן. גענומען און אָפּגעזאָגט פון דער טרופּע אָן אַ פאַרוואָס.

איך האָב אויסגעהערט זײַנע טענות און אַן איבערגענומענער בין איך גלײַך אַוועק צום דירעקטאָר בלומענטאַל, און האָב אים געמאָלדן:

— זײַט וויסן, מיסטער בלומענטאַל, איך וועל נישט שפּילן, אויב מע וועט דעם בחור אָפּזאָגן.

דער דירעקטאָר, וואָס האָט געהאַט אין האַנט אַזאַ קאָרט, ווי לודוויג זאַץ, האָט זיך נישט דערשראָקן פאַר מיר און רויִק מיט זיכערקייט אין זיך מיר געקוקט גלײַך אין די אויגן אַרײַן און גע־ענטפערט:

— איך דאַרף אים נישט און זאָל ער זיך פאָרן געזונטערהייט צוריק קיין וואַרשע.

— סטײַטש — האָב איך זיך געקאָכט — איר קענט דאָך דער־פירן דעם מענטש צום ערגסטן און ס׳וועט פאַלן אויף אײַער געוויסן.

— אַז איר גייט זיך אָננעמען זײַן קריוודע — האָט בלומענטאַל גענומען זוכן אין זײַן בוזעמטאַש — וויל איך אײַך בעטן אים אי־בערגעבן דעם קאָנווערט. דאָ געפינט זיך געהאַלט פאַר גאַנצע זעקס חדשים, כאָטש ער האָט נישט קיין קאָנטראַקט אויף קיין זעקס חד־

שים, און אויך די רײַזע־הוצאות ביז װאַרשע. נו, איצט זענט איר צופֿרידן?

איך האָב געמיינט, אַז ער מאַכט פֿון מיר חוזק: אַוודאי אַ ליידי־קער קאָנווערט. איך גיב אַן עפֿן אויף דעם קאָנווערט און זע אַז ס'שטימט, אַלץ וואָס ער האָט געזאָגט איז אמת. איך האָב זיך נישט געריכט אויף דעם און זיך פּשוט פֿאַרלוירן, נישט געטראָפֿן דעם וועג צו דער טיר, אַרויסצולויפֿן פֿון דער דירעקציע און איבערגעבן דעם פֿאַרצווייפֿלטן חבר דעם קאָנווערט. כ'האָב דערהערט בלו־מענטאַלס קול:

— אָט דאָ, ווילדע זאַך, איז די טיר — האָט מיר דער דירעק־טאָר בלומענטאַל געוויזן מיט דער האַנט — צום ערשט דאַרף מען זיך פֿרעגן און אויסהערן און נאָך דעם האָבן טענות.

כ'בין נישט געלאָפֿן, נאָר געפֿלויגן. כ'האָב דעם קאָנווערט מיטן געלט איבערגעגעבן דעם בחור און אַלעמען דערציילט ווי אַזוי בלו־מענטאַל האָט דערליידיקט דעם סיכסוך.

די לאַנדאַנער חברים שוישפּילער פֿון דער טרופּע האָבן זיך אין גאַנצן נישט געוווּנדערט. פֿאַר זיי איז עס געווען אַ זעלבפֿאַרשטענד־לעכע זאַך:

— מאַכט נישט אַזאַ צימעס דערפֿון — האָבן זיי גלײַכגילטיק געקוקט אויף מיר ווי זיי וואָלטן מיך אָפּגעגאָסן מיט קאַלט וואַסער — מיר זענען צוגעוווינט דערצו, און צו נאָך שענערע זשעסטן פֿון מיסטער בלומענטאַל, וואָס ער טוט אַלץ פֿאַר שוישפּילערס איז נאָר אָנצושרײַבן אַ גאַנץ בוך וועגן אים.

אָט אַזעלכע רירנדיקע מענטשלעכע האַנדלונגען האָט מען נאָר געקענט דערוואַרטן פֿון מיסטער נייטן בלומענטאַל, וואָס האָט גע־וווּסט ווי אַפּצושאַצן די חשיבות, ראָל און מיסיע פֿונעם יִדישן אַקטיאָר.

* * *

ער איז אין לעבן געווען אַ ייִד אַ חכם, דער מיסטער נייטן. נאָר געשטאָרבן איז ער מיט אַ נאַרישן אומזיניקן טויט.

דער דירעקטאָר בלומענטאַל מיט זײַן פֿרוי פֿאַני פֿלעגן כמעט יעדער יאָר, זומערצײַט, קומען קיין בעלגיע און פֿאַרברענגען זייערע

וואַקאַציעס אין אַסטענדע בײַם ים. אַ חוץ טעאַטער האָבן זיי אויך געהאַט אַ גרויסן קינאָ, וואָס האָט זיי אַרײַנגעבראַכט אַ סך געלט. פון די פאַרדינסטן פונעם קינאָ, האָבן זיי נישט איין מאָל געהאַט צו דערלייגן צום טעאַטער. ווי פאַרמעגלעכע מענטשן האָבן זיי זיך געקאָנט פאַרגינען צו פאַרברענגען גאַנצע צוויי חדשים בײַם ים. זיי זענען אײַנגעשטאַנען אין שענסטן האָטעל ניט ווײַט פון דער פּלאַזשע.

אין אַן אָוונט האָט מיך מיסטער בלומענטאַל פאַרבעטן אויף אָוונטברויט אין אַ רעסטאָראַן. ער איז געווען אַ באַלעבאַטישער מענטש, ווײַט פון צו זײַן אַ באַהעם, האָט ער ליב געהאַט אָפּצועסן לײַטיש. דאָס עסן איז בײַ אים געווען — שיער נישט — ווי אַ קולט. אַלץ האָט געמוזט זײַן בײַ אים אַקוראַטנע, מיט אַ סערוועטל, מיט אַ פולן מענו. וואָס דער קעלנער האָט צודערלאַנגט האָט ער נישט בלויז טועם געווען, נאָר טאַקע אויפגעגעסן אויפן פראַנצויזישן שטייגער — מיטן לעצטן שטיקל ברויט אויסגעווישט דעם טעלער אויף ריין און עס אויפגעגעסן, ווי אַ נאָך אַלץ נישט געזעטיקטער. אַ חוץ די געשמאַקע מאכלים, האָט ער אָבער נאָך מער ליב געהאַט זיס־וואַרג, און דער עיקר — אײַזקרעם.

נאָך דעם, ווי ער האָט מיט מיר אָפּגעמאַכט, אַז אַזוי צווישן איין מאכל און צווייטן, אַז מיר פאָרן אויפן נײַעם טעאַטער־סעזאָן קיין ענגלאַנד, וואָס ס'האָט שוין געהייסן כמעט ווי פאַרקאָנטראַקטירט, האָט ער באַשטעלט בײַם קעלנער עטלעכע פּאָרציעס אײַזקרעם. אויפ־געגעסן איין פּאָרציע און זיך גלײַך גענומען צו דער צווייטער. ס'האָבן נישט געהאָלפן די פּראָטעסטן פון דער פרוי זײַנער, פאַני וואַקסמאַן, אַז ער זאָל זיך נישט אַזוי צוכאַפּן צום אײַזקרעם, ס'קאָן שאַטן צו דער לעבער.

— נישט מער, פאַנישי, ווי נאָך איין פּאָרציע.

און ער האָט זיך צוגערוקט דאָס דריטע טעלערל מיטן געשמאַקן אײַזקרעם, וואָס צעגייט אין מויל.

פאַרטאָג האָט ער זיך אָנגעהויבן פילן שלעכט. און גענומען צו־ריקגעבן אַלץ וואָס ער האָט בײַנאַכט געגעסן אין רעסטאָראַן. פאַני איז געלאָפן אָרויסרופן אַ דאָקטער. פונעם שטאַרקן אָנשטרענגען זיך צוריקצוגעבן אַלץ וואָס ער האָט געגעסן, איז אים געפּלאַצט אַן אָדער פון האַרץ און האָט אים גורם געווען זײַן גיכן טויט.

איך װעל קײן מאָל נישט פֿאַרגעסן זײַן לײַכטנדיק פּנים, די טױטן־מאַסקע, װען ער איז געלעגן שױן אַ פֿאַרגליװערטער, אַ באַרױקטער, אָן אָפּגעשײדטער מיט דער שײנער זינדיקער װעלט, װאָס ער דאַרף שױן פֿון איר גאָר נישט און װאָס װעט אים שױן מער גאָר נישט געבן.

אױפֿן אַנדערן טאָג זענען די קינדער געקומען פֿון ענגלאַנד און נאָכן דורכפֿירן אַלע פֿאָרמאַליטעטן, האָבן זײ אַריבערגעפֿירט דעם טױטן קערפּער פֿון זײער טאַטן קײן לאָנדאָן, װוּ ער איז געבראַכט געװאָרן צו קבֿורה. פֿאַר דער אַלמנה, איז דער טױט פֿון איר מאַן געװען אַ שטאַרקער קלאַפּ װאָס האָט זי אין גאַנצן דערשיטערט. די דאָקטױרים האָבן איר רעקאָמענדירט אַז זי זאָל װײַטער אָנגײן מיט טעאַטער אױב זי װיל לעבן. זי האָט איבערגענומען די טעאַ־טער־דירעקציע און אַ שטיקל צײַט אָנגעגאַנגען מיט אַ חבֿרים־טרו־פּע. פֿריִער האָט זי זיך נישט געהאַט געמישט אינעם מאַנס געשעפֿטן. איז איר איצט, דעריבער, געװען שװער אָנצופֿירן מיטן טעאַטער און זי האָט עס אױפֿגעגעבן. און דאָס גאָר נישט טון איז געװען אַ שטעקן מיט צװײ עקן. ס׳האָט איר דערנענטערט מיט גיכע טריט דעם טױט.

אַזױ זענען אַװעק פֿון דער װעלט צװײ טעאַטער־מענטשן, װאָס זענען געװען אַ שטאָלץ און אַ כּבֿוד פֿאַר דער אַקטיאָרן־משפּחה פּונקט װי פֿאַרן ייִדישן טעאַטער.

קאַפּיטל נײַן

דער טעאַטער־דירעקטאָר הענרי לאַכטיקער

אין פאַרלויף פון מײַן געפינען זיך בײַם ייִדישן טעאַטער אין בעלגיע, בין איך אָפט אַנגאַזשירט געוואָרן צו שפּילן אין פּאַריז. נאָכן פאַרלאָזן פּוילן אומלעגאַל, האָב איך פאַרלוירן מײַן פּוילישע בירגערשאַפט. כ׳בין געוואָרן אַ מענטש אָן אַ היים, אָן אַן אַדרעס, אַ וואַנדערנדיקער שטערן. איך האָב געהאַט אַ פּאַספּאָרט פון אַ שטאַטלאָזן, אַ וועלטבירגער.

נישט אַזוי גרינג איז אָנגעקומען צו באַקומען אַ דערלויבעניש צו קאָנען אַרבעטן אין פּאַריז. ס׳איז געווען איינס פון די שווערסטע זאַכן. די פּראָצעדור איז געווען אַ גענוג קאָמפּליצירטע פאַר יעדער איינעם אימיגראַנט. בפרט נאָך פאַר אַזאַ איינעם וואָס באַזיצט אַ שטאַטלאָזן פּאַס. אָבער פאַרן דינאַמישן טעאַטער־דירעקטאָר, הענרי לאַכטיקער, האָט נישט עקסיסטירט אַזאַ זאַך וואָס הייסט שוועריקייטן. ער האָט געוווּסט ווי אָנצושפּאַרן און ווי אַזוי צו באַקומען די דערלויבעניש. ס׳האָט אָבער געפאָדערט צײַט און עקשנות ביז ס׳האָט זיך אים אײַנגעגעבן עס דורכצופירן און איבערגעבן אין דער האַנט אַרײַן אַ פאַרטיקן דאָקומענט, זיך צו קאָנען פרײַ באַוועגן ווו מע וויל.

ווען כ׳האָב זיך געפונען אין אַנטווערפּן באַקום איך פון אים אַ טעלעגראַם, תיכף צו קומען קיין פּאַריז, ווו עס ווילט די באַרימטע גרויסע אַקטריסע אסתּר ניעראָסלאַווסקאַיאַ. זי בלײַבט אין פּאַריז בלויז צוויי וואָכן.

ס׳איז אָבער געווען ממש אַן אוממעגלעכע זאַך צו באַקומען פאַר מיר אַזוי שנעל אַ דערלויבעניש צו קאָנען אַרבעטן לעגאַל אין פּאַ־

ריז. בכדי צו קריגן אַרבעט דאַרף מען האָבן אַ צעטל פון דער פּרעפעקטור אַז מ׳איז לעגאַל אַרײַן אין לאַנד; אַז מע קומט אין דער פּרעפעקטור נאָך אַרבעטרעכט הייסט מען ברענגען אַ צעטל פונעם אַרבעט־געבער אַז ער גיט מיר אַ פּאָסטן. און דער אַרבעט־געבער האָט אָבער נישט קיין רעכט אַרויסצוגעבן אַזאַ באַשטעטיקונג כל־זמן די פּרעפעקטור האָט נישט דעם אַרבעט־געבער געגעבן אַ קאַרטע אויף אַרבעטרעכט. אַזוי אַז ס׳איז אַ פאַרכישופטער קרײַז, נישט צו קאָנען אַרויס פון אים און ביז וואָס ווען, אַז מע דרייט זיך אַרום אָן אַרבעטרעכט, קאָן מען דערווײַל ווערן אַרויסגעשיקט פון לאַנד.

דער איינער אויסוועג איז געבליבן אַ רעאַלער: כ׳זאָל פאָרן „אונטן אַרום״. אַזוי האָט מען גערופן דעם אומלעגאַל־לעגאַלן וועג. די גרענעץ צווישן בעלגיע און פֿראַנקרײַך האָט מען געקאָנט דורכגיין פון בעלגישן שטעטל ערזאַ אין פראַנצויזישן שטעטל ליל. נישט פאָרן, נאָר פּשוט אַריבערגיין פון איין זײַט אויף דער אַנדערער אָן שום שוועריקייטן און שטערונגען פון קיינעם, אָבער אָן שום באַגאַזש, אָט אַזוי ווי אַן איינוווינער פון די צוויי גרענעץ־שטעטלעך גייט הין און צוריק. קיינעם פון די שטעטלשע דורכגייער האָט מען קיין מאָל נישט געפרעגט אויף אַ פּאַס אָדער וויזע. אַ סך מענטשן האָבן דעריבער אויסגענוצט די דאָזיקע מעגלעכקייט פון אַרײַנשמוגלען זיך פון איין לאַנד אין אַנדערן.

איך בין צוגעפאָרן, ווי אַ גרינגער פּאַסאַזשיר, אָן שום באַגאַזש, צום בעלגישן גרענעץ־שטעטל ערזאַ און כ׳בין מיר אַזוי רויִק מיט געלאַסענע טריט, ווי אויף שפּאַציר, דורכגעגאַנגען די גרענעץ. קיינער האָט מיר נישט געזאָגט קיין וואָרט, נישט פאַרטשעפּעט, נישט אָפּגעשטעלט און ווען כ׳האָב זיך שוין געפונען אויף דער פראַנצויזישער זײַט אין ליל, האָב איך גענומען די באַן און הײַדאַ גיך קיין פּאַריז.

אַז כ׳האָב זיך געגעבן אַ שטעל אַרײַן אין טעאַטער מיט די לייִדיקע הענט, אָן וואַליזקעס, ווי כ׳וואָלט אַראָפּגעפאַלן פון הימל אַראָפּ, האָט זיך לאַכטיקער מיט מיר דערפרייט. מ׳האָט זיך באַלד גענומען צו די פּראָבעס. לאַכטיקער האָט אויסגעקליבן די פּראַכטיקע אָפּערעטע „מײַ טײַם״, מײַן צײַט. אַ מוזיקאַלישע פּיעסע וואָס איז

אַ לאַנגע צײַט געשפּילט געוואָרן בײַ מאָרים שוואַרץ אין קונסט־טעאַטער מיט גרויס דערפאָלג.

דאָס טעאַטער „מוטואַליטע", וואָס לאַכטיקער האָט געדונגען, נעמט אַרײַן איבער דרײַ טויזנט מענטשן, אויף שבת צו נאַכטס איז געווען באַשטימט די פּרעמיערע. דאַנערשטיק זענען שוין אַלע בילעטן געווען פאַרקויפט. דאָס ריזיקע טעאַטער איז געווען אויספאַרקויפט ביזן לעצטן בענקל.

ס'איז פון אַלעמען באַטראַכט געוואָרן ווי אַ גרויס ווּנדער. אַלע האָבן זיך געפילט אין אַ יום־טובדיקער שטימונג. אַ קלייניקייט, אַזאַ ריזן־טעאַטער — און אַלע בילעטן זענען שוין אויספאַרקויפט ביז איינעם.

דער דירעקטאָר לאַכטיקער איז פון גרויס גדולה אַרומגעגאַנגען אַ צעשטראַלטער מיט פולע קעשענעס געלט. ער האָט מיך געזען שטיין אַ פאַרטראַכטן. קיין זאָרגן האָבן מיר נישט געפעלט. דער שאָטן פון סכנה, אַז מע קאָן מיך אומגעריכט געבן אַ כאַפּ און משלח זײַן פון פּאַריז, איז נישט אָפּגעטרעטן פון מיר אַפילו אויף קיין רגע. מאַכט ער צו מיר, לאַכטיקער:

— וואָס שטייסטו אַזוי פאַרזאָרגט, די שיפן דײַנע זענען דיר אונטערגעגאַנגען, צי וואָס? קום, מיר וועלן גיין אַ ביסל פאַרברענגען, וועסטו זיך צעשטרײַען. איך לאָד דיך אײַן און מיר טאָר מען נישט אָפּזאָגן.

דאָס איז געווען אַ פרײַטיק אָוונט — אַ טאָג פאַר דער פּרעמיערע.

— לאַכטיקער — בעט איך זיך בײַ אים — ווי קאָן איך גיין? דו ווייסט דאָך, אַז כ'בין אומלעגאַל. כ'האָב נישט קיין וויזע און נישט קיין פּאַספּאָרט, נישט קיין רעכט אויף אַרבעט. דערצו בין איך אין ערגעץ נישט אײַנגעמאָלדן. אין די גאַסן שטעלט מען אָפּ און מע פרעגט אויף אַ פּאַס. די פּאָליציי דערקוטשעט, זיי דערגייען די יאָרן. וואַקסן אויס אין אַלע ווינקעלעך.

— הער — מאַכט ער צו מיר מיט אַ זיכערקייט אין זיך — פאַרגעס נישט אַז דו גייסט מיט לאַכטיקערן, מיט מיר קאָן דיר גאָרנישט געשען.

בלית-ברירה בין איך מסכים געווען. און ס'איז געבליבן אַז ער מיט זײַנע גוטע פֿרײַנד און איך — וועלן מיר אַלע צוזאַמען גײן פֿאַרברענגען. מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ פֿײַנעם לאָקאַל ווו מע קאָן לײַטיש אָפּעסן. שפּעטער זענען מיר אַוועק אויף די בלאָנדעל, אַ זײַטיק הינטערגעסל וואָס ווערט אַרײַנגערעכנט צווישן די אַטראַקציעס פֿאַר טוריסטן. מיט אַ מאָל, מיר האָבן זיך רעכט נישט באַוויזן אַרומצוקוקן, ווי מיר זענען אַרומגערינגלט געוואָרן פֿון עטלעכע פּאָליציסטן, און גלײַך הייבט זיך אָן דאָס פֿרעגעניש אויף פּאַספּאָרטן:

— וואָטר פּאַפּיע, סילווופּלע, אײַערע פּאַפּירן, ביטע.

הענרי לאַכטיקער האָט גענומען ציטערן אין גאַנצן אַ פֿאַרלוירענער און געפּלעפּטער. און איך — מיט אים. איך שפּיל דעם פּאַרטנער פֿון דער ניעראָסלאַווסקאַיאַ, און קוים נעמט מען מיך צו אין דער „טשופּע", איז מאָרגן אויס טעאַטער, אויס פֿאַרשטעלונג. אין פֿאַרלויף פֿון עטלעכע שעה ווער איך איבערגעשטעלט איבער דער גרענעץ קיין בעלגיע.

לאַכטיקער איז בלײַך ווי קאַלך און גיט מיר אַ שעפּטשע:

— גוואַלד געשריגן, וואָס וועט איצט זײַן? מיר זענען אומגליקלעך.

די פּאָליציי-לײַט באַקוקן נאָך דערווײַל די דאָקומענטן פֿון די אַנדערע פֿרײַנד און שוין קומט מײַן ריי:

— פּאַספּאָרט, סילווופּלע.

איך מאַך זיך נישט פֿאַרשטיין וואָס ער רעדט צו מיר. און פֿרעג אים אויף ענגליש וואָס ער פֿאַרלאַנגט.

דער פּאָליסמאַן האָט מיך אָנגענומען פֿאַר איינעם פֿון די ענגלענדער וואָס געפֿינען זיך דאָ שטענדיק לרוב אין פּאַריז. ער גיט מיר צו פֿאַרשטיין כ'זאָל אים ווײַזן מײַן פּאַספּאָרט. צופֿעליק האָב איך געהאַט בײַ זיך אַ דאָקומענט פֿון לאָנדאָן וואָס איז נאָך גילטיק אויף דער טעריטאָריע פֿון ענגלאַנד. ערגעץ אַנדערש, אויסער ענגלאַנד, האָט די קאַרטע וואָס איז פֿאַרזען מיט אַ פֿאָטאָ, קיין שום ווערט נישט און מע קאָן זיך נישט מיט איר לעגיטי-

מירן. אויפן דאָקומענט איז געווען קלאָר און דײַטלעך אָנגעשריבן „ראַשין", דאָס הייסט, אַ רוסישער אונטערטאַן. אַט דעם סאָרט דאָקומענט באַקומען אין ענגלאַנד אַלע אויסלענדער. דער דאָקו־מענט באַשטעטיקט די רעכט פון דער געגעבענער פּערזאָן זיך צו געפינען אין ענגלאַנד, לויט דער אָנגעוויזענער דאַטע ווי לאַנג דער דאָקומענט איז גילטיק.

איך האָב ריזיקירט און געוויזן דעם פּאָליסמאַן אַט דעם דאָ־קומענט און צו אים גערעדט נאָר ענגליש. ער האָט געכאַפּט אַ בליק אין דער קאַרטע און זי מיר גלײַך צוריקגעגעבן מיט אַן אַנטשולדיקונג מיט אַ „מערסי מעסיע". ווער ס׳איז יאָ פאַרהאַל־טן געוואָרן — איז געווען ער אַליין, העכנרי לאַכטיקער, דער גאַנ־צער צעלייגער. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז זײַן אידענטיטעט־קאַרטע איז אים שוין געהאַט אויסגעגאַנגען. ער האָט זי פּשוט פאַרגעסן צו פאַרלענגערן. לאַכטיקער האָט אָבער געהאַט סטאַ־בילן וווּנרעכט. און דאָס איז אַ גרויסע זאַך.

מיר אַלע, נאָר וואָס באַפרײַטע, האָבן גלײַך געכאַפּט טאַק־סים און זיך געהייסן פירן אין קאַפע „זעניט", ווו יידן פלעגן זיך דאָ צונויפקומען. לאַכטיקערן האָט גאָר נישט געהאָלפן. מ׳האָט אים אַוועקגעפירט אין דער פּאָליציי. ערשט נאָך צוויי שעה צײַט איז ער באַפרײַט געוואָרן און צוריק געקומען אין קאַפע. ער האָט מיך אַרומ־געכאַפּט מיט פריידן, ווי אַזוי איך האָב זיך אַרויסגעדרייט פון דער פּאָליציי און געראַטעוועט די אויספאַרקויפטע פאַרשטעלונג.

די פּרעמיערע איז אַדורך אויסגעצייכנט און אויך די ווײַטער־דיקע פאַרשטעלונגען זענען געגאַנגען מיט גרויס דערפאָלג.

ווען די ניעראַסלאַווסקאַיאַ איז צוריק געקומען קיין ניו־יאָרק. האָט זי דערציילט מאָרים שוואַרצן וועגן מיר. פון דעמאָלט אָן האָט זיך אָנגעהויבן אַ בריוו־אויסטויש צווישן מיר און שוואַרצן. אין מײַן פּריוואַטן אַרכיוו געפינען זיך עטלעכע הונדערט בריוו און טע־לעגראַמעס פון מאָרים שוואַרץ וואָס ער האָט געשיקט צו מיר אין משך פון יאָרן.

* * *

כ'האָב פריער דערמאָנט דעם טעאַטער-דירעקטאָר, הענרי לאַכטיקער. האַלט איך פאַר נייטיק צוצוגעבן עטלעכע פרטים וועגן אָט דעם אייגנאַרטיקן מענטש.

לאַכטיקער איז פון פאַך געווען אַ סטאָליער. ביים רעדן פלעגט ער אָפט מאָל אַרייַנוואַרפן סטאָליערישע פאַכווערטלעך און פאַרגלייַכן, אַפילו ווען ער האָט גערעדט וועגן טעאַטער, אַקטיאָרן און פּיעסן. אַ סך יאָרן האָט ער אין פּאַריז אָנגעפירט מיטן לאַנקריי-טעאַטער, און אַראָפגעבראַכט די גרעסטע סטאַרן. ער איז געווען אויסגעקאָכט מיט אַלע אַקטיאָרן און פאַרקאָכט אין טעאַטער. זייַן פרוי איז געווען אַן אַקטריסע. אַלע פּיעסן, וואָס זענען אויפגעפירט געוואָרן בייַ אים אין טעאַטער, האָט ער אָנגעגעבן אויף די אַפישן און פאַר דער מאַכט, אַז זיי זענען געשריבן געוואָרן דורך אים, אַז ער איז דער מחבר. ער האָט עס געטון נישט בכדי צו גילטן ווי אַ דראַמאַטורג, נאָר פשוט מיט דער אויסרעכענונג, נישט צו דאַרפן צאָלן קייַן טאַנטיעמע, אויטאָרן-רעכט... דער פראַנצויזישער אַקטיאָרן-פאַראיין און די קולטור-קאָמיסיע, מיינענדיק, אַז זיי האָבן פאַר זיך איינעם פון די גרויסע ייִדישע דראַמאַטורגן אפשר טאַקע דעם גרעסטן וואָס האָט שוין אָנגעשריבן אַזוי פיל טעאַטער-פּיעסן האָבן זיי אים אויסגעדריקט זייער אָנערקענונג און אים באַשאָנקען מיט אַ הויכער אויסצייכענונג.

נאָכן צערעמאָניאַלן באַקומען צוגעטיילט די אויסצייכענונג, האָט ער זיך אַראָפגעכאַפּט אַ דערפרייטער קיין בעלגיע כדי זיך צו באַווייַזן מיט דער אויסצייכענונג. אַלע בעלגישע צייַטונגען און פאַרשטייט זיך אויך די ייִדישע האָבן וועגן דעם געשריבן.

לאַכטיקער האָט געטון ייִדן אַ סך טובות, טאַקע באַצאָלטע טובות. אָבער דאָך האָט ער אַראָפגעבראַכט אַ סך סתם ייִדן פון פוילן. ער האָט אָנגעגעבן אין דער פּרעפעקטור אַז ער ברענגט זיי אַראָפּ ווי אַקטיאָרן און באַקומען פאַר זיי דערלויבענישן אַרייַנצוקומען לעגאַל אין לאַנד, פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט גענומען דערפאַר באַצאָלט. און נישט געטראַכט וועגן דעם אַז אָט אַזאַ דרך קאָן אים נאָך אַ מאָל קאָסטן טייַער, און אים ברענגען זייַן אונטערגאַנג.

סוף-כל-סוף האָט זיך די פראַנצויזישע רעגירונג דערוווּסט וועגן

זײַן ברענגען אַהער פּאַלשע אַקטיאָרן און ער האָט באַקומען אַ באַ־פעל צו פאַרלאָזן פראַנקרײַך. עס האָט נישט געהאָלפן קיין װײנען און בעטן, און דאָס אָנשפּאַרן זײַנס אין די הויכע פענצטערס, אין די העכסטע קרײַזן בײַ מענטשן מיט אײַנפלוס. און ס׳האָט אויך נישט געהאָלפן די אויסצייכענונג װאָס ער האָט באַקומען װי איי־נער פון די גרעסטע יידישע דראַמאַטורגן. ער האָט געמוזט איבער־לאָזן זײַן פרוי און קינד אין פּאַריז און איז געװען געצװוּנגען צו־ריק צו פאָרן קיין פּוילן.

דער אינטערעסאַנטער טעאַטער־מענטש איז בעת דער נאַצי־שער אָקופּאַציע אין פּוילן אומגעקומען ערגעץ אין אַ לאַגער דורך די פאַרבלוטיקטע הענט פון די נאַצישע רוצחים.

קאַפּיטל צען

אַ בײַשפּיל פֿון אַ ייִדישן טעאַטער־דירעקטאָר

אין יענע צײַטן, אין די בלי־יאָרן פֿון ייִדישן טעאַטער, וואָס איז פֿול געווען ווי אַ מילגרוים, מיט טאַלענטירטע ייִדישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, מיט בלאָנדזשענדיקע שטערנס, וואָס האָבן טאַקע געלויכטן ווי די פֿינקלדיקע שטערנס אין טעאַטראַלן הימל האָבן זיך אין פּאַריז געפֿונען נאָך עטלעכע ייִדישע דירעקטאָרן אין „לאַנקרי״־טעאַטער וואָס איז געווען באַוווּסט מיט זײַנע בלעכענע דעקאָראַציעס, וואָס מ׳האָט געקענט דרייען אין פֿאַרשידענע זײַטן. אויף די זעלביקע בלעכן האָט מען יעדער מאָל אויפֿגעמאָלן אַנדערע דעקאָראַציעס צוגעפּאַסטע צו די כלערליי פּיעסן וואָס זענען אויפֿגעפֿירט געוואָרן, און מ׳האָט נישט באַדאַרפֿט בײַ יעדער אויפֿפֿירונג אַרײַנלייגן פֿריש געלט אויף נײַע דעקאָראַציעס.

איינער פֿון די דעמאָלטיקע דירעקטאָרן פֿון „לאַנקרי״, מאָשקאָוויטש, האָט אַנגאַזשירט דעם טאַלענטירטן כאַראַקטער־קאָמיקער, הײמי פֿריזאַנט, וואָס איז רעקלאַמירט געוואָרן, ווי יעדער סטאַר, מיט גרויסע קידוש־לבֿנה־אותיות אויף די פּלאַקאַטן און אין די אַנאָנסן.

נאָך פֿאַרן קומען פֿונעם סטאַר קיין פּאַריז, האָט מיר מאָשקאָוויטש צוגעשיקט אַ קאָנטראַקט קיין בעלגיע מיט אַלע נייטיקע פּאַפּירן, כ׳זאָל קומען שפּילן מיט פֿריזאַנטן. איך האָב געהאַט אַ גוטע געשולטע שטים. ווי אַן אַמאָליקער ערשטער משורר, האָב איך געזונגען מיט אַ סך געפֿיל. אָן אַזעלכע אַקטיאָרן קען מען זיך נישט באַגיין אין אַן אָפּערעטע, וואָס האַלט זיך דער עיקר אויף די זינג־דועטן און סאָלאָ־געזאַנג־נומערן צווישן איין סצענישן אויפֿטריט און צווייטן. אָבער אַפֿילו דעמאָלט זענען אַזעלכע אַקטיאָרן — יונגע מיט שײנע שטימען — נישט געווען צו פֿיל.

ווען כ׳בין געקומען פון אַנטווערפּן קיין פּאַריז, איז שוין פּרי־זאַנט געווען פּאַרפּאַרעט בײַם גרייטן די ערשטע אויפפירונג. ער האָט זיך אַרומגעזען אַז ער האָט נאָך אַלץ נישט מיט וועמען צו גיין צום טיש. ס׳פעלן אוים אַקטיאָרן צו דער פּיעסע. און ער ווייסט נישט ווי אַזוי ער וועט זיך געבן אַן עצה. ער איז צו מיר צוגעקומען און האָט זיך געעמען אויספרעגן ווער פון די אַקטיאָרן איז דאָרט אַלץ פּאַראַנען אין בעלגיע מע זאָל זיך קאָנען אַרוים־העלפן מיט זיי אינעם צונויפגעשטוקעוועטן אַנסאַמבל.

איך האָב אים פאָרגעשלאָגן, אַז ס׳גלײַכסטע וואָלט געווען אַראָפּצוברענגען קיין פּאַריז די חנוודיקע אַקטריסע לואַרקאַ גליקס־מאַן און דעם טאַלענטירטן אַקטיאָר און מנגן שמחה פּאַסטל. זיי זענען אַ גרויסער געווינס אין אַ טרופּע און אַ צושטײַער אויף צו זיכערן דעם דערפאָלג פון אַן אָפּערעטע.

פּריזאַנט האָט זיך דערפרייט ווען ער האָט דערהערט די צוויי נעמען. ער האָט זיי ביידע גוט געקענט. ס׳איז שוין אָבער נישט געווען קיין צײַט אויף דורכצופירן די אַלע פאָרמאַליטעטן וואָס זענען נייטיק בײַם אַריבערברענגען זיי אויפן לעגאַלן וועג. מע דאַרף פאַר זיי מאַכן וויזעס, באַקומען אַרבעטרעכט, דערלויבע־נישן צו שפּילן. דאָס אַלץ מאַכט זיך נישט על רגל אחת.

— ס׳איז דאָ איין אויסוועג — האָב איך אים פאָרגעשלאָגן.

— נו, זאָג, לאָמיר הערן — איז פּריזאַנט צו מיר צוגעשטאַנען.

— איך נעם זיך טאַקע אונטער — האָב איך אים געזאָגט מיט אַ זיכערקייט אין טאָן — אַריבערצוברענגען די גליקסמאַן מיט פּאַסטעלן אונטן־אַרום. נאָר מיט איין באַדינג, אַז דער דירעק־טאָר זאָל זיי דורך דער צײַט באַזאָרגן אַלע נייטיקע פּאַפּירן, אַי־בערשיקן די דאָקומענטן קיין בעלגיע און זיי וועלן פאָרן אויף איין טאָג אַהיים, אָפּצונעמען פּערזענלעך די וויזעס אויפן אָרט.

פּריזאַנט האָט עם מיר צוגעזאָגט תיכף צו דערליידיקן דעם גאַנצן ענין אַזוי אַז ס׳זאָל נאָך דעם נישט זײַן, חלילה, קיין שום אומאַנגענעמלעכקייטן פאַר ביידע אַקטיאָרן.

באַקומענדיק פון אים דעם צוזאָג, בין איך גלײַך אַוועק צוריק קיין אַנטווערפּן און האָב עס איבערגעגעבן לואַרקען און פּאַסטעלן. זיי האָט דער עסק נישט שטאַרק געשמעקט. ס׳האָט זיך זיי אוים־

געוויזן אַז ס׳איז צו פיל פאַרבונדן מיט אַוואַנטורע. דער בלויזער געדאַנק פון שמוגלען די גרענעץ האָט זיי געשראָקן. זיי האָבן ממש געציטערט אַדורכצוגיין אומלעגאַל אַ גרענעץ. ס׳האָט זיך מיר קוים אײַנגעגעבן זיי איבערצוצײַגן אַז ס׳איז נישט פאַרבונדן מיט קיין סכנות-נפשות און אַז דער טײַוול איז נישט אַזוי שרעק־לעך ווי מע שטעלט זיך אים פאָר.

איך בין שוין געווען אַ געניטער גרענעץ-גייער, בין איך גע־גאַנגען פאָרויס, זיי צו ווײַזן אַז זיי האָבן נישט וואָס מורא צו האָבן, זיי וועלן נישט אָנטרעפן אויף קיין שום שוועריקייטן. און פונקט ווי איך זענען אויך זיי אַריבער די גרענעץ בשלום און מיר אַלע דרײַ זענען געקומען מיט מזל קיין פּאַריז.

מיר האָבן מיט פּריזאַנטן געשפּילט אַ שטיקל צײַט און איך האָב אַלע מאָל געבעטן דעם דירעקטאָר ער זאָל פאַר זיי מאַכן פּאַפּירן, ווײַל ס׳איז פּשוט אַ סכנה אַרומצוגיין אין גאַס אָן דאָ־קומענטן. איך האָב דאָך צוגעזאָגט די אַקטיאָרן, זיי זאָלן זײַן רויִק, זיי וועלן זיכער קריגן אַלע נייטיקע דאָקומענטן צו קאָנען זײַן לעגאַל און נישט דאַרפן ציטערן אויף טריט און שריט, מע זאָל זיי נישט אונטערכאַפּן צווישן אַ יאָ און אַ ניין.

דער דירעקטאָר מאָשקאָוויטש האָט זיך נישט געמאַכט הערן און נישט געלייגט קיין אַכט אויף מײַנע רייד. ער איז געווען זי־כער אַז ס׳וועט זיי אַלץ אַדורך בשלום און ס׳וועט זיי גאָרנישט געשען. מע דאַרף נישט איבערטרײַבן. זיי וועלן אָפּשפּילן דעם סעזאָן און צוריקפאָרן קיין בעלגיע מיטן זעלביקן וועג מיט וועלכן זיי זענען געקומען.

אין אַן אָוונט, בעתן שפּילן, האָבן מיר באַמערקט הינטער די קוליסן זיך אַרומדרייען עטלעכע אינספּעקטאָרן פון דער געהיים־פּאָליציי, אין ציוויל. זיי זוכן מיט די אויגן, שנאָפּן, קוקן יעדערן אין די אויגן. שפּירן נאָך, ווי שמעקהינט, נאָך יעדער באַוועג פון די אַקטיאָרן און סטאַטיסטן.

די הויט איז אונדז געגרונצלט געוואָרן פאַר שרעק. ס׳איז אונדז געוואָרן היים, אַ שוויים האָט אונדז באַשלאָגן. מיר האָבן אונטערן גרים געפילט ווי מיר קריגן אַלע קאָלירן אויפן פּנים, ווייסנדיק אַז די צוויי חברים, לוואַרקע און פּאָסטל, וואָס זענען אָן פּאַפּירן,

אומלעגאַל, וועלן אַ ליאַדע מינוט אַרעסטירט ווערן, באַקומען אַ שטראָף און ווערן אַרויסגעשיקט פון לאַנד.

כ׳האָב זיך נישט פאַרלוירן און ס׳האָט זיך מיר אײַנגעגעבן אויסצובאַהאַלטן די לוארקע גליקסמאַן. כ׳האָב זי אַראָפּגעפירט אין קעלער און מיט דער הינטערשטער טיר איז זי אַרויס פון טעאַטער און אַוועק צו זיך אין האָטעל.

פּאַסטל האָט זיך פּונקט געפונען אויף דער בינע. ער האָט נישט געוווּסט פון גאָר נישט. אַ פרייליכער האָט ער געשיט זײַן פראַזע ווי פון אַרבל אַרויס. כ׳בין גלײַך אַרויף און האָב געגעבן מיט אים אַ שפּיל אָפּ אַ לינק סצענקעלע, זיך אַרומגעיאָגט מיט אים, ווי כ׳וואָלט אים געוואָלט אַרויסטרײַבן, אים אָנגעכאַפּט פאַרן קאָלנער און געגעבן אַ פיר אַראָפּ פון דער בינע. אָבי כ׳האָב אים נאָר געהאַט הינטער די קוליסן, האָב איך אים געגעבן אַ נעם אָן אונטערן אָרעם און אים אַראָפּגעלאָזט אין קעלער אַרײַן און אויך אים אָפּגעשיקט אין האָטעל דורכן הינטערשטן אַרויסגאַנג.

דאָס אַלץ האָב איך אָפּגעטון מיט אַ פלינקייט און געשיקט־קייט אַז קיינער האָט זיך נישט געכאַפּט וואָס דאָ איז פאַרגעקומען און געמיינט אַז ס׳איז אַ טייל פון דער פּיעסע דאָס אַלץ, וואָס ס׳איז פאַרגעקומען אויף דער סצענע, בײַ אַ הײַטערן געלעכטער פון עולם אין זאַל. די פּאָליציי־לײַט זענען געווען פאַרנומען מיטן פאַרנעמען סטראַטעגישע פּאָזיציעס בײַ די טירן דורך וואַנען די אַקטיאָרן וועלן דאַרפן אַרויסגיין נאָכן אויסגרימירן זיך. ווען מ׳האָט געענדיקט שפּילן האָבן זיי טאַקע יעדערן אַקטיאָר קאָנ־טראָלירט זײַן אַרבעט־רעכט, די וויזעס און צי די קאַרטן זענען נישט קיין אויסגעגאַנגענע.

עפּעס האָבן זיי זיך יאָ געכאַפּט און זיך געפרעגט:

— ס׳זענען דאָך דאָ געווען נאָך אַקטיאָרן, ווו זענען זיי?

מ׳האָט זיי אײַנגערעדט אַז מער איז קיינער נישט געווען. עטלעכע אַקטיאָרן האָבן געשפּילט צו צוויי ראָלן און געווען אַנ־דערש גרימירט, האָט זיך זיי אַוודאי אויסגעוויזן אַז ס׳זענען דאָ נאָך. די געהיים־אַגענטן האָבן נישט אַזוי געגלייבט אָבער גאָר נישט געקאָנט מאַכן. זיי האָבן דאָך פאָרט נישט געזען ווי יענע

זענען אַװעק. און דעריבער געמוזט אָננעמען אונדזערע רייד פֿאַר אַן אמת.

פֿאַרשטייט זיך, אַז נאָך דער געשיכטע האָט שוין נישט גע־קאָנט זײַן קײן רייד, אַז די גליקסמאַן און פֿאַסטל זאָלן װײַטער קאָנען אױפֿטרעטן אין טעאַטער. מ׳איז שוין געװען איבערגעשראָ־קן פֿונעם איבערפֿאַל און מורא געהאַט אַז די פּאָליצײ זאָל װידער אַ מאָל נישט אָפּשטאַטן קײן אומגעבעטענעם װיזיט. דער חשד אַז ס׳פֿעלן אַקטיאָרן האָט מען נישט באַװיזן צו באַזײַטיקן פֿון די געהיים אַגענטן. ער איז זיכער בײַ זײ געבליבן טליען. זײ קאָנען דעריבער נאָך אַ מאָל אַרײַנפֿאַלן אומגעריכט און דעמאָלט װעט עס נישט אָפּגײן אַזױ גלאַטיק דאָס גאַנצע עסק.

אויף דער גיך האָט מען גענומען מאַכן פּראָבעס פֿון אַן אַנ־דערער פּיעסע, שוין אָן זײ בײדע. איך האָב פֿאָרגעװאָרפֿן דעם דירעקטאָר זײַן נאָכלאָזיקײט, װאָס ער האָט עס גענומען אַזױ גרינג און דורך דער גאַנצער צײַט נישט געמאַכט די פּאַפּירן פֿאַר די חברים און געפֿאָדערט, מע זאָל בײדע אַקטיאָרן באַצאָלן פֿאַרן גאַנצן חודש, װײַל די שולד איז נישט זײערע נאָר זײַנע, דעם די־רעקטאָרס, װאָס די בײדע אַקטיאָרן מוזן אַװעק פֿון פּאַריז אין בעלגיע האָבן זײ איצט גאָר נישט װאָס צו טון און זײ מוזן זיך צוריק אומקערן קײן װין צו זיך אַהײם.

דער דירעקטאָר מאָשקאָװיטש האָט נישט געװאָלט הערן און געדענקען. זײ האָבן געשפּילט עטלעכע טעג און ער װעט זײ באַ־צאָלן פֿאַר אַ גאַנצן חודש? ער איז נאָך נישט אַראָפּ פֿונעם זינען.

לואַרקע גליקסמאַן און שמחה פֿאַסטל זענען געװען פֿאַרצװײ־פֿלט. זײ האָבן מורא געהאַט אַפֿילו זיך צו באַװײַזן אין גאַס. איך האָב זײ באַרויִקט. ס׳איז נאָך נישט אַזױ געפֿערלעך. כ׳װעל שוין אַלץ דערלײדיקן. כ׳האָב געפֿרוּװט רעדן מיט די פּאַריזער יידישע אַקטיאָרן אַז זײ זאָלן צוזאַמען מיט מיר פֿאָדערן בײַ מאָשקאָװיטש אַז ער זאָל דאָס פֿאַרל באַהאַנדלען מיט יושר. אָבער ס׳איז גע־װען גערעדט צו דער װאַנט. יעדער אײנער האָט מורא געהאַט צו האָבן צו טון מיט אים. ער קען נעמען נקמה און נישט װעלן שפּעטער אַנגאַזשירן דעם װאָס װעט זיך אײַנשטעלן פֿאַר די צװײ

אַקטיאָרן און יענער וועט בלײַבן אויף דער פליישבאַנק. ס'איז טרויעריק, אָבער דאָס איז דער ריינער אמת.

איך האָב איבערגערעדט דעם ענין מיט פּריזאַנטן און אים דערקלערט, אַז ער זאָל זײַן גרייט, אַז בײַ דער נאָענטסטער פּרע־מיערע פון דער נײַער פּיעסע וועל איך נישט אויפטרעטן ביז דער דירעקטאָר וועט נישט באַצאָלן דאָס וואָס קומט די צוויי באַ־עוולהטע חברים, די גליקסמאַן און פּאָסטל.

פּריזאַנט האָט מיר, פאַרשטייט זיך, געגעבן גערעכט. ס'האָט זיך אָנגערוקט דער טאָג פון דער פּרעמיערע. מע דאַרף שוין באַלד אָנהייבן די פאָרשטעלונג. נאָר איך האָב צײַט. איך דריי זיך אַרום אין פּאָיע. דער דירעקטאָר מאָשקאָוויטש ווערט אומגעדולדיק. ער גייט צו מיר צו און פרעגט מיך:

— וואָס טוט איר נאָך דאָ? פאַר וואָס גייט איר זיך נישט גרימירן, מע דאַרף דאָך שוין באַלד אָנהייבן שפּילן, און איר דרייט זיך נאָך אַלץ אַרום?

— איך וועל פריִער נישט אַרויפגיין אויף דער בינע, ביז וואַ־נען איר וועט מיר נישט געבן דאָס געלט פאַר די גליקסמאַן און פּאָסטלען. איך האָב זיי געבראַכט און איך וועל נישט לאָזן אַז ס'זאָל זיי געשען אַן עוולה אין דער צײַט ווען זיי זענען אין גאַנצן נישט שולדיק.

מאָשקאָוויטש האָט אַן אויפגערעגטער גענומען שרײַען, און מיר געדראָט אַז ער וועט מיך צווינגען צו שפּילן. ס'זענען דאָ מיטלען.

— אַז איר וועט אַ סך רעדן — האָב איך אים געזאָגט — גיי איך אַרײַן אין זאַל און וועל דערציילן דעם עולם פאַר וואָס איך וויל נישט שפּילן.

ער האָט געזען אַז ער וועט מיט מיר גאָר נישט מאַכן, האָט ער אָנגעהויבן פאַרהאַנדלען מיט מיר. ער וועט זיי געבן אַ העלפט. איך האָב זיך אָבער נישט געלאָזט בייגן און געפאָדערט פאַרן גאַנצן חודש אַזוי פיל וויפל ס'קומט. ער האָט זיך באַראָטן מיט פּריזאַנטן. און אויך יענער האָט אים געהייסן מאַכן אַ שווײַג, ס'לוינט נישט אויפצוהייבן קיין גערודער. זאָל ער, מאָשקאָוויטש, בעסער באַצאָלן ווײַל די טענה איז אַ גערעכטע. און מאָשקאָוויטש

האָט מיר געגעבן דאָס גאַנצע געלט פֿאַר די צוויי אַקטיאָרן, אויס־געצאָלט ביז אַ סענט.

איך בין געווען זיכער, אַז דער דירעקטאָר, מאָשקאָוויטש, וועט מיר פֿאַר מײַן האַנדלונג בלײַבן אַן אײביקער שונא. ווי דער־שטוינט בין איך געוואָרן, ווען ער האָט מיך באַלד נאָך דער פֿרע־מיערע אַוועקגערופֿן אין אַ זײַט און מיר געזאָגט אויף זײַן שטייגער:

— קלאָס, גיב אַ לאַפּע, ביסט אַ יאַט, האָסט גוט געטון. כ'בין דיר דאַנקבאַר פֿאַר דעם וואָס דו האָסט מיך נישט געבראַכט צו קיין עבירה. כ'וואָלט זיך עס נישט געקענט מוחל זײַן. זיי זע־נען דאָך טאַקע נישט שולדיק און כ'האָב אומזיסט זיי פֿאַרשאַפֿט עגמת־נפֿש. שוין פֿאַר דעם אַליין קומט זיי צו באַצאָלן אַנטשעדיקונג.

און מאָשקאָוויטש איז מיט מיר אַוועק זיך געזעגענען מיט לוואַרקען און פּאָסטעלען:

— איר זענט וואַזשנע אַקטיאָרן, זענט איר — האָט ער צו זיי געזאָגט — פּאָרט געזונט און זאָרגט נישט, איך וועל אײַך נאָך ברענגען קיין פּאַריז.

די טײַערע חברים אַקטיאָרן, די צאַרטע און בחנטע לוואַרקע גליקסמאַן און שמחה פּאָסטעל האָבן עס, לײדער, נישט דערלעבט. שמחה פּאָסטעל איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ און אין וועלכן לאַגער די שיינע לוואַרקע גליקסמאַן איז אומגעבראַכט גע־וואָרן איז מיר ביז הײַנט נישט באַקאַנט. זאָלן אָט די דערמאָנונג־ווערטער וועגן די צוויי ליכטיקע ייִדישע אַקטיאָרן זײַן אַ באַשיידן קרענצל אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים.

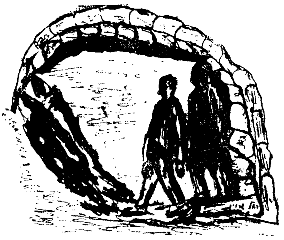

קאַפּיטל עלף

מיט ד״ר פּאַול באַראַטאָוו אין פּאַריז

אין די צוואַנציקער יאָרן, באַלד נאָכן ערשטן וועלטקריג, האָט זיך אין דער בערלינער טעאַטער־וועלט געריעשט מיט אַן אַקטיאָר וואָס ווערט אַראָפּגעבראַכט פון באַלשעוויסטישן רוסלאַנד צו שפּילן די הויפּטראָלע אינעם פילם „דער קויפמאַן פון בערלין״. דער נאָמען פונעם שוישפּילער איז געווען באַגלייט מיט אַ טיטל „דאָקטער״, ער האָט זיך גערופן ד״ר פּאַול באַראַטאָוו.

שוין דער נאָמען אַליין האָט אַרויסגערופן צו זיך אַ באַזונדערן אינטערעס. אַז אַ דאָקטער, אַז אַן אַקטיאָר האָט זיך עפּעס נישט געפּאָרט. אַפילו אויף דער וועלטבינע איז עס געווען אַ זעלטנקייט אַזאַ פאַרשידוכטער נאָמען פון אַן אַקטיאָר מיט אַ דאָקטער. וואָרן ביידע זענען אַזעלכע פּראָפעסיעס וואָס פאָדערן, ווי אַ געליבטע, דעם גאַנצן מענטש, ער זאָל זיך אָפּגעבן אויסשליסלעך דער אויסגעוויילטער, פונקט ווי אַ פידלער וואָס קען נישט זיין קיין ווירטואָז אויב ער ווידמעט זיין צייט און אויפמערקזאַמקייט אויף נאָך עפּעס אַנדערש, אויסער זיין פידל־שפּילעריי. דאָס זעלביקע איז מיט אַן אַקטיאָר און נאָך מער איז עס חל אויף אַ דאָקטער וואָס מוז זיין אַרייַנגעטון אין זיין מעדיצינישן באַרוף בלב־ונפש, גאַנצע פיר און צוואַנציק שעה אין מעת־לעת, ווי מע זאָגט עס אין שפּאַס, און ס׳איז טאַקע געמיינט בוכשטעבלעך — ביי טאָג און ביי נאַכט, טאָ ווער איז אָט דער פענאָמענאַלער מאַן — האָט עס אַלעמען פאַראינטריגירט — וואָס קען גלייכצייטיק זיין איבערגעגעבן ביידע פּראָפעסיעס און לעבן אַזוי אַרום אַ טאָפּלט לעבן, אַ לעבן, פון אַ דאָקטער, וואָס מוז זיין פאַרבונדן מיט אַ שפּיטאָל, אַרומגערינגלט אין פאַרכישופטן קרייז פון קראַנקע, און אַ לעבן פון אַן אַקטיאָר, וואָס איז געקנופּט און געבונדן מיט דער בינע, פּראָבעס, רעפּערטואַר,

ראלן, רעזשיסערן, גרים און זיך געפינען אין פארינגלטן קרייַז פון טעאטער-עולמס, פון פובליקום און חוץ דעם פירן א באהעמיש לעבן, פון נע-ונד, און שטענדיק זיך געפינען אונטערוועגנס.

כ'האב א סך געלייענט וועגן אקטיארן, יידישע און אוניווערסאלע. אין ערגעץ אבער האב איך נישט אנגעטראפן דעם דאזיקן נאמען. די סאמע גרעסטע שוישפילערס פון בערלין האב איך געקענט פערזענלעך, און מיט א טייל פון זיי אפילו צוזאמען געשפילט אויף דער דייַטשער בינע. וועגן יידישע אקטיארן איז דאך שוין אפגערעדט, אז אלע זענען מיר געווען גוט באקאנט, טא ווער איז פארט אט דער געהיימענישפולער דאקטער-שוישפילער און שוישפילער-ראקטער וואס כ'הער איצט זייַן נאמען צום ערשטן מאל?

איך וויים בלויז וועגן אים דאס וואס די צייַטונגען שרייַבן, אז ד"ר פאול באראטאוו קומט פון דער רוסישער בינע. און אויב אט דער רוסישער אקטיאר איז גרייט צו שפילן אין א דייַטשן פילם — בין איך געקומען צו דער מסקנא — איז נישט אנדערש, נאר ער מוז זייַן א משלנודיקער, פון אחינו בני-ישראל — א ייד פון יידנלאנד.

ווי נאר די צייַטונגען האבן געבראכט די ידיעה אז ד"ר פאול באראטאוו איז געקומען קיין בערלין, האב איך נישט געקענט אייַנרועז און בין אוועק אים אויפזוכן, געוואר ווערן אין וועלכן האטעל ער שטייט אייַן. כ'בין געווען יונג און נייַגעריק און האב געוואלט וואס מער וויסן וואס ס'טוט זיך אין דער טעאטער-וועלט און אויך ווער ס'זענען די רעפרעזענטאנטן פון דער שיינער בינעקונסט און וואס יעדער קינסטלער שטעלט מיט זיך פאר.

כ'בין דערגאנגען זייַן אדרעס און האב זיך אוועקגעשטעלט פארן גרויסארטיקן האטעל, ווו ער האט זיך אויפגעהאלטן, אים אפווארטן, ווען ער וועט זיך באווייַזן פאר דער טיר. און געטראכט האב איך בייַ זיך, אז אויב מייַן השערה איז א ריכטיקע, וועל איך צו אים פראסט און פשוט צוגיין און אים דערלאנגען א ברייטן, יידישלעכן שלום-עליכם א ייד אן אקטיאר.

דאס בילד זייַנס האב איך געהאט אויסגעשניטן פון דער צייַטונג אזוי אז כ'האב נישט געהאט קיין ספק אז כ'וועל אים גלייַך דערקענען. שטיי איך מיר אזוי און ווארט גערודליק. א

האָטעל איז דאָך נישט קיין תפיסה, ער מוז דאָך אַ מאָל פון דאָרט אַרויסקומען. דאָס וואַרטן אויף זײַן אַרויסקום האָט מיך אַרײַנגע־בראַכט אין אַ פיבער.

אויף וויפל איך האָב געלייענט, און געוווּסט וועגן לעבן פון אונדזערע גרעסטע אַקטיאָרן, וואָס האָבן אויף דער בינע פאַרקער־פערט מיט זיך פרינצן און קיניגן, גראַפן און באַראָנען, זענען די מערסטע פון זיי אַרויסגעוואַקסן פון פאָלק פון עמך־שער און אײַזן, און זענען באַשטאַנען פון משוררים, נישט־דערגאַנגענע חזנים, שנײַדער־געזעלן, היטל־מאַכערס, זייגער־מאַכערס, צי אַנדערע מאַ־כערס. קיינער פון זיי האָט, חלילה, נישט געזינדיקט מיט קיין אַריסטאָקראַטישן יחוס.

ס׳איז מיר, דעריבער, שוין געווען אינטערעסאַנט אָנצוקוקן דעם ערשטן יידישן אַקטיאָר פון אַדעליקן אָפּשטאַם, ווי ער האָט אויסגעזען אויפן בילד. כ׳האָב שוין אָנגעהויבן צווייפלען אין זײַן יידישקייט און געטראַכט, זיך אָפּצוטראָגן פונעם וואַכפּאָסטן, וואָס כ׳האָב פרײַוויליק פאַרנומען בײַ זײַן האָטעל־טיר. אין דער זעלבי־קער צײַט אָבער איז מײַן נייגיריקייט אים צו זען געוואָרן נאָך גרעסער און כ׳בין ווײַטער אַ געדולדיקער געבליבן וואַרטן אַזוי אויף דער גאַס.

מיט אַ מאָל זע איך ווי ס׳גייט אַרויס פון האָטעל אַ מאַן מיט אַן אויסערגעווייינטלעכער מאַיעסטעטישער פיגור, אָנגעטון מאָדנע, ווי איינער וואָס קומט פון עפּעס אַ לעגענדאַריש לאַנד, אין אַ שוואַרצער פעלערינע מיט אַ שוואַרצן קינסטלער־שלייף, במקום אַ קראַוואַט מיט אַ צילינדער אויפן קאָפּ און מיט אַ שטעקן אין האַנט. זײַן גיין, זײַן האַלטונג, זײַן געשטעל — אַלץ האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די פאַרבײַגייערס אין גאַס. איך בין שוין אין גאַנצן געווען צעטומלט און האָב געשפּקט צי אָט די שלאַנקע סטאַטוע איז עס טאַקע דער אַקטיאָר ד״ר פּאָול באַראַטאָוו.

נאָך זײַן אַרויסגיין האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און בין אַרײַן אינעווייניק אין האָטעל און אַ נערוועזער זיך געפרעגט צי כ׳קאָן רעדן מיטן דאָקטער, דעם שוישפּילער באַראַטאָוו.

דער האָטעל־דינער האָט מיך אָנגעקוקט, ווי כ׳וואָלט געווען

נישט אין גאַנצן בייַ די קלאָרע געדאַנקען, אַזוי צעטראָגן האָב איך מסתמא אויסגעזען, און מיר רויִק געזאָגט מיט קאַלטן גלייַכגילט:

— ער איז נאָר וואָס אַרויס.

— ווער? אָט דער אין דער פעלערינע?

— יאָ, דער הויכער מיטן שטעקן...

כ'האָב דעם דינער געלאָזט מיט אַן אָפן מויל און ווי אַ ווינט בין איך אַרויס פון האָטעל, און אים גענומען נאָכלויפן, ער זאָל מיר נישט אַ מאָל פאַרשווינדן ווערן פון אויג. אינעם גאַסיקן גערודער, פול מיט מענטשן, האָב איך זיך קוים דורכגעקריגן, געגעבן אַ לויף צו צו אים און געוואָלט באַגריסן אַ גליקלעכער וואָס כ'האָב אים ענדלעך דערגרייכט.

דער הויכער עלעגאַנטער הער האָט מיך זייַטיק געגעבן אַ קוק אָן מיט זייַנע שרעקלעך גרויסע אויגן, אַז כ'האָב דערפילט, ווי אַ ציטער וואָלט מיר אַדורך איבערן לייַב. פון זייַן שאַרפן, שנייַדיקן באַצווינגענדיקן בליק בין איך געבליבן שטיין ווי אַ פאַר־היפּנאָטיזירטער, נישט קאָנענדיק אַרויסברענגען קיין וואָרט פון זיך און ווי אַ פאַרשעמטער חדר־ייִנגל בין איך פון אים אַנטלאָפן, ווי פונעם טייַוול, געלאָפן ווו די אויגן האָבן מיך געטראָגן.

* * *

אַלע צייַטונגען זענען צו מאָרגנס נאָך זייַן קומען קיין בערלין אַרויס מיט לויב־געזאַנגען. די אָפּהאַנדלונגען וועגן ד"ר פּאַול באַראַטאָוום פּאָזיציע אויף דער רוסישער בינע זענען געווען באַ־גלייט מיט זייַנע בילדער אין פאַרשידענע ראָלן און פּויזעס. מ'האָט געשריבן וועגן אים, ווי וועגן דעם גרעסטן סטאַר, אַז פּאַוועל גריגאָריעוויטש באַראַטאָוו איז דער „ליבלינג" פון דער אָדעסער רוסישער בינע, אַז זייַנע פאַרערער פאַרגעטערן אים, מע טראָגט אים ממש אויף די הענט. מיט קיין איין וואָרט איז אָבער נישט געווען דערמאָנט וועגן זייַן אָפּשטאַם, פון וואַנען ער קומט אַרויס, פון וואָסערע קרייַזן און שיכטן. וועגן אים פּערזענלעך, נישט וועגן זייַן שפּילן און פּאָזיציע אין דער טעאַטראַלער וועלט איז אַלין

פאַרשוויגן געוואָרן. ער גופא, דער מע׳מש איז געבליבן ווי פאַר־הוילן, ווי אין אַ געדיכטן נעפּל.

ערשט, ווען כ׳בין געוואָרן אַ פּראָפעסיאָנעלער יידישער אַק־טיאָר, בין איך דערגאַנגען אַז דער דאָקטער־שוישפּילער פּאַול־פאַ־וועל באַראַטאַוו, איז פון יידישן אָפּשטאַם, אַז ער איז אַוועק פון דער נישט־ יידישער בינע, האָט זיך איינגעגלידערט אין דער יידי־שער אַקטיאָרן־משפחה און שפּילט יידיש טעאַטער. כ׳האָב אין האַרץ ביי זיך באַדויערט, וואָס ס׳האָט מיר דעמאָלט אין דער לעצ־טער מינוט אויסגעפעלט דרייסטקייט דאָרט אין בערלין און האָב זיך נישט באַקענט מיט אים. אַזוי גיך ווי כ׳בין צו אים צו, אַזוי גיך בין איך פון אים אַוועק, טאַקע ווי אַ באַנאַרישט יינגל.

***

אין יאָרן אַרום, אָנהייב דרייסיקער, בין איך אַנגאַזשירט גע־וואָרן דורכן טעאַטער־דירעקטאָר מאַשקאָוויטש צו שפּילן אין פּאַריז מיט ד״ר פּאַול באַראַטאַוו. ס׳איז איבעריק צוצוגעבן מיט וואָסערע געפילן פון עמאָציע איך האָב אונטערגעשריבן דעם קאָנטראַקט אויפצוטרעטן צוזאַמען מיטן דאָזיקן שוישפּילער, וואָס ער האָט מיר בשעתו פאַראינטריגירט און ס׳האָט מיר געפעלט די געוואַגטקייט אַפילו זיך בלויז באַקענען מיט אים.

ווען מיר האָבן זיך געטראָפן ס׳ערשטע מאָל אויף פּראָבעס אין טעאַטער, האָב איך זיך נישט געקענט איינהאַלטן און אים גע־זאָגט אַז נאָך אין בערלין האָב איך געזוכט זיך צו באַקענען מיט אים. כ׳בין צו אים צוגעלאָפן מיט אַ גרייטן פּזמון וועגן אים פול מיט אַנטציקונג, נאָר זיינע גרויסע אויגן האָבן אויף מיר אויסגע־איבט אַזאַ דרוק, אַז כ׳בין פון אים אַנטלאָפן, ווי פון עפּעס נישט דערגרייכיקס, וואָס מע קאָן נישט צו דעם דערלאַנגען.

ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, ווען ער האָט זיך, נאָך אַזוי פיל יאָרן דערמאָנט אין יענער נישט צושטאַנד געקומענער באַ־געגעניש אויף דער גאַס נישט ווייט פון האָטעל, וווּ ער איז איינגע־שטאַנען אין בערלין. און מיר האָבן זיך ביידע געמיטלעך צעלאַכט.

א גרופע אַקטיאָרן און שרייַבערס מיט ד״ר פּאַול באַראַטאַוו (אין צענטער) בעת זיינע גאַסטראָלן אין מאָנטעווידעאָ; אויפן בילד זעט מען: בנציון פּאָליפּאַדע, ווילי גאָלדשטיין, דוד אָרזוך, סאַשע ראָזענטאַל, משה אָרזוך, ד״ר שאַבעלזאָן, פּידעלמאַן, פּעדראָ שפּרינבערג, סאָניע לאַכמאַן, יצחק לאַכמאַן, חיים בראַקאַזש, אַנדזשע ראַפּעל, פּרוי שפּרינבערג, קאַדיע פּלאַווינאַ, אָסיאַש ראַפּעל, ד״ר פּאַול באַראַטאַוו, זשעני גאָלדשטיין, סאַמועל גאָלדענבורג, מרים לערער, אַברהם שוואַרץ, ברעסטאָוויצקי, זלמן הירשפעלד, זישע גאָלד.

צוויי פּיעסן האָבן מיר דעמאָלט געשפּילט „דוד גאָלדנער" פון לאַוויטינאַ, און אויגוסט סטרינדבערגס „דער פּאָטער".

דער גרויסער קינסטלער אויף דער רוסישער בינע מיט אַ סך טעאַטער-קולטור, האָט אָבער אויף דער ייִדישער בינע נישט געקענט אויסניצן אין דער פולער מאָס זײַן קינסטלערישע דערפאַרנקייט פון עם רוסישן טעאַטער. ס'קאָן זײַן אַז דאָס איז געווען צוליב דעם, וואָס ס'איז אים אָנגעקומען נישט גרינג דאָס אַריבערגיין פון עם פליסנדיקן רוסיש אין זײַן מויל צום יאָרנלאַנגן אָפּגעוווינטן באַנוץ פון דער ייִדישער שפּראַך וואָס האָט געקלונגען נישט-עכט, פרעמדלעך און נישט היימיש אויף די ייִדישע בינע-ברעטער.

ס'איז אים אָפט מאָל שווער געווען צו בינדן די פראַזן. אָט איז מיר פאַרבליבן אין געדאַנק די פראַזע, וואָס ער האָט געזאָגט אין דער ערשטער פּיעסע: „דוד גאָלדנער האָט געשטאָרבן"... אַנשטאָט איז געשטאָרבן. זײַן רעדן אַ נישט-פליסיקן, האַלב-פאַרגויִשטן ייִדיש האָט אָבער געהאַט אַ געוויסן חן. אין דער ראָלע פון סטרינדבערגס „פּאָטער" איז ער געווען, בײַ אַלע זײַנע שפּראַכלעכע חסרונות אומפאַרגלײַכלעך, ממש וווּנדערלעך. ער האָט מיר מיט זײַן שפּילן דערמאָנט אין איינעם פון די גרעסטע דײַטשע שוישפּילערס, פּאַול וועגנער וואָס איז געווען דער בעסטער פאַרקערפּערער פון אָט דער ראָלע.

אין „דער פּאָטער" האָב איך געהאַט געשפּילט דעם סאָלדאַט נייט מיטן גרויסן יוליוס אַדלער. די זעלביקע ראָלע האָב איך געשפּילט בײַ באַראַטאָוון. אָבער דעם דאָזיקן טיפּ האָט באַראַטאָוו אַוועקגעשטעלט אין גאַנצן אויף אַן אַנדער פלאַך, הגם איך האָב געצווייפלט צי זײַן אויפפאַסונג פון דער ראָלע איז אַ ריכטיקע.

צווישן די באַזוכער אין טעאַטער זענען געווען אַ סך נישט-ייִדן, וואָס זענען געקומען זען שפּילן באַראַטאָוון. איבערהויפּט נישט-ייִדישע שוישפּילערס און צווישן זיי דער באַרימטער פראַנצייזישער אַקטיאָר העענרי באַוער. נאָך דער פאָרשטעלונג איז ער אַרונטערגעקומען הינטער די קוליסן באַגריסן באַראַטאָוון מיט זײַן פּאַרטנערין, די אַקטריסע שלופּקאָוויטש. ס'האָט מיך אָבער געווונדערט וואָס אויך מיך האָט ער האַרציק באַגריסט כ'האָב אים

דעמאָלט געפרעגט צי די ראָלע פונעם סאָלדאַט נייט איז דורך מיר ריכטיק געשפּילט געוואָרן.

— יאָ, מעסיע! — האָט ער מיר מיט זיכערקייט אין טאָן גע־ענטפערט — דערפאַר טאַקע באַגריס איך דיך.

פון דעמאָלט אָן, ווען ס׳איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן די ראָלע פון נייט, האָב איך זי געשפּילט אַזוי ווי באַראַטאָוו האָט זי געשטעלט.

ד״ר פּאָול באַראַטאָוו האָט איבערגעלאָזט אַ גרויסן נאָמען ווי אַ קינסטלער פון פאַרנעם אין דער פּאַריזער טעאַטער־וועלט. און בײַ אונדז, אַקטיאָרן, ווי אַ קאָרעקטער פײַנער, האַרציקער חבר און מענטש.

***

סוף דרײַסיקער יאָרן האָט ד״ר פּאָול באַראַטאָוו געשפּילט בײַ אונדז אין בוענאָס־אײַרעס אין „סאָלעיל״־טעאַטער. כ׳האָב דעמאָלט מיט אים נישט מיט געשפּילט, ווײַל כ׳בין געווען אַנגאַזשירט בײַ מײַן קוזין אַדאָלף מידע אין טעאַטער „מיטרע״.

פינאַנציעל איז באַראַטאָוו נישט געגאַנגען צו גוט אין בוענאָס־אײַרעס, נישט געקוקט אויף זײַנע פּראַכטיקע ספּעקטאַקלען, וואָס ער האָט אויפגעפירט אויף אַ הויכער מדרגה, ווי שלום אַשס „גאָט פון נקמה״, „מאָשקע חזיר״ פון י. ד. בערקאָוויטש, שלום־עליכמס אײַדעם, דער איבערזעצער פון אַלע ווערק פון זײַן גרויסן שווער; „דוד גאָלדנער״, „דער פּאַטער״ און נאָך אַזעלכע פאַרנעמיקע אויפ־פירונגען.

בײַם געזעגענען זיך מיט מיר, פאַר זײַן אַוועקפאָרן פון בוע־נאָס־אײַרעס, האָט מיר באַראַטאָוו געזאָגט, אַז ער מוז דרינגענדיק פאָרן צום גרויסן באַרימטן טענצער פרעד אַסטער.

— איר זענט אַנגאַזשירט — האָב איך אים געפרעגט — צו שפּילן מיט אים אין אַ פילם?

— ניין, — האָט ער געזאָגט מיט אַן ערנסטן טאָן — כדי צו קאָנען האָבן אַ פינאַנציעלן סוקצעס בײַם יידישן טעאַטער איז ווײַ־ניק צו זײַן דאָס וואָס אײנער איז, מע דאַרף אויך קאָנען טאַנצן,

פּײַפּן, מאַכן קאָזשלקעס, זינגען באַנאַלע קופּלעטן, זיך רײַסן דעם גאָרגל אויף דער בינע, אַז די ווענט זאָלן ציטערן.

און אַזוי ווי איך צווייפל צי אַפילו אַזאַ וועלטבאַרימטן טענצער, ווי פרעד אַסטער, וועט געלינגען אַרויסצוקריגן פון מיר אָט די אַלע נייטיקע אייגנשאַפטן, וואָס דער איצטיקער יידישער טעאַטער קאָן זיך אָן דעם נישט באַגיין, וועל איך זײַן געצוווּנגען אויפצוגעבן מײַן ווײַטערדיקן שפּילן אין יידישן טעאַטער. און ער האָט מער נישט געשפּילט.

די פאַרביליקטע כאַפּ־לאַפּ־מאַכערײַקעס וואָס האָבן דאָס יידישע טעאַטער אַרײַנגעשטופּט אין אַ טעמפּן ווינקל, האָבן פאַרטריבן דעם גרויסן קינסטלער ווי ד״ר פּאַול באַראַטאָוו, וואָס איז געווען אַן אמתע באַשײַנונג פאַרן יידישן טעאַטער. ער איז שטיל אַראָפּ פון דער יידישער בינע און אַוועק קיין האָליוווּד, ווו זײַן פרוי האָט געהאַט אַ געשעפט פון רעגיאָנעלע מתנות־אַרטיקלען פאַר טוריסטן.

מיט זײַן אַוועקגיין פון יידישן טעאַטער איז דער פּלאַץ זײַנער אויפן אויבן אָן, אויף דער מזרח־וואַנט, געבליבן ליידיק.

קאַפּיטל צוועלף

אין שאָטן פון אַ שלים־מזלדיקער אַקטריסע

נאָכן פאַרענדיקן זײַנע גאַסטשפּילן האָט זיך היימי פּריזאַנט אַרומגעזען אַז פּאַריז איז — פּאַריז, איינע אין דער וועלט, באַרימט ווי די שטאָט פון ליכט, ווײַן און פרוי, אַ פרייליכע שטאָט, וווּ אַפילו אַן עלנטער פילט זיך נישט אַזוי עלנט. דער עיקר איז פּאַריז אַ שטאָט, וווּ מע קאָן פאַרדינען געלט בײַם ייִדישן טעאַטער אויף אַ בכבודיקן אופן. און ער האָט באַשלאָסן צו פאַרבלײַבן אַ פּאַריזער אויף אַ שטיקל צײַט, לעבן צווישן היימישע ייִדן, קולטור־מענטשן, טעאַטער־ליבהאָבערס; אַ ישוב וואָס באַשטייט פון עמך און ווייסט אָפּצושאַצן אַ ייִדישן שרײַבער, פילט אוים אַ זאַל אויף אַ פאָרשטעלונג און לויפט אין טעאַטער אַרײַן זען אַ ייִדישן אַקטיאָר, האָט ליב און פאַרערט אים. טאָ וואָס דאַרף מען נאָך?

אין אַ טאָג האָבן זיך אין פּאַריז באַוויזן בן־עמי און בערטאַ גערסטען, אַראָפּגעקומענע פון ניו־יאָרק. קיינער האָט נישט געוווּסט צי זייער קומען איז געווען אַ צופעליקע זאַך, פּריוואַט, אָדער זיי זענען אַנגאַזשירט געוואָרן דורך וועמען צו שפּילן ייִדיש טעאַטער.

דאָס ריזיקע טעאַטער „מוטואַליטע״ איז שוין פון פריִער גענומען געוואָרן פון היימי פּריזאַנט, וואָס האָט אָנגעהויבן אַנגאַזשירן אַקטיאָרן צו שפּילן מיט בן־עמי און בערטאַ גערסטען. די ערשטע וואָס זענען אַנגאַזשירט געוואָרן זענען געווען ענריקע טשײַקאָווסקי, באַקאַנט ווי טשײַקאַ; און איך. זיצן מיר אַזוי אין קאַפע מיט די געסט, אַ גרופּע אַקטיאָרן, היימי פּריזאַנט, טשײַקאַ און מיר טרינקען אַ קאַווע, שמועסן וועגן דער נײַער אויפפירונג, וועגן צוגעפּאַסטע ראָלן. און אָט קומט אַרײַן דער סופליאָר ווינקלער און דערציילט אונדז אַז ס׳איז געקומען פון אַמעריקע אַן אַקטריסע. און ער רופט אָן איר נאָמען ווען פּריזאַנט האָט דערהערט ווער ס׳איז געקומען, האָט ער אויסגעשריגן:

— אוי אַ בראָך, מיר זענען פּאַרטיק. זי קומט נישט מיטן לײדיקן. זי ברענגט מיט זיך שטענדיק אַן אומגליק. ווו זי זאָל זיך נישט באַווײַזן מוז געשען עפּעס פּאַטאַלס.

אַן איבערגענומענער פון דער וואַזשנער בשורה דערציילט אונדז פּריזאַנט אין אַ קאָמישן טאָן, אַז בעת ער האָט געשפּילט אין פלאָרידע מיט אַ גרויסער טרופּע און אַלץ איז געגאַנגען ווי געשמירט האָט זיך פּלוצעם געיאַוועט די אַקטריסע און טאַקע באַלד צו מאָרגנס איז אין קאַליפאָרניע פּאַרגעקומען אַן ערד־ציטערניש, און אוים טרופּע, אוים טעאַטער. מ׳ האָט שוין מער נישט געשפּילט.

איך האָב די אַקטריסע שוין געקענט, און אַזוי בײַם עסן דערצייל איך עפּעס וועגן איר און הייב זיך אָן שטיקן. אַ ברעקע־לע ברויט איז מיר געבליבן שטעקן אין האַלדז און נישט־אַהין, נישט־אַהער. ס׳הייבט מיר אָן אויספּעלן לופט. איך מאַך מיט די הענט, מע זאָל מיר העלפן. איך נעם זיך שטיקן. פון די אַנדערע טישלעך לויפט מען צו. ס׳ווערט אַ טומל. ענריקע טשײַקאָ האָט זיך נישט פאַרלוירן. ער האָט צוגעלייגט זײַן מויל צו מײַנס און געגעבן אַ שטאַרקן בלאָז און ס׳קרישקעלע ברויט, פאַררויטלט פון בלוט, איז אַרויס פון דער קעל וואָס איז געוואָרן צעראַצט. אַ דאַנק טשײַקאָ, וואָס האָט מיר געגעבן קינסטלעכע לופט, בין איך אָפּגע־ראַטעוועט געוואָרן און אָפּגעקומען מיט בלויזער טויטשרעק.

אַ בלייכער האָט זיך פּריזאַנט אָפּגערופן:

— נו, איר זעט שוין? אָט האָט איר דעם ערשטן קרבן. זי האָט זיך נאָך פאַר קיינעם נישט באַוויזן און דער שטן, וואָס באַ־גלייט זי, ווײַזט שוין וואָס ער קען... דער בעל־משחית פּראַוועט שוין זײַנע שטיק.

אָך און ווייִ איז דעם מענטש וואָס שוישפּילערס באַטראַכטן אים פאַר אַזעלכן וואָס דער שלים־מזל גייט אים נאָך און אַלץ וואָס געשעט אַרום, יעדער פּאַטאַלער צופאַל ווערט אַרויפגעלייגט אויפן געשטעמפּלטן, וואָס ברענגט מיט זיך אומגליק אומעטום ווו ער קומט און גייט, און די גאַנצע שולד וואַרפט מען אַרויף אויף אים. וויפל מע קען מײַדט מען אים אויס, מע אַנטלויפט פון אַזעלכן ווי פון אַ פײַער.

מיר האָבן דעמאָלט געמאַכט פּראָבעס פון „שמשון און דלילה״

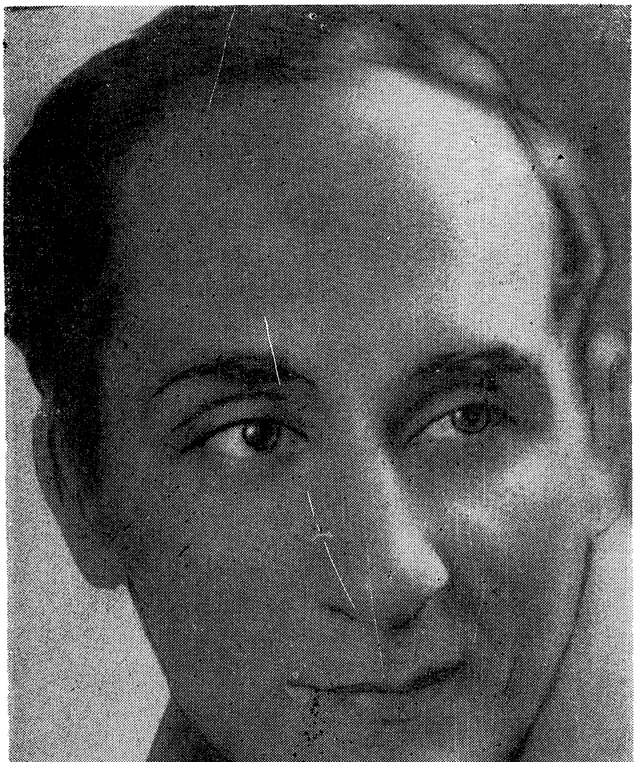

הײמי פריזאַנט

וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן בראָש מיט בן־עמי און בערטאַ גערסטען. די פּראָבעס זענען פאָרגעקומען אין אַן אָפּגעזונדערטן קליינעם זאַל. בן־עמי האָט רעזשיסירט אויף אַ גרויסמײַסטערישן אופן און ס׳האָט זיך באַקומען אַ קינסטלערישע אויפפירונג פון אַ קאַמער ־ טעאַטער.

די קינסטלער ־ געסט, וואָס דער רום זייערע איז געגאַנגען פאַר זיי פאָרויס, זענען געווען אַ גוטע גאַראַנטיע אַז דאָס ריזן־טעאַטער זאָל גיך ווערן אויספאַרקויפט און לאַנג פאַר דער פּרע־מיערע איז שוין אין קאַסע נישט געווען צו קריגן קיין בילעטן.

ווען בן־עמי האָט זיך באַוויזן אויף דער העל־באַלויכטענער בינע איז אין זאַל אויסגעבראָכן אַ שטורעם פון אַפּלויזן. דאָס גלײַכן האָט דער עולם געשטורעמט פון באַגײַסטערונג ווען אויף דער סצענע איז אַרויף די קינסטלערין בערטאַ גערסטען.

איך האָב געשפּילט די ראָלע פונעם מעבל־סוחר, דעם ליבע־קאָנקורענט. איך בין געשטאַנען הינטער דער בינע און האָב גע־וואָרט אויף מײַן אויפטריט. היימי פּריזאַנט, דער אימפּרעסאַריאָ, האָט נישט אַנטיילגענומען אין דער פּיעסע. ער איז געשטאַנען לעבן מיר און נאָכגעפאָלגט יעדער באַוועג פון בן־עמי. מיט אַ מאָל האָט זיך דערהערט אַ שטים פון עולם אין זאַל:

— העבער!

פּריזאַנט האָט מיך אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט:

— דו הערסט? פאַר דעם געשריי האָב איך מורא.

ער איז געווען גערעכט, פּריזאַנט. ס׳איז געווען וואָס מורא צו האָבן. אַלע אַנדערע אַקטיאָרן האָבן שוין גענומען רעדן הע־כער. פאַרשטייט זיך אַז מיטן געהעכערטן טאָן פונעם טעמבער האָט זיך שוין דאָס שפּילן באַקומען נישט אַזוי ווי ס׳איז געוואָרן רעזשיסירט. ווײַל אַז מע ענדערט דאָס קול, ענדערן זיך שוין אויך די באַוועגונגען, דער טעמפּאָ פון דער אַקציע, אַפילו די טריט וואָס איינער שטעלט אויף דער בינע ווערן אומרויִקער, נערוועז־זער, האַסטיקער.

בן־עמי, וואָס האָט זיך געהאַלטן פעסט בײַ זײַנע פּרינציפּן בנוגע דעם קינסטלערישן אופן פון דער אײַנגעשטעלטער רעזשי, האָט זיך נישט גערעכנט מיטן קאַפּריז פון דאָרט איינעם אַ צו־

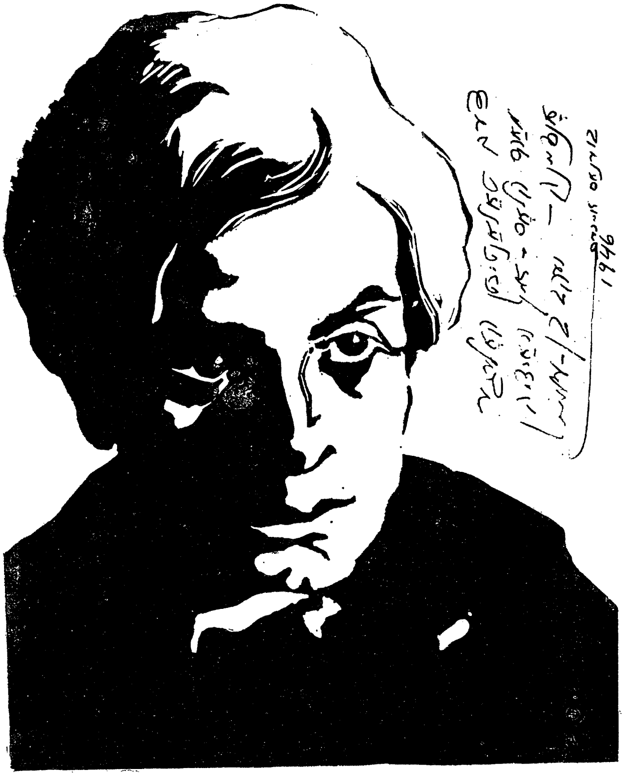

דער בינע־מײַסטער יעקב בן־עמי בעת זײַנע
גאַסטשפּילן אין 1946 אין בוענאָס־אײַרעס

שויער וואָס איז טויב אויף ביידע אויערן. באַלד אָבער האָט זיך דערהערט אַ פרישער „העכער!" אויף זיין, בן־עמים חשבון און נאָך אַ מאָל:

— העכער! העכער!

ווידער האָט בן־עמי נישט געלייגט קיין אַכט אויף דער רע־אַקציע פון די עטלעכע צושויערס וואָס האָבן געבעטן רעדן העכער, און ער האָט זיך געהאַלטן פאַרעקשנט ביי זיין אופן פון שפּילן מיט אַ געדעמפּטער שטים, וואָס שאַפט אַן אָנגעצויגענע שטימונג אויף דער בינע. אין דער פּיעסע קומט פאָר אַ סצענע, וווּ בן־עמי ווייזט אַן אַקטיאָר ווי ער דאַרף שפּילן זיין ראָלע. אין דעם מאָמענט האָט זיך אַ יידענע אין זאַל צעשריגן:

— קוק אים נאָר אָן! זע נאָר ווער ס'לערנט אַנדערע שפּילן!

באַלד האָט זיך פון עולם דערהערט עטלעכע שטימען, געווענדט צו דער יידענע:

— פאַרמאַכט אייער פּיסק, איר גראָבער פליגל!

מער האָט מען נישט באַדאַרפט, ס'האָט זיך אויפגעהויבן אַ טומל. אַ סך האָבן זיך אויפגעשטעלט פון די ערטער. דאָס פּובליקום האָט זיך צעטיילט אויף צוויי צדדים. איין טייל וואָס האָט אַזוי פיל פאַרשטאַנען אין טעאַטער ווי די יידענע, און דער צווייטער טייל וואָס האָט אין בן־עמים שפּילן געזען דעם גרויסן קינסטלער. פון פאַרזעצן ווייטער דאָס שפּילן האָט שוין נישט געקאָנט זיין קיין רייד. די געשרייען און גוואַלדן פון עולם זענען געווען נישט איינצושטילן.

בערטאַ גערסטען איז אַרויף אויף דער בינע און געוואַלט באַרויקן דעם עולם. דער שטורעם אין זאַל איז שוין געווען ווי אַן אומגעצוימטע סטיכיע. קיינער האָט שוין נישט געלייגט קיין אַכט אויף איר און אין גרויס אויפרעגונג האָט זי זיך אַרויסגעכאַפּט מיט נישט קיין פאַסיק וואָרט וואָס האָט באַליידיקט די טומלערס. און צווישן די צוויי צדדים אין זאַל איז אויסגעבראָכן אַ געשלעג.

די פייערלעשערס, וואָס ווערן געשיקט אין טעאַטער אַריין צו יעדער פאַרשטעלונג, אויף צו האַלטן וואַך, האָבן זיך באַוויזן און געוואָרנט דעם עולם, אַז אויב די צעהיצטע געמיטער וועלן זיך נישט איינשטילן און באַרויקן, וועט מען לאָזן אויף זיי אַ

בערטאַ גערסטען

קאַלטן שטראָם פון די וואַסער-קישקעס און אַלעמען אַרויסטרייַבן פון זאַל. נאָר אויך די וואָרענונג פון די פייַערלעשערס האָט ווייניק געהאָלפן אָפּשטעלן ס׳געשלעג. ערשט ווען דער קאַלטער „דוש״ איז געלאָזט געוואָרן אין גאַנג האָט דער עולם גענומען לויפן ווי ס׳וואָלט אויף אַן אמת אויסגעבראָכן אַ שריפה. די פאָרשטעלונג איז שוין אַזוי פאַרבליבן אַ נישט-דערשפּילטע. דאָס וואָס די אַק-טיאָרן האָבן נישט באַוויזן צו פאַרענדיקן האָבן פאַרענדיקט די פייַערלעשערס.

מע קען זיך שוין פאָרשטעלן, ווי די קינסטלער-געסט און מיר אַלע שוישפּילערס האָבן זיך געפילט נאָך אַזאַ ספּעקטאַקל.

אין גאַנצן אַ צערודערטער האָט פּריזאַנט כסדר געחזרט דעם פּזמון:

— איך האָב געוווּסט אַז ס׳וועט געשען אַן אומגליק. דאָ ווו די פאַטאַלע אַקטריסע באַווייַזט זיך, גייט עס נישט אַדורך גלאַ-טיק. עפּעס מוז געשען און ס׳איז געשען.

— וועסט מיר מוחל זייַן פאַר מייַן אַפּיקורסות — האָב איך זיך אָנגערופן צו פּריזאַנטן — דאָ איז קיינער נישט שולדיק נאָר דו אַליין. דו האָסט באַדאַרפט וויסן אַז בן-עמים קאַמעראַל-שפּיל איז נישט צוגעפּאַסט פאַר אַזאַ ריזן-טעאַטער, ווי „מוטואַליטע״, ווו ס׳גייען אַרייַן עטלעכע טויזנט מענטשן, דו האָסט געוואָלט רייַך ווערן מיט איין מאָל, טראָגסטו אַליין די קאָנסעקווענצן, אָט האָס-טו די פאָלגן, צום עולם איז גאָרנישט דערגאַנגען, האָט ער גע-סקאַנדאַלעוועט, עולם איז נישט קיין גולם.

— רעד נישט קיין נאַרישקייט — איז פּריזאַנט באַשטאַנען אויף זייַנס — דו פאַרשטייסט נישט וואָס ס׳הייסט, זיך צו געפי-נען אין שאָטן פון אַ שלים-מזלדיקע אַקטריסע, מיט אַ בלויזן בליק קאָן זי דערהרגענען אַ מענטש. דו ווייסט וואָס ס׳הייסט אַן עין-הרע? באַהיט זאָל מען ווערן!

און אפשר — האָב איך געטראַכט — איז הײמי פּריזאַנט גע-רעכט. ווער קען וויסן?

דער גאַנצער אינצידענט מיט די אָבסטרוקציעס אין טעאַטער-זאַל און דאָס איבעררייַסן דאָס שפּילן נישט קאָנענדיק פאַרענדיקן די פאָרשטעלונג איז געווען די טעמע פון טאָג אויף די שפּאַלטן

פון דער ייִדישער פּרעסע. מ׳האָט געהאַלטן אין איין שרײַבן וועגן דעם טרויעריקן פאַל. פאַרשידענע מיינונגען זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן. אַלע זענען אָבער געווען איניק צווישן זיך, אַז בן־עמי און בערטאַ גערסטען דאַרפן נישט פאַרלאָזן פּאַריז. זיי מוזן ווײַטער שפּילן.

קיינער האָט נישט געוווּסט אַז אויך היימי פּריזאַנט האָט גע־האַלטן די מיינונג פאַר אַ ריכטיקע. באַלד אויף מאָרגנס, נאָכן פאַרפאַל האָט ער געדונגען דעם שיינעם אינטימען קאָנצערט־טעאַטער „מאַילאָ״ און מ׳איז צוגעטרעטן צו נײַע פּראָבעס פון דער פּיעסע „אַ גרוס פון יענער וועלט״, וואָס שפּיגלט אָפּ אַ שטיק ייִדיש לעבן פון רוסלאַנד און אַמעריקע.

אַלע טעאַטער־מענטשן האָבן פאָרויס געזאָגט אַז ס׳וועט נישט זײַן פאַר וועמען צו שפּילן. דער עולם וועט נישט קומען זען בן־עמי נאָך דער געשיכטע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין „מוטואַ־ליטע״־טעאַטער.

ווי דערשטוינט זענען אָבער אַלע געוואָרן, אַז גלײַך ווי ס׳האָט זיך באַוויזן דער ערשטער אַנאָנס וועגן דער נײַער אויפפירונג פון בן־עמי מיט בערטאַ גערסטען אין נײַעם טעאַטער־זאַל „מאַילאָ״, האָט מען געזען אַ גרויסע באַוועגונג בײַ דער קאַסע פון טעאַטער. דער פאָרפאַרקויף פון בילעטן איז געגאַנגען אויף דער גאַנצער פּאַרע. און ביז צום טאָג פון דער פּרעמיערע איז דאָס טעאַטער געווען כמעט ווי אויספאַרקויפט.

אין אָט דער נײַער פּיעסע האָט בן־עמי געוויזן ווער ער איז, וואָס ער קען און וואָס ער שטעלט מיט זיך פאָר. און אַז נישט אומזיסט איז ער באַליבט געוואָרן ווי איינער פון די בעסטע ייִדיש־אוניווערסאַלע קינסטלערס, וואָס האָט זיך כשר פאַרדינט דעם געהויבענעם טיטל. מיט באַגײַסטערטע אַפּלויזן, בראַוואָס און אָנער־קענונג זענען בן־עמי און בערטאַ גערסטען באַגלייט געוואָרן פונעם פּאַריזער עולם און פונקט אַזוי אויך פון דער פּרעסע וואָס האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן וועגן די קינסטלער־געסט און וועגן דעם הויכן ניוואָ פון זייער שפּילן.

קאַפּיטל דרײַצן

מיט בן־עמי אויף דער גרענעץ צווישן לעבן און טויט

איך האָב געהאַט דעם כבוד צו שפּילן מיט בן־עמי אַ סך מאָל אין פאַרשידענע לענדער. כ׳בין אויך געווען באַטייליקט מיט אים אין אַ טורנע איבער צפון־אַמעריקע צוזאַמען מיט בערטאַ גער־סטען און אַברהם טייטעלבוים, דער מחבר פונעם בוך וועגן שעקספּירן.

אין מײַן לעבן וועל איך אָבער נישט פאַרגעסן די ראָלע פון בעטהאָווען וואָס בן־עמי האָט מיט זיך מאָנומענטאַל פאַרקערפּערט און זי דערהויבן צו די העכסטע הייכן ווי אַן אומשטערבלעכן דענקמאָל פונעם געניאַלן טויבן מוזיקער אויפן פּיעדעסטאַל פון דער טעאַטער־קונסט, אין דער פּיעסע „דאָס לעבן פון בעטהאָווען" פון מ. זשימאַזש, איבערגעזעצט פון רוסיש דורך דוד מייקאָוויטש.

דער ייִדיש־דײַטשער דיכטער היינריך היינע איז געווען דער איינציקער וואָס האָט קינסטלעריש אַרויסגעבראַכט דורך זײַן פּען די געשטאַלט און אייגנשאַפטן פון בעטהאָווענס פאָטער, יאָהאַן בעטהאָווען.

ווען כ׳בין געווען אין דײַטשלאַנד איז מיר אויסגעקומען צו לייענען אָט די שילדערונג, וואָס האָט מיר אַ סך געהאָלפן צו פאַרקערפּערן די ראָלע פון בעטהאָווענס פאָטער.

די פּיעסע „דאָס לעבן פון בעטהאָווען" איז רעזשיסירט גע־וואָרן פון בן־עמי מיט דער הילף פונעם שפּאַנישן שוישפּילער און רעזשיסער נאַרסיסאָ איבאַניעס מענטאַ און זי איז געשפּילט גע־וואָרן מיט אַ גרויסן פינאַנציעלן און מאָראַלישן דערפאָלג אין בוע־נאָס־אײַרעסער „סאָליעל"־טעאַטער אין 1947 אונטער דער דירעק־ציע פון שטראַמער, פעלץ, נאַרעפּקין און פעלדבוים.

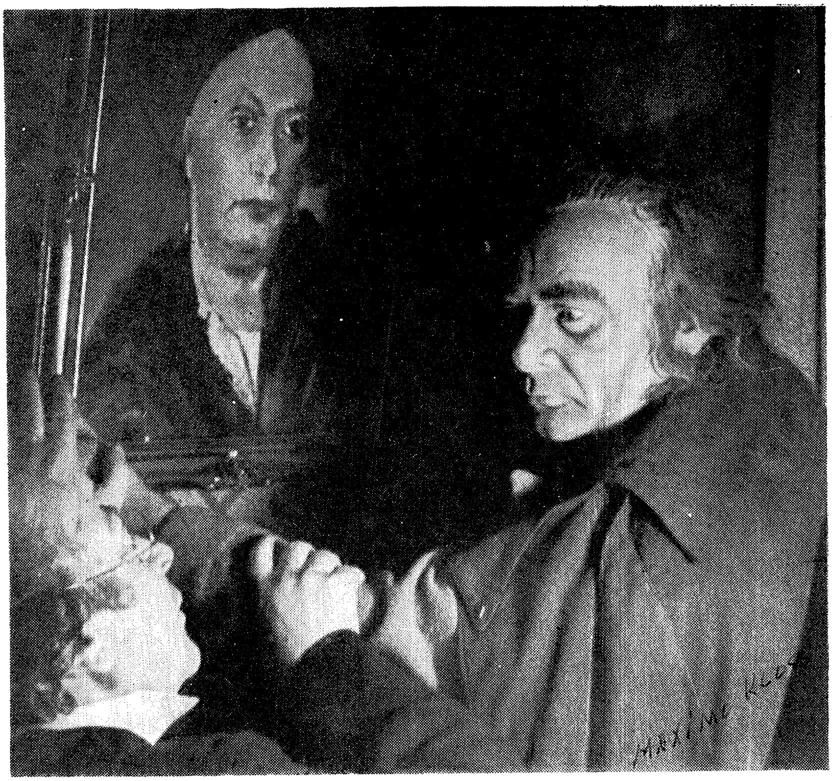

מאַקס קלאָס (רעכטס) אין דער ראָל פון יאָהאַן בעטהאָווען, דער פֿאָטער פון קאָמפּאָזיטאָר בעטהאָווען, אין דער פֿאָרשטעלונג „דאָס לעבן פון בעטהאָווען" פון מ. זשימאָזש, איבערגעזעצט פון רוסיש: דוד מייקאָוויטש, אויפגעפירט אין יידיש פון בן־עמי מיט דער רעזשיסערישער הילף פון נאַרסיסאָ איבאַניעס מענטאַ, אין טעאַטער „סאָלעיל" און אין „סמאַרט"־טעאַטער און בוענאָס־איירעס; לינקס: יוסף שיין אין דער ראָל פון מוזיקער היטענברענער

פון „סאַלעיל" זענען מיר שפּעטער אַריבערגעגאַנגען אין „סמאַרט"־טעאַטער ווו אויך דאָ איז די זעלביקע פּיעסע געשפּילט געוואָרן מיט גאָר אַ גרויסן סוקצעס.

אין אַ יאָר אַרום, אין 1948, זענען מיר — אַ טרופּע אין באַשטאַנד פון איין און צוואַנציק אַקטיאָרן בראָש מיט בן־עמי און בערטאַ גערסטען — אונטער דער זעלביקער דירעקציע פון „סאַלעיל"־טעאַטער געפלויגן מיט אַן אַוויאָן קיין סאַנטיאַגאָ דע טשילע. מיר האָבן דאָרט, אין טשילע, אויפגעפירט צוויי ספּעקטאַקלען: „אַ פאַן ווערט געבוירן" פון בן־העכט און „בעטהאָווען". דער דערפאָלג פון ביידע פּיעסעס איז געווען ממש אַ סענסאַציאָנעלער. אַ סך טשילענער פּערזענלעכקייטן, נישט־יידן, האָבן באַזוכט די פאָרשטעלונגען, און אַ פּראָפעסאָר פון דער קונסט־אַקאַדעמיע האָט פאַר די סטודענטן געהאַלטן אַ באַלערנדיקן רעפעראַט וועגן די געשטאַלטן־העלדן פון דער פּיעסע. ער האָט באַלויכטן דעם ווערט און וויכטיקייט פון די פאָרשטעלונגען וואָס באַרייכערן דעם אוצר פון דער אוניווערסאַלער דראַמאַטורגיע און געלויבט די יידישע אויפפירערס און אויספירערס וואָס שטייען אויף אַ הויכער קינסטלערישער מדרגה.

דער עולם אַקטיאָרן איז געווען אין אַ גאָר געהויבענער שטימונג און נאָכן פאַרענדיקן די גאַסטראָלן האָט מען זיך אַריינגעזעצט אין אַוויאָן, זיך אומצוקערן צוריק קיין בוענאָס־איירעס.

ביים צוריקפליען איז דער אַוויאָן, וואָס האָט זיך געפינען איבער די קאָרדילערן־בערג, אַריין אין אַ לופטגרוב, אַ לופט־חלל און האָט מיט אַ מאָל געגעבן אַ פאַל אויף גאַנצע פינפהונדערט מעטער די טיף. ס'האָט געפעלט נישט מער ווי נאָך אַ הונדערט מעטער אַז ער זאָל צעשמעטערט ווערן אויף שטיקער. בעתן פאַלן האָבן זיך אָפּגעשפּילט שרעקלעכע סצענעס פון פּאַניק און פּחד. פעקלעך זענען געפאַלן אויף די קעפּ. מענטשן, וואָס זענען נישט געווען צוגעבונדן מיט די רימענס צו די זיצפּלעצער, זענען געפלויגן, ווי געטראָגן פון אַ שטורעמווינט. ס'האָבן זיך געהערט הילפרופן, היסטערישע געשרייען פון פרויען און קינדער, קרעכצן פון מענער. אַן אַלטע פראַנצויזישע דאַמע האָט אין דער גאַנצער סומאַטאָכע, וואָס האָט געשמעקט מיט סכנות־נפשות, געהאַלטן די שפּייזקאַרטע

אין האַנט און שאַרף פּראָטעסטירט, געהאַט טענות צו די אַוויאָן־באַדינערס, הלמאַי איז דאָס האַסטיק אַראָפּלאָזן זיך פונעם אַוויאָן נישט אָנגעגעבן אינעם מענו. אין אונדזער צערודערטן נערוון־צו־שטאַנד האָבן מיר נאָך געמוזט שמייכלען צוליב די טענות פון דער עלעגאַנטער פראַנצויזישער דאַמע וואָס האָט זיך גאָרנישט געמאַכט דערפון וואָס אָט־אָט געפינען מיר זיך ביים ראַנד פון תהום, באַדראָט פון דער געפאַר אַרייַנצופאַלן אינעם אָפענעם פיסק פון די אָפּגרונטטאָלן פון די בערג.

דאָס ווייַטערדיקע פליִען איז געווען באַגלייט פון אַ שטורעם וואָס האָט געשלײַדערט דעם אַוויאָן ווי אַ קינדער־באַלעם, היין און צוריק אין דער לופטן.

מיר זענען אָנגעקומען אויפן בוענאָס־אײַרעסער פליפעלד אין עסעיסאַ מיט אַ גרויסער פאַרשפּעטיקונג. צוויי אַמבולאַנסן האָבן אונדז אָפּגעוואַרט. די מאַנשאַפט פון אַוויאָן האָט אין מיטן פליִען געמאָלדן וועגן די סכנות אין וועלכע ס׳געפינט זיך די לופטמאַשין. צום גליק זענען מיר, אַלע אַקטיאָרן, און אויך דער גרעסטער טייל פּאַסאַזשירן, אָפּגעקומען מיט בלויזער טויטשרעק, טרוקענע קלעפּ און צעשטרייטע נערוון, וואָס ס׳האָט אָבער נישט געקענט פאַרטונקלען אין אונדז די גרויסע ליכטיקע פרייד פון אונדזער אָפּגעהאַלטענעם טריומף בייַ ייִדן, ווי נישט־ייִדן, אין דער הויפּטשטאָט פון טשילע, אַפילו ווען מיר האָבן זיך געפונען אויף דער גרענעץ צווישן לעבן און טויט.

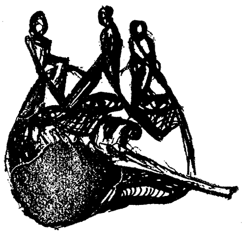

קאַפּיטל פערצן

די וואַרשעווער בינע־קינסטלערס אין פּאַריז

ווען ס׳האָט זיך געשטעלט דער נײַער טעאַטער־סעזאָן, זענען געקומען קיין פּאַריז אידאַ קאַמינסקי מיט זיגמונט טורקאָוו און זײַן יינגסטער ברודער, יצחק טורקאָוו־גרודבערג. דער אימפּרעסאַריאָ איז דאָס מאָל געווען דער שוין דערמאָנטער הענרי לאַכטיקער. ער האָט מיר געשיקט אַ טעלעגראַם קיין אַנטווערפּן, אַז ער שיקט מיר אַרויס אַלע נייטיקע פּאַפּירן, כ׳זאָל זיך קאָנען באַטייליקן אין דער טרופּע. ווי אַן אויסלענדער האָב איך יעדער מאָל ווען כ׳בין געקומען קיין פּאַריז געמוזט באַנײַען די אַרבעטרעכט בכדי צו קאָנען אַרבעטן לעגאַל אין פראַנקרײַך.

לאַכטיקערס פאַרבעטונג האָט מיך אַרײַנגעבראַכט אין אַ גע־הויבענער שטימונג. פאַר מיר איז עס געווען אַ גרויסער כבוד צו שפּילן מיט אַזעלכע באַרימטע און חשובע בינע־קינסטלער. פאַר־שטייט זיך אַז כ׳האָב דעם אָנבאָט אָנגענומען מיט גרויס פאַרגע־ניגן. ביז מײַנע פּאַפּירן זענען אָנגעקומען קיין אַנטווערפּן האָט מען דערווײַל אין פּאַריז געמאַכט פּראָבעס מיט אַלע איבעריקע אַנגאַ־זשירטע אַקטיאָרן.

אין די צײַטונגען האָט מען רעקלאַמירט אויפן גרויסן שטײַ־גער די קינסטלער־גאַסטראָלערן פון וואַרשע. ס׳זענען אויך געווען אויסגערעכנט די ראָלן וואָס יעדער וועט שפּילן. דער דאָרפּיונג ווערט געשפּילט דורך זיגמונט טורקאָוו. ווי דער גאַסט און סטאַר פון דער טרופּע, איז קלאָר אַז ער דאַרף שפּילן די הויפּטראָלע. אידאַ קאַמינסקי שפּילט די ראָלע פון נאַטאַשע. און יצחק גרוד־בערג — זלמנקע.

דער פּאַרטייל פון די ראָלן — איז געווען פאַר מיר פאַרשטענד־לעך — איז אַ ריכטיקער און צוגעפּאַסטער. און כ׳האָב עס אויך

זיגמונט טורקאָוו

באַרעכטיקט. זיי דאַרפן דאָך זייַן די אַטראַקציע — די קינסטלער־געסט פון וואַרשע! כ׳האָב נאָר געטון אַ טראַכט, וואָס זשע וועל איך שפּילן? וואָסער ראָלע בלייַבט איבער פאַר מיר? און מיט אָט די מחשבות בין איך געקומען קיין פּאַריז.

גלייַך אין אָוונט האָב איך זיך געיאַוועט אין טעאַטער אויף די פּראָבעס. אַלע זענען געווען גוט אויפגעלייגט, אין אַ גוטער שטימונג. יעדער איינער האָט זיך גוט געפילט אין דער ראָלע וואָס ס׳איז אים צוגעטיילט געוואָרן. די אַטמאָספערע איז געווען אַ וואַרעמע און אַ הייטערע. מיר האָט זיך אויסגעוויזן אַז כ׳בין דאָ אַ פינפטער ראָד צום וואָגן. נישט מייַן נאָמען איז געווען דערמאָנט אין די אַפישן און אַנאָנסן, נישט איך וויים וואָס כ׳וועל שפּילן. כ׳בין געשטאַנען אין אַ זייַט, ווי אַ צושויער, „אַ פּריוואַטער", ווי די אַקטיאָרן רופן אַלע נישט־אַקטיאָרן.

ווי נאָר זיגמונט טורקאָוו האָט מיך דערזען איז ער גלייַך צו מיר צוגעקומען, ווי ער וואָלט מיך געווען אויסגעקוקט. ער האָט גאָר נישט געפרעגט, גאָר נישט געזאָגט, נאָר מיר דערלאַנגט מייַן „ראָלע", אָן אַ וואָרט. איך גיב אַ קוק: ס׳איז די ראָלע פונעם דאָרפיונג. מאַך איך צו אים:

— זייַט מוחל, חבר טורקאָוו, איר האָט זיך טועה געווען. דאָס איז דאָך נישט מייַן ראָלע. איר האָט מיר געגעבן אייער ראָלע פונעם דאָרפיונג.

— ניין, זייַט רויק — באַווייַזט זיך אויף זייַן לענגלעך אָוואַל פּנים אַ לייַכט שמייכעלע, קוים צו באַמערקן — איר שפּילט די ראָלע פונעם דאָרפיונג.

— איך גאָר? — שרייַ איך אויס, נישט צוגלייבנדיק זיך — איך אין דער הויפּטראָלע?

— יאָ, איר —לייגט טורקאָוו אַרויף זייַן האַנט אויף מייַן אַקסל — איר מיט אייַער געדיכטן קאָפּ הערלע לאָקנהאָר און אייַער קרעמפּער פיגור, זענט איר דער פּאַסיקסטער פאַר דער דאָזיקער ראָלע. זי איז ווי אָנגעמאָסטן אויף אייַך.

— אויב אַזוי — קוק איך אויף די בלעטלעך וואָס כ׳האַלט אין דער האַנט — פאַרשטיי איך דאָ שוין גאָר נישט. איר האָט זיך דאָך אַנאָנסירט אַז איר וועט שפּילן די ראָלע?

אידאַ קאַמינסקי

— ס׳איז געווען אַ טעות פון דער צײַטונג.

— חבר טורקאָוו, מײַנט נישט, חלילה, אַז איך האָב מורא צו שפּילן די ראָלע. כ׳דערשרעק זיך נישט פאַר אַ הויפּטראָלע. כ׳האַלט עס פאַר אַ גרויסן כבוד פאַר מיר. איר פאַרשטייט דאָך אַליין אַז כ׳קאָן פריער נישט אָננעמען דעם פאָרשלאָג ביז מע וועט נישט פאַרריכטן דעם פעלער אין דער צײַטונג.

— דער נאָענטסטער נומער גייט ערשט אַרויס סוף וואָך. מיר האַלטן דאָך הײַנט ערב שבועות מע וועט דאָך נישט דאַרפן אַרויס־געבן צו ליב אײַך אַ ספּעציעלן נומער אין סאַמע יום־טוב. מע קאָן דאָ גאָר נישט ענדערן, ווײַל מיר הייבן אָן שפּילן איידער די צײַ־טונג גייט אַרויס.

— טוט מיר לייד, חבר טורקאָוו, וועל איך נישט שפּילן. דער עולם וועט פײַפן ווען מע וועט זען מ י ך אין דער ראָלע אַנשטאָט א ײַ ך.

— איך האָב אין מײַן לעבן נישט געשפּילט די ראָלע פונעם דאָרפסיונג — ווײל מיך טורקאָוו איבערצײַגן — נאָר פראָקאָפּ.

— דאָס איז פאַר מיר אַ קנאַפּע טרייסט — באַשטיי איך אויף ס׳מײַניקע — דאָס ווייסן מ י ר, אָבער נישט דאָס פּובליקום. ווי קאָן מען אָננעמען אַ ראָלע צו זײַן אויסגעשטעלט אויסגעפײַפט צו ווערן פון אַזאַ ריזיקן עולם? איר ווייסט דאָך אַליין, גאַנץ פּאַריז האָט זיך געגרייט צו קומען זען די פאָרשטעלונג, וואָס ווערט גע־שפּילט פון קינסטלערס וואָס האָבן אַ שם איבער דער גאַנצער וועלט ווי די גרעסטע וואָס פוילן האָט פון זיך אַרויסגעגעבן. ניין, כ׳קאָן עס פאַר קיין פאַל נישט טון...

כ׳האָב אים, טורקאָוון, צוריקגעגעבן די ראָלע. ס׳האָט נישט גע־האָלפן דאָס צוזאָגן מיר גאָלדענע גליקן מצד אידאַ קאַמינסקי. כ׳וועל זיך דאָך נישט גיין אויסשטעלן צו נאַר. אַז מע וויל גאָר הייסט דאָך עס געפּירט דעם עולם אין באָד אַרײַן. יעדער רעאַקציע פון פּוב־ליקום וועט זײַן אַ גערעכטער און איך וועל דאָ דאַרפן זײַן דאָס כפּרה־הינדל. נאָך וואָס דאַרף איך עס, מוחל דעם האָניק פון דער הויפּטראָלע און מוחל דעם בים פונעם אויפגעבראַכטן און אַנטוישטן פּובליקום. כ׳וועל זיך נאָר אײַנשפּאָרן חרפּות און בושות און קאָפּ־ווייטיק אויף אַ צוגאָב.

מאַקס קלאָס אין דריי פאַרשידענע כאַראַקטער־ראָלן: רעכטס אין דער ראָל פון דעטעקטיוו אין דער אָפּע־רעטע „די קליינע גנבטע", דער שדכן אין „יאָסעלע סאָלאָוויי" און דער דירעקטאָר שטשופּאַק אין שלום עליכמס „בלאָנדזשענדיקע שטערן"

ערשט דער אײַנפֿאַלערישער פֿאָרשלאָג פֿון יצחק גרודבערג, וואָס כ׳האָב אים ליב געקריגן גלײַך פֿון דער ערשטער מינוט פֿון אונדזער באַקענען זיך, האָט אויפֿגעפֿלאַנטערט דעם גאַנצן אומאָנגענעמען קנויל און האָט געווירקט אויף מיר אַז כ׳זאָל אָננעמען די ראָלע. ער האָט פֿאָרגעשלאָגן אַז מע זאָל אַנאָנסירן דעם טעות פֿון דער בינע אַראָפּ פֿאַרן אָנהייב פֿון דער פֿאָרשטעלונג. דאָס איז געווען אַן אויסוועג פֿון דער לאַגע. און כ׳בין, פֿאַרשטייט זיך, באַלד אײַנגעגאַנגען אויף דעם.

איצט איז מען שוין רויִק צוגעטרעטן צו די פּראָבעס. אַלע שוישפּילערס האָבן שוין זייערע ראָלן געקענט פֿון פֿריִער ווײַל זיי האָבן שוין געהאַט הינטער זיך פֿולע צען פּראָבעס נאָך איידער איך בין געקומען קיין פּאַריז. דעם זעלביקן טאָג איז אין אָוונט ווידער געווען פּראָבע. ווי דערשטוינט זענען אַלע געוואָרן ווען זיי האָבן געזען אַז כ׳קען די גאַנצע ראָלע פֿולשטענדיק פֿון אויסנווייניק און דאַרף קיין איין מאָל נישט אַרײַנקוקן אין די בלעטלעך! אין פֿאַרלויף פֿון די געציילטע עטלעכע שעה האָב איך אויסגעלערנט די גאַנצע ראָלע. אָט דער זכרון פֿון אויסלערנען אַ ראָלע אין דער גיך דינט מיר ביזן הײַנטיקן טאָג.

מ׳האָט פֿאַר מיר געהאַט דעם ריכטיקן פּאַסיקן קאָסטיום און כ׳בין געקומען אַ גרייטער צו דער פּרעמיערע. דאָס טעאַטער „מוטואַליטע" איז געווען איבערפֿולט. כ׳האָב געוואַרט, מע זאָל אַרויסגיין און אַנאָנסירן פֿון דער בינע דעם טעות פֿון די ראָלן אַזוי ווי ס׳איז געווען אָפּגערעדט פֿון פֿריִער. אָבער אַ נעכטיקער טאָג. קיינער גייט נישט אַרויס פֿאַר דער בינע, מע מעלדעט גאָרנישט, מע מאַכט זיך נישט וויסן. קיינער רירט זיך נישט פֿון אָרט. וואָס איז געשען? גאָר פּשוט. מ׳האָט מורא אַז אויב מע וועט מעלדן פֿאַר דער פֿאָרשטעלונג וועלן אַ סך מענטשן פּראָטעסטירן און אָנמאַכן דעם אמתן טומל, אַז מ׳האָט זיי אָפּגענאַרט און ס׳קאָן נאָך קומען צו נישט קיין היימלעכע קאָנסעקווענצן אויך.

ווידער אַ מאָל האָט מיך דער איידעלער קלוגער יצחקל אײַנגענומען און באַרויִקט, אַז ער שטייט בײַ דער זײַט און ווי נאָר ס׳וועט עפּעס געשען, וועט ער אַרויף אויף דער בינע און דערקלערן דעם אומשולדיקן טעות.

נו, ס'איז זיך נישט שווער פאַרצושטעלן ווי מייַן הארץ האָט געקלאַפּט פאַר מורא און אויפרעגונג. מייַן אויפטריט איז אַוועקגע־שטעלט געוואָרן אויף אַזאַ אופן אַז ס'מוז קומען אַן אַפּלויז. גרוד־בערג האָט געהאַלטן וואָרט, ער איז געשטאַנען אויף דער וואַך, גרייט צו רעאַגירן אין פאַל פון אַ געדרודער. און ווען ס'איז געקו־מען מייַן אויפטריט בין איך אַרויף אויף דער בינע מיט שטורעם, אפשר אַ ביסל איבערגעטריבן צוליב מייַן אויפגערעגטקייט. איך זאָל איז אויסגעבראָכן אַ שורמישער אַפּלויז וואָס האָט אָנגעהאַל־טן עטלעכע מינוטן.

איך טראַכט ביי זיך דער בראָך איז פאַרטיק. די מענטשן מיינען אוודאי אַז זיי האָבן פאַר זיך זיגמונט טורקאָוו. איך האָב אָנגעהויבן רעדן און אויף אַ רגע האָט זיך געהערט פונעם עולם אַ לייכטן געזשום. אָבער ביי די סצענעס, ווו ס'איז געווען פאַרגעזען אַן אַפּלויז, איז ער געקומען גלייַך ס'וואָלט גאָר נישט געווען. כ'האָב געשפּילט געטריי ווי ס'האָט אָנגעוויזן די קינסטלע־רישע פּרעכטיקע רעזשי פון זיגמונט טורקאָוו און אידאַ קאַמינסקי.

ענדלעך האָט זיך געענדיקט דער ערשטער אַקט. די קורטינע איז געפאַלן מיט רעש באַגלייט מיט אַ שטורעם פון רוישיקע אַפּלאָדיסמענטן, און די בראַוואָ־אויסגעשרייען האָבן לאַנג אָנגע־האַלטן הינטער דער אַראָפּגעלאָזטער פאָרהאַנג.

אין צווייטן אַקט איז אויפגעטרעטן פּראָקאָפּ, וווּנדערלעך גע־שפּילט פון זיגמונט טורקאָוו. ווען ער האָט זיך באַוויזן אויף דער בינע האָבן מיר געמיינט אַז ס'טעאַטער וועט אייַנפאַלן פון די הילכיקע בראַוואָס. ס'האָט געדויערט לאַנגע מינוטן ביז טורקאָוו האָט געקאָנט אָנהייבן רעדן. ער איז געווען אויסערגעוויינטלעך שטאַרק אין דער ראָלע וואָס ער האָט קינסטלעריש אויסגעהאַמערט ווי אַ בראַנדזענער סקולפּטור.

אין דער פּיעסע איז דאָ אַ סצענע פון אַ מאַרק ווו ס'קומט פאָר אַ געשלעג צווישן דאָרפיונג און אַ גרופּע שלעגערס. צו דער סצענע זענען אָנגאַזשירט געוואָרן עטלעכע שקצים, ווי סטאַטיסטן, מ'האָט זיי אויסגעלערנט ווי אַזוי זיך צו שלאָגן אַז איך דער דאָרפ־יונג זאָל אַרויס דער געווינער. מ'האָט זיי דערקלערט אַז איך

דאַרף זײַן דער שטאַרקער און בײַם געשלעג דאַרף איך אַלע גובר זײַן, כדי צו געפינען חן אין נאַטאַשעס אויגן ווי אַ העלדישער פּישער.

ווען ס'איז געקומען צו דער סצענע האָט מען זיך גענומען שלאָגן. איך האָב זיי דערלאַנגט קלעפּ און זיי — מיר, און פּלוצעם באַקום איך אַ טראַמאַסק פון איינעם פון די גוייִשע סטאַטיסטן, אַז כ'דערזע די עלטער־באָבע פאַר די אויגן. דער קאָפּ האָט זיך מיר אַזש פאַרדרייט. כ'באַוויַיז נישט צו קומען צו זיך פונעם קלאַפּ, קריג איך אַ צווייטן שאָס. כ'זאָג זיי שטיל, זיי זאָלן אויפהערן, איך דאַרף דאָך זיין דער העלד. וואָס העלד, ווען העלד, אַ נעבעך־טיקער טאָג, איך כאַפּ קלעפּ פון אַלע זײַטן. האָב איך פאַרשטאַנען אַז די שקצים האָבן צווישן זיך אָפּגעמאַכט זיך נישט צו לאָזן פונעם „זשוויף", פונעם ייִד, הייסט עס, און אים קאַטעווען וויפל ס'וועט אַרײַן. דאָ האָט זיך אין מיר צעקאָכט דאָס בלוט, ווי אַזוי צו דערלאַנגען ריכטיקע קלעפּ האָב איך געלערנט נאָך אין מכבי אין דײַטשלאַנד און כ'האָב אָנגעהויבן האַקן אויף רעכטס און לינקס. בײַ עטלעכע האָט זיך באַוויזן בלוט פון מויל. מ'האָט זיך געשלאָגן אויף אַ רעכטן־אמת און די סצענע איז די גאַנצע צײַט באַגלייט געוואָרן מיט אַפּלויזן פונעם עולם אונטן אין זאַל צוליב די עכטע נישט געקינצלטע קלעפּ וואָס יעדער איינער האָט אַריינגעכאַפּט. דאָס פּובליקום האָט נישט געוווסט אַז דאָס איז געשען בייזוויליק, אַז די חברה האָט זיך אויף מיר פאַרמאַסטן און איך האָב זיך אויף אַן אמת באַדאַרפט פאַרטיידיקן. נאָך דעם ווי דער אַקט האָט זיך געענדיקט האָבן מיר זיך אַלע איבערגעבעטן. כ'האָב זיי געוואָרנט אַז בײַ דער קומענדיקער פאָרשטעלונג זאָלן זיי מער נישט אָפּטון אַזאַ נאַרישקייט, ווײַל דאָס מאָל האָב איך געהאַט מיט זיי אײַנזען און זיי געשאָנעוועט. נאָך אַ מאָל, אַז כ'וועל דאַרפן געבן קלעפּ, וועלן זיי דרײַ טעג דאַרפן ליגן אין בעט. זיי האָבן מיר געקלאַפּט אין פּלייצע פאַר מײַן שטאַרקן ווידערשטאַנד און מיר האָבן אויסגעטרונקען לחיים אויפן געשלאָסענעם שלום.

די סצענע ווען פּראָקאָפּ (זיגמונט) דערוויסט זיך אַז זײַן טאָכטער נאַטאַשע (אידאַ) איז פאַרפירט געוואָרן פון יאַנקלען, דעם דאָרפיונג, וואָס ס'שפּילט זיך אָפּ צווישן טאַטע און טאָכטער, וועל איך אין מײַן לעבן נישט פאַרגעסן. נאָר אַזעלכע קינסטלערס, ווי

זיגמונט טורקאָוו און אידאַ קאַמינסקי האָבן זיך געקאָנט דערהייבן צו אַזאַ גרויסקייט, דורכפֿירן אַזוי קינסטלעריש עכט די אויסער-געוויינטלעך שווערע סצענע. דער צאַרטער יצחק גרודבערג האָט באַשײַנט די בינע מיט זײַן קאָמפּליצירטער ראָל פֿון זלמנקע וואָס איז געווען רירנדיק אין זײַן יעדער קער און ווענד. אַנדערע אַק-

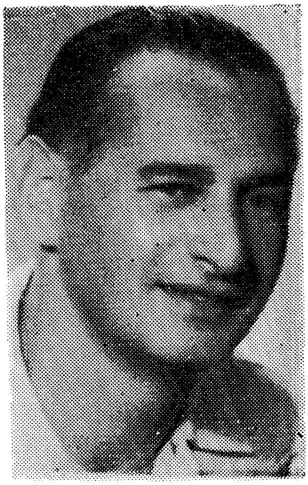

יצחק טורקאָוו גרודבערג

טיאָרן באַטראַכטן די ראָלע ווי אַ פּשוטע. ווי אַנדערש אָבער איז זי אַרויסגעקומען און אויסגעשפּילט געוואָרן דורכן איידעלן און אינטעליגענטן יצחק גרודבערג וואָס האָט זי אויפגעפּאַסט אויף זײַן אופן, און זי אַרויסגעבראַכט מיט אַלע ניואַנסן פֿון אַ גאַנצער גע-שטאַלט.

צוליבן קאָלאָסאַלן דערפֿאָלג פֿונעם „דאָרפּסיונג" — נישט גע-קוקט אויף דעם וואָס דאָס טעאַטער „מוטואַליטע" נעמט אַרײַן עטלעכע טויזנט מענטשן און איז ביי דער גרעסטער פֿאָרשטעלונג געווען איבערגעפּולט — האָט די פּיעסע געמוזט געשפּילט ווערן עטלעכע מאָל, און יעדער מאָל איז געקומען מער עולם ווי מ'האָט דערוואַרט.

ווי די לעצטע פאַרשטעלונג איז געשטעלט געוואָרן גאָגאָלס „רעוויזאָר", איבערגעזעצט פון רוסיש דורך ז. סעגאַלאָוויטש. די ראָלע פון כליעסטאַקאָוו האָט געשפּילט מיט אַ סך טעמפּעראַמענט אידאַ קאַמינסקי. זיגמונט טורקאָוו אין דער ראָלע פון גאָראָדניטשי, האָט דאַכט זיך נישט געהאַט קיין קאָנקורענט וואָס זאָל אים קאָנען פאַרטרעטן. איך זע אים נאָך איצט אינעם אויסגעצייכנטן גרים, אין זײַן גאַנצן פּאַרנעם, מיטן פאַרענדערטן שטים-אָרגאַן אויף אַרויס־צוברענגען די טיפּישע רוסישע שפּראַך. ער האָט גערעדט יידיש און ס'האָט אין זײַן מויל געקלונגען רוסיש. דאַבטשינסקי און באָבטשינסקי האָבן געשפּילט יצחק גרובערג און איך. איך ווייס נאָר, אַז די פּראָווינציעלע טעאַטער-קריטיקערס האָבן געראָטן די פּראָווינציעלע אַקטיאָרן צו גיין זען ווי ס'ווערט געשפּילט „דער רעוויזאָר" פון דער יידישער טרופּע.

כ'האָב נאָך שפּעטער געהאַט די געלעגנהייט צו שפּילן מיט זיגמונט טורקאָוו אין פּאַריז אין זײַן אויפפירונג פון וויקטאָר הוגאָס „דער גלאָקנציער פון נאָטערדאַם" און אין מאָליערס „דער קאַר־גער". בײַ דער לעצטער פּיעסע האָט טורקאָוו פאַרלוירן בעת אַ געוועט. ער האָט זיך געוועט מיט מיר אַז כ'וועל נישט קענען אויסלערנען די ראָלע פונעם זון אין פאַרלויף פון צוויי טעג. און איך האָב די ראָלע זיך אויסגעלערנט אין איין טאָג.

אידאַ קאַמינסקי איז נאָך דעם געקומען קיין בעלגיע. און כ'האָב ווידער געהאַט די געלעגנהייט צו שפּילן מיט איר אַ ריי פּיעסן.

צווישן זיי האָבן מיר אויפגעפירט „דער דזשאַז-זינגער" מיט אידאַ קאַמינסקי אין דער הויפּטראָל פונעם דזשאַז-זינגער. זי איז פאַר אַלע געווען אַן אמתע איבעררואַשונג. מיר האָבן נישט גע־וווּסט אַז זי זינגט אַזוי שיין און שפּילט קלאַוויר. באַזיצנדיק די אַלע מעלות, ווי אַ צוגאַב צו איר קינסטלערישער באַגאַבטקייט, קען מען זיך שוין פאָרשטעלן ווי אויסגעצייכנט טרעפלעך אידאַ איז געווען אין דער ראָלע פונעם דזשאַז-זינגער. מיר אַלע, אַ חוץ זיגמונט טורקאָוו וואָס האָט אין דער פּיעסע נישט געשפּילט, זע־נען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צעזונגענער כאָר צוסטרע פון לײַכט־זשאַנערדיקע אַקטיאָרן, ווי פון אַ רעוויו-טעאַטער.

מיט עטלעכע יאָרן צוריק, ווען זי איז געקומען פון פּוילן מיט

אַ טרופּע קיין בוענאָס-אײַרעס, האָבן מיר זיך ווידער באַגעגנט און פּאָר פֿרייד זענען אונדזערע אויגן פֿאַרלאָפֿן געוואָרן מיט אַ פֿײַכטן גלאַנץ פֿון טרערן. נישט לאַנג צוריק האָב איך פֿון איר באַקומען אַ בריוו פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ווו זי שרײַבט מיר, אַז ווען זי וואָלט געהאַט אַ סטאַביל טעאַטער, וואָלט זי מיך גערן אַנגאַזשירט.

מיט אַ פּאָר יאָר צוריק, ווען כ'האָב געוויילט אין ישראל, האָב איך אָפּגעשטאַט אַ וויזיט אין בת־ים. פֿון דער ווײַטנס האָט מיך דערזען יצחק גרודבערג און נאָך אַן איבעררײַס פֿון קנאַפּע דרײַסיק יאָר האָט ער מיך גלײַך דערקענט און אויסגעשריגן:

— קלאָס, חבר מײַנער!

מיר האָבן זיך אַרומגעכאַפּט און פֿון גערירטקייט האָבן מיר ביידע נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין וואָרט. ער האָט מיך אַרײַנגעפֿירט אין שלום אַשם הויז, ווו ער איז געווען דער פֿאַרוואַלטער פֿונעם שלום אַש-מוזיי, מיך אַרומגעפֿירט איבער די צימערן און מיר דערקלערט דעם באַטײַט פֿון אַלצדינג וואָס דאָרט געפֿינט זיך. צום סוף האָט ער מיר געשאָנקען זײַן בוך „י. ל. פּרץ דער וועקער" און עס דעדיקירט מיט די ווערטער. „פֿאַר מײַן אַלטן חבר דעם יונגן מאַקס קלאָס, מיט פֿרײַנדשאַפֿט". אַזוי לאַנג ווי מײַנע אויגן וועלן זײַן אָפֿן וועסטו, יצחק טורקאָוו-גרודבערג, שטענדיק לעבן אין מײַן האַרץ.

***

אין 1968, בעת כ'האָב זיך געפֿונען אויף אַ טורנע איבער דרום-און צענטראַל-אַמעריקע און נישט געקאָנט קומען אין צײַט צום בוענאָס-אײַרעסער טעאַטער-סעזאָן, האָב איך צוליב דעם פֿאַרלוירן אַ שאַנס צו שפּילן מיטן זעלטענעם מענטש, דעם אומפֿאַרגלײַכלעכן שוישפּילער און רעזשיסער, זיגמונט טורקאָוו, וואָס כ'האָב אַ סך פֿון אים געלערנט.

זיגמונט טורקאָוו און זײַן פֿרוי ראָזע האָבן דעמאָלט געשפּילט אין מיטרע-טעאַטער זײַן באַאַרבעטונג פֿון שלום-עליכמס „בלאָנדזשענדיקע שטערן", וואָס האָט מיט זיך פֿאָרגעשטעלט אַ קונסט-

פאַרשטעלונג אין בעסטן זינען פונעם וואָרט. כ׳האָב געהאַט גרויס עגמת־נפש וואָס ס׳איז מיר נישט מעגלעך געווען צו שפּילן מיט טורקאָוון וואָס כ׳האָב געהאַט צו אים אַ באַזונדערן טיפן סענטי־מענט.

ווען כ׳האָב זיך שוין דאָ געפונען צוריק אין בוענאָס־איירעס, האָב איך אָפּט טורקאָוון אויסגעדריקט מיין באַדויערן צוליב דעם, וואָס ס׳האָט זיך אַזוי געמאַכט אַז כ׳האָב נישט געקאָנט מיטשפּילן מיט אים, אין דער צייט ווען ער האָט אויף מיר אויסגעשטעלט...

מאַכט זיך אַ מעשה, אַז אַ שוישפּילער פון דער טרופּע, וואָס האָט געשפּילט צוויי וויכטיקע ראָלן, איז דרינגענדיק גע־שיקט געוואָרן פון דער מיטרע־דירעקציע צו דערליידיקן אַ ריי געשעפטלעכע ענינים אויף דער פּראָווינץ. מיט גרויסער פרייד האָט איך פאַרטראַטן די צוויי ראָלן.

זיגמונט טורקאָוו האָט זיך שוין דעמאָלט, ליידער, נישט געפילט גוט אין געזונט, ביי די פאַרשטעלונגען אָבער האָט מען גאָר נישט באַמערקט. דער זעלביקער ברען, דאָס זעלבע פייער ווי אַמאָל. זיין אויסערגעווייגטלעכע קלינגעוודיקע שטים האָט אַפילו אונדז שוי־שפּילערס אַריינגעבראַכט אין באַגייסטערונג.

פּלוצעם ביי אַ פאַרשטעלונג איז אים באַפאַלן אַ שלוקעכץ, וואָס האָט אים שטאַרק דערקוטשעט. כמעט ביי יעדער וואָרט האָט עס אים אַטאַקירט. מיר, אויף דער בינע, האָבן זיך פּשוט פאַרלוירן, און איינער האָט דעם צווייטן געפרעגט מיט די בליקן: וואָס אַזוינס איז מיט אים געשען?

שפּילנדיק די ראָלע פון אברהם גאָלדפאַדען האָט זיגמונט טור־קאָוו דאָך נישט פאַרלוירן דעם הומאָר, און ער האָט זיך נאָך גע־וויצלט איבער זיין שלוקעכץ. ליידער, איז עס נישט געווען קיין וויץ. ער האָט געמוזט אינטערנירט ווערן אין יידישן שפּיטאָל. נאָכן אָפּליגן עטלעכע טעג איז ער אַרויס. אָבער ער האָט שוין וויי־טער נישט געשפּילט. ער איז צוריקגעפאָרן אַהיים קיין ישראל, וואָס ער האָט אַזוי שטאַרק ליב געהאַט און געבענקט דערנאָך ווען ער האָט זיך געפונען אין חוץ־לארץ.

דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל, וואָס כ׳האָב געהאַט דעם

כבוד צו שפּילן מיטן באַליבטן גרויסן יידישן פֿאָלקס־אַקטיאָר, זיג־מונט טורקאָוו, וואָס האָט אַרייַנגעשריבן אַ וווּנדערלעך שיין קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿונעם יידישן טעאַטער. זײַן ליכטיקער אָנדענק וועט אייביק לעבן בײַ אונדז, אין אונדזערע הערצער, בײַ די וואָס האָבן מיטגעשפּילט מיט אים, און ביי די וואָס האָבן אים געזען שפּילן, בײַ זײַנע צאָלרײַכע באַגײַסטערטע צושויערס און פֿאַרערערס, וואָס וועלן אים און זײַנע ווּנדערלעכע קרעאַציעס קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן.

קאַפּיטל פופצן

פאַרענגלישטער ייִדישער אַקטיאָר פון רומעניע

אין דער צײַט ווען כ׳האָב געוווינט אין אַנטווערפּן, בין איך אָפּט אַנגאַזשירט געוואָרן צו שפּילן אין לאָנדאָן. דער אומשטערבלעכער שלום-עליכם, וואָס האָט געהאַט באַזוכט ענגלאַנד, האָט אין זײַנע רייזע-באַשרײַבונגען זיך אויסגעדריקט: „לאָנדאָן, פאַר וואָס ברענסטו נישט?״ זיכער זענען דעמאָלט די באַדינגונגען געווען אַזעלכע, אַז ס׳האָט דעם גרויסן פאָלקשרייבער אונדזערן אַרויסגעבראַכט פון די כלים און א פאַרביטערטער האָט ער די לאָנדאָנער געלטזעק אַרײַנגעזאָגט אין טאַטן אַרײַן פאַר זייער קאַלטקייט, גלײַכגילטיקייט און שטײַפקייט, וואָס קיין שום זאַך קען זיי נישט באַגײַסטערן, נישט רירן און נישט אַרויסרופן ביי זיי דעם מינדסטן סענטימענט און אינטערעס.

באַלד בײַם אָנקומען קיין לאָנדאָן פאַרדרייט זיך דיר דער קאָפּ פונעם שאַרפן ריח פון ווירדזשינאַ-טאַבאַק אויף טריט און שריט. די ענגלישע ציגאַרעטן האָבן אַזאַ שטאַרקן גערוך אַז מע פילט אים אַ מייל פון דער ווייטנס. פאַר דער צײַט אָבער האָט זיך לאָנדאָן אַ סך געביטן. ס׳זענען אויסגעוואַקסן הויכע שיינע מאָדערנע געביידעס. איר טרעפט הײַנט אויסגעברייטערטע רחבותדיקע בולוואַרן, מאָדערנע קאַפע-הייזער, אַפילו די פלעצער פון די וויסקי-טרינקער האָבן זיך אויך פאַרבעסערט בלויז די ענגלישע שטײַפקייט און די לאָנדאָנער פּאָגאָס, די נעפּלען זענען געבליבן די זעלביקע ווי געווען, אומגעענדערט.

לאָנדאָן איז א שטאָט וואָס דער טאָג קאָן פלוצעם ווערן פאַרוואַנדלט אין נאַכט, אײַנגעהילט אין געדיכטע פּאָגאָס, אין שווערע נעפּלען. אין מיטן העלן טאָג ווערט מיט אַ מאָל פינצטער, חושך, אַז איינער זעט נישט דעם צווייטן. די אויטאָס פאָרן פּאַמעלעך מיט

פולן ליכט. אויף די טראָטוארן שטויסן זיך מענטשן אָן ביים גיין. אַט די פּאַגאַס, די לאָנדאָנער נעפּלען האָבן אַ גוטע זייַט, און אַ שלעכטע. זיי פאַרניכטן געוויסע שעדלעכע באַצילן אין מענטשלעכן קערפּער. זיי פאַלן אָבער שווער אויף די אַסטמע־ליידנדיקע און אויף די וואָס זענען קראַנק אויפן האַרץ, אויך די געשעפטן זענען אַ קרבן פון די נעפּלען וואָס דרינגען אַרייַן אין אַלע ווינקעלעך און לעבער און דערקוטשען דעם מענטש, דערגייען אים די יאָרן.

די הייַנטיקע פּרויען אינעם קאָנסערוואַטיוון ענגלאַנד, זענען אויך שוין נישט אַזוי ווי אַמאָל. זיי האָבן געמאַכט פאַרשריט אויף אַלע געביטן פון לעבן. איבערהויפּט די יונגע מיידלעך וואָס זענען געוואָרן פאַרשייַט, אוים שעמעוודיק. ענגלאַנד האָט דאָך עפּעס באַגליקט די וועלט מיט די ביטלס, וואָס די קיניגין האָט זיי באַהאָנגען מיט מעדאַלן פאַר זייערע לאַנגע שוויבערס; און מיט היפּיס וואָס פאַרפלייצן גאַנץ ענגלאַנד און האָבן זיך אויסגעשפּרייט איבער דער גאַרער וועלט.

נישט בלויז דער ענגלענדער איז שטאָלץ מיט זייַן ענגלישקייט נאָר אויך די פאַרענגלישטע יידן בלאָזן פון זיך. ווער זיי זאָלן נישט זייַן, איז נישט צוצוטרעטן צו זיי. אַפילו אַן עמכדיקער רומענישער יידישער אַקטיאָר אַז ער איז געוואָרן אַן ענגלישער בירגער, איז ער שוין נישט געווען דער זעלבער וואָס פריער. קיינער איז צו אים נישט געווען גלייַך.

דער פאַרענגלישטער אַקטיאָר איז געווען מאיר צעלניקער. כ'האָב געשפּילט מיט אים אין פּאַריז אין טעאַטער „געטע ראָשע־שואָר" אונטער דער דירעקציע פון נייטן בלומענטאַל. אַ גוטער פּעיקער אַקטיאָר, איז ער אויך געווען אַ ליבער חבר, נישט קיין אייַנגעבילדעטער, נישט קיין שטאָלצער און האָט אויך נישט איבערגעטריבן זייַן אַקטיאָרישן טאַלאַנט. מיט אַ מאָל, טאַקע ווי איבער נאַכט איז ער געוואָרן אַן ענגלענדער מיט אַן ענגלישן פּאַס־פּאָרט. ער שטאָלצירט נישט מיט דעם וואָס ער האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה צו שפּילן מיט אַזעלכע פילם־שטערנס, ווי אַנטאָני קווין, נאָר מיט זייַן ענגלישקייט, און ענגלישער בירגערשאַפט. ער קושט ממש דעם פּאַס, ווי אַ פרומע יידענע דעם צאינה וראינה. זייַן גענגעלע אין גאַס קאָן זיך אַזאַ איינעם ווי מיר אויסווייזן, אַז

דאָס רעדט ער צו זיך אַליין: דרך־ארץ פאַר מיר, דעם ענגלענדער!

קיין בוענאָס איירעס, איז מאיר צעלניקער געקומען ווי א סטאַר שפּילן אין „מיטרע"־טעאַטער. פּונקט ביי דער פּרעמיערע, אין מיטן שפּילן האָט דער ראַדיאָ געמאָלדן אַז דעם פּרעזידענטס ווייב, עווא פּעראָן, איז געשטאָרבן. אַלע קינאָס און טעאַטערס האָבן איבערגעריסן די סעאַנסן און די פאָרשטעלונגען און אויך דאָס „מיטרע"־טעאַטער האָט אָפּגעשטעלט דאָס שפּילן. נאָר מאיר צעלניקער, שוין אַן גרים, אַן אויסגרימירטער האָט מיר אָנדערציילט פאַנטאַסטישע מעשות, וואָס ס'האָט זיך אַלץ מיט אים געטראָפן, און אַז פון אַלע סכנות האָט אים געראַטעוועט — ווער? — זיין ענגלישער פּאַספּאָרט. בלויז אין בוענאָס־איירעס האָט אים זיין ענגלישקייט געהאָלפן ווי אַ טויטן באַנקעס.

אין דער צייט, ווען מ'האָט נישט געטאָרט שפּילן צוליבן טרויער אין גאַנצן לאַנד, האָט ער געהאַלטן אין איין פרעגן צי אין „קאַסאַ ראָסאַדאַ", אין רעגירונג־הויז ווייסט מען אַז דער סטאַר פון „מיטרע"־טעאַטער איז מאיר צעלניקער און צי ווייסן זיי דאָרט אַז מאיר צעלניקער איז אַן ענגלענדער, אַן ענגלישער בירגער, מיט אַן ענגלישן פּאַס?

ווען מ'האָט אים פאַרזיכערט אַז יאָ, אַז ס'איז קיין ספק נישטאָ, זיי זאָלן נישט ווייסן ווען אַלע בלעטער זענען פול מיט אים, האָט ער זיך צעשריגן אַז ס'קאָן נישט זיין! ווען זיי ווייסן ווער מאיר צעלניקער איז, וואָלט דער פאַרבאָט פון שפּילן טעאַטער נישט חל געווען אויף אים, דעם ענגלישן אונטערטאַן.

מיר האָבן אים געשוווירן ביי שיך און זאָקן אַז אין די הויכע רעגירונג־פענצטער ווייסט מען פונעם שטאָלצן ענגלענדער מאיר צעלניקער, דעם סטאַר פון יידישן טעאַטער. מיט טעאַטראַלן פּאַ־טאָס האָט ער אויסגעשריגן:

— ניין! מער וועל איך דעם אַרגענטינער באָדן נישט באַ־טרעטן! כ'וועל דאָ מער נישט שפּילן קיין טעאַטער!

די צייט פון פאַרבאָט איז אַריבער און ווידער האָבן זיך גע־עפנט די קינאָ־זאַלן און ס'האָבן ווידער געשפּילט די טעאַטערס. צעלניקערן איז פון דעסטוועגן געלונגען צו האָבן גאַנץ באַטייטיקע פינאַנציעלע און מאָראַלישע דערפאָלגן.

ביַים געזעגענען זיך האָט ער אונדז נאָך אַ מאָל דערמאָנט, אַז דערפאַר וואָס פעראָן האָט זיך נישט גערעכנט מיט אים און מיט זיין ענגלישן פּאַס, וועט ער מער אין בוענאָס אײַרעס נישט שפּילן.

מיר אַלע האָבן ביי זיך געטראַכט: מילא, וואָס דער ענגלישער סטאַר בלאָזט פון זיך. אָבער אַרויסגעוויזן האָט זיך אַז ס'איז נישט געווען סתם גערעדט אין דער וועלט אַריין. מיט יאָרן שפּעטער האָט ער באַקומען אַן אָנבאָט פון אַ היגן טעאַטער־אימפּרעסאַר אויפצוטרעטן אין בוענאָס־אײַרעס. מאיר צעלניקער האָט צוגעשיקט אַ לענגערן בריוו פון לאָנדאָן און מיט גרויסע אותיות איז געווען אונטערגעשטראָכן ווי אַ **שטאָלצער ענגלענדער האַלט איך מײַן וואָרט**: אין בוענאָס איירעס וועל איך מער ניט שפּילן קיין טעאַטער.

אָט דאָס הייסט כאַראַקטער! א שטאָלצע האַנדלונג פון א יידישן אַקטיאָר, אַן עכטן רומענישן ענגלענדער!

קאַפּיטל זעכצן

לאָנדאָנער פּאַוויליאָן־טעאַטער, ייִדישער עולם און צוויי בינע־אַרבעטער

לאָנדאָן האָט געהאַט אַ שם אין דער יידישער טעאַטער־וועלט צוליבן מאַיעסטעטישן יידישן טעאַטער־פּאַוויליאָן וואָס האָט זיך געפונען אין הארץ פון יידישן קוואַרטאַל, אויף דער באַוווסטער ייִדישער גאַס, אויפן ווייטשעפּל, גלייך אַנטקעגן דעם ריזיקן לאָנדאָנער שפּיטאָל, וואָס דער שעף זײַנער איז געווען אַ באַרימטער פּראָפעסאָר מיט אַ סובטיטל לאָרד. אַלע אַקטיאָרן האָבן אים געקענט, דעם פּראָפעסאָר מיטן מאָנאָקל וואָס פלעגט זיך אָפט אַרײַנכאַפּן אין פּאַוויליאָן־טעאַטער זאַמלען געלט פאַרן שפּיטאָל. עד־היום געדענק איך זײַנע ווערטער וואָס ער האָט זיך שטענדיק געווענדט מיט זיי צום עולם:

— ליבער פּובליקום, איך בין דער איינציקער גוי איצט צווישן אײַך. אָבער אין מײַן שפּיטאָל אַרבעטן אַ סך ייִדישע דאָקטוירים און אַ סך בעטלעך זענען פאַרנומען מיט ייִדישע קראַנקע. איר דאַרפט נישט נעמען צו ערנסט מײַן דערקלערונג. וואָס איר דאַרפט יאָ טון איז — עפענען אײַערע הערצער און אויך אײַערע בײַטעלעך און געבן וואָס מער. אונדזער שפּיטאָל נייטיקט זיך אין אײַער ביישטײַער. און וואָס מער געלט איר וועט געבן, אַלץ מער וועט אײַער געוויסן זײַן ריין.

און דער עולם האָט געגעבן מיט אַ ברייטער האַנט, שוין צוליב דעם אַליין וואָס דער זאַמלער, דער גרויסער פּראָפעסאָר, איז געווען באַליבט בײַ אַלעמען און געווען באַקאַנט ווי אַ ייִדנפרײַנד, איינער פון די חסידי־אומות־העולם אין לאָנדאָן.

מיטן פּאַוויליאָן־טעאַטער האָט אָנגעפירט אָדער דער באַרימטער

אַקטיאָר און דירעקטאָר דזשאָי קעסלער, אָדער מיסטער נייטן בלומענטאַל, דער לאָדזשער שנײַדער, וואָס איז געווען פֿאַרליבט אין יידישן טעאַטער און חתונה געהאַט, ווי שוין דערמאָנט אין אַ פֿאַבריק קאַפּיטל, מיט דער פּרעסטיזשפֿולער אַקטריסע פֿאַני וואַקסמאַן, וואָס איר ברודער איז געווען אַן אָנגעזעענער אַקטיאָר אויף דער ענגלישער בינע. אַ סך יאָרן האָט בלומענטאַל אָנגעפֿירט מיטן פּאַוויליאָן־טעאַטער און גלײַכצײַטיק געווען דירעקטאָר פֿון יידישן טעאַטער אין פּאַריז און אין בעלגיע. ער האָט געשיקט גרויסע אַנסאַמבלען אין אינערן פֿון ענגלאַנד און אויך טרופּעס קיין דרום־אַפֿריקע. ער איז, ווײַרשײַנלעך, געווען דער ערשטער וואָס האָט געבראַכט אַהין קײַן דרום־אַפֿריקע, יידיש טעאַטער, געשפּילט דורך פּראָפֿעסיאָנעלע אַקטיאָרן.

ווי איינער פֿון די פֿיינסטע און ערלעכסטע דירעקטאָרן פֿונעם יידישן טעאַטער איז נייטן בלומענטאַל געווען אַ ביסל איבערגלייבעריש. ווען ער האָט געזען אַן אַקטריסע שטריקן אין דער גאַרדעראָב, צי בעת אַ פּראָבע, איז ער צוגעגאַנגען צו איר און זי געבעטן אויפֿהערן שטריקן ווײַל ס׳ברענגט נישט קיין גליק. די אַקטריסע האָט זיך אויסגעלאַכט פֿון די זאַבאַבאָנעס, נישט געלייגט קיין אַכט אויף זײַנע רייד, באַטראַכט עס ווי אַ נאַרישקייט און ווײַטער געשטריקט. ער האָט איר מער גאָר נישט געזאָגט. זי האָט אָבער שוין מער נישט געקאָנט אַנגאַזשירט ווערן בײַ אים אין טעאַטער. דאָס זעלביקע איז געווען מיט אַקטיאָרן, וואָס האָבן געהאַט אַ טבע צוצופֿײַפֿן אויף דער בינע בײַם שפּילן אָדער זינגען. האָט איינער נישט געפֿאָלגט בלומענטאַלס פֿאַרזאָג, נישט צו פֿײַפֿן אין טעאַטער, האָט ער שוין געמעגט פֿאַרגעסן, אַז ער זאָל שפּילן אין פֿרישן סעזאָן.

בלומענטאַל האָט שטרענג אָפּגעהיט זײַנע פּרינציפּן פֿון האַלטן חשיבותדיק די טעאַטער־אינסטיטוציע סײַ לגבי זיך און סײַ פֿאַרן עולם. ער האָט צו שטאַרק ליב געהאַט דאָס טעאַטער, אַז ער זאָל עס לאָזן אַראָפּנידערן און מאַכן דערפֿון אַ שאָפּקע.

אַז ס׳האָט עמעצער פֿון די אַקטיאָרן געבעטן בײַ אים עפּעס געלט פֿאָרויס, האָט ער אים געזאָגט בזה הלשון:

— אפשר ווילט איר, חבֿרל, פֿאַרן גאַנצן סעזאָן פֿאָרויס? איז

מיטן שענסטן פאַרגעניגן. איר דאַרפט נאָר, חבֿרל, פאַרלירן בלויז איין פּראָצענט פון דער סומע.

ער האָט שטענדיק געטראָגן אַן אויסגעפּאַסט וועסטל און פון דער וועסטל־קעשענע פלעגט ער אַרויסשלעפּן די פונטן:

— דאָס איז מײַן ברונעם — האָט ער געזאָגט — ער שעפּט זיך קיין מאָל נישט אויס.

מיר זענען געווען אַנגאַזשירט אויף אַ טורנע איבער די פּראָווינצן פון ענגלאַנד. דער קאָנטראַקט איז געווען אויף צוויי חדשים. די געשעפטן זענען געגאַנגען שלעכט. מ׳האָט נישט געמאַכט קיין געלט. אַ סך מאָל איז אויסגעקומען צו שפּילן כמעט פאַר ליידיקע זאַלן. ס׳האָט ערגער שוין נישט געקאָנט זײַן. יעדער איינער האָט זיך געפילט געפאַלן, ווי שולדיק אינעם מיסדערפאָלג פונעם טור. דער שמייכל איז בײַ אַלע פאַרשוווּנדן פון פּנים, בײַ אַלע אַ חוץ בײַם מיסטער נייטן. מיר האָבן זיך אָפּגעמאַטערט די צוויי חדשים. מ׳האָט שוין געהאַלטן די גאַזשע אַזוי גוט ווי פאַרלוירן אָבער בלומענטאַל גלײַך ווי ס׳וואָלט גאָרנישט נישט געשען. האָט אַלעמען געצאָלט פּינקטלעך. מיר האָבן געשפּילט איין טאָג מער ווי ס׳איז געווען אָנגעגעבן אין קאָנטראַקט, האָט ער אַפילו פאַר אָט דעם איינעם טאָג אויך באַצאָלט. אָט דאָס איז געווען נייטן בלומענטאַל.

אַ דאַנק די צוויי דערמאָנטע דירעקטאָרן פון פּאַווילִיאָן־טעאַטער, דזשאָי קעסלער און נייטן בלומענטאַל, איז דאָס יידישע טעאַטער אין ענגלאַנד געשטאַנען אויף גאָר אַ הויכן ניוואָ.

אַפילו פּיעסן פון לײַכטערן זשאַנער, אָפּערעטעס און מעלאָדראַמעס, זענען אין פּאַווילִיאָן־טעאַטער אויפגעפירט געוואָרן מיט דער גאַנצער קאָרעקטקייט און מיטן פולן ערנסט. די דירעקטאָרן האָבן געגעבן אַלץ אין וואָס ס׳האָבן זיך געניייטיקט סײַ די פּיעסע סײַ דער רעזשיסער סײַ די אַקטיאָרן. די דירעקציע האָט נישט געזשאַלעוועט קיין שום זאַך, אַז די אויפפירונגען זאָלן אַרויסקומען וואָס שענער און בעסער.

נאָך אַ וויכטיקע סיבה איז געווען וואָס ס׳לאָנדאָנער פּאַווילִיאָן־טעאַטער איז געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. צו יעדער סעזאָן האָט דער דירעקטאָר אָן שום שטערונגען אַראָפּגעבראַכט אַ נײַע

טרופּע, אַ נײַעם צוזאַמענשטעל פון אַקטיאָרן. דאָס איז נישט מעגלעך געווען אין ייִדישן טעאַטער אין די פּאַראײניקטע שטאַטן און אויך נישט אין פּוילן, ווײַל די אַרטיסטן־פּאַראײנען האָבן געמאַכט שוועריקייטן, באַרעכטיקטע און נישט באַרעכטיקטע, צו קאָנען ווערן מיטגלידער. און נישט קיין מיטגליד האָט זיך לחלוטין נישט געקאָנט באַטייליקן אין קיין טרופּע, בכלל נישט שפּילן אין טעאַטער.

אָט דער צושטאַנד האָט אין לאָנדאָנער ייִדישן טעאַטער נישט עקסיסטירט. די דירעקטאָרן האָבן אָרגאַניזירט טרופּעס אַזעלכע וואָס זיי האָבן באַדאַרפֿט. און יעדער יאָר איז צום פֿרישן טעאַטער־סעזאָן אַראָפּגעבראַכט געוואָרן נײַע אַקטיאָרן פֿון אומעטום. דאָס איז געווען אַ גרויסער פּלוס פֿאַרן טעאַטער וואָס האָט געצויגן די אויפֿמערקזאַמקייט און נײַגעריקייט פֿון די איבערגעגעבענע ליבהאָבער פֿון ייִדישן טעאַטער.

אין לאָנדאָן האָט זיך דער התלהבותדיקער טעאַטער־עולם נאָך דער פֿאָרשטעלונג געזאַמלט אין פּאַבע און אויף דער גאַס פֿאַרן טעאַטער און געפֿירט דיסקוסיעס וועגן דער פּיעסע, וועגן דעם שפּילן פֿון די אַקטיאָרן. די געשפּרעכן זענען געפֿירט געוואָרן אויף די הויכע טענער. אײנער האָט דעם צווייטן געוואָלט איבערשטײַגן מיט זײַן מבינות. מ'האָט זיך אַפֿילו באַניצט מיט זידלווערטער, אָבער שוין אין ענגליש. די פֿאַרבײַגייענדיקע פּאָליסלײַט האָבן שוין געוווּסט אַז דאָס קריגט מען זיך נישט וועגן אומברענגען די בריטישע אימפּעריע און אַז די קריגערײַען זענען אויך נישט קיין פּאָליטישע שטרײַטן, נאָר דאָס אַמפּערט מען זיך אַזוי וועגן דער טעאַטער־פֿאָרשטעלונג וואָס איז נאָר וואָס געשפּילט געוואָרן, און שמייכלענדיקע זענען זיי אַוועקגעגאַנגען און געלאָזט די דיסקוטאַנטן זיך ווײַטער היצן ביז אין דער שפּעטער נאַכט אַרײַן.

* * *

אין פּאַוויליאָן־טעאַטער זענען געווען אָנגעשטעלט צוויי קריסטלעכע מאַשיניסטן, וואָס האָבן אויפֿגעשטעלט און געטוישט די דעקאָראַציעס — אַ פֿאָטער מיט אַ זון — טשאַפּל האָבן זיי געהייסן. ביידע האָבן זיי געאַרבעט אין דעם טעאַטער. זיי האָבן גערעדט

יִדיש. דער זון האָט גערעדט גאָר אַ גוטן יִדיש. ער האָט חתונה גע־האַט מיט אַ יִדיש מיידל און די קינדער זייערע האָט ער געלאָזט מל זײַן.

טאַטע און זון זענען ממש געווען פאַרליבט אין יִדישן טעאַ־טער. זיי האָבן געאַרבעט איבערגעגעבן, געטרײַ, דאָס איבערשטעלן און טוישן די דעקאָראַציעס איז אויסגעפירט געוואָרן מײַסטעריש מיט דער גרעסטער פּאָרזיכטיקייט און פּינקטלעכקייט, אָן שום גע־רויש. קיין שאָרך איז נישט דערגאַנגען אונטן אין זאַל, אַט אַזוי ווי אין די גרעסטע ענגלישע טעאַטערס. און נאָך עפּעס, מיט זייער אַ מיינונג וועגן אַ פּיעסע האָט מען זיך גערעכנט. זיי זענען ביידע אַפּט געזעסן בײַם לייענען אַ נײַע פּיעסע און האָבן געגעבן זייערע מיינונגען, ערנסטע, וואָגיקע און זאַכלעכע. פּונקט אַזוי האָט מען זיך אויך גערעכנט מיט זייער מיינונג וועגן שוישפּילערס. פאַר זיי האָט דער סטאַזש פון אַן אַקטיאָר נישט געהאַט קיין שום באַטײַט. איינער קאָן האָבן לאַנגיאָריקן סטאַזש און אויב ער איז געווען אַ דראַנג בלײַבט ער אַ דראַנג. דער סטאַזש האָט דאָ גאָר נישט צו זאָגן. מיט טאַלאַנט ווערט מען געבוירן. דער וואָס האָט עס נישט געהאַט אין די יונגע יאָרן וועט עס קיין מאָל אין לעבן נישט האָבן. דאָס האָבן אויך געוווּסט טאַטע און זון. דערפאַר האָט מען זיך געקאָנט שטיצן אויף זייער מיינונג. דאַקעגן אַז זיי האָבן געזען איי־נעם, וואָס האָט פאַרמאָגט דעם געטלעכן פונק פון טאַלאַנט, האָט עס געקאָנט זײַן אַן אָנהייבער, אַן אומבאַקאַנטער, וואָס נישט אַלע האָבן אים געוואָלט אָנערקענען צוליב וואָסער סיבה ס׳זאָל נישט זײַן, האָבן זיי זיך מיט אים געצאַצקעט ווי מיט אַן אבן־טוב. אַז אַן אַקטיאָר איז געווען נאָכלאָזיק צו זײַן ראָל, זיך נישט געגעבן די מי צו קענען פלייסיק די „פּראָזע”, האָבן זיי נישט געקאָנט קוקן אויף אים, זיי האָבן אים ממש פײַנט געהאַט און אים גערופן „קלאָמ־זי עקטער”, ס׳הייסט, אַן אַקטיאָר וואָס איז נישט צו גאָט און נישט צו לײַט, און אַוודאי נישט פאַרן טעאַטער. נישט איין מאָל וואָלטן זיך טעאַטער־רעצענזענטן געוווּנטשן צו האָבן אַזאַ אויסגעשפּראָכע־נעם קוק אויף טעאַטער ווי אַט די צוויי בינע־ אַרבעטער פון הינ־טער די קוליסן.

קאַפּיטל זיבעצן

הינטישע מבינות אויף טעאַטער

מיר לעבן היינט אין צייטן פון אמתן קפיצת-הדרך מיט איין שפּרונג געפינט מען זיך אין צווייטן עק וועלט. מיט איין פלי, שפּאַנט מען דורך אָקעאַנען און קאָנטינענטן. מען עסט פרישטיק אין בוענאָס-איירעס, מע מיטאָגט אין פּאַריז, און אָוונטברויט עסט מען אין איטאַליע און דעם צומאָרגנדיקן פרישטיק אין ישראל. ווע־לן מיר אויך מיטהאַלטן מיט דעם דאָזיקן טעמפּאָ איבערלאָזן לאָנ־דאָן פון פיל יאָרן צוריק און זיך אַ טראָג טון אַהער קיין אַרגענטי־נע מיט וויפל יאָרן שפּעטער.

מיר האָבן געשפּילט אין קאָרדאָבע מיט אַן אַקטיאָרן־פאַמיליע, מיט די בורשטינס, אין אַ שיינעם טעאַטער און געהאַט גרויס טוק־צעס. דער אַלטער קריסטלעכער טעאַטער-וועכטער, וואָס איז פּונקט ווי יענער לאָנדאָנער טאַטע און זון, געווען פאַרקאָכט אין טעאַטער און גוט אויפגעטראָגן מיט די אַקטיאָרן, נישט-יידישע און יידישע, האָט געהאַט פאַר זיי גרויס פיעטעט.

נאָכן שפּילן, ווען כ'בין אַראָפּ פון דער בינע, האָט ער מיך פאַרהאַלטן אַ צעיאַכמעטער פון דער פאָרשטעלונג:

— אַ שאָד — מאַכט ער צו מיר — וואָס דער הונט רעקס לעבט נישט מער. ווען ער וואָלט געלעבט, וואָלט איר דורך אים געהאַט די אמתע פּראָפּאַגאַנדע.

— וואָס פאַר אַ הונט?

דער וועכטער האָט מיר דערציילט:

— אין טעאַטער איז געווען אַ הונט, אַ זי, אַ צויג. זי האָט געהאַט עטלעכע הינטלעך. אויפן אַנדערן טאָג, נאָכן געבוירן די הינטלעך, איז זי געהרגעט געוואָרן ביים אַריבערגיין די גאַס. די

אָנגעשטעלטע פּונעם טעאַטער האָבן דערצויגן איין הינטל וואָס איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסער געלערנטער וווּנדערלעכער הונט.

ער האָט געהאַט לאַנגע אויערן־לאַפּן, אַ שיינע ברוינע פעל און גרויסע קלוגע ביר־אויגן. זײַן זיצפּלאַץ איז געווען אַ לאָזשע לעבן דער בינע. ווען אַ טרופּע איז געקומען שפּילן טעאַטער, האָט דער הונט פאַרנומען זײַן פּלאַץ אויף דער פּרעמיערע. אַז די פאָר־שטעלונג איז אים געפעלן געוואָרן האָט ער מיט זײַנע פאָדערשטע לאַפּעס געפּאַטשט בראַוואָ. אלא נישט, אַז די אַקטיאָרן האָבן שלעכט געשפּילט אָדער די פּיעסע האָט נישט געטויגט; געווען צעצויגן, לאַנגווײַליק, אַ סך רייד און ווייניק אַקציע, האָט דער הונט אַרונטערגעלאָזט זײַנע לאַנגע אויערן און האָט זיך פּאַמעלעך אַרויסגעשאַרט פון טעאַטער. דעמאָלט האָבן די דירעקטאָרן, פּונקט ווי דער עולם, געוווּסט אַז די אויפפירונג וועט זײַן אַ דורכפאַל מיטן גאַנצן קנאַק.

מיך האָט די מעשה מיטן הינטישן רעצענזענט שטאַרק אינ־טערעסירט. ווען כ׳האָב געוווינט אין קעלן בײַם ריין האָב איך פון מײַן פענצטער געקאָנט זען אַ שולע פון הינט. און כ׳האָב באַוווּנדערט די קאָלאָסאַלע אינטעליגענץ פונעם הינטישן מין. וואָס הינט זענען אַלץ מסוגל צו טון.

כ׳האָב דעם אַלטן געבעטן ער זאָל מיר איבערגעבן מער פּר־טים וועגן דעם זעלטענעם טעאַטער־הונט. ער האָט מיך געפירט ווײַזן ווו דער הונט ליגט באַגראָבן. איבער זײַן קבר געפינט זיך אַ פּלעטל מיט אַן אויפשריפט: דאָ ליגט דער גרעסטער הינטישער טעאַטער־קריטיקער. דער אַלטער קריסט האָט מיר אויך געבראַכט אויסשניטן פון צײַטונגען וואָס מ׳האָט געשריבן וועגן דעם הונט ווען ער איז אַוועק אין זײַן הינטישער רו.

אין זייערע הספד־אַרטיקלען האָבן זיי אויסגעדריקט אַנערקע־נונג פאַר זײַן ערלעכן און אויפריכטיקן צוגאַנג צום טעאַטער, נישט קאָנענדיק ווערן אָפּגעקויפט דורך קיינעם. און דער הונט איז טאַקע דערפאַר באַוווּנדערט געוואָרן דורך אַלעמען פאַר זײַן הינטישער מבינות אויף טעאַטער.

געשפּענסטיקער פויגל אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן־טעאַטער

קאַפּיטל אַכצן

דער אָפּשרעקנדיקער לאָנדאָנער טעאַטער־פויגל

וועלן מיר לאָזן רוען דעם אַרגענטינער הינטישן טעאַטער־מבין אין זײַן אייביקער רו און מיט דער זעלביקער גיכקייט וואָס פריִער זיך צוריק איבערטראָגן פון וואַנען מיר זענען געקומען מיט קפיצת־הדרך, צוריק קיין לאָנדאָן, ווו ס'וואַרטן אויף אונדז אַ סך סורפּריזן מיטן אָפּשרעקנדיקן טעאַטער־פויגל בראָש. וואָס ס'איז אַזוינס דער טעאַטער־פויגל און ווי קומט ער צום ייִדישן טעאַטער וועט זיך דער לייענער דערוויסן אַ ביסל שפּעטער. גענוג צו זאָגן, אַז דער פויגל איז געווען דאָס שרעק־געשפּענסט, וואָס האָט געשראָקן די ייִדישע אַקטיאָרן אויף אַזוי פיל, אַז אַ סך אַקטיאָרן מיט סטאַזש האָבן ממש מורא געהאַט צו שפּילן אין לאָנדאָן צוליבן דאָזיקן פּחד, דאָס נישט אויסנעמען, דעם דורכפאַל וואָס איז באַצייכנט געוואָרן מיטן מיסטעריעזן נאָמען: דער פויגל, וואָס אַלע האָבן, ווי געזאָגט, געציטערט פאַר אים אימת־מוות.

***

אין ענגלאַנד איז זונטיק פאַרווערט צו שפּילן טעאַטער. בלויז קאָנצערטן זענען דערלויבט און אויך קליינקונסט־פאָרשטעלונגען קאָן מען געבן. נאָר מע טאָר נישט טאַנצן אויף דער בינע, און דער פאָרהאַנג קאָן נאָר איין מאָל אַראָפּגעלאָזט ווערן, בײַם סוף פונעם קאָנצערט. אָבער אויפהייבן און אַראָפּלאָזן דעם פאָרהאַנג ווי מע טוט עס בײַ אַ פּיעסע, איז זונטיק נישט דערלויבט.

פון די זונטיק־קאָנצערטן האָבן די טעאַטערס געצאָלט אַן עקס־

טרע-שטײַער פֿון צוואַנציק פּראָצענט פֿונעם אײַנקונפֿט וואָס ס׳איז געגאַנגען אויסשליסלעך פֿאַר די אַלגעמיינע שפּיטאָלן פֿון לאַנד.

צו די זונטיקדיקע קאָנצערטן איז שטענדיק געקומען אַ ספּעציפֿישער עולם, אַן אייגנאַרטיקער. און דאָ קומען מיר צו צום פֿויגל וואָס אָט דער עולם האָט אײַנגעפֿירט בײַ די קאָנצערטן. אין וואָס באַשטייט דער פֿויגל?

דער גאַנצער עולם, ווי איין מענטש, פּאַטשט מיט די הענט עטלעכע מאָל, וואָס ס׳קלינגט, ווי אַ צובאַגלייט צו אַ טאַנץ, און פֿאַרענדיקט זיך מיט אַ „ראַזבערי", מיט אַ פֿאַרסקערײַ מיט די ליפּן.. אָט דאָס שטעלט מיט זיך פֿאָר דער שווידערלעכער פֿויגל, וואָס ווערט באַניצט דורכן חשובן עולם, ווען דער אַקטיאָר אָדער אַקטריסע געפֿעלט זיי נישט.

די קאָנצערטן זענען, חלילה, נישט געווען קיין פֿילהאַרמאָנישע מיט אָרקעסטערס. אַזאַ זונטיק-קאָנצערט איז באַשטאַנען פֿון לידלעך, געזאַנג-נומערן, רעציטאַציעס, טעאַטראַליזירטע וויצן און אויך קורצע סקעטשן. אויב ס׳איז דעם עולם עפּעס נישט געפֿעלן געוואָרן בײַ איינעם פֿון די וואָס זענען אויפֿגעטרעטן האָט מען אים מכבד געווען מיטן באַרימטן פֿויגל און אים נישט געלאָזט פֿאַרענדיקן. דער אַקטיאָר, צי אַקטריסע, האָט אַ פֿאַרשעמטער און באַליידיקטער גע-מוזט אַראָפּגיין פֿון דער בינע.

איך בין איבערצײַגט, אַז בײַם לייענער וועט זיך דערוועקן אַ רחמנות-געפֿיל צום אַקטיאָר וואָס האָט באַקומען דעם פֿויגל. און ער וועט זײַן גערעכט. נישטאָ קיין גרעסערער שפּיכת-דמים, ס׳איז גאָרנישט מקנא צו זײַן דעם אומגליקלעכן אַקטיאָר, וואָס האָט נישט נושא-חן געווען בײַם עולם און וואָס געפֿינט זיך דעמאָלט אויף דער בינע פּנים אל-פּנים מיט זײַנע פֿאַרשעמערס און אויסלאַכערס, די פֿויגל-מאַכערס. נישט איין מאָל האָבן זיך אָפּגעשפּילט האַרצרײַסנדיקע סצענעס און היסטערישע געוויינען פֿון פֿאַרשעמטע אַקטיאָרן. דער אַקטיאָר וואָס האָט איין מאָל באַקומען דעם פֿויגל איז שוין אויף שטענדיק גע-שטעמפּלט געוואָרן ווי אַ פֿויגל-קריגער.

איידער דער לייענער וועט זיך באַקענען מיט עטלעכע פֿויגל-סצענעס פֿון אַן אינדיווידועלן כאַראַקטער, ווילן מיר אים פֿריער ווײַזן אַ קאָלעקטיוון פֿויגל וואָס ס׳האָט באַקומען אַ גאַנצע טרופּע

ביַים שפּילן טעאַטער. יאָ אויך אַזאַ זאַך האָט געקאָנט געשען אין לאָנדאָנער ייִדישן טעאַטער־וועלטל.

די טרופּע, וואָס אויך איך האָבן זיך באַטייליקט אין איר, האָט פאַרענדיקט אירע גאַסטשפּילן אינעם פּאַוויליאָן־טעאַטער און אין אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן מיר אַלע באַדאַרפט פאָרן קיין פּאַריז און בעלגיע צו שפּילן אין די דאָרטיקע טעאַטערס וואָס זענען געווען אָנגעפירט דורכן זעלביקן דירעקטאָר נייטן בלומענטאַל וואָס אין לאָנדאָן.

נאָך אונדזער ענדיקן שפּילן איז דאָס טעאַטער, ווי געוויינטלעך, איבערגענומען געוואָרן דורך דזשאָי קעסלער, וואָס האָט שוין גע־בראַכט אַ באַרימטע פּרעסטיזשפולע טרופּע. ווען ס׳איז פאָרגעקו־מען די פּרעמיערע זענען מיר אַלע געגאַנגען זען די פאָרשטעלונג.

דער קאָמיקער פון דער טרופּע איז באמת געווען אַ טאַלאַנט־פולער אינטעליגענטער אַקטיאָר, אַ ליבלינג פון ייִדישן טעאַטער אין אייראָפּע. אין דער פּיעסע, וואָס די טרופּע האָט אויפגעפירט, קומט פאָר אַ סצענע, ווי אָט דער אַקטיאָר זאָגט צו זיַין פּאַרטנערן:

— זעץ זיך אַרויף אויף מיַין שויס, וויַיל כ׳האָב אַ ווייכן כאַראַקטער

די לעצטע צוויי ווערטער זענען שוין פריִער אַ סך מאָל באַניצט געוואָרן פונעם קאָמיקער, אַזוי ווי די ראָלע זיַינע האָט עס געפּאָ־דערט. נאָר ביַים לעצטן מאָל, ווען ס׳איז געקומען צו דער דערמאָנ־טער פראַזע, האָט זיך דער קאָמיקער דערלויבט צו מאַכן אַ קליינע אָטעם־פּויזע צווישן דעם וואָרט ווייכן און — כאַראַקטער. ס׳איז דע־מאָלט געווען אַ בענעפיס־פאָרשטעלונג פאַר אַ רביצין, אַן אַלמנה. דאָס טעאַטער איז געווען פול געפּאַקט, און אַלע ווי איינער האָבן ביַי דער פראַזע דערלאַנגט אַ שוידערלעכן ברוטאַלן פויגל און נישט געלאָזט וויַיטער אָנגיין מיט דער פאָרשטעלונג און צום סוף האָבן אַלע אין זאַל דעמאָנסטראַטיוו פאַרלאָזט דאָס טעאַטער.

קאַפּיטל נײַנצן

דער "אינטריגאַנטן - פֿויגל

ס'איז געווען נאָך אַ סאָרט פֿויגל פֿון גאָר אַ באַזונדערן כאַראַקטער — דער אינטריגאַנטן-פֿויגל, וואָס קעגן אים קאָן שוין קיין שום אַקטיאָר נישט זײַן קיין חכם, ווײַל ס'ווענדט זיך נישט אין אים נאָר אינעם פּערסאָנאַזש וואָס דער אַקטיאָר פֿאַרקערפּערט מיט זיך אויף דער בינע.

אַ שוישפּילער, וואָס האָט געקענט שפּילן דעם אינטריגאַנט איז געווען אַ וויכטיקע פֿיגור אינעם אַנסאַמבל. ער האָט באַדאַרפֿט קענען אויף אַ קינסטלעריש-ראַפֿינירטן אופֿן אַוועקשטעלן דעם אינטריגאַנטן-טיפּ, דעם טיף פֿון אַן אונטערפֿירער און פּיסל-אונטערשטעלער אַזוי, אַז מע זאָל אים גלייבן זײַנע געמיינע העצערישע שטיק און ס'זאָל אַרויסרופֿן ביים עולם אַ שנאה און אויפֿרעג קעגן אים, דעם שוואַרץ-כאַראַקטער, נאָר אים צו וועלן דורסן.

דער אַקטיאָר, וואָס האָט געקענט באַווײַזן אויסצופֿירן די דאָזיקע אויפֿגאַבע פֿון שפּילן אַזאַ נישט דאַנקבאַרע ראָלע, איז געווען אויסגעשטעלט אויף כלערליי אומאַנגענעמלעכקייטן. איך אַליין בין נישט געווען אַנגאַזשירט ווי אַ ספּעציפֿישער אינטריגאַנטן-שוישפּילער. כ'בין נאָך דעמאָלט געווען יונג מיט מעלות צו קענען שפּילן אַנדערע ראָלן. די דעמאָלטיקע רעזשיסערן פֿון פּאַוויליאָן-טעאַטער האָבן אָבער אין מיר דערזען אַז כ'וועל זײַן צוגעפּאַסט צו קאָנען די תורה פֿון שפּילן אַן אינטריגאַנט, אַז ס'זאָל נעמען דעם עולם...

די מיינונג פֿון די דעמאָלטיקע רעזשיסערן וועגן מיר, ווי אַ קרעפֿטיקער אינטריגאַנטן - שוישפּילער, איז אויך שפּעטער אָנערקענט געוואָרן דורך מאָרים שוואַרץ ווען כ'האָב געשפּילט די ראַ-

לע פון אַ נעגאַטיוון טיפּ, די ראָלע פון אַ נאַצי אין זײַן אויפפי־רונג פון י. י. זינגערס „משפחה קאַרנאָווסקי".

ווען כ'בין אויפגעטראָטן אין דאָזיקן נעגאַטיוון טיפּ פון אַ דײַטשן אכזר אין „סאַלעיל"-טעאַטער, האָט מען מיר פון עולם אין זאַל אַרויפגעשריגן אויף דער בינע די אמתע זידל־ווערטער, און אַז צווישן עולם האָבן זיך גראָד געפינען יידן פון דער פּראָווינץ, דעמאָלט איז גאָר געווען לעבעדיק, מ'האָט רעאַגירט און געטאַדלט מײַן יעדן באַוועג און וואָרט. ס'האָט געטראָפן אַז עטלעכע פּראָווינצער יידן, זעענדיק מיך ווי אַ ברוטאַלן נאַצי, האָבן זיי זיך אויפגעשטעלט אין דער לאָזשע און געפאָדערט אויפן הויכן קול, מע זאָל מיך אָננעמען פאַרן קאַרק און אַרויסוואַרפן פון טעאַטער. אַזוי איבערצײַגט זענען זיי געווען אַז דאָס איז נישט קיין יידי־שער אַקטיאָר פאַרשטעלט פאַר אַ דײַטש, נאָר אַז זיי האָבן פאַר זיך אַן אמתן נאַצי.

ווען כ'בין געווען אין דרום-אפריקע, אין יאָהאַנעסבורג און כ'האָב געשפּילט די זעלביקע ראָלע, איז אין טעאַטער ספּאָנטאַן אויסגעבראָכן אַ פײַנטלעכע דעמאָנסטראַציע קעגן מיר. מ'האָט מיך פּשוט נישט געלאָזט שפּילן. אויף אַזוי ווײַט אַז מ'האָט געמוזט אַראָפּלאָזן דעם פאָרהאַנג און דערקלערן פון דער בינע אַראָפּ, אַז דער פאַרקערפּערער פונעם נאַצי, איז אַ ייד, און נישט קיין דײַטש, אַ ייד, וואָס האָט פונקט ווי אַלע יידן פײַנט די נאַצים בתכלית השנאה, ער האָט אָבער דעם כוח צו שפּילן די שווערע אָנפאַר־טרויטע ראָלע אַזוי טאַקע אַז אַלע זאָלן גלייבן, אַז זיי האָבן פאַר זיך אַן אמתן נאַצי, וואָס מע דאַרף אים האַסן און מיט דעם טאַקע האָט דער אַקטיאָר דערגרייכט זײַן ציל. דער האַס דאַרף ווערן אײַנגעבאַקן בײַ יעדער ייד אין האַרצן. מע דאַרף אים אָבער נישט מאַניפעסטירן דאָ אויפן זאַל און נישט שטערן דערמיט דעם גאַנג פון דער פאָרשטעלונג.

דער עולם האָט זיך נאָך די אויפקלער-רייד אַ ביסל באַרויִקט. אָבער בײַט ווײַטערדיקן אָנגיין מיט דער ראָלע מײַנער האָבן זיי מיך אַלץ מכבד געווען מיט אַזעלכע שטעכווערטער, עפּיטעטן און קללות אַז ווען ס'געשעט מיר, חלילה, בלויז איין פּראָצענט וואָלט

מאָריס שוואַרצס אויפפירונג פון י. י. זינגערס „משפחה קאַרנאָווסקי" אין
ט'עאַטער „סאָלעיל"; פון רעכטס צו לינקס: מאַקס קלאָס, מאָריס שוואַרץ
און אסתר ראַפעל.

איך שוין לאַנג געווען געשטאַנען פאַרן משפט פון בית־דין של מעלה.

***

אַ צווייטער פּיינלעכער פאַל האָט מיט מיר געטראָפן אין בעלגיע. מיר האָבן געשפּילט, צוזאַמען מיט דער וווּנדערבאַרער אַקטריסע צילי אַדלער, אין דער נידערלענדישער שאַובורג, אין גרעסטן טעאַטער אין אַנטווערפּן, אונטער דער דירעקציע פון באַקאַנטן אַקטיאָר און טעאַטראַל רובין פרידמאַן. כ׳האָב געשפּילט די ראָלע פון אַ דאָקטער, וואָס איז שטערבלעך פאַרליבט אין דער שיינער צילי. זי איז אָבער די פרוי פון אַן אַנדערן מאַן. דער פאַרליבטער דאָקטער, וואָס ווייסט אַז דאָס קינד וואָס זי האָט געבוירן, איז נישט פון איר מאַן וואָס פאַרגעטערט זי, האָט געפּאָדערט פון איר אַז זי זאָל ווערן זיינע. אין קעגן פאַל וועט זיך איר מאַן דערוויסן דעם אמת אַז זי האָט אים מיאוס פאַרראַטן. אָט די אומדאַנקבאַרע ראָלע פון אַן אינטריגאַנט האָב איך אַרויסגעבראַכט בולט, רעאַליסטיש וואָרהאַפטיק. צום באַדויערן קען איך זיך נישט דערמאָנען דעם נאָמען פון דער פּיעסע, דערפאַר אָבער געדענק איך גוט די קלעפּ וואָס כ׳האָב געכאַפּט פון אַ כאָפּטע יונגוואַרג וואָס האָט מיך אָפּגעוואַרט ביים אַרויסגיין פון טעאַטער. די יונגעלייט האָבן מיך צעשלאָגן פאַר מיין אינטריגאַנטישער מיזעראַבלער האַנדלונג, ווי ס׳האָט עס געפּאָדערט דער טעקסט פון דער פּיעסע, קעגן דער פּרעכטיק־שיינער צילי אַדלער וואָס איז געווען אַן אמתער ליבלינג ביים עולם.

מיטן איבערפאַל אויף מיר האָבן זיי טאַקע גענומען נקמה פאַר מיינע אינטריגאַנטישע שטיק גלייך ווי איך וואָלט עס טאַקע געווען דערווירקלעכער דאָקטער און נישט קיין אויספירער פון אַן אינטריגאַנטן־ראָלע, וואָס איז מיר געוואָרן אָנפאַרטרויט מיט דער זיכערקייט אַז כ׳וועל אַרויסברענגען דעם טיפּ אַזוי אַז קיינער וועט אויף קיין רגע נישט צווייפלען אין דער עכטקייט פונעם פּערסאָנאַזש.

פון דער אַנדערער זייט געזען, איז אָט דער נקמה־אַקט, נישט

ווילנדיק, דער בעסטער באַווייַז פון אָנערקענונג און סאַטיספאַקציע פאַר אַן אַקטיאָר. ווען...די קלעפּ וואָלטן נאָר נישט געווען אַזוי ווייטיקדיק וואָלט עס געווען אַ כשר־פאַרדינטער אַטעסטאַט וואָס קיין בעסערן וואָלט זיך אַן אַקטיאָר נישט באַדאַרפט ווינטשן.

כאָטש דער אינצידענט האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין דער עפנטלעכקייט — אין דער אָרטיקער יידישער צייַטונג איז אַרויס אַן אַרטיקל, וואָס האָט געטאַדלט די איבערפאַלערס — האָב איך פון דעסטוועגן אַלץ מורא געהאַט אַליין אַרויסצוגיין פון טעאַטער ביי נאַכט נאָך דער פאָרשטעלונג.

***

דעם גרעסטן אָפּשניט אין מייַן לעבן האָבן איך געקריגן פונעם עולם אין בוענאָס־אייַרעסער מיטרע־טעאַטער אין יאָר 1941, ווען כ׳האָב אויפגעפירט די פיעסע פון מאָרים קאַץ: „דעם נאַצים יידישע טאָכטער". בעתן שפּילן די ראָלע פונעם נאַצי־עלטסטן, אַדאָלף האַרטמאַן, בין איך יעדער מאָל געווען אויסגעשטעלט אויף אַזעלכע צווישנרופן, אַז אָפּט בין איך געבליבן שטיין אויף דער בינע, ווי געליימט, און נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין וואָרט. ס׳האָט מיך באַגאָסן אַ קאַלטער שוויים. וואָס קומט דאָ פאָר? כ׳האָב נישט געגלייבט מייַנע אייגענע אויערן. וועמען זידלט מען עם מיט די ערגסטע ווערטער, מיך? מייַן גאַנצע פאַמיליע האָבן די נאַציישע בלוטהינט אומגעבראַכט אויף אַ ברוטאַלן אופן און איצט באַוואַרפט מען מיך מיט די זעלביקע עפּיטעטן מיט וואָס מען רופט די נאַצישע רוצחים? דאָס בלוט קאָן פאַרגליווערט ווערן אין די אָדערן ביים הערן אַזעלכע „קאָמפּלימענטן".

ווען אַן אַקטיאָר בלייַבט אַ רגע שטיין אויף דער בינע אָן לשון, ווייַזט זיך עס אים אויס ווי ס׳וואָלט געדויערט אַן אייביקייט. איך בין מינוטן לאַנג געשטאַנען פאַרן אויפגעהויבענעם פאָרהאַנג און נישט געקענט אַרויסקריגן פון זיך קיין וואָרט; כ׳בין נישט געווען מסוגל צו מאַכן דעם מינדסטן באַוועג, אַזוי צעחושט און פאַרטויבט בין איך געוואָרן פון די זילזולים פון די אויפגערעגטע און

אויפגעשטורעמטע צושויערס אין זאַל, וואָס האָבן מיך אין גאַנצן ווי פּאַראַליזירט.

מײַנע חברים אַקטיאָרן הינטער די קוליסן, וואָס האָבן צוגע־זען די סצענע, האָבן זיך געוווּנדערט און נישט געקענט באַגרייפן וואָס דאָ קומט פֿאָר. זיי האָבן געוווּסט אַז כ׳האָב אַ פֿענאָמענאַלן זכרון, אַז כ׳קאָן אויסקומען אָן אַ סופלאָר, מיר דאַרף מען נישט אונטערזאָגן, כ׳קען יעדער ראָלע מײַנע פֿון אויסנווייניק און דאָ זענען מיר פּלוצעם די רעפּליקן אַרויס פֿון קאָפּ, און כ׳שטיי אויף דער בינע ווי אַ נאַר אויפֿן מאַרק.

איך רעד שוין נישט וועגן דעם, וואָס ווי איינער אין אַ נאַצישן מונדיר, האָב איך באַדאַרפֿט אויספֿירן סצענעס פֿון אוממענטשלע־כער ברוטאַלקייט לגבי זײַנע קרבנות. שווידערלעכע מאָמענטן האָב איך איבערגעלעבט, ווען כ׳האָב באַדאַרפֿט אַרײַנקריכן אין דער פֿעל פֿון אַזאַ נאַצישער חיה וואָס האָט פֿאַרלוירן דעם צורת־מענטש, דעם צלם־אלוקים.

כ׳האָב זיי גוט געקענט די טיפּן, די בעסטיאַלישע נאַצים, בעת כ׳בין געווען אין דײַטשלאַנד. און איינעם אַזאַ טיפּ האָב איך אַרויסגעבראַכט אויף דער בינע מיט זײַן גאַנצער עקלהאַפֿטער טעמ־פּער אַכזריות, אַז דער עולם האָט אויף אָן אמתן אָנגעהויבן צווײַ־פֿלען, צי דאָס שפּילט אַ ייִדישער אַקטיאָר? צי הינטערן נאַצישן מונדיר קלאַפּט אַ ייִדיש האַרץ פֿון אַ ייִדישן אַקטיאָר וואָס הייסט קלאָס, צי פֿון אַ מערדערישן נאַצישן אויבערשטורעם־פֿירער אַדאָלף האַרטמאַן, אַ שונא־ישראל וואָס מע דאַרף אים עוקר מן השורש זײַן, און די אַלע קללות און זידלערײַען זענען נאָך מער ווי באַ־רעכטיקט.

***

אָט אַזוי איז געווען יעדער מאָל ווען ס׳איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן אַ נעגאַטיוון טיפּ. כ׳האָב זיך נישט גערעכנט מיט דעם, ווי אַזוי דער עולם וועט רעאַגירן און מיך אַפֿילו פֿײַנט קריגן. כ׳האָב פֿאַרגעשטעלט דעם פּערסאָנאַזש, דעם שוואַרץ־כאַראַקטער אַזוי אַז ער זאָל טאַקע ווירקן אָפּשטויסנדיק, ווײַל אין אָט דעם מיסדער־

אַהרן צייטלינס „אסתרקע", אויפגעפירט פון מאָריס שוואַרץ אין טעאַטער „אַרכעטינאָ"; גאָלדע פלאַמי אין דער ראָל פון דער קיניגין אַדעלײַדע און מאַקס קלאָס וואָס פירט אויס די ראָל פונעם גראַף מאַטשקאָ.

פאָלג ליגט דער אַקטיאָרישער דערפאָלג. איך זוך אַלע מאָל, לויט מײַנע שוישפּילערישע פעיִקייטן, אַרויסצובריינגען דעם מאַקסימום וואָס די ראָלע פאָדערט אומאָפּהענגיק צי כ'האָב פאַר זיך אַ פּאָזי־טיוון, צי אַ נעגאַטיוון טיפּ.

***

אין לאָנדאָנער „פּאַווילִיאָן"־טעאַטער האָב איך געהאַט גע־שפּילט מיט די שטראַמערס, וואָס זענען געווען די סטאַרן. ס'איז אויפגעפירט געוואָרן די פּיעסע „פּאַלעסטינער ליבע" פון אַ. ליליען.

איך האָב געשפּילט די ראָלע פונעם פּאָפּ פּאַשוטן, אַן ענלע־כער טיפּ ווי ראַספּוטין, ווי געוויינטלעך האָבן זיך ביי מײַן אויפ־טריט געהערט די אמתע זידל־עפּיטעטן אויף מײַן חשבון פונעם געערטן פּובליקום. ביי דער פּויזע פון צווייטן אַקט איז אַריין הינטער די קוליסן איינער פון די צושויערס און זאָגט מיר מיט גרויס התלהבות:

— פריינד קלאַס, איר זענט פּרעכטיק אין דער ראָלע, איר ברענגט אַרויס דעם מיזעראַבלען טיפּ פונעם פּאָפּ מיט אַלע ניואַנסן. הערט נישט דעם עולם וואָס זידלט אײַך, זיי פאַרשטייען נישט ווי אויסגעצייכנט איר זענט אין דער ראָלע.

לויטן רעדן זײַנעם האָב איך פאַרשטאַנען, אַז ער איז נישט פון ענגלאַנד, איז מיר שוין געווען טשיקאַווע, ווער איז עס דער מענטש וואָס שטעלט זיך אַזוי אײַן פאַר מיר און איך פרעג אים:

— קען מען אפשר וויסן מיט וועמען איך האָב דעם כבוד?

— איך בין נחמן מײַזיל... רעדאַקטאָר פון די „ליטעראַרישע בלעטער" אין וואַרשע.

כ'בין געווען צופרידן וואָס אַזאַ אַלזײַטיק באַגאַבטער אינטע־לעקטואַל, ווי נחמן מײַזיל, וואָס כ'האָב אים פריער פּערזענלעך נישט געקענט, האָט געהאַט וועגן מיר אַזאַ געהויבענע מיינונג. כ'האָב אים דערקלערט אַז דאָס שאַרפע רעאַגירן פון עולם מיט די זידלערײַען זייערע אויף מײַן חשבון, איז מײַן גרעסטער סוקצעס. דאָס איז דער בעסטער סימן אַז די ראָלע איז גוט אינטערפּרעטירט געוואָרן דורך מיר.

געזעגענונג פון דער אַקטיאָרישער משפחה פאַר נחמן מייזיל, רעדאַקטאָר פון די „ליטעראַרישע בלעטער" בעת זיין באַזוך אין די 30ער יאָר אין לאָנדאָן; דריטע ריי פון רעכטס אויף לינקס שטייען: שמחה פאַסטל, יאַשקע פיינבערג, ישראל פעלדבוים, סאַשע ראָזענטאַל, סאַלאָמאָן שטראַמער, מאָטל הילסבערג, הענרי פיינבערג, מאַקס קלאָס, ב. קאַמבאַראָוו; צווייטע ריי פון רעכטס צו לינקס זיצן: עלזאַ ראַבינאָוויטש, חנה גראָסבערג, קלאַראַ שטראַמער, דער שרייבער־גאַסט נחמן מייזיל, דער טעאַטער־דירעקטאָר נייטן בלומענטאַל און זיין פרוי, די אַקטריסע פעני וואַקסמאַן; ערשטע ריי זיצן פון רעכטס צו לינקס: אַנאַ פעלדבוים, נאַדיע קאַרעני, מוסיאַ קאַראַלאָוואַ, קאַטיאַ פלאַווינאַ, פייוול וואַרשאַווסקי, חנה וועליש און דער סופליאָר אייזיקל

א פאַרחידושטער האָט זיך נחמן מייזיל צוגעהערט צו מיינע רייד, אַז נישט שטענדיק איז דער סימן פון אַ גוט שפּילן די אָפּלויזן פון עולם, און אַז זידלרייד קאָנען אויך זיין אַ סוקצעס פאַר אַן אַקטיאָר ווען ער דאַרף פאַרשטעלן אַן אויסגעלאַסענעם און אויסגעגליטשטן טיפּ. כ׳האָב אים נאָך געזאָגט אַז ער וועט ערשט זען וואָס ס׳וועט זיך אָפּטון ביים סוף פון דריטן אַקט ווען כ׳באַקום מיין מפּלה, און אים צוגעזאָגט אַז ביים עפּילאָג פון דער פּיעסע וועל איך זיך באַווייזן אויף דער בינע. כ׳וועל עס טון, צוליב אים, כדי ער זאָל זען אַזוינס וואָס אין קיין שום ייִדישן טעאַטער קאָן מען עס נישט זען. ער האָט מיך געבעטן כ׳זאָל עס אומבאַדינגט טון. ער וויל עס זען.

אין דריטן אַקט קומט פאָר, ווי איך ווער דערשטאָכן צום טויט, ווי אַ נקמה פאַר די אַלע צרות וואָס כ׳האָב אין פאַרלויף פון די דריי אַקטן פאַרשאַפן די אַנטיילנעמערס פון דער פּיעסע. די העלדין, די פּאַלעסטינערין, וואָס באַצאָלט מיר פאַר די אַלע מעשים מיט אומברענגען מיך, איז געשפּילט געוואָרן דורך דער פּרעכטיקער אַקטריסע קלאַראַ שטראַמער. איך בין נישט אומשטאַנד אַרויסצוברענגען די צעווילדעוועטע פרייד פונעם אויפגעשטורעמטן עולם ווען ער זעט ווי דער מנובל באַקומט זיין פאַרדינטע שטראָף און בפרט נאָך צוגעטיילט פון אַ פּאַלעסטינער מיידל.

ביים עפּילאָג באַווייזן זיך אַלע אַקטיאָרן אויף דער בינע און באַקומען רוישיקע אַפּלאָדיסמענטן. איינער אַליין בין איך נאָך אַלע אַקטיאָרן אַרויס אויף דער בינע. און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן דער אמתער באַגראָב מיינער. אַלץ וואָס דאָס געערטע פּובליקום האָט נאָר געהאַט אונטער די הענט האָט מען געוואָרפן אויף דער בינע, אָבער נישט צו טרעפן דעם אַקטיאָר, ווי איך האָב עס געהאַט געטון מיטן עפּל אין פּולטוסק. זיי שרייען און פאַרשרייען מיך, טומלען און ליאַרעמען, טופען מיט די פיס און קלאַפּן מיט די ברעטלעך־געזעסן פון די זיצפּלעצער. ביז איך האָב אַרונטערגענומען פון מיין קאָפּ דעם פאַרוק פונעם גלח. דעמאָלט האָבן זיי דערזען פאַר זיך אַ ייִדישן אַקטיאָר און זייער צעיושעטע אויפגעברויזטקייט איז כהרף־עין פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ באַגייסטערונג, אַ שטורעם

פֿון אַפּלויזן פֿאַרן אַקטיאָר וואָס האָט אַזוי טרעפֿלעך געשפּילט דעם אינטריגאַנטן־טיפּ און ערשט איצט האָב איך באַקומען מײַן פֿאַרדינטן אַקטיאָרישן לוין.

אָט דאָס אַלץ האָט צוגעזען נחמן מײַזיל און ער האָט שפּעטער פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אינטערעסאַנט אַרטיקל וואָס האָט געהייסן: „דער אייגנאַרטיקער טעאַטער־עולם פֿון ייִדישן טעאַטער אין לאָנדאָן”. דאָס אָפּגעדרוקטע אַרטיקל געפֿינט זיך אין ניו־יאָרקער ייִוואָ.

קאַפּיטל צוואַנציק

אַ קאָנפֿעראַנסיע אויפֿן אָרט פֿונעם „שטומען טאָוול“

אויף די לאָנדאָנער זונטיק־קאָנצערטן האָט זיך געפֿירט, אַז יעדער מאָל, ווען אַן אַקטיאָר, צי אַקטריסע האָט באַדאַרפֿט אויפֿטרעטן האָט אַ האַנט אַרויסגעשטעלט צווישן די צוויי העלפֿטן פֿונעם פֿאָרהאַנג אַ טאָוול מיטן אָנגעשריבענעם נאָמען פֿון דעם וואָס דאַרף איצט אַרויסטרעטן, מע זאָל וויסן ווער דער שוי־שפּילער איז. דער טאָוול איז אַרויפֿגעלייגט געוואָרן אויף אַן עמוד, אַ פּולפּיט, אויף וואָס מוזיקער האָבן ליגן זייערע נאָטן בײַם שפּילן. אַ סך מענטשן האָבן נישט געקענט צעקײַען די נעמען, איבערהויפּט דאָס יונגוואַרג, וואָס איז געווען פֿאַרטראָטן אין גאָר אַ גרויסער צאָל אויף די זונטיקדיקע קאָנצערטן. און זיי, אַט די יונג־טלעכע, זענען עס געווען די הויפּט־מחותנים בײַם דערלאַנגען דעם פֿויגל דעם שלימזלדיקן אַקטיאָר, וואָס האָט נישט נושא־חן געווען בײַם עולם.

אַ גאַנצע וואָך האָט זיך די חבֿרה געגרייט צום אַמוזירנדיקן ספּעקטאַקל זייערן. די נעמען פֿון די אַקטיאָרן, וואָס זענען געווען אויסגערעכנט אויפֿן טאָוול, האָבן זיי רעכט נישט געקענט איבערלייענען. דער נאָמען פֿונעם אויפֿטרעטנדיקן אַקטיאָר איז געווען געשריבן נאָר אויף ייִדיש. אַזוי צום בײַשפּיל, איז מײַן נאָמען געלייענט געוואָרן אַנשטאָט קלאָס — קליס, קלאַס, קלאָוס. הײַנט אַז איינער האָט נאָך געהאַט אַ שווערן נאָמען האָט מען אים בכלל נישט געקאָנט נאָכזאָגן. אָט דער טאָוול האָט עס אין לאָנדאָן פֿאַרנומען דעם פּלאַץ פֿון אַ קאָנפֿעראַנסיער.

אין דײַטשלאַנד האָב איך געשפּילט מיט גרעסערע און קלענערע אַנסאַמבלען אין די קליינקונסט־טעאַטערס. אָבער אומעטום האָט געמוזט זײַן אַ קאָנפֿעראַנסיער. אַפֿילו אין קליינטשן לאָקאַל

מאַקס קלאָס אין צוויי ראָלן: רעכטס, ווי דער קאָנפעראַנסיער אין די באַרימטע לאָנדאָנער זונטיקדיקע קאָנצערטן, און לינקס, פּרינץ פון מיעלס

מיט בלויז עטלעכע נומערן איז ס׳ערשטע געווען דער קאָנפעראַנ־סיער.

אין די אָנהייב דרײַסיקער יאָרן איז געווען באַקאַנט אין וואַרשע ווי אַן אויסגעצייכנטער קאָנפעראַנסיער וולאַדיסלאַוו גאַדיק, וואָס האָט זיך אַרויסגעהויבן אינעם קליינקונסט־טעאַטער „אַזאַזעל" אָנ־געפירט פון דוד הערמאַן, מיט דער באַרימטער אַלאַ לילית בראָש. דער טשוואָק פון יעדער פּראָגראַם איז נישט געווען דער אָדער יענער נומער נאָר די קאָנפעראַנסיערקע פון וול. גאַדיק וואָס איז געווען אַ שטיק קוועקזילבער אויף דער בינע און פאַר דער בינע און דאָס גאַנצע טעאַטערל האָט זיך געהאַלטן אויף זײַנע פּלייצעס.

בײַ אַ געלעגנהייט האָב איך זיך באַקאַנט מיט איינעם פון די גרעסטע קאָנפעראַנסיערן אויף דער וועלט. ער איז געווען אַן אונגאַרישער ייִד, פאַרקאַש. פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער געשפּילט אין אונגאַרן, דײַטשלאַנד און עסטרײַך. אין ווין גע־פינט זיך אַ וועלטבאַרימטע קליינקונסט־טעאַטער פאַרשטעקט אין אַ קעלער. ס׳טעאַטערל רופט זיך „סימפּל־טעאַטער". בעת אויף דער בינע גייט אָן די פאָרשטעלונג זיצט דער עולם אין זאַל בײַ אַ סעו־דה, מען עסט און מע טרינקט, מע לאָזט זיך וווילגיין. דער עסט־רײַכישער קייסער פראַנץ יאָזעף, זאָגט מען, איז געווען דאָרט אַן אָפטער גאַסט אינעם סימפּל־טעאַטער. אויף דער קליינער בינע. טעאַטראַליש אויסגעשטאַט, וואָס ס׳שאַפט די געהעריקע שטימונג, האָט געקיניגט דער קאָנפעראַנסיער פאַרקאַש מיט זײַן אַנסאַמבל. כמעט דער גאַנצער פּראָגראַם איז געווען געשריבן פון פאַרקאַשן אַליין. אין דער צײַט פון דער מלחמה איז ער ערגעץ ווו געווען אויסבאַהאַלטן. ס׳האָט זיך אים אײַנגעגעבן אַרויסצוקריגן פון דער נאַצישער קלעם און ער האָט שפּעטער אַרומגעוואַנדערט איבער דער וועלט.

נאָך דער מפּלה פונעם נאַציזם האָט אים די דעמאָקראַטישע עסטרײַכישע רעגירונג גערופן און אים געבעטן ווידער איבערנע־מען דעם באַרימטן סימפּל־טעאַטער. אין 1968 איז ער אויסגע־צייכנט געוואָרן דורך דער עסטרײַכישער רעגירונג וואָס האָט אים צוגעטיילט דעם טיטל פּראָפעסאָר.

ער איז שוין איצט, פֿאַרקאַש, אַ 85ער. דאָך איז ער נאָך אַלץ אַזוי פֿריש אין גײַסט און אַלץ וואָס ווערט דאָרט געשפּילט געהערט נאָך אויך איצט זײַן פֿעדער, וואָס איז פֿול מיט עספּרי און עלאַ-קווענץ. ס'איז זעלטן צו טרעפֿן בײַ אַ מענטש אין דעם עלטער אַזאַ עלעגאַנץ אין זײַן האַלטונג און באַנעם, אַזאַ פֿלינקייט פֿון שנעלדיכטערײַ און אַזאַ שאַרפֿזיניקייט בײַם באַרירן אַקטועלע און פּאָליטישע טעמעס אויף אַ סאַטירישן אָפּלאַכערישן אופֿן, וואָס טרעפֿט אין סאַמע פּינטל אַרײַן, און דאָך זאָל דער אָנגעגריפֿענער זיך קיין מאָל נישט פֿילן באַליידיקט פֿון דער סאַטירישער פֿײַל. אויך זײַנע מאָמענטאַלע וויצן און ווערטלעך אויף יעדער זאַך וואָס געשעט סײַ אין טאָג-טעגלעכן לעבן, סײַ אינעם טעאַטער-זאַל זענען צילגעווענדט און טרעפֿלעך.

ער באַטייליקט זיך אומעטום ווו מע פֿאַרבעט אים, אויף יעדער ייִדיש-נאַציאָנאַלער אונטערנעמונג, אָן שום באַצאָלט. און טוט אַ סך פֿאַר מדינת-ישׂראל.

* * *

זעענדיק די צעפֿאָרנקייט און אומאָרדענונג אויף די זונטיק-קאָנצערטן אין לאַנדאָנער פּאַוויליאָן-טעאַטער און דערמאָנענדיק זיך אין פֿאַרקאַשן, וואָס פֿירט אַ פֿאַרשטעלונג ווי אַ צוג אויף רעלסן, האָב איך פֿאָרגעשלאָגן נייַטן בלומענטאַל אַז ער זאָל מיר געבן דעם „דזשאָב" פֿון אַ קאָנפֿעראַנסיער. כ'האָב עס געטון צוליב צוויי מאָטיוון. ערשטנס, וועל איך פּטור ווערן צו זוכן ספּעציעלע נומערן פֿאַר די זונטיק-קאָנצערטן, ווו מע קאָן אַמאָל זײַן אויסגעשטעלט צו כאַפּן דעם „פֿויגל" און צווייטנס, וועט זיך דער עולם דערוויסן דורך מיר ווער ס'וועט אויפֿטרעטן און נישט דאַרפֿן פֿרעגן אויפֿן הויכן קול איינער בײַם צווייטן ווער ס'איז דאָרט אָנגעגעבן אויפֿן טאָוול און שטערן מיט די מורמלערײַען די אַקטיאָרן אויף דער בינע.

דעם דירעקטאָר איז דער פּלאַן געפֿעלן געוואָרן און איך האָב איבערגענומען דעם נײַעם פּאָסטן פֿון קאָנפֿעראַנסיער, אָנצופֿירן מיט די זונטיק-קאָנצערטן און צוגרייטן געהעריק די פּראָגראַמען.

באזונדער האָב איך מיט אַ סך פליים צוגעגרייט מײַן אייגענע קאָנפעראַנסיערקע. כ׳האָב צוזאַמענגעקליבן אַ סך אַלטע און נײַע וויצן, טייל איבערגעניצעוועט און צוגעפּאַסט צום לאָנדאָנער אַמ־ביענט און אַן אָנגעגורטער מיטן גאַנצן וואָפן־אַרסענאַל פון שלאָגפאַרטיקע וויצן און ווערטלעך בין איך אַרויף אויף דער בינע ווי אַ זעלנער וואָס איז גרייט אויפצונעמען אַ שלאַכט.

דער עולם האָט אַ ביסל געשטוינט פון דער נײַעם און זיך גע־וווּנדערט: ווּ איז דער באַרימטער אַנזאַגערישער טאַוול? מע ווייסט דאָך שוין אין גאַנצן נישט ווער ס׳טרעט אויף, ווער ס׳באַטייליקט זיך אינעם קאָנצערט.

כ׳האָב זיי געבעטן זײַן אַ ביסל געדולדיק און זיך פאַרהאַלטן רויִק, ווײַל איך זיי דערקלערן מײַן אויפגאַבע, און טאַקע באַלד באַ־שמאַלצן מיט אַ וויצעלע וואָס איז זיי געפעלן און האָבן עס גוט אויפגענומען.

דערזעענדיק זייער צופרידנקייט האָב איך אויסגענוצט די גע־לעגנהייט און זיי דערקלערט אַט וואָס:

— איר זאָלט וויסן, ליבער עולם, אַז מיר, ווי דעם קאָנפעראַנ־סיער, קענט איר שוין קיין פויגל נישט געבן, ווײַל איך וועל אײַך הערן ווי דעם קאָטער. וואָס כ׳וועל געפינען פאַר נייטיק, ליבער עולם, דאָס וועל איך אײַך זאָגן און איר וועט עס אַלץ מוזן אַראָפּ־שלינגען.

ווידער אַ מאָל איז עס זיי געפעלן געוואָרן און מײַן אייגנט־לעכע ראָלע האָט זיך אָנגעהויבן. כ׳האָב יעדערן, וואָס האָט באַ־דאַרפט אויפטרעטן, אָנאָנסירט און גרויס געמאַכט זײַן נאָמען וויפל איך האָב נאָר געקענט און שטענדיק מיט אַ וויץ און אַלץ איז געגאַנגען ווי געשמירט. נאָכן קאָנצערט האָט דער עולם אין דרויסן קאָמענטירט דעם גאָלדענעם אײַנפאַל פון אַ פּירזאָגער, אַ קאָנ־פעראַנסיער וואָס איז בײַ זיי געוועזן אַ נײַעס, אַ גרויסע געשעע־ניש, און אַזוי האָט זיך דער קאָנפעראַנסיער אָנגענומען בײַם עולם און פון דעמאָלט אָן איז פאַרשוווּנדן דער היסטאָרישער שטומער טאַוול.

קאַפּיטל איין און צוואַנציק

דער פויגל איז דאָ!

דער ערשטער זונטיק איז אַריבער בשלום. ס'קען זיין צוליב דעם וואָס דער עולם איז געווען פאַרנומען און איבערגענומען מיט דער איינגעפירטער נייעם פונעם פאַרבינדלער פון איין נומער מיטן צווייטן, מיטן לעבעדיקן קאָנפעראַנסיער אויפן אָרט פונעם שטומען טאָוול. דער אַנדערער זונטיק איז שוין נישט אַזוי אָפּגעגאַנגען גלאַטיק. אין גאַנצן אומגעריכט פאַר די אַקטיאָרן האָט זיך געיאַוועט דער פויגל. און דער פויגל-כאַפּער איז דאָס מאָל געווען נישט קיין אַנדערער ווי אונדזער ענריקע טשייקאָ, וואָס האָט זיך נאָך דערמאָלט גערופן טשייקאָווסקי.

ער איז געווען איינער פון די באַליבטסטע אַקטיאָרן אין לאָנדאָנער יידישן טעאַטער, דער עולם האָט אים געשעצט ווי אַ טאַלענטירטן קרעפטיקן אַקטיאָר. און אויך ביי די זונטיק-קאָנצערטן איז ער געווען פאַררעכנט פאַר אַ ליבלינג פונעם עולם.

נאָר ער האָט געהאַט איין גרויסן קאַרדינאַלן חסרון. ס'האָט אים געפעלט געדולד זיך אויסצולערנען נייע נומערן פאַר די קאָנצערטן. ער האָט נישט געוואָלט הערן און געדענקען. יעדער סעזאָן, ווען ער איז אַנגאַזשירט געוואָרן קיין לאָנדאָן האָט ער שטענדיק אויף די זונטיק-קאָנצערטן פאַרגעבראַכט די זעלביקע נומערן. איינער פון זיינע הויפּטשלאַגערס איז געווען אַברהם רייזינס „מאַי קאָ-משמע לן דער רעגן". אומעטום, ווו און ווען ער איז אַרויסגעטראָטן סאָלאָ, האָט ער געריטן אויף אָט דעם פערדל, און אויך דאָס מאָל האָט ער פאָרגעבראַכט רייזינס ליד.

דער ערשטער פערז איז נאָך אַדורך ווי ס'איז. נאָר ווען ער איז איבערגעגאַנגען צום צווייטן פערז האָט ביים עולם געפּלאַצט דאָס

געדולד. און די קאַטאַסטראָפע איז שוין געווען נישט צום אויס־מײַדן. ווי אַ שטורעם וואָלט זיך געווען דורכגעטראָגן האָט אין זאַל אויסגעבראָכן דער ווילדער פויגל מצד דעם פובליקום.

טשײַקאָ איז געבליבן שטיין אויף דער בינע אַליין ווי אַ פאַר־שטיינערטער פויגל. נאָך אַ לענגערער ווײַלע, ווען ער איז געקומען צו זיך פון דער פריטשמעליעטקייט, האָט ער ווי אַ ווילדער, אַראָפּ־געריסן פון זיך אַ קלאַפּע פון זײַן סמאָקינג, וואָס ער האָט גע־טראָגן אויף זיך, אַרײַנגענומען אַ פינגער אין מויל און האָט אים מיט זײַנע פעסטע ציין געגעבן אַזאַ שטאַרקן ביס אַז ס׳בלוט האָט אים גענומען רינען פון פינגער. ער האָט זיך האַסטיק דערנענ־טערט צו דער העל־באַלויכטענער ראַמפּע און ווײַזנדיק דעם פאַר־בלוטיקטן פינגער, האָט ער אויסגעשריגן צום עולם:

— נאָט אײַך, טרינקט מײַן בלוט!

דער עולם האָט זיך נישט איבערגענומען פון דער האַרצרײַסנ־דיקער סצענע, נישט געלייגט דערויף קיין אַכט, נאָר עס באַטראַכט פּשוט ווי אַ משוגעת פון טשײַקאָן.

כ׳בין צו אים צו און האָב אים אַראָפּגעפירט פון דער סצענע אַ צעבראָכענעם. ווען כ׳בין צוריק אַרויף אויף דער בינע האָב איך די פויגל־מאַכערס געגעבן די אמתע פאַרציע מוסר. כ׳האָב אָבער געהערט באַרעכטיקטע טענות פון פובליקום אויף טשײַקאָס חשבון.

—— וואָס ווילט איר? מיר זענען שוין מיד צו הערן יעדער מאָל דאָס זעלבע לידל.

עטלעכע זונטיקס נאָכן דורכפאַל האָט זיך טשײַקאָווסקי נישט געוויזן אויף דער בינע. ווען ער איז שפּעטער אויפגעטראָטן שוין מיט נײַע לידער, איז ער באַשאָנקען געוואָרן מיט רוישיקע אַפּלויזן.

***

ווי געזאָגט, איז נישט יעדער זונטיק אַדורכגעגאַנגען בשלום. דער פאַריזער אַקטיאָר, טרומאַן, אַן אינטעליגענטער און טאַלענ־טירטער שוישפּילער, וואָס האָט געוווינט אין פאַריז, איז אַנגאַ־זשירט געוואָרן קיין לאָנדאָן. אויף זײַן ערשטן זונטיקדיקן אַרויס־טריט האָט ער פאַרגעבראַכט שלום־עליכמס אַ מאָנאָלאָג. ער האָט

באמת גוט אינטערפּרעטירט דעם שלום-עליכם-טיפּ, אים אַרומ־געבראַכט מיט אַלע טעמים און חנדלעך. אָבער שלום-עליכמס באַ־רעדעוודיקייט, וואָס איז אַ מחיה צו לייענען, איז אָבער נישט שטענ־דיק צוגעפּאַסט פֿאַר דער גערולדיקייט פֿונעם עולם.

ווער האָט זיך געזאָלט ריכטן אַז אין סאַמע מיטן ריידיקן שטראָם, זאָל דער עולם אַרויסשפּרינגען מיטן פֿויגל. דער טרומאַן איז נעבעך געבליבן שטיין אויף דער בינע, ווי אַ הילפֿלאָז שעפּעלע, נישט האָבנדיק ווו די אויגן אַהינצוטון. מיר האָט זיך אויסגעוויזן אַז ער זוכט מיך מיט די אויגן, ווי אַ טרינקענדיקער וואָס פֿילט אַז אָט-אָט גייט ער אַראָפּ צום גרונט.

איך האָב שוין געוואָלט אַרויפֿגיין אויף דער בינע, אים אויס־לייזן פֿון דער אומאָנגענעמער לאַגע, ער האָט עס באַמערקט און מיר געוויזן מיט אַ ווונק אַז ער דאַרף נישט מײַן הילף, ער וועט זיך אַליין אַן עצה געבן... ער איז שוין געהאַט געקומען צו זיך און אַ באַהערשטער זיך אָנגערופֿן צום עולם:

— חשובער עולם, איך וויל נאָר, איר זאָלט וויסן אַז דעם דאָ־זיקן עקלהאַפֿטיקן פֿויגל האָט איר נישט געגעבן מיר, דעם אַקטיאָר נאָר דעם וואָס האָט עס געשריבן, דעם מחבר, און דער מחבר פֿונעם מאָנאָלאָג איז — אונדזער גרויסער געניאַלער הומאָריסט, שלום-עליכם! שעמט אײַך אין אײַער ווײַטן האַלדז אַרײַן! — און ער איז אַראָפּ פֿון דער בינע.

צו מאָרגנס, נישט געזעגענענדיק זיך מיט קיינעם איז ער אַוועק אויפֿן וואָקזאַל, האָט גענומען אַ בילעט און האָט פֿאַרלאָזט לאָנדאָן אָן אַ זײַ געזונט.

ווען טרומאַן איז געקומען צוריק קיין פּאַריז, האָט ער אָנגע־שריבן אַ שאַרף אַרטיקל קעגן דעם ווילדן, אַנטיקולטורעלן אויפֿ־פֿירן זיך פֿונעם לאָנדאָנער פּובליקום און באַשריבן דאָס אַלץ וואָס ער האָט איבערגעלעבט אין לאָנדאָנער טעאַטער, וואָס דערמאָנט אין מיטלאַלטערלעכע צײַטן.

אויף דעם האָט אים געענטפֿערט דער רעדאַקטאָר פֿון דער לאָנ־דאָנער ייִדישע צײַטונג „די צײַט”, מאָרים מייער, וואָס האָט גע־שריבן אָט וואָס: „איך באַרעכטיק נישט די האַנדלונג פֿונעם עולם,

וואָס איר האָט באַקומען פון אים דעם פויגל. דערלויבט מיר אָבער אייַך צו באַמערקן, חשובער קינסטלער טרומאַן, אַז אַפילו שלום-עליכמס שאַפונגען דאַרף מען וויסן ווי אַזוי צוצושנייַדן און קירצן ווען מע גייט זיי צוטראָגן דעם עולם אויף אַ זונטיקדיקן קאָנצערט״.

אין דעם פאַל איז דער רעדאַקטאָר מאָרים מייער געווען פול־שטענדיק גערעכט. אין דער זעלביקער צייַט אָבער האָט ער מיט זייַן שטעלונג דערמוטיקט און אַזוי גוט ווי לעגאַליזירט די פויגל־מאַכערס וואָס האָבן געהאַלטן אַז ס׳לעצטע וואָרט געהערט זיי...

קאַפּיטל צוויי און צוואַנציק

אַן אַקטיאָריש אַריסטאָקראַטן - פּאָרל

אין לאָנדאָן האָט זיך געפונען אויף גאַסטראָלן די אַקטיאָרן־פאַמיליע שטראַמער. דאָס ארטיסטן־פּאָרל — סאַלאָמאָן און קלאַראַ שטראַמער — איז געקומען קיין לאָנדאָן נאָך אַ טור איבער רומע־ניע און אונגאַרן, ווו זיי זענען געווען אַנגאַזשירט ווי סטאַרן, אין בוקאַרעשט און בודאַפּעשט. זיי האָבן געהאַט גרויסן טעאַטראַלן דערפאָלג אומעטום, ווו זיי זענען אויפגעטרעטן, צוזאַמען מיט אַנ־דערע בלאַנדזשענדיקע און וואַנדער־דיקע שטערנס פון זייער טרו־פּע. אין יעדער ישוב, ווו זיי זענען געקומען, האָבן זיי אַרייַנגעבראַכט אַן אויפלעב און יום־טובדיקייט אין איינעם מיט אַ פייַערלעכער דערהויבנקייט. אין אַלע וועלטטיילן זע:ען זיי אויפגענומען גע־וואָרן מיט גרויס פּאָמפּע, מיט אַ פייַערלעכן קבלת־פּנים, מיט באַנ־קעטן, מיט איין וואָרט, ביידע, יונגע און שיינע, האָבן אין יענע גאָלדענע יאָרן געקערט וועלטן. דאָס אַקטיאָרישע מזל וואָס איז גע־נוג קאַפּריז איז געווען אויסנעמלעך גוט צו זיי און האָט זיי צוגע־שפּילט אויפן דרך־המלך פון דער יידישער טעאַטער־קונסט וואָס איז געווען און געבליבן אַ טייל פון זייער לעבן.

זייער גרעסטער סוקצעס אין לעבן איז אָבער ביי זיי זייער בן־יחיד, הוגאָ שטראַמער, וואָס די קאַריערע זייַנע קלינגט ווי אַ מעשהלע פון טויזנט און איין נאַכט.

דער יונגער הוגאָ שטראַמער האָט אין עסטרייַכישן ווין שטו־דירט אויף מעדיצין. ער איז געווען איינער פון די בעסטע סטו־דענטן אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט אין ווינער אוניווערסיטעט. ווען די פאַמיליע שטראַמער האָט זיך באַזעצט אין אַרגענטינע האָבן

טאטע־מאמע אהערגעבראכט זייער זון פון ווין, ער זאל דא ווי־טער פארזעצן זיינע שטודיעס אויף דאקטער.

דער באוווּסטער ארגענטיניש־יידישער שרייבער און טעאטראל, אלבערטא גערשונאוו, וואס האט זיך אינטים באפריינדעט מיט דער פאמיליע שטראמער האט אינעם יונגן הוגא געזען א מענטש מיט אויסערגעוויינטלעכע פעיקייטן וואס וואלט געקענט א סך לייסטן און דערגרייכן א הויכע מדרגה אין דער ביזנעס־וועלט.

דער יונגער הוגא האט דערפילט די צוטרעפלעכקייט פון גער־שונאוום רייד. דורך א צופאל איז ער אריין ארבעטן, ווי א שיק־יינגל אין דער פילם־געזעלשאפט „ר. ק. א". בוענאס־איירעסער אפ־טייל. ווי א באזיצער פון זעקס שפראכן פערפעקט, יידיש אריינ־גערעכנט, האט ער דא געגומען שטייגן ממעלה למעלה און אין א קורצער צייט דערגרייכט איינע פון די וויכטיקסטע פאזיציעס אין דער פירמע. איצט איז ער שעף און פראפאגאנדע־דירעקטאר פון דער פילם־געזעלשאפט איבער גאנץ ענגלאנד און אפריקע. נאך דער אויפפירונג פון וויליאם סיגלס בארימטן פילם „לאוו סטארי", „די געשיכטע פון א ליבע", וואס איז פראדוצירט געווארן פון דער זעל־ביקער פירמע, וואס ער איז איר פארשטייער, איז הוגא שטראמער אויפגענומען געווארן פון דער קיניגן־מוטער און פון דער פרינצע־סין מארגארעט פון ענגלאנד, און פון דער קיניגן־מוטער פון האָ־לאנד, וואס אלע דריי האבן זיי אויסגעדריקט באגייסטערונג, פאר זיינע לייסטונגען לטובת דעם בעסערן פילם און וואס דעם גרעסטן פארדינסט דעריין האט הוגא שטראמער, דער זון פון די יידישע אקטיארן, סאלאמאן און קלארא שטראמער, וואס זענען שטאלץ מיט זייער בן־יחיד וואס פארנעמט אן אנגעזען ארט אין דער פילם־וועלט.

***

להיפוך צום גרויסן טייל אקטיארן אין יענער טרופע, וואס איז געקומען קיין לאנדאן שפילן אין פאוויליאן־טעאטער, און האבן מיט זיך פארגעשטעלט א פריילכע צעזונגענע כאליאסטרע יונגע צע־באלעוועטע אקטיארן, וואס האבן געמיינט אז די גאנצע וועלט איז

סצענע פון דוד ליכטס אויפפירונג פון „בר־כוכבא" אין טעאַטער „סאָלעיל";
דריטע ריי, פון לינקס שטייען: מאַקס קלאָס און ריקאַרדאָ כאַרדאַן; צווייטע
ריי, פון רעכטס: קלאַראַ שטראַמער; ערשטע ריי, פון רעכטס: רייזל צוקער
און אַנאַ פעלדבוים באַגלייט פון סטאַטיסטינס

זייערס — האָבן די שטראַמערס באַוויזן אײַנצוהאַלטן מיט זייער אַריסטאָקראַטישן באַנעם די פולע דיסטינגירטקייט און געמיטלעכ־קייט און זיך נישט געלאָזט מיטרײַסן מיטן אַלגעמייִנעם שטראָם פון צעבראָסטעטער הוליע־קבצנדיקער פרייִלעכקייט.

אים, סאָלאָמאָן שטראַמער האָט מען שטענדיק געקאָנט זען גיין מיט זײַן אייביקן דיקן ציגאַר אין מויל. זײַן וווּנדער־שיינע פרוי, קלאַראַ מיטן שוואַרצן קאָפּ האָר — שטענדיק פאַרקעמט יום־טובדיק, עלעגאַנט, ווי אַ גראַנד־דאַמע, אין זייער געזעלשאַפט האָבן זיך אויך געפונען: די שוועסטער עלזאַ ראַבינאָוויטש מיט איר טאָכ־טער מיינצע שטיין, און ישראל פעלדבוים מיט זײַן פרוי אַראָנקאַ — גאַנצע משפחות אַקטיאָרן. מיט דער אומצעשיידבאַרער רויטער בלום אין לאַץ, וואָס ער האָט געטראָגן אי אין די יום־טוב־טעג אי אין די וואָכנטעג האָט ישראל פעלדבוים פּאַראַדירט אין גאַס, ווי אַ נאָך נישט איבערגעטוענער נאָך אַ פײַערלעכן באַנקעט, וואָס איז פאָרגעקומען אָט ערשט נעכטן בײַנאַכט.

סאָלאָמאָן שטראַמער איז געווען איינער פון די גרעסטע אַטראַק־ציעס אויף די זונטיק־קאָנצערטן. מ׳האָט אים אויסגעקוקט און גע־וואַרט אויף זײַן אַרויסטריט. אָן אים און זײַנע פאָלקסטימלעכע לידער וואָס זענען אַרײַן אין האַרץ פונעם עולם, האָט דער קאָנצערט געמעגט זײַן ווי אײַנגעגעבן, איז געבליבן עפּעס אַ בלויז. מ׳האָט געפילט אַז ס׳פעלט די ראָזשינקע. זײַן אַרויסטריט אויפן קאָנצערט פלעגט ער פאַרענדיקן מיטן אַרויסרופן זײַן לעבן־באַגלייטערין און בינע־־באַגלייטערין קלאַראַ שטראַמער און ביידע האָבן זיי געגעבן אַ דועט, אַ שלאַגער, וואָס האָט געגומען דעם עולם.

אַ מענטש, אַפילו אַן אַקטיאָר, איז דאָך אָבער פאָרט נישט מער ווי אַ מענטש. האָט אונדזער שטראַמער געכאַפּט אַ קאַלטן טרונק, זיך פאַרקילט און איז געוואָרן הייזעריק. אַז ס׳האָט זיך אונטער־גערוקט דער זונטיק און ס׳איז אים נאָך אַלץ נישט בעסער געוואָרן, האָב איך געפילט ווי ס׳גייט אויף מיר אַ יום־הדין. וואָס וועל איך זאָגן דעם עולם? וואָסער תירוץ גיט מען אים? טראַכט איך, ס׳בעסטע איז צו זאָגן דעם אמת, דאָס אויסגעהזרטע לידל, אַז אַ מענטש איז נישט מער ווי אַ מענטש.

ווען ס׳איז געקומען די ריי פון שטראַמערס אויפטריט, האָב

איך, ווי דער קאָנפעראַנסיער, זיך באַוויזן פאַרן פאַרצויגענעם פאָר־האַנג און האָב אָנגעהויבן מיטן צוגעגרייטן פּזמון מייַנעם:

— חשובער עולם, אַ מענטש איז נישט מער ווי אַ מענטש, איך זאָלט וויסן, אַז הייַנט וועט שטראַמער ניט זינגען, נישט דערפאַר ווייַל ער וויל עמעצן טוען צו להכעיס, נאָר פּשוט צוליב דעם וואָס ער האָט אַן אָנצינדונג אין האַלדז און דער דאָקטאָר האָט אים פאַרווערט אויפצוטרעטן.

נו, נו, מער האָט נישט געפעלט. ס׳האָבן אָנגעהויבן פאַלן ווערטער, ווי שטיקער פייַער, אויף מייַן קאָנטע גלייַך ווי איך וואָלט געווען דער שולדיקער און איך בין עס דער וואָס לאָזט אים נישט אַרויסטרעטן. פון יידישע זידל־ווערטער איז מען איבערגעגאַנגען אויף ענגלישע זידלרייד און אַז דער עמך־עולם הייבט אָן זידלען אויף ענגליש איז אַ סימן אַז ס׳ווערט אויף אַן אמת שלעכט, ביטער. דער עולם אין זאַל האָט נישט אויפגעהערט סקאַנדירן: — שטראַ־מער! שטראַ־מער! שטראַ־מער!

כ׳האָב פאַרשטאַנען אַז כ׳וועל דאָ מיאוס אָפּשנייַדן. מע גלייבט נישט אַז שטראַמער איז קראַנק. וואָס טוט מען? ווי אַזוי קען מען איבערצייַגן דעם עולם אַז כ׳זאָג נישט קיין ליגן, אַז מע נאַרט אים נישט אָפּ? כ׳האָב זיך געכאַפּט אַז די שטראַמערס וווינען דאָ נאָענט, קעגן איבער דעם טעאַטער. האָב איך זיי געבעטן אַז זיי זאָלן זיך באַרויִקן, איך וועל באַלד ברענגען שטראַמערן, זיי זאָלן מיר מוחל זייַן, כ׳האָב געמאַכט אַ וויץ אַז שטראַמער איז קראַנק, ס׳הייבט זיך נישט אָן, אָט וועט ער באַלד זיך באַווייַזן אויף דער בינע. כ׳בין אַראָפּ פון דער בינע און געבעטן איינע פון די אַקטריסעס, זי זאָל דערווייַל אַרויסטרעטן מיט אַ ליד ביז כ׳וועל ברענגען שטראַמערן. זי איז אַרויף זינגען, פאַרשטייט זיך, אַז מ׳האָט איר אַ ביסל געשטערט, מ׳האָט געטומלט און ווייַטער סקאַנדירט: — שטראַ־מער! שטראַ־מער! אַלע האָבן געוואַרט אויף שטראַמערן צו הערן זייַן באַרימטן „קאַ־יאַק”, זייַן שלאַגער־נומער „זעץ דיך אויף מייַן שויס, סאַני בוי”.

מיט אַלע כוחות בין איך געלאָפן צו שטראַמערן און זיך גע־בעטן ביי אים ווי בייַ אַ קליין קינד:

— האָט רחמנות, שטראַמער, קומט אַראָפּ ווייַזט זיי אַז איר

קענט נישט זינגען, אַנישט וועלן זיי איבער מיר מאַכן אַ לינטש־פויגל, זיי וועלן מיך לינטשן.

שטראַמער האָט פאַרשטאַנען אַז ס'איז נישט קיין וויץ:

— נו, אַז די לאַגע איז אַזוי ערנסט האָב איך דאָך נישט קיין ברירה, כ'וועל דאָך נישט לאָזן אַז צוליב מיר זאָל מען לינטשן אַ יידישן אַקטיאָר.

ער האָט זיך פאַרבונדן דעם האַלדז, אָנגעטון אַ שאַליקל, אַ קוק געטון אין שפּיגל ווי ער זעט אויס מיט אַ פאַרבונדענעם האַלדז, און מיר האָבן זיךביידע געלאָזט אין טעאַטער אַריין. ער איז אַרויף אויף דער בינע און געוויזן דעם דאָקטאָרס פאַרבאָט אַז ער טאָר נישט זינגען. אים האָט שוין דער עולם יאָ געגלייבט און אַלע האָבן זיך באַרויקט.

ווי אַ זיגער בין איך צוריק אַרויף אויף דער בינע און זיך געווענדט צום איינגעשטילטן עולם:

— און איצט, מיינע ליבע פריינד, וויל איך אייך מעלדן אַזוינס וואָס וועט אייך זיכער הנאה טון. כאָטש ישראל פעלדבוים איז שוין פאַר אייך אַרויסגעטרעטן אין דער ערשטער העלפט פון אונדזער פּראָגראַם, וועט ער איצט זינגען זיין באַרימטן שלאַגער „עס שאָקלט זיך".

באַלד האָט זיך באַוויזן ישראל פעלדבוים אַ פריילעכער, אַ צעשמייכלטער מיט דער ווייסער רויז אין לאַץ און גלייך גענומען דעם עולם מיט זיין ערשטן שאָקל האַלב צעוויגט, האַלב אין טאַנץ. אַ חוץ אַ גוטער קופּלעטיסט איז ער אויך געווען אַן ערשטקלאַסיקער טענצער און דער קופּלעט איז ביי אים אַרויסגעקומען מלא־חן. און אַזוי זינגענדיק איז ער אַריין אין טראַנס און ביי יעדער אויפזינג פון רעפריין, „אוי, אוי, עס שאָקלט זיך" האָט ער זיך גענומען שאָקלען און וואַרפן מיט די הענט און פיס, מיט אַלע אברים, אַז דער עולם איז מיטגעריסן געוואָרן מיטן דינאַמישן ריטעם פונעם טעאַטער־לידל, און איך, דער אומשולדיקער קאָנפעראַנסיער, האָב זיך געראַטעוועט פון אַ זיכערן פויגל.

קאַפּיטל דרײַ און צוואַנציק

אַ רופֿישער „מי־שבּרך" פּאָרטרײַבט דעם פֿויגל

צו יעדער סעזאָן אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן־טעאַטער האָט, ווי שוין דערמאָנט, געמוזט קומען אַ סטאַר וואָס זאָל זײַן דער טשוואָק פֿון יעדער פּיעסע. נײַטן בלומענטאַל איז געווען אַ מעדים אויסצוזוכן אַ סטאַר וואָס זאָל ציִען עולם. ער האָט געהאַט אַ זעלטענעם חוש זיי אויסצוגעפֿינען און אַראָפּברענגען צו זיך אין טעאַטער אַרײַן. בדרך־כּלל האָט ער שטענדיק געהאַט אַ גוטן פּישפּאַנג. די גרעסטע העכט, די פֿעטע קאַרפּן האָבן אָפּגעהאַלטן די גרעסטע טריומפֿן בײַ אים אין טעאַטער און האָבן טאַקע געבּרענגט עולם. די סעזאָנען זענען געגאַנגען איינער בעסער פֿון אַנדערן. די גרעסטע מעלה זײַנע איז באַשטאַנען אין דעם וואָס ער האָט געקענט אויסקומען מיט אַלעמען. דאָס איז געווען דער סוד פֿון זײַנע דערפֿאָלגן בײַם יִידישן טעאַטער.

מיט אַ סעזאָן שפּעטער האָט נײַטן בלומענטאַל אַנגאַזשירט אין זײַן פּאַוויליאָן־טעאַטער דעם זינגער־אַקטיאָר מרדכי הילסבערג. ער האָט אים אַראָפּגעבראַכט פֿון וואַרשע. מאָטעלע הילסבערג, יונג און שיין, אַ בחור אַ ברען, מיט אַ געדיכטן קאָפּ לאָקן, האָט געהאַט אַ פּרעכטיקן טענאָר. ער איז געווען אַ געפֿילפֿולער האַרציקער מנגן און אַלזײַטיקער אַנסאַמבל־אַקטיאָר וואָס האָט שטאַרק אויסגענומען בײַם עולם.

דעם סעזאָן האָט נײַטן בלומענטאַל אָנגעהויבן מיט דער אָפּערעטע „ציגײַנער־ליבע" מיט די סטאַרן סאַלאָמאָן און קלאַראַ שטראַמער, וואָס זענען געווען אַ גאַראַנטיע פֿאַר אַ זיכערן דערפֿאָלג.

מאָטעלע הילסבערג מיט זײַן פּרעכטיקער שטים האָט זיך באַ־

זונדער אויסגעצייכנט און גלייך מיט זיין ערשטן אויפטריט געווינען דעם טעאטער־עולם אויף זיין זייט.

ווי שטארק דער עולם האט אים ליב געהאט אין טעאטער, האט עס אבער מיט די זונטיק־קאנצערטן נישט געהאט קיין שייכות. ער האט געקענט האבן גרויס דערפאלג אין א טעאטער־פארשטעלונג, אבער אין א סאלא־נומער דארף מען שוין האבן א באזונדער מזל אויסצונעמען ביים פובליקום. האט ער טאקע מאטל הילסבערג באלד אויפן ערשטן זונטיקדיקן קאנצערט געכאפט דעם אמתן פויגל! נישט אלע ווייסן דעם סוד פון דערפאלג פון א זינגער, אדער זינגערין. א מאל איז עס גאר אין גאנצן נישט געווענדט אין דער שטים. מע קען האבן א גוטע געשולטע שטים און נישט אויסנעמען ביים עולם. און איינער קאן מיט א קליין שטימעלע, גרויס ווי א געגעץ, ארויסרופן א שטורעם פון אוואציעס. מע קאן האבן א שטים ווי א גלאק נאר אן געפיל און ס'זאל זיין... געהאקט האלץ, נישט געזונגען. און מע קאן מיט א קליין קולכל ארויסברענגען זיסע טענער פון א זינגפייגעלע, ס'זאל זיין א מחיה צו הערן. א חוץ טאלאנט און שיינער שטים ווענדט זיך עס אויך אין דער מאס אינטעליגענץ פונעם זינגער, אין זיין קענען מאדולירן די שטים און האבן חוש פאר טאקט און מאס. עפעס אנדערש איז זינגען אן אפערן־אריע, עפעס אנדערש א טעאטער־קופלעט צי א ראמאנטיש אפערעטן־ליד און גאר עפעס אנדערש איז פארברענגען א נומער אויף א קאנצערט אדער קאנצערטטייל, וואס דארף זיין א גאנצקייט פאר זיך אליין און טאר נישט זיין נישט צו קורץ און נישט צו לאנג.

פון דעם האט אפשר נישט געוווּסט מאטל הילסבערג. ער האט דאס מאל איבערגעכאפט די מאס פון זינגען. ער איז ארויסגעטרעטן אויפן זונטיק־קאנצערט מיט א גוזאנג־נומער... „דעם רבינס חתונה", א נומער וואס פאסט זיך גוט אריין אין דער פיעסע פאר וועלכער דער נומער איז ספּעציעל געשריבן געווארן. אין קאנטעקסט פון דער אפערעטע האט דער נומער געהאט גרויס דערפאלג. אבער ווי א קאנצערט־נומער איז ער א ביסל צו לאנג. דאס טעאטער־ליד, וואס באציט זיך צו געוויסע געשעענישן וואס שפילן זיך אפ אין

מאָטל הילסבערג אויף איינעם פון זיינע אַרויס־
טריטן פאַר די ישראל־זעלנערס נאָך זיין קומען אין
לאַנד אַריין אַ לעבן־געבליבענער פון דער צווייטער
וועלט־מילחמה

דער פּיעסע, איז פאַרשטענדלעך נאָר ווען מ׳האָט פאַר זיך דעם הינטערגרונט, דעם פאָן פון די האַנדלונגען, אָבער פאַר זיך אַליין — בלייבט עס נאַקעט, אומקלאָר און פאַרנעפּלט אינעם אינהאַלט. ווייל ס׳ווערט נישט פון פריער צוגעפירט און צוגעגרייט צום אויס־שפּיל פונעם ליד ווי אַ פועל־יוצא פון דער לעצטער האַנדלונג פון די העלדן און אָנשטאָט ס׳ליד זאָל זיין אַ שלוסאַקאָרד פונעם סצע־נישן בילד, בלייבט עס דאָ, ווי אַ באַזונדערער נומער, הענגען אין דער לופטן — נישט אַהין און נישט אַהער. דערפאַר האָט ער באַקומען דעם פויגל וואָס האָט אים נישט געלאָזט ענדיקן דאָס ליד.

אין דעם מאָמענט, ווען דער עולם האָט געפויגלט קעגן דעם זינגער, האָט געטראָפן אַ זאַך וואָס נאָר מאָטל הלסבערג האָט עס דערוועגט צו טון. ער האָט זיי נישט מער און נישט ווייניקער, ווי געמאַכט דעם רוסישן מי־שברך, ער האָט זיי איינגעמאָלדן ווֹ׳ מאַט־טיושקאַ אי ווֹ׳ באַטיושקו! געגעבן אַ שפּיי צום עולם און איז אַראָפּ פון דער בינע.

דער גאַנצער צעהיצטער עולם אין זאָל איז געבליבן ווי גע־פּלעפט פאַר דער געוואַגטקייט פונעם שוישפּילער־גאַסט, וואָס האָט זיי געמאַכט אַ קעגן־פויגל. אויף דעם האָבן זיי זיך נישט געריכט און ס׳איז אַריינגעטרעטן אַ קאָנסטערנאַציע, אַ צעטומלעניש אין זאָל. מ׳האָט ניט געוווּסט מיט וואָס מען עסט עס. נישט מע קאָן עס אויסשפּייען, נישט עס לאָזט זיך אַראָפּשלינגען. אַזוינס האָט זיך נאָך נישט געטראָפן אין טעאַטער. אַזוי באַליידיקן אַ גאַנצן עולם וואָס דער טעאַטער לעבט פון אים און עקסיסטירט אַ דאַנק אים, דעם עולם, וואָס פילט אויס דעם זאַל, זאָל עפּעס דאָרט אַ זינגער אים אַריינזאָגן אין טאַטן אַריין. דאָס איז דאָך נישט גע־הערט געוואָרן! אַזוי ווי דער אַקטיאָר איז אָבער גלייך אַראָפּ פון דער בינע איז שוין נישט געווען קעגן וועמען צו רעאַגירן און צו־ריק צו ענטפערן. דער עולם האָט זיך ביסלעכווייז באַרויקט און איינגעשטילט און מ׳האָט שוין ווייטער געקאָנט אָנגיין מיטן פּראָ־גראַם.

אויפן אַנדערן זונטיק נאָכן דאָזיקן געשעעניש, ווען מאָטל הילס־בערג האָט באַדאַרפט אויפטרעטן, האָב איך זיך, ווי דער קאָנפעראַנ־סיער, קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט צו מעלדן דעם עולם וועגן זיין אַרויס־

טריט. כ׳האָב פּשוט מורא געהאַט אַז דער עולם איז געקומען צו־געגרייט און „באַוואָפנט” צו נעמען נקמה אינעם חוצפּהדיקן אַק־טיאָר און אָנשטאָט ער, וועל איך אַרײַנכאַפּן די פּולע אייער בײַם בלויזן דערמאָנען זײַנען נאָמען.

מאָטל הילסבערג געהערט נישט צו די וואָס לאָזן זיך שפּײַען אין קאַשע. ער האָט קיין סך נישט געטראַכט און איז אַזוי נישט־געמאָלדענערהייט אַרויף אויף דער בינע און האָט גלײַך גענומען זינגען אַ פֿאָלקסליד מיט אַ סך געפֿיל און חן. צו אַלעמענס שטוי־נען איז ער באַשאָנקען געוואָרן מיט אַפּלויזן און בראַוואָס. מיר האָבן אַלע נישט געקענט פֿאַרשטיין וואָס דאָ איז געשען. ווײַזט אויס, דער עולם האָט מורא געהאַט צו קריגן פֿון אים אַ נײַעם מי־שברך אויפֿן עכט־רוסישן שטייגער און מ׳האָט אים דאָס מאָל פֿאַר־שוויגן, אים מוחל געווען זײַן אָפּשייגעצן זיי דעם פֿאַריקן זונטיק.

אין משך פֿון גאַנצן סעזאָן איז ער זונטיק בײַ זונטיק אַרויס־געטרעטן מיט גרויס דערפֿאָלג און געזונגען פֿאָלקסלידער פֿון זײַן רײַכן רעפּערטואַר — איינס שענער פֿון אַנדערן. ער האָט באַ־לעבט די סצענע מיט זײַנע געזאַנג־נומערן, וואָס דער עולם האָט אויפֿגענומען ענטוזיאַסטיש, און ס׳האָט זיך געדאַכט אַז מ׳האָט שוין אויף אַן אמתן פֿאַרגעסן דעם צוריקקלאַפּ וואָס ער האָט דערלאַנגט די צושויער ביז אין דער זיבעטער ריפּ בײַ זײַן ערשטן זונטיקדיקן אַרויסטריט נאָך זייער שטורמישן פֿויגל. אין גאַנצן אָבער אַראָפּ־שלינגען דעם ביטערן פּיל האָבן זיי נישט געקאָנט, און בײַם סוף פֿון סעזאָן, אויפֿן לעצטן זונטיק־קאָנצערט האָבן זיי אים מכבד געווען מיט אַן אָפּשייד־פֿויגל, ווי איינער זאָגט, קעגן זונטיק־עולם זענען נישטאָ קיין שטאַרקע.

מאָטל הילסבערג איז אָפּט אַנגאַזשירט געוואָרן קיין לאָנדאָן, אָבער אַלע חשבונות מיט אים זענען שוין דורכן עולם געווען פֿאַר־געסן. ער האָט שוין גוט געקענט דעם לאָנדאָנער טעאַטער־עולם און געוווּסט וואָס זיי פֿאַרצובריִען אַז ער זאָל ווערן באַליבט בײַ זיי, באַליבט און געשעצט, ווי יעדער גוטער אַקטיאָר. הײַנט געפֿינט ער זיך אין מדינת־ישראל, ווו ער האָט גרויס דערפֿאָלג סײַ ווי אַ שוישפּילער, סײַ ווי אַ רעזשיסער.

קאַפּיטל פיר און צוואַנציק

אַ מפּלה פֿון אַ ליבלינג צוליב אַן אוקראַיִנישׁ ליד

אין אַ סעזאָן איז אין פּאַוויליאָן-טעאַטער אַנגאַזשירט געוואָרן די אויסערגעוויינטלעך שיינע רעוויו-אַרטיסטין, חנה גראָסבערג, וואָס האָט געשפּילט אין וואַרשעווער סקאַלאַ-טעאַטער אויף דזשעלנע-גאַס אין יצחק גאָזשיקס סמבטיון-רעווי און איינגענומען ס׳ייִדישע וואַרשע מיט אירע אמתע אַרטיסטישע קרעאַציעס אין די קליינע רעווי-נומערן.

זי איז אויפגעגאַנגען, חנה גראָסבערג, אין ייִדישן טעאַטער ווי אַן אמתער שטערן. ווי אַ מעטעאָר האָט זי באַלויכטן דעם טעאַטער-הימל מיט אַן אויסטערלישן בליציקן שײַן און איידער וואָס און ווען איז אָט דאָס וווּנדערלעכע ליכט פֿאַרלאָשן געוואָרן און געלאָזט דעם הימל אַן אומענדלעך פֿינצטערן און אויסגעליידיקטן.

ווען איר שטערן האָט אויפגעלויכטן האָט שוין דער הימל איבערן ייִדישן וואַרשע, ווי איבער גאַנץ פּוילן גענומען טונקלען און ווערן פֿאַרצויגן מיט געדיכטע וואָלקנס פֿון דער אָניאָגנדיקער געפֿאַר פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה, וואָס האָט שוין געלויערט פֿון די גרענעצן אַרום פּוילן און צווישן אַלע קרבנות האָט זיך אויך געפֿונען די וווּנדערשיינע חנה גראָסבערג, וואָס מ׳האָט זי געזען גיין אין דער לאַנגער ריי צו זאַמען מיט אַלע ייִדישע אַקטיאָרן, וואָס זענען פֿאַרקלעמט געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ — צום אומשלאַג-פּלאַץ, ווו ס׳האָבן שוין געוואַרט די געשפּענסטיקע פּי-וואַגאָנען, וואָס האָבן טאָג-טעגלעך געפֿירט די מענטשן-טראַנספּאָרטן צום פֿאַרגאַזעווען און פֿאַרברענען אין די קאַלך-אויוונס אינעם טויטן-לאַגער טרעבלינקע.

דערווײַל אָבער, איז נאָך אָנגעגאַנגען אין וואַרשע דאָס נאָרמאַלע ייִדישע לעבן, אַ שטורמישס, אַ ברויזנדיקס, אַ פֿריילעכס,

אַ שפּרודלדיקס און אַ שעפּערישס מיט ייִדישע קלובן, יום־טובים, פײַערונגען און מיט גוטע פּרעמיערעס אין ייִדישן טעאַטער.

אַ יונגע פרוי, אַ ליכטיקע, אַ שײַנענדיקע, אַ געקומענע פון עמך, פון די ענגע געדיכטע װאַרשעװער ייִדישע געסלעך, איז זי געװען דער ליבלינג פון אַלע. מיט איר פרײלעכקייט און טעמפּע־ראַמענט האָט זי אַרײַנגעבראַכט אַ שטיק לעבן אויף דער בינע און מיטגעריסן מיט זיך יונג און אַלט. אַז זי האָט זיך געגעבן אַ באַ־װײַז אויף דער העל־באַלויכטענער סצענע — סײַ אין פּיעסן און נאָך מער אויף די זונטיק־קאָנצערטן — איז זי אויפגענומען גע־װאָרן מיט רױשיקע אַפּלאָדיסמענטן דורכן גאַנצן עולם כאָטש מ'האָט נאָך אפילו נישט געװוּסט און זיך נישט גערעכנט מיט דעם װאָס זי װעט זינגען. די טעאַטער־צושויער זענען געװען פאַר־גלייבט אין איר, זיי האָבן זי פּשוט פאַרגעטערט.

אַ גאָט־געבענטשטער טאַלאַנט איז זי געװען די אַטראַקציע אומעטום, װוּ זי האָט זיך באַטייליקט, צי דאָס איז געװען אין אַן אַקטיאָרן־קאָלעקטיװ, אין אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג, צי אינדיװידועל, אין באַזונדערע רעװי־פּראָגראַמען. שטענדיק האָט זי זיך אַרויסגע־הויבן און אויסגעצייכנט מער פון אַלעמען אויף דער בינע.

איין מאָל, אויפן זונטיק־קאָנצערט, איז איר, חנה גראָסבערגן, אײַנגעפאַלן צו זינגען אַן אוקראַיִניש לידל. ס'איז טאַקע געװען אַ שײן פאָלקסליד, גענומען פון אוקראַיִנישן פאָלקלאָר. אָבער מער האָט דער עולם נישט באַדאַרפט. מ'האָט אָנגעהויבן פײַפן און סװישטשען און פּאָרסקען, שרײַען און טומלען און ליאַרמען אַז ס'איז געװען — הימל עפן זיך!

כ'האָב דאָך שוין עפּעס געזען און געהערט װי ס'ברעכט אויס אַ פויגל אין „פּאַװיליאָן"־טעאַטער. נאָר אַזאַ װילדער פויגל איז נאָך נישט געװען, אַזוי צעקאָכט האָבן זיך אין עולם די בלוטן, אַז מ'האָט גאָרנישט געקאָנט אײַנשטילן דעם שטורעם.

גראָד איז דעמאָלט געװען אַ צײַט װען רוסישע לידער זענען געװען אין דער מאָדע און אַפילו באַליבט בײַם עולם. מ'האָט זיי גערן געהערט און אָפט געפאָדערט בײַ אַקטיאָרן־זינגערס אַז זיי זאָלן זינגען דאָס און דאָס רוסישע ליד, װאָלגאַ, װאָלגאַ און אַנדערע.

איז טאקע נישט געווען צו פארשטיין דעם אויסברוך פון צארן קעגן זייער גרויסן ליבלינג, חנה גראסבערג, וואס איז דא געווען גאט די נשמה שולדיק. ווען ס'וואלט זיך אין דעם מאמענט געעפנט פאר איר א גרוב, וואלט זי אריינגעשפרונגען, אזוי פריי־טשמעליעט איז זי געבליבן.

איך בין צו איר צוגעגאנגען און האב איר גארנישט געקענט זאגן. געזען אז זי ווייסט נישט וואס ס'טוט זיך מיט איר האב איך זי כמעט א פארחלשטע אראפגעפירט פון דער בינע און זי אוועקגעזעצט אויף א שטול — זי זאל א ביסל קומען צו זיך.

כ'בין צוריק ארויף אויף דער בינע און וואס ס'איז געווען אויף מיין ביטער הארץ האב איך אויסגעלאזט צום אכזריותדיקן עולם, צו די אומרחמנותדיקע פויגל־געבערס. אבער וויים איך וואס, עס איז ווי גערעדט צו דער לאמפ. אזא איז ער, אונדזער טעאטער־עולם. נעכטן א סטאר, א ליבלינג וואס זיי פארגעטערן און היינט — דערלאנגען זיי דעם ליבלינג זייערן א פויגל אז יענער זעט די עלטערבאבע פאר די אויגן. מע קאן מיט אים, מיטן טעאטער־עולם, גאר נישט מאכן. פארפאלן, מע דארף אים נעמען אזוי ווי ער איז.

קאַפּיטל פינף און צוואַנציק

סעמועל גאָלדענבורגס אָפּגעהאַלטענער נצחון

די סטאַרן, אַפילו די גרעסטע אַקטיאָרישע פּערזענלעכקייטן, וואָס זענען שוין איין מאָל אַנגאַזשירט געוואָרן אויף גאַסטראָל־אויפטריטן אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן־טעאַטער, זענען דאָ נישט צו אָפּט געווען פרישע געסט. מעגן זיי האָבן אויפגעפירט אין משך פון דער צייַט נײַע דערפאָלגרײַכע פּיעסן בײַ זיך, אין זייערע היימלענדער, האָט מען זיי נישט אַזוי גיך אַראָפּגעבראַכט נאָך אַ מאָל קיין לאָנדאָן. די עיקר־אַטראַקציע פון אַ פרישן סעזאָן איז באַשטאַנען אין אַ נײַ פּנים און אַן ערשטמאָליקן באַווײַזן זיך פאַרן עולם.

פאַר וואָס די טעאַטער־דירעקטאָרן האָבן געפירט אַזאַ פּאָליטיק, פון ברענגען יעדער מאָל נײַע מענטשן פאַרן פאָדערגרונט פון דער בינע, איז מיר ביז הײַנט — מוז איך זיך מודה זײַן — נישט אין גאַנצן קלאָר. ס׳האָט געמוזט אַוועקגיין אַ שפּאָר שטיקל צײַט, עטלעכע טעאַטער־סעזאָנען ביז דער האַלב־פאַרגעסענער סטאַר איז ווידער פאַרקאָנטראַקטירט געוואָרן אויף אַ פרישן סעזאָן.

דער גרויסער סעמועל גאָלדענבורג איז ערשט נאָך 20 יאָר אויף ס׳נײַ אַראָפּגעבראַכט געוואָרן דורך נייטן בלומענטאַל אויפצוטרעטן ווי אַ סטאַר. דער גאַסט האָט געבראַכט מיט זיך אַ נײַע פּיעסע פון קאַלמאַנאָוויטש „אין אַ רומענישער קרעטשמע”. די שטורמישע אָוואַציעס, וואָס ער האָט באַקומען אויף דער פּרעמיערע זענען געווען אומגעהייער. מ׳האָט אים גאָר נישט געוואָלט אַראָפּלאָזן פון דער בינע. דער גאַנצער עולם האָט נישט אויפגעהערט צו שרײַען:

— בראַוואָ, גאָלדענבורג, בראַוואָ!

אין זײַנע אויגן האָבן זיך באַוויזן טרערן פון פרייד און גע־

רירטקייט ווען ער איז געשטאַנען פאַרן עולם אויף דער בינע אונטער דער סימפאָניע פון באַגײַסטערטע אפּלויזן. ס׳איז זיך נישט געווען וואָס צו וווּנדערן, די בראַוואָס זענען אים געקומען ווי כשר פאַרדינטע. דער עיקר אָבער, וואָס ס׳האָט אַרויסגערופן בײַם קינסט־לער אַזאַ אויפגערודערטקייט פון זײַן געמיט איז געווען דאָס, וואָס אויף דעם נצחון און אויף אָט דער אָנערקענונג האָט ער געוואַרט פולע צוואַנציק יאָר. לאַנג געוואַרט אָבער זיך דערוואַרט. ער האָט ענדלעך געוויזן אַלעמען ווער גאָלדענבורג איז און וואָס ער קען!

וואָס איז געווען די סיבה וואָס גאָלדענבורגן איז אַזוי געגאַנ־גען אין לעבן אויסצונעמען בײַם לאָנדאָנער טעאַטער־עולם? מיט צוואַנציק יאָר צוריק, ווי געזאָגט, איז גאָלדענבורג אַנגאַזשירט גע־וואָרן אויפצוטרעטן אין זעלביקן פּאַוויליאָן־טעאַטער. בײַ דער אָנ־פירערשאַפט פון טעאַטער און אַרום איר האָבן זיך געפינען עטלע־כע נישט־פאַרגינערישע אַקטיאָרן, אַזוי גערופענע „קאַיאַפן" און זיי האָבן אים ממש פאַריאָגט פון טעאַטער. זיי האָבן אים באַצייכנט ווי אַן אומגעלומפּערטן דילעטאַנט, דערפאַר ווײַל ער האָט שוין דעמאָלט פאַרשטאַנען אַז מע דאַרף רעדן אויף דער בינע אַ מענטש־לעך לשון און נישט ווי מ׳האָט זיך דעמאָלט, אין יענע יאָרן באַניצט מיט אַ פּאַטעטיק אויף די הויכע טענער, אַן איבערגעטריבענער פּאַטאָס וואָס האָט געקלונגען דעקלאַמאַטאָריש, פאַלש, נישט־עכט. זיי זענען אים דערפאַר דערגאַנגען די יאָרן, וואָס ס׳איז בײַ זיי געווען נישט „געשפּילט", נאָר גערעדט, געדברט, געפּאַנפּעט. זיי האָבן אים געברענט זײַנע טריט. דעמאָלט האָט ער געוואָרפן זײַן באַרימטע פראַזע:

— איך, גאָלדענבורג — נעמט זיך עס גוט אין זינען אַרײַן — וועל נאָך דאָ אין דעם טעאַטער נעמען ברוטע פּראָצענטער אַלס סטאַר!

ס׳האָט אָבער באַדאַרפט דויערן פולע צוואַנציק יאָר ביז זײַן חלום איז מקוים געוואָרן אויף די גאַנצע הונדערט פּראָצענט. אויף זײַן דעביוט איז ער באַשאָטן געוואָרן פון גאַנצן באַגײַסטערטן עולם מיט בלומען און אָוואַציעס.

גאָלדענבורגס דערפאָלג האָט איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונ־גען. נאָך איידער דער עולם איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען האָט זיך

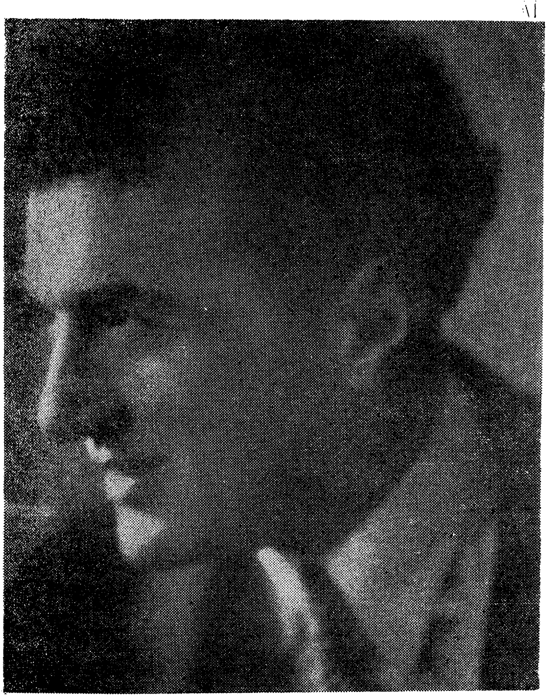

סעמועל גאָלדענבורג

באַווייזן אַן עקסטרע־אויסגאַבע, געשריבן פון מאַרים מייער, דעם רעדאַקטאָר פון „די צײַט", וואָס האָט אים באַזונגען מיט די גרעס־טע לויבווערטער, אים באַשאָטן מיט קאָמפּלימענטן פאַר זײַן גרויס־אַרטיקער קרעאַציע און וווּנדערלעכן אַרויסברענגען די ראָלע פון פּראָפעסאָר לאַזאַראָוו אין דער פּיעסע „אין אַ רומענישער קרעטש־מע".

אַזאַ סוקצעס האָט נאָך קיין שום אַקטיאָר נישט זוכה געווען. דאָס איז געווען ס'ערשטע מאָל זינט אין פּאַוויליאָן־טעאַטער זענען אויפגעטרעטן יידישע אַקטיאָרן, אַז באַלד נאָך דער פאָרשטעלונג זאָל דערשײַנען אַן עקסטרע־בלעטל מיטן וואַרעמסטן אָפּרוף, פול באַגײַסטערונג פאַר אַ סטאַר וואָס האָט אָפּגעהאַלטן גרויסן נצחון ווי ס'איז געווען דער זעלטענער פאַל מיט סעמועל גאָלדענבורג.

בײַ זײַן גאַנצער אָנערקענונג און גרויסן זיג, וואָס האָט אים אַוועקגעשטעלט אויפן אויבן אָן, אויף דער מזרח־וואַנט פון יידישן טעאַטער אין לאָנדאָן, דאָך האָט אויף סעמועל גאָלדענבורג געציטערט די הויט, ווען ס'האָט זיך אונטערגערוקט דער זונטיק און ער האָט באַדאַרפט אויפטרעטן אויפן קאָנצערט און ווײַזן זײַן אַק־טיאָרישע וויזיטקאַרט ווי אַ זינגער אַ סאָליסט, אין באַזונדערע, אינדיווידועלע געזאַנג־נומערן און סצענעס.

פאַרן אַרויפגיין אויף דער בינע האָט ס'האַרץ זײַנס געקלאַפּט ווי בײַ אַן אַקטיאָר אַן אָנהייבער וואָס דאַרף ערשט דעביוטירן, באַטרעטן די בינע צום ערשטן מאָל. אין דער לעצטער מינוט איז אים אײַנגעפאַלן אַ גליקלעכער געדאַנק. ווי נאָר ער האָט זיך באַ־וויזן אויף דער בינע, האָט ער געמאָלדן דעם עולם, אַז נאָך אַ צוואַנציקיאָריקער אָפּוועזנהייט אין לאָנדאָן, וויל ער האָבן דעם כבוד צו באַערן זײַן רבין, דעם אַקטיאָר און פּיעסן־שרײַבער יאָזעף מאַר־קאָוויטש, וואָס האָט אים אַלע מאָל געהאָלפן און געמוטיקט, זיך אָפּצוגעבן דער טעאַטער־קונסט, און אין זײַן אָנדענק וועט זײַן דאָס פּאַסיקסטע פאַרצוברענגען איינע פון די שאַפונגען פון מאַרקאָוויטשן. ער וועט דעריבער זינגען זײַן באַרימטע ליד „כל־נדרי".

גאָלדענבורג, וואָס האָט געהאַט אַ מוזיקאַלישן געהער און ליב געהאַט צו שפּילן פּיאַנאָ בײַ יעדער געלעגנהייט, האָט זיך אַליין

באַגליַיט אויף דער פּיאַנאָ און אויך אויפן אייַנפּאַכן, פּרימיטיוון קעסטל־פידעלע, מיט איין סטרונע וואָס ער האָט זיך עס אַליין געמאַכט, ווי זיַינס אַן אייגענע דערפינדונג.

ביַי דעם אַלעם האָט דער עולם אויפגענומען דאָס טרויעריקע כל־נדרי־ליד גענוג קאַלט, מיט אַ סך צוריקגעהאַלטנקייט. דער נומער איז געווען שטאַרק פּאָפּולער, אַן אָפּגעריבענע מטבע. ווער פון די אַקטיאָרן איז שוין נישט אויפגעטראָטן מיטן דאָזיקן נומער? יעדער ייִד אין לאָנדאָן האָט שוין געקענט דאָס ליד פון אויסנווייניק. בלויז פון רעספּעקט צו גאָלדענבורגן, פון איין זיַיט, און זיַין איַינפּאַלערישער טריק צו באַערן דעם מחבר פונעם ליד, פון דער צווייטער זיַיט, האָט ער זיך געראַטעוועט און אויסגעמיטן אַ זיִכערן פויגל.

גאָלדענבורג האָט אָבער אָפּגעפילט די קאַלטקייט פון זאַל, וואָס האָט אויף אים אַ ווייע געטון מיט שטומען גליַיכגילט, מיט אַ שטילקייט ערב אַ שטורעם. ער האָט גוט געפילט אַז די סכנה האָט געהאָנגען איבער זיַין קאָפּ מיט דער שאַרף פון אַ שווערד; דער רויב־פויגל האָט אימהדיק געפלאַטערט איבער דער בינע נאָר זיך צעראַפּצולאָזן אויף אים מיט דער גאַנצער קראַפט פון זיַינע מעכטיקע פליגלען.

אויפן אַנדערן טאָג האָט סעמועל גאָלדענבורג געמאָלדן דעם דירעקטאָר בלומענטאַל, אַז ער וועט אים מער נישט האָבן פאַר קיין אַטראַקציע אויף די זונטיק־קאָנצערטן, ער וועט מער נישט אויפטרעטן אין די זונטיקן. און גאָלדענבורג האָט געהאַלטן זיַין וואָרט. אין טעאַטער אויף די פאָרשטעלונגען האָט מען אים אַפּלאָדירט און אויף די זונטיק־קאָנצערטן האָט מען אים מער נישט געזען.

קאַפּיטל זעקס און צוואַנציק

פייגל אין דער לופטן

כמעט דער גרעסטער טייל יידישע שוישפּילער זענען געקומען, ווי די יינגלעך אין מצרים, וואָס די מאַמעס זייערע האָבן זיי געהאַט אין פעלד, באַלד פאַרטיקע, מיט ציין און נעגל, אַזוי זענען די יונגע טאַלאַנטן געקומען צום יידישן טעאַטער — אויסגערייפטע און אויסגעשפּראָכענע מיטן אַקטיאָרישן בלוט אין די אָדערן — קערנדיקע פילבלוטיקע יידישע קינסטלערס.

אַזוי איז געקומען פון דער יידישער טעקסטילשטאָט אין פּוילן, ביאַליסטאָק, דאָס שוישפּילער-פּאָרל זעפּקינאַ-בירנבוים און האָבן ווי אַ דערע אַקטיאָרן אויך אָנגעשפּאַרט אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן-טעאַטער.

ביידע זענען געווען טאַלענטירטע אַקטיאָרן, וואָס האָבן נישט באַדאַרפט קערן וועלטן, זיך שטעלן אויפן קאָפּ, אַז מע זאָל זיך דערקענען אויף זיי און אויף זייער עכטקייט און וואָרצלדיקייט אין דער טעאַטער-קונסט. די זעפּקינאַ איז געווען פול מיט חן. זי האָט געקענט שפּילן אַלע ראָלן וואָס מ'האָט איר נאָר געגעבן. און יעדער ראָלע האָט זי געשפּילט מיט אַ סך ליבע און פאַראַנטוואָרטלעכקייט. דער עולם האָט זי ליב געהאַט פאַר איר טאַלענטפולקייט, און די אַקטיאָרן — פאַר איר באַשיידנקייט און חברישקייט.

דער מאַן אירער, בירנבוים, אַ געוועזענער לערער און אינטעליגענטער מענטש, אַן אַקטיאָר מיט טעאַטער-קולטור האָט אַלע זיינע לידער, וואָס ער איז מיט זיי אַרויסגעטרעטן אויף די זונטיק קאָנצערטן, אַליין געשריבן. ער האָט געהאַט אַ גאַנצן רעפּערטואַר מיט אייגענע שאַפונגען. כאָטש ער האָט נישט פאַרמאָגט קיין צו גרויסע שטים, וואָס ער זאָל זיך באַזונדער אויס-

צייכענען מיט זײַן זינגען, האָט ער אָבער דאָך אויסגענומען בײַם עולם צוליב דער פֿאַלקסטימלעכקייט און אַקטועלקייט פֿון זײַנע לידער וואָס האָבן געטראָפֿן אין פּינטל אַרײַן.

צו דער צווייטער העלפֿט סעזאָן האָט דער דירעקטאָר, נייטן בלומענטאַל אַראָפּגעבראַכט פֿון ניו־יאָרק, צום ערשטן מאָל אין לאָנדאָן, דעם דעמאָלטיקן דערפֿאָלגרײַכן זינגער און טענצער הײַמי דזשייקאָבסאָן מיט מרים קרעסין. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַן אַקטיאָר אַ סטאַר קומט נישט מיטן לײדיקן. ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַן אָפּערעטע „דער אַמעריקאַנער ליטוואַק”, וואָס ס׳איז געווען היימיס אַ „קאָניאַק”. אָבער אויפֿצופֿירן אַזאַ אָפּע־רעטע האָט געדאַרפֿט נעמען צײַט. די פּראָצענטער הייבן די סטאַ־רן אַן צו נעמען ערשט נאָך דער פּרעמיערע פֿון זייער פּיעסע. דער־ווײַל אָבער, ביז דער אויפֿפֿירונג דאַרף מען דאָך אויך לעבן, און אין לאָנדאָן איז דער לעבנסקאָסט זייער טײַער און ביז צו דער קרעטשמע דאַרף מען דאָך אויך אַ טרינק בראָנפֿן. האָט זיי דער דירעקטאָר פֿאָרגעשלאָגן, אַז ביזן דעביוט פֿון דער נײַער פּיעסע זאָלן זיי דערווײַל אויפֿטרעטן אויף די זונטיק־קאָנצערטן וואָס וועט זיי דעקן אַ טייל פֿון די הוצאות.

הײַמי האָט זיך אָנגעכאַפּט דערין ווי אַן אַ היים געבראָטנס:

— איצט וועט זײַן — האָט ער זיך געוויצלט — וואָס צו לייגן אין טאָפּ אַרײַן. וואָס דען, פֿון מײַנע גוטע רעצענזיעס וועל איך לעבן? פֿאַר אַ גוטע רעצענזיע קריגט מען נאָר דעמאָלט גע־באָרגט געלט אין דער באַנק ווען מע ווויקלט אין איר אײַן אַ גוטן בריליאַנט. איך זאָג נישט, אַז אַן אַקטיאָר קאָן לעבן אָן אַ גוט וואָרט. ער מוז האָבן די רעצענזיע ווי דאָס לעבן. אָבער צו דער פּרנסה קומט עס נישט. און דאָס וואָס די קינדער וועלן אַמאָל לייענען וועגן זייערע טאַטעס, די ייִדישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן אַ לעבן פֿאַרן ייִדישן טעאַטער — דאָס איז אויך עפּעס ווערט! כאָטש זיי וועלן עס נישט באַטראַכטן פֿאַר קיין גרויסער חכמה, דאָך וועלן זיי זײַן שטאָלץ מיט זייערע עלטערן.

באַלד האָבן זיך מרים קרעסין און הײַמי דזשייקאָבסאָן גענו־מען גרייטן צום ערשטן אויפֿטריט זייערן אויפֿן זונטיקדיקן קאָנצערט. עפּעס האָבן זיי געהערט וועגן אַ פֿויגל, אָבער געניוי, וואָס און ווען

און ווי אַזוי ער זעט אויס האָבן זיי נישט געהאַט די קלענסטע אַנונג.

אַז ס'איז געקומען זונטיק האָב איך זיך אָנגעטון דעם פראַק און ווי דער קאָנפעראַנסיער פון ספּעקטאַקל איז מײַן אויפגאַבע געווען צו גיין אין אַלע קאַמארינען און פרעגן די אַקטיאָרן, וואָס טרעטן אויף, וועגן זייער רעפּערטואַר, וואָסערע נומערן זיי וועלן געבן, כ'זאָל קאָנען צופּאַסן אַ וויץ, אַ ווערטל, וואָס כ'פלעג דורך דער וואָך נישטערן און זוכן פון אונטער דער ערד צו קאָנען עפּעס געפינען אַזוינס וואָס זאָל צוטרעפן דעם עולם. אַזוי ווי איך לייען אין עטלעכע שפּראַכן, האָב איך פון פאַרשידענע צײַטונגען גע־כאַפּט דאָ און דאָרט אַ ווערטל, אַ זאָג, אַ וויציקן געדאַנק און האָב דאָס אַלץ פאַרצוקערט אויף די קאָנצערטן, צוגעפּאַסט צום כאַראַק־טער פון יעדערן אַקטיאָר באַזונדער בײַם פאָרשטעלן זיי פאַרן עולם.

גיי איך אַזוי פאַרבײַ די גאַרדעראָבע פונעם דערמאָנטן בירנ־בוים און גיב אים אַ פרעג:

— חברל, וואָס וועסטו הײַנט דערלאַנגען?

צעשמייכלט ער זיך אַ צופרידענער:

— כ'האָב הײַנט צוגעגרייט אַ וואַזשנע זאַך! כ'וועל אַלעמען דעקן.

פון זײַנע רייד האָב איך פאַרשטאַנען אַז ער האָט זיך פאַר־נומען צו דערלאַנגען איבערן קאָפּ דאָס סטאַרן־פּאָרל, דזשייקאָבסאָן און קרעסין. ער קוקט מיך אָן מיט אַ געמאַכטער ערנסטער מינע:

— אוודאי וועל איך זיי ווײַזן וואָס בירנבוים קען, אַז זיי וועלן זיך האָבן צו קראַצן.

— אַזוי זיכער ביסטו? מיר דאַכט זיך אַז דו טרײַבסט אַ ביסל איבער. כ'האָב שוין געשפּילט מיט היימי און קרעסין אין נאָרד־אַמעריקע, אין אייראָפּע, און כ'זע נישט נאָך אַזאַ פּאָרל, וואָס זאָל האָבן מער סוקצעס פון זיי.

— דאָס וועלן מיר זען — איז געווען זײַן ענטפער, אַ זיכע־רער און פעסטער.

— אָבער, בירנבוים, זאָג מיר שוין — שטיי איך צו אים צו —

וואָס וועסטו הייַנט געבן? ווי הייסט דער נומער וואָס דו וועסט זינגען. כ'וויל דאָך דיך פאַרשטעלן ווי ס'קער צו זייַן. כ'האָב אַ פּאָר גוטע וויצן אפשר וועל איך זיי קענען צופּאַסן צו דיר.

— הייַנט וועל איך נישט זינגען — מאַכט ער צו מיר פאַר־טרוילעך — נאָר כ'האָב אַ סצענקע — די פינגער צו לעקן. „דריי אייניקלעך" הייסט דער נומער. די אייניקלעך קומען באַגריסן זייער זיידן צו זייַן געבוירנטאָג. איינער איז אַ שעמעוודיקער, דער צווייטער אַ נערוועזער און דער דריטער אַ היקעוואַטער:

— אַזעלכע זאַכן — האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט — איז גוט פאַר לודוויק זאַץ אָבער נישט פאַר דיר.

ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ פּאָר פאַרניכטנדיקע אויגן און מיך אָפּגעזידלט אַז איך ווייס נישט וואָס איך רעד.

— בירנבוים — האָב איך אים געוואָרנט — אַז איך ווייס נישט וואָס איך רעד, איז נאָך אַ פראַגע, אָבער אַז דו ווייסט נישט וואָס דו טוסט — אין דעם בין איך זיכער.

די צייַט פון קאָנצערט האָט זיך אָנגערוקט. אַקטיאָרן און אַק־טריסעס זענען אויפגעטראָטן. דער עולם איז נישט געווען קאַרג אויף קיין אַפּלויזן. אַלץ איז געגאַנגען ווי אַ מזמור. כ'האָב זיך באַמיט אין מייַן קאָנפעראַנסיע אַרייַנצוברענגען דעם עולם וואָס מער אין אַ גוטער געמיטלעכער שטימונג, וואָס ס'איז מיר דעם זונטיק גראָד געלונגען, ווייַל דער עולם האָט זיך געפילט יום־טובדיק צוליב דער גוטער רעקלאַמע וועגן דעם וווּנדער־פּאָרל וואָס וועט אויפטרעטן אויפן הייַנטיקן קאָנצערט — דזשייקאָבסאָן - קרעסין.

היימי איז געווען אָנגעטון אין אַ פראַק, וואָס האָט אים צוגעגעבן אַ פייַערלעכקייט וואָס פּאַסט זיך נישט צופיל צו זייַן זאָרגלאָזיקייט און פרייִלעכקייט פון אַ יונגן זינגער־אַקטיאָר וואָס קען אַ שפּרונג טון ביז דער סטעליע ביים זינגען זייַנע קופּלעטן־לידלעך וואָס רייַסן מיט דעם גלייַכגילטיקסטן מענטש.

מרים קרעסין האָט אויסגעזען, ווי אַ מאַדאָנע, אין אירע בגדי־מלכות. זי האָלט אין איין פרוּוון איר גלעקלדיקע שטים. ביידע זענען נאָך פאַרפאָרעט הינטער דער בינע צו זען צי אַלץ קלאַפּט

אין אָרדענונג. ביידע האָבן זיי געשטראַלט פון צופריד.קייט וואָס דער קאָנצערט גייט ווי אויף רעדער. סוף־כל־סוף איז דאָך אַלץ צונויפגעשטיקעוועט און צונויפגעשטעפּט על רגל אחת ווי אויף איין פוס, ווי אויפן שפּרונג, און דאָך קלאַפּט אַלץ ווי אויף די גרעסטע אײַנגעשטודירטע קאָנצערטן. אויך דער עולם ווײַזט אַרויס זײַן גרויסע צופרידנקייט מיטן פּראָגראַם.

און אָט קומט די ריי אויף בירנבוימען. פאַר זײַן אַרויסקום אויף דער בינע האָב איך אים פאָרגעשטעלט פאַרן עולם גלײַך ווי ער וואָלט עס געווען דער סטאַר, דער טשוואָק פון גאַנצן פּראָגראַם. קיינעם פון די באַטייליקטע האָב איך נישט אַזוי אויסגעלויבט, פאַרשטייט זיך, נישט איבערגעטריבן, ער איז דאָך טאַקע געווען אַ גוטער אַקטיאָר. כ׳האָב אים נישט געזשאַלעוועט קיין גוט וואָרט אַזוי ווי ס׳האַרץ וואָלט מיר געזאָגט אַז עפּעס נישט אײַנגענעמס וועט דאָ געשען.

ער האָט זיך ענדלעך באַוויזן אויף דער בינע. מ׳האָט אים אויפגענומען מיט אַ סך אַפּלויזן און ער איז גלײַך צוגעטרעטן אויפצופירן זײַן נײַסטן נומער וואָס ער האָט אָנגעשריבן ספּעציעל פאַרן הײַנטיקן קאָנצערט. ער האָט אָנגעהויבן פאַרשטעלן די אייניקלעך. אויסגעשטעלט האָט ער דער עיקר אויפן דריטן אייניקל, דעם כבד־פּה, דעם היקעוואַטן וואָס האָט צווישן אַנדערן געזאָגט:
— זיידע ווען דו רעדסט, פּיל איך, ווי ס׳שיטן זיך פּערל פון דײַן מויל.

דאָס וואָרט „שיט״ איז אויף ענגליש גאַנץ פּשוט טינוף, און אַזוי ווי דאָס אייניקל, וואָס ער האָט פאָרגעשטעלט, איז געווען אַ שטאַמלדיקער איז די פראַזע אַרויסגעקומען אַזוי: — זיי - זיי - דע ווווען דו רע־רעדסט שיט־שיט־שיט זיך אַ־אַ־רוים פּע־פּע־פּערל פּפון דײַן מו־מו־מויל... אויף אַזאַ אופן איז אַדורכגעשמוגלט געוואָרן דער געשמאַקלאָזער ברוטאַלער גראָבער וויץ, וואָס האָט דעם עולם אַרײַנגעבראַכט אין אַ ווײַסן פיבער פון אויפרעג און כעס. ווי אַ שטורעם וואָלט זיך אַ טראַג געטון איבערן זאַל, אַזוי האָט זיך דער גאַ:צער עולם פאַרוואַנדלט אין אַ ווילדן צעפלאַטערטן פויגלגעשפּענסט — גרייט צו פאַרצוקן דעם קרבן זײַנעם. איבערן זאַל

האָט זיך געטראָגן ביז צו דער סטעליע אַ ווילד געטומלעריַי, געקלאַפּעריַי, געפּאַטשעריַי, מיט אַ געפּיַיף און געסווישטש און געברויז, מיטן באַרימטן געפּאָרסקעריַי מיט די ליפּן אַז איין גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען.

בירנבוים האָט זיך נישט גערעכט אַז אַזאַ „אומשולדיקער" „וויץ" קאָן זיַין אַ סיבה פאַר אַ מפּלה, ס'זאָל אַזש אַרויסרופן דעם ווילדן צערייצטן פויגל פון מענטשן־וואַלד. אַ היסטערישן, אַ צוזאַמענגעבראָכענעם האָב איך אים קוים אַראָפּגעַנומען פון דער בינע. מיט זיַין היסטערישן געוויין האָט זיך אָנגעשטעקט מרים קרעסין וואָס האָט צום ערשטן מאָל געזען אַזאַ ווילדן דורכפאַל פון אַן אַקטיאָר וואָס מ'האָט אים מיט צען מינוט פריער באַגיַיסטערט אַפּלאָדירט און זי האָט איצט פאַר קיין שום פאַל נישט געוואָלט אַרויפגיין אויף דער בינע. זי האָט געהאַלטן אין איין וויינען אַז פאַר אַזאַ ווילדן עולם וויל זי בכלל נישט אויפטרעטן.

די בינע בליַיבט ליידיק, וואָס טוט מען? צו דער קרעסין קאָן מען נישט רעדן. זי האָט נאָך אַזוינס נישט געזען אין איר לעבן. אַן אָנשיקעניש מיט אַ פויגל, מ'איז דאָך נישט זיכער מיטן לעבן, ס'נעמט אַרום אַ גרויל.

כ'האָב געזען אַז כ'וועל מיט איר גאָר נישט מאַכן, בין איך אַליין אַרויף אויף דער בינע און האָב געגעבן מיַינס אַן אייגענעם נומער „אין מושב־זקנים" וואָס כ'האָב דעמאָלט געהאַט אָנגעשריבן. צוליב די שטאַרקע דראַמאַטישע אַקצענטן איז מיר געלונגען צו באַרויִקן דעם אויפגעבראַכטן עולם.

לויטן פּראָגראַם האָט נאָך מיר געדאַרפט אויפטרעטן היימי דזשייקאָבסאָן, ווי אַ מוזיקער אין אַ פּאַרוק. איך בין צרוים פאַרן פאַרהאַנג און האָב געמאָלדן, אַז איצט וועט אַרויסטרעטן איינער פון די גרעסטע דזשאַז־מוזיקער און האָב אָנגערופן אַ נאָמען פון דער הפטורה...

היימי דזשייקאָבסאָן, וואָס האָט גוט באַהערשט די פּיאַנאָ וואָס ס'איז געווען זיַין שוואַכקייט, האָט זיך באַוויזן פאַרן עולם, זיך העפלעך פאַרנייגט און גליַיך זיך צוגעזעצט צו דער פּיאַנאָ.

זײַנע פינגער זענען פלינק געפלויגן איבער די קלאַווישן. אויף דער פּיאַנאָ האָט ער אויסגעשפּילט אַ דזשאַז-נומער, ווי דער גרעסטער דזשאַז-פּאַכמאַן, אַז דער עולם איז מיטגעריסן געוואָרן פון באַגײַס-טערונג און האָט באַשאָנקען דעם מײַסטער מיט הילכיקע אַפּלאָ-דיסמענטן. איך בין אַרויף אויף דער בינע און האָב אים צוגע-פירט צו דער העל-באַלויכטענער ראַמפּע, אים אַראָפּגענומען זײַן פּאַרוק פון קאָפּ און נצחונדיק אויסגעשריגן:

— אָט דאָס, חשובער עולם, איז אונדזער היימי דזשייקאָבסאָן!

ווידער אַ מאָל האָט אויסגעבראָכן אַ שטורעם פון אַפּלויזן. כ'בין שנעל אַרונטער הינטער די קוליסן און אויף כוח אַרײַנגע-בראַכט די קרעסין, אין גאַנצן אַ דערציטערטע איז זי צו נענטער צו דער ראַמפּע און האָט געזונגען אַ ליד אויף ענגליש וואָס איז אין יענער צײַט געווען דער גרעסטער שלאַגער אויף דער ענגלישער בינע. זי איז געוואָרן באַגלייט אויף דער פּיאַנאָ פון היימי דזשיי-קאָבסאָן. זיי האָבן געהאַט אַן אויסערגעוויינטלעכן סוקצעס. כ'האָב נאָך אין מײַן לעבן נישט געזען אַזאַ קאָלאָסאַלן דערפאָלג פון אַן אַקטיאָרן-פּאָרל. כ'האָב געמיינט אַז די ווענט וועלן אײַנפאַלן פון די באַגײַסטערטע בראַוואָס און אַפּלויזן. זיי האָבן פאַרענדיקט דעם ערשטן טייל מיט אַ שלאַגער-דועט און זענען באַשאָנקען געוואָרן מיט אַ פרישער כוואַליע אָנערקענונג פון גאַנצן התלהבותדיקן צעשמחה-טן עולם.

פּונקט ווי דאָ אויף דער בינע און אין זאַל איז געווען לעבעדיק און פריילעך, אַזוי איז אין קאַמערין, וווּ בירנבוים האָט זיך פאַר-שטעקט, געווען פינצטער און ביטער. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ שוואַכן כאַראַקטער און האָט נישט געקאָנט קומען צו זיך פון דעם שווערן קלאַפּ וואָס ער האָט געקריגן פון זײַן עולם. ער האָט זיך נאָך אַלץ געפונען אין היסטערישן צושטאַנד. קאָלעגן אַקטיאָרן האָבן אים געטרייסט, זײַן פרוי האָט אים געפּרוּווט אײַננעמען, אָפּווענדן זײַן געדאַנק אויף אַנדערע זאַכן. נאָר ער האָט זיך אויף קיין פאַל נישט געקאָנט באַרויקן.

כ'האָב נישט געקענט צוקוקן ווי ער לײַדט. אַ רחמנות-געפיל האָט מיך אַרומגענומען צו אים. אַ ווייטיק און צער איז געווען

מאַקס קלאָס אין דריי פאַרשידענע ראָלן: רעכטס: פערדישטשענקאָ אין דאָסטאָיעווסקיס „דער אידיאָט"; אין מיטן: אין דער הויפּט־ראָל פון שלום אַשס „מאָטקע גנב"; לינקס: גראַף אָלשאַניעצקי אין „דער זינגענדיקער מילנער"

אויסגעגאָסן אויף דער גאַנצער זיצנדיקער פיגור, אַ דערדריקטע, ווי געבויגן פון יסורים און פּיין.

— הער, בירנבוים, — זאָג איך צו אים, — דו האָסט זונטיק נאָך זונטיק געהאַט דײַן פאַרדינטן דערפאָלג, יאָ, האָט זיך דיר איין זונטיק נישט אײַנגעגעבן. ווי שטייט עס געשריבן אַז ס׳טאָר נישט זײַן קיין איבערשלאָג? ס׳האָט געטראָפן אַזוינס וואָס קאָן יעדערן טרעפן. קיינער האָט נישט געמאַכט קיין קאָנטראַקט מיטן רבונו־של־עולם אַז אים וועט עס מײַדן. מע קאָן נישט אײַנרײַסן מיט אַ גאַנצער וועלט. דו מוזסט אויפטרעטן אין צווייטן טייל פון קאָנצערט. זיי רויק, כ׳וועל שוין צוטראַכטן עפּעס אַ טריק און מע וועט דיך גוט אויפנעמען. זײַן פרוי זעפּקינאַ און די איבעריקע חברים, דער עיקר, היימי און קרעסין, האָבן אַלע אײַנגעשטימט מיט מיר אַז ער מוז זיך באַווײַזן אין דער צווייטער העלפט פונעם פּראָגראַם און זיך רעאַביליטירן, אַפּוואַשן פון זיך דעם באַקומענעם פויגל.

— גוט — האָט זיך בירנבוים לײַכט צעשמייכלט — כ׳וועל טון ווי דו זאָגסט. כ׳וועל זיי ווײַזן ווער בירנבוים איז.

דאָס האַרץ האָט מיר גוט געקלאַפּט ווען כ׳בין אַרויס אויף דער בינע מעלדן אַז בירנבוים וועט אויפטרעטן. כ׳האָב זיי געזאָגט אַז ס׳איז כלומרשט געקומען אַ דעלעגאַציע פון עולם און האָט געפאָדערט אַז בירנבוים זאָל אויפטרעטן. און כ׳האָב זיי דערציילט אַ מעשה, היות ווי די זעפּקינאַ איז אַ שיין ווײַבעלע און עמעצער פאַרגינט נישט דעם בירנבוימען אַזאַ חנעוודיק ווייבל, האָט ער אים געוואָלט פאַרמיאוסן אין אירע אויגן און ער האָט עס דער ערשטער אַרויסגעלאָזט דעם פויגל פון שטײַג, אויפגעהויבן דעם גרויסן טומל און נאָך אים זענען שוין אַלע מיטגעלאָפן. אָט דעם תירוץ האָב איך באַשמאָלצן מיט אַ רבנישן וויץ. אַ רבי — האָב איך זיי דערציילט — איז אַ מאָל געגאַנגען מיט זײַנע חסידים שפּאַצירן אין פעלד און האָבן גערעדט דברי־תורה. די סטעזשקע איז געווען אַ שמאָלע. פוןביידע זײַטן איז געוואַקסן הויך דער קאָרן. פּלוצעם קומט זיי אַנטקעגן אַ חזיר. די חסידים האָבן גענומען שרײַען: — רבי, וואָס טוט מען? אַ חזיר גייט! זאָגט דער רבי:

— נו, איז וואָסי? צווישן אַזוי פיל חסידים מעג דאָך זײַן איין חזיר אויך. מיט דעם האָב איך געגעבן אַנצוהערן אויף דעם בחורעץ וואָס האָט אָנגעהויבן געבן דעם פויגל. און גלײַכצײַטיק זיי אַלע ריינגעוואַשן פון שולד. אָט דער משל האָט געווירקט. דער עולם האָט געשמייכלט, און איז געווען צופרידן וואָס כ׳האָב זיי נישט צונױפגעמישט מיטן בייזוויליקן ערשטן פויגל־געבער.

כ׳האָב אַרײַנגעפירט בירנבוימען, וואָס איז אויפגענומען געוואָרן מיט גאָר אַ גרויסן אַפּלויז. ער איז געשטאַנען פאַרן עולם מיט אַ קלוג שמייכעלע אַרום די מוילווינקלען, ווי איינער זאָגט: איך האָב אָפּגעטון אַ חזירישקייט און זיי אָנערקענען זייער פעלער. מיט אַ ווונק האָב איך אים געוויזן, אַז מײַן אײַנפאַל איז געווען אַ גוטער און אים שטיל געזאָגט:

— חברל, דערלאַנג לשון!

כ׳בין אַראָפּ פון דער בינע און אים געלאָזט אַליין — פּנים אל פּנים מיטן עולם.

ס׳איז נישט געווען צו גלייבן. ס׳איז אָבער דאָך אַן אמת. אַנשטאָט צו זינגען עפּעס אַ ליד, וואָס זאָל ענדגילטיק אָפּווישן דעם פריִערדיקן פויגל־סקאַנדאַל, ווי ס׳וואָלט גאַרנישט געהאַט געווען, האָט ער פאַרגעזעצט דעם איבערגעריסענעם נומער, די ווײַטערדיקע היקעוואַטע רייד פונעם שטאַמלדיקן אייניקל מיט דער זעלבער פראַזע „פערל שיט־שיט־שיט־שיטן זיך פון... נו, נו, דער צווייטער פויגל איז געווען אַזאַ מוראדיקער אַז דער פריִערדיקער, דער ערשטער איז געווען אַ שוועלבעלע קעגן דעם צווייטן ריזיקן פויגל. משונהדיקע טופּערײַען און פאַרסקערײַען מיט די ליפּן האָבן זיך געמישט מיט באַנומענע געשרייען:

— אַראָפּ פון דער בינע, אַראָפּ!

בירנבוים האָט, פאַרשטייט זיך, געוואָרפן די שולד אויף מיר, אַז איך האָב עס אים אונטערגעפירט. כ׳האָב אים נישט באַדאַרפט צורעדן אַז ער זאָל נאָך אַ מאָל אויפטרעטן. אַז ער האָט נישט געטאָרט פאַרזעצן דעם פאַטאַלן נומער — דאָס האָט ער זיך נישט

פֿאַרגעוואָרפֿן, אַז דער נומער איז אים געפֿעלן — האָט ער געהאַל־טן — דאַרפֿן אַלע פֿון אים קוועלן.

כ'האָב אים נאָר געענטפֿערט אַז מע טאָר נישט גיין מיט אַ געזונטן קאָפּ אין אַ קראַנק בעט אַרײַן. ער האָט שוין איין מאָל גע־קראָגן איבערן קאָפּ און ער האָט גאָרנישט געלערנט דערפֿון. נאָכן צווייטן מאָל איז עס אים שוין גוט אַרײַן אין קאָפּ. דער צווייטער פֿויגל איז אים געווען צו רפֿואה, ווײַל אַלץ, וואָס ער האָט שפּע־טער געשריבן און פֿאַרגעבראַכט פֿאַרן עולם, האָט געהאַט אַ גרויסן דערפֿאָלג.

קאַפּיטל זיבן און צוואַנציק

אַ גערעטעוועטער

ווי שוין דערמאָנט, בין איך יעדער זונטיק פאַרן קאָנצערט פאַרבײַגעגאַנגען די קאַמאַרינען צו וויסן ווער פון די אַקטיאָרן גייט פריִער און ווער שפּעטער; וואָס יעדער איינער פון זיי האָט צוגע־גרייט צום הײַנטיקן קאָנצערט, וואָסערע נײַע נומערן יעדער גיט, כ'זאָל וויסן ווי צו פירן דעם ספּעקטאַקל, אַז אַלץ זאָל קלאַפּן.

איין מאָל אין אַ זונטיק גיי איך פאַרבײַ אַ קאַמאַרין און זע ווי ס'שטייט אַן אויסערגעוויינלעכע הויכע פרוי. כ'בין געבליבן דער־שטוינט. ווער קען עס זײַן? קיין עקסטרע אַקטיאָרן צום הײַנטיקן זונטיק־קאָנצערט זענען דאָך נישט געוואָרן אַנגאַזשירט, טאָ וואָס טוט דאָ די פרעמדע פרוי, כ'וויל שוין צוגיין זי פרעגן ווער זי איז און וואָס טוט זי דאָ אין אַ קאַמאַרין פאַר מענער. כ'גיב אויף איר אַ קוק און דערזע גלײַך אַז ס'איז אַן איבערגעטוענער אַקטיאָר, אַ הויכגעוויקסיקער, איינער פון דער טרופּע:

— וואָס טוט זיך מיט דיר — גיב איך אים אַ פרעג — ביסט פון זינען אַראָפּ, צי וואָס? וואָס הייסט, דו טוסט זיך איבער פאַר אַ פרוי? ווילסט אימיטירן אַ זינגערין?

— וואָס פעלט דיר אײַן! — מאַכט ער צו מיר אין גאַנצן ערנסט — כ'האָב זייער אַ שיין ליד, נאָר געשריבן פאַר אַ פרוי. ווי אַ מאַנספּאַרשוין קאָן איך עס נישט זינגען, ווײַל מע וועט לאַכן פון מיר. אַוועקגעבן עס אַ זינגערין איז מיר אַ שאָד. ס'איז אַ צו שיין ליד, אַז כ'זאָל עס עמעצן אַוועקשענקען. האָב איך באַרעכנט אַז ס'גלײַכסטע וועט זײַן זיך צו פאַרקליידן פאַר אַ פרוי און כ'וועל עס דערלאַנגען אַזוי אַז דער רוח וועט עס נעמען.

דער בראָך איז פאַרטיק — טראַכט איך מיר — אַ פרישער

קרבן פונעם פויגל. ער איז צו זיכער אין זיך. אַן אַקטיאָר טאָר קיין מאָל נישט זײַן צוגעגרייט אויף אַ זיכערן דערפאָלג. ער טאָר קיין מאָל נישט גיין אויף קיין זיכערע בריק. מע מוז שטענדיק זײַן פאַרזיכטיק און צולאָזן דעם געדאַנק אַז ס'קאָן עמעצן נישט געפעלן. און ס'איז גענוג אַז איינער זאָל אַ וואָרף טון אַ שוועבעלע פון אומ־צופרידנקייט אַז דער גאַנצער זאַל זאָל אויפרײַסן ווי אַ פאַס פולווער.

כ'האָב שוין פון דער מינוט אָן נישט געהאַט קיין רו און נישט אויפגעהערט טראַכטן, ווי אַזוי ראַטעוועט מען אים פונעם פויגל. און ווען ס'איז געקומען דער מאָמענט פון זײַן אויפטריט איז מיר ווי אַ בליץ אײַנגעפאַלן אַ גליקלעכער געדאַנק.

כ'בין אַרויף אויף דער בינע און אָנגערופן עטלעכע נעמען פון באַקאַנטע פרײַנד, צי זיי געפינען זיך דאָ אין זאַל. דער עיקר האָב איך זיך געווענדט צום יונגוואַרג אויפן באַלקאָן. גלײַכצײַטיק האָב איך צום עולם אין זאַל געמאַכט אַ רחמנות־פּנים:

— חשובער עולם, ליבע פרײַנד, איך ווענד זיך צו אײַך אין אַ מאָמענט פון פאַרצווייפלונג. איך נייטיק זיך אין אײַער הילף. מײַן שוועסטער איז געקומען פון פוילן. זי איז אַן אָנגעזעענע אַקטריסע און נאָך אַ בעסערע זינגערין. דער דירעקטאָר בלומענטאַל גיט איר די געלעגנהייט אויפצוטרעטן הײַנט פאַר אײַך. וועט זי האָבן סוקצעס וועט זי בלײַבן מיט אונדז, און אויב נישט — דאַרף זי אײַנפּאַקן די רענצלעך און פאָרן צוריק אינעם פינצטערן פוילן. על־כן בעט איך אײַך, איר זאָלט מיר בײַהילפיק זײַן און זי אויפנעמען ווי ס'קער צו זײַן, אַז מײַן שוועסטער זאָל קאָנען בלײַבן מיט מיר אין לאָנדאָן.

באַלד האָבן זיך דערהערט שטימען פון זאַל:

— קאַמאַן, קלאָס!

— זאָל די שוועסטער זינגען!

— מיר וועלן העלפן!

ווי נאָר כ'האָב אים אַרויפגעבראַכט אויף די בינע־ברעטער, דעם הויכן דראָנג, האָט זיך דערהערט אַ הילכיק געלעכטער, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פונעם עולם אין זאַל. דער הויכער אַקטיאָר, אי־

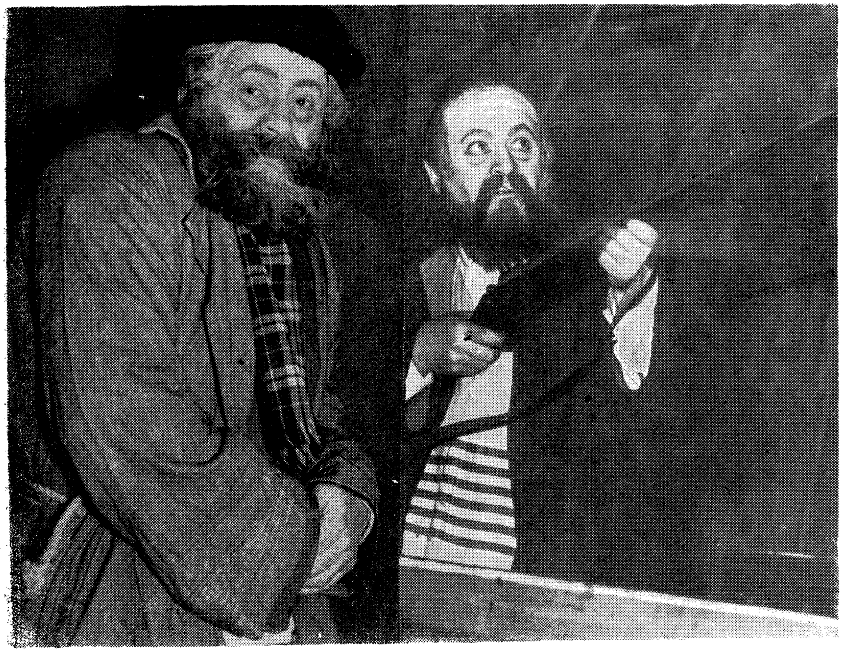

צוויי באַזונדערע ראָלן פון מאַקס קלאָס: פון רעכטס: מענדל אַרענדאַר אין שלום אַשס „קידוש־השם", און איציק וואַסערטרעגער אין „די חסידישע חתונה" פון מ. אוריעל

בערגעטון אין די לאַנגע פּרויען־קליידער, האָט אויסגעזען שרעקלעך קאָמיש. די לאַנגע קליידער האָבן אים געמאַכט נאָך לענגער און גרעסער ווי ער איז געווען אין דער אמתן. דער עולם האָט אים נאָך נישט געהאַט דערקענט. מ׳האָט געמיינט אַז איך קלאָס האָב אַזאַ קאָלאָס אַ שוועסטער!

גלייַך ווי דער אַקטיאָר האָט אָנגעהויבן זינגען האָבן זיי אים דערקענט, און אָנגעהויבן לאַכן אָן אויפהער. מ׳האָט רעכט נישט געהערט וואָס ער זינגט. און אַדאַנק מייַן אייַנפאַל מיט דער צוגע־טשעפּעטער שוועסטער — האָבן אַלע חברים מודה געווען — האָט ער זיך געראַטעוועט פון אַ זיכערן פּויגל.

קאַפּיטל אַכט און צוואַנציק

אַנאַ יאַקובאָוויטש און מאַלי פּיקאָן

אַנאַ יאַקובאָוויטש איז אויפגעטראָטן מיט גרויס דערפאָלג אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן-טעאַטער. זי איז געווען דער ליבלינג פונעם עולם אויף די זונטיק-קאָנצערטן. אירע האַרציקע פאָלקסלידער, וואָס זי האָט געזונגען מיט אַ סך געפיל, האָבן אַריינגעבראַכט דעם עולם אין אַן עקסטאַז, און דער עיקר, מיט וואָס זי האָט זיך איינגעקויפט אין יחוס איז געווען די ליטורגישע נגינה. מיט די חזנישע נומערן האָט זי באַגייסטערט דעם זונטיקדיקן עולם וואָס האָט זי נישט אַראָפּגעלאָזט פון דער בינע און זי האָט כסדר געמוזט נאָכקומען דעם „בים" און איבערחזרן צוויי מאָל אַ לעצטן סטראָף און נאָך צוגעבן נאָך אַ חזנישן מאָטיוו אַ וואָלאַכל, אָדער אַ חסידישן דבֿ-קותדיקן ניגון אויף אַ לעצטן בים.

דער עולם האָט זיך גאַרנישט געקאָנט אָנזעטיקן מיט אירע האַרציקע חזנישע מאָטיוון — איינער שענער פון אַנדערן. נישט אויף איין קאָנצערט זענען געקומען חזנים מיט נעמען הערן די יאַקובאָוויטשן זינגען און האָבן נאָך דעם אויסגעדריקט זייער באַ-גייסטערונג פאַר איר חזנישער שירה, וואָס איז געווען אַן אמתער שיר-השירים.

אין דער זעלביקער צייט, וואָס אַנאַ יאַקובאָוויטש האָט גע-קיניגט אין פּאַוויליאָן-טעאַטער איז אויפגעטראָטן מאַלי פּיקאָן אין גרעסטן מוזיק-האָל אין לאָנדאָן, פאַרשטייט זיך, אויף ענגליש. און אויך אָפּגעהאַלטן גרויסע אַרטיסטישע נצחונות.

דעם דירעקטאָר, נייטן בלומענטאַל, איז געגאַנגען אין לעבן צו קריגן מאַלי פּיקאָן אויף אַן אַרויסטריט אויף די זונטיק-קאָנצערטן. נאָך לאַנגע באַמיִונגען און נאָכן באַזײַטיקן אַלע שטערונגען, האָט

זיך אים איינגעגעבן צו פאַרקאָנטראַקטירן מאַלי פּיקאָן אויף איין זונטיקדיקן קאָנצערט.

איר מאַן, יעקב קאַליך, איז געווען אַן אַדורכגעטריבענער ראַפּינירטער געשעפטמאַן, אָבער נאָך אַ גרעסערער טעאַטראַל. ער האָט צוגעגרייט אַלץ וואָס איז געווען נייטיק, אַז מאַלי פּיקאָנס אויפטריט אין פּאַוויליאָן-טעאַטער אויפן זונטיקדיקן קאָנצערט, זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ טעאַטער-סענסאַציע.

יעקב קאַליך האָט אָפּגעמאַכט מיט בלומענטאַל אַז אין דער צווייטער העלפט פונעם פּראָגראַם וועט אויפטרעטן בלויז מאַלי פּיקאָן אַליין. די גאַנצע אַנדערע טייל געהערט איר. אינעם ערשטן האַלבן פּראָגראַם וועלן אויפטרעטן די אַנסאַמבל-מיטגלידער מיט איינצלנע נומערן און שליסן וועט די ערשטע העלפט אַנאַ יאַקובאָוויטש.

דורך דער צייט, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו שפּילן מיט דער יאַקובאָוויטש, האָט זי אָפט מאָל אויסגעדריקט איר צופרידנקייט און אונטערגעשטראָכן מיין אויפריכטיקן חברישן זיך באַנעמען מיט קאָלעגן אַקטיאָרן. איך האָב אויך געהאַט צוגעשריבן עטלעכע סצענקעס צו אירע פּיעסן און זי האָט זיך גערעכנט מיט מיין מיינונג.

אינעם זונטיק פון מאַלי פּיקאָנס אַרויסטריט, ווען די אַטמאָספער אין טעאַטער איז געווען געשפּאַנט ווי אַ פּויק — נאָר צום פּלאַצן, האָב איך אויף אַן אייזעלן אופן געפרעגט די יאַקובאָוויטשן וואָס זי וועט זינגען ביים שליסן דעם ערשטן טייל פונעם קאָנצערט.

אַנאַ האָט מיר אויסגערעכנט עטלעכע שיינע לידער, אַלע שלאַגערס. איך האָב איר געראָטן היינטיקן אָוונט נישט צו זינגען קיין לידער, מעגן זיי זיין די בעסטע, נאָר בעסער אויפטרעטן מיט חזנישע נומערן, דאָס וואָס מאַלי פּיקאָן וועט זיכער נישט זינגען.

זי האָט זיך פאַרטראַכט אַ ווייל און צוגערופן איר מאַן. אַנאַ האָט אים איבערגעגעבן מיין מיינונג. איר מאַן האָט אַפילו נישט געגעבן קיין טראַכט נאָר גלייך געזאָגט:

— אוודאי, ריכטיק ווי גאָלד, קלאַס איז גערעכט.

דעם קאָנצערט פון די אויפטריטן פון צוויי פּרויען-ריוואַלן וועל איך אין מיין לעבן נישט פאַרגעסן. אַנאַ יאַקובאָוויטש האָט גע-

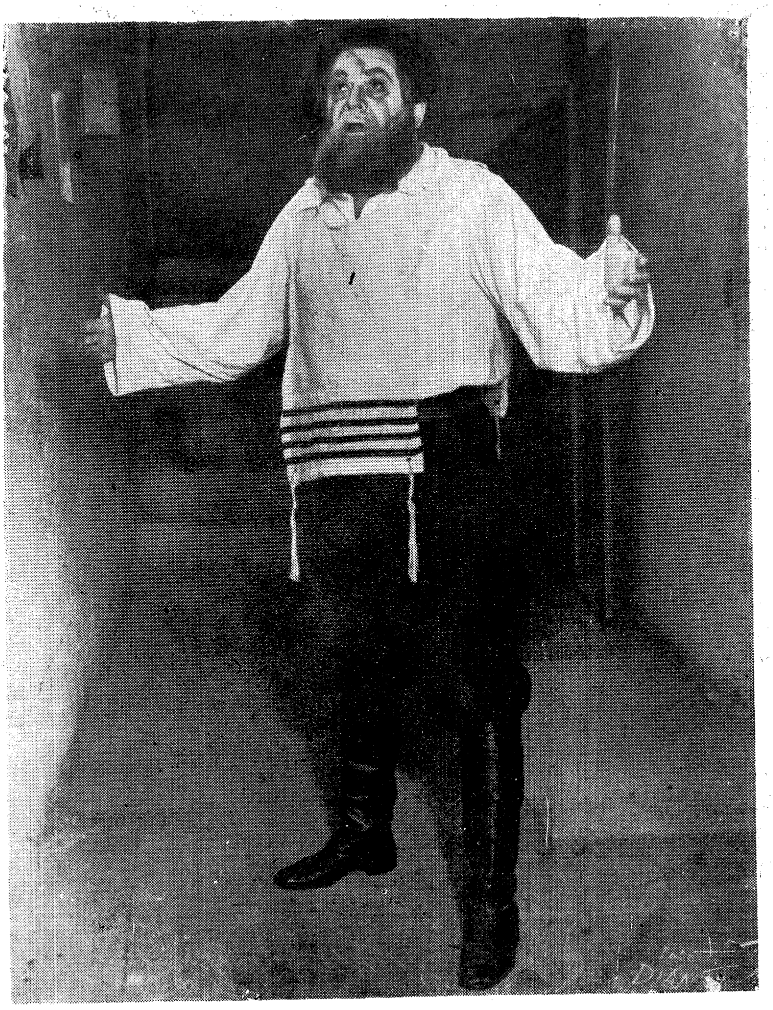

מאַקס קלאָס אין דער ראָל פון זעליק גנב אין שלום אַשס „תהילים־ייִד", אויפגעפירט דורך מאָריס שוואַרץ אין טעאַטער „עקסעלסיאָר"

שלאָסן דעם ערשטן טייל פונעם קאָנצערט בלויז מיט חזנישע תפילה-לידער און געהאַט אַ ריזיקן דערפאָלג.

ביים אָנהייב פון צווייטן טייל איז צום ערשטן אַרויס יעקב קאַליך און מיט אַ פּאָר שאַרפזיניקע וויצן און אַנעקדאָטן האָט ער געוווּנען דעם עולם אויף זיין זייט. נאָך דעם איז אויפגעטראָטן מאָלי פּיקאָן. איך דאַרף זי נישט דאָ פאַר אייך איצט אויסלויבן און באַזינגען. די גרעסטע טעאַטער-קריטיקערס און שרייבערס און סתם מבינים אויף יידיש טעאַטער-שפּיל האָבן נאָך אַלץ נישט דער-זאָגט און נישט דערשריבן וועגן איר וווּנדערלעכן כישופדיקן רייץ און צוציקראַפט אויף דער בינע, וועגן איר כוח פון פאַנגען און באַ-גייסטערן אַן עולם, וואָס זאָל זי פאַרגעטערן אַ גאַנץ לעבן.

איך וויל נאָר דאָ אונטערשטרייכן אַז איר אומפאַרגלייכ-ביקער אויפטריט האָט זיך פאַרצויגן מער ווי מיט אַ גאַנצער שעה צייט. דער באַגייסטערטער עולם האָט נישט געוואָלט אַוועקגיין. מ'האָט געיובלט, געשריגן, געליאַרעמט מיט די העכסטע עקסטאַ-טישע קולות:

— בראַוואָ, מאָלי פּיקאָן!... בים!... בים!

מאָלי פּיקאָן האָט געזונגען איין ליד אויף בים און נאָך אַ ליד אויף בים. און אַ נעכטיקער טאָג! מע לאָזט זי אַלץ נישט אַראָפּ פון דער בינע. מע וויל נאָך און נאָך! און וואָס מער זי האָט געזונגען, אַלץ מער האָט דער עולם אַפּלאָדירט און געשטורעמט און נישט אויפגעהערט אַפּלאָדירן.

דאָס איז געווען דער שענסטער, דער דאַנקבאַרסטער פויגל וואָס דער לאָנדאָנער יידישער טעאַטער און קאָנצערט-עולם האָט באַשאָנקען אַ קינסטלערין, אַ געבענטשטע פון גאָט, מיט אַלע מע-לות, ווי ס'האָט דאָס פאַרמאָגט מאָלי פּיקאָן אין דער שענסטער גאָלדענער בלי-עפּאָכע פון יידישן טעאַטער.

קאַפּיטל נײַן און צוואַנציק

דיאַנאַ בלומענפֿעלדס ווינטשפֿינגערל

אין די דרײַסיקער יאָרן זענען זיגמונט טורקאָוו מיט אידאַ קאַמינסקי געקומען אויף גאַסטראָלן קיין בעלגיע. מיט זייערע פֿאָרשטעלונגען האָבן זיי אַרײַנגעבראַכט יום־טובֿדיקייט און דערהויבנקייט אין בעלגישן ייִדישן לעבן, איבער הויפּט צווישן די בריליאַנטן־שלײַפֿערס, וואָס זענען, ווי קולטור־מענטשן, געווען אויסגעבענקט נאָכן בעסערן ייִדישן טעאַטער.

נאָך אַ ריי דערפֿאָלגרײַכע אויפֿפֿירונגען האָט זיגמונט טורקאָוו אַראָפּגעבראַכט אַהער פֿון וואַרשע זײַן שווגערין, די קליינע חנעוו־דיקע דיאַנאַ בלומענפֿעלד, אַ גאָט־געבענטשטע אַקטריסע, וואָס אַז מ׳האָט געדאַרפֿט איז זי אויך געווען אַ זינגערין און נישט סתּם אַ זינגערין, נאָר מיט האַרץ און נשמה, מיט אַ סך געפֿיל און ליריזם, וואָס האָט דעם צושויער אַרײַנגעבראַכט אין באַגײַסטערונג.

דיאַנאַ בלומענפֿעלד האָב איך ביז דעמאָלט נישט געהאַט געקענט פּערזענלעך. כ׳האָב געוווּסט פֿון איר בלויז דאָס וואָס ס׳איז געווען געשריבן אין די צײַטונגען און זשורנאַלן וועגן אירע אויפֿטריטן אינדיווידועלע און אין אַנסאַמבלען.

ווען כ׳האָב זיך באַקענט מיט איר, מיט דער דראָבנער, שיקאָוונער, רייצנדיקער דיאַנאַ, ווען זי איז געקומען צו אונדז אין אַנטווערפּן, בין איך גלײַך געפֿאַנגען געוואָרן פֿון אירע גרויסע שיינע ייִדישע ברוינע אויגן מיט אַ בורשטינענעם גלאַנץ, וואָס גלעט און וואַרעמט און געווינט דיך גלײַך פֿאַר אַ פֿרײַנד.

איר אָנקומען האָט אַרויסגערופֿן אַ לעבהאַפֿטיקע אויפֿרודערונג אין אַלע קרײַזן פֿון ייִדישן קולטורעלן אַנטווערפּן. אַלעמען איז זי געווען באַקאַנט, אַלע האָבן געוווּסט וועגן איר, געלייענט וועגן דער

אַלזײַטיק־באַגאַבטער קינסטלערין וואָס איז געווען באַליבט און גע־
ווען אַ שם־דבר בײַם בעסערן יידישן טעאַטער־עולם אין וואַרשע.

זיגמונט טורקאָוו האָט זי אָראָפּגעבראַכט צוליב אַ ראָלע, וואָס איז געווען ווי אָנגעמאָסטן פאַר דער דראַמע, נישט הויך גע־ וויקסיקער אָבער פול מיט שיק, טעם און פּרוויזשקייט, ווי ס'איז עס געווען דיאַנאַ בלומענפעלד, די פרוי פון עם אַקטיאָר און רע־ זשיסער יאָנאַס טורקאָוו. אין דער פּיעסע, וווּ זי האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע, אַ טאָכטער פון אַ פראַנצויזישן דיגניטאַר, האָט דיאַנאַ בלומענפעלד געהאַט אַן אויסגעצייכנטן, קאָלאָסאַלן דערפאָלג.

אין אויסדרוק פון דאַנקבאַרקייט און אָנערקענונג פאַרן נחת־רוח, וואָס זי האָט פאַרשאַפט מיט איר שפּילן, האָט דער באַוווּסטער מע־ צענאַט און טעאַטער־ליבהאָבער, דער אָנטוווערפּענער תושב, רינגער, געשאָנקען דיאַנאַ בלומענפעלד אַ בריליאַנטן־רינגל, אויסדריקנדיק מיט דעם זײַן באַגײַסטערונג פאַרן פאַרשאַפן אַ גײַסטיקן גענוס די בעלגישע יידן מיט איר גלענצנדיקן שפּילן. דאָס איז געווען דאָס ווינטשפינגערל פון אָנערקענונג, וואָס יעדער אַקטיאָר, און דער עיקר אַקטריסע, חלומט וועגן דעם פון ערשטן טאָג אָן ווען זי באַ־ טרעט די בינע־ברעטער, אַ באַלויכטענע פון רעפלעקטאָרן־שײַן, און אין שײַן פונעם ראַמפּע־ליכט, וואָס טראָגט זי אַוועק אין אַנדערע חלומותדיקע פאַנטאַסטישע וועלטן, אין די וועלטן פון די טעאַטער־ פּיעסן, דראַמעס און קאָמעדיעס פון גרויסע דראַמאַטורגן, די מיט־ שותפים פון דער פילפאַרביקער און פילגעשטאַלטיקער טעאַטראַלער קונסט.

די באַגאַבטע אַקטריסע, דיאַנאַ בלומענפעלד, הגם זי האָט זיך געפונען אויף אַן אינטעלעקטועלער הייך און האָט געהערט צו דער שווישפּילערישער עליטע, האָט זיך באַצויגן צו די אַקטיאָרן פון דער טרופּע פּשוט, מענטשלעך, חבריש, קאָלעגיאַל. זי האָט קיין מאָל און קיינעם נישט געגעבן אָנצוגעהערן אַז זי שטייט אויף אַ שטאַפּל, צי צען שטאַפּלען העכער פון אַנדערע און מע דאַרף איר דערפאַר מער רעספּעקטירן, ווי אַ בעסערן מענטש. זי האָט קיינעם נישט אונטערגעשאַצט און אויך נישט איבערגעשאַצט דעם ווערט און מדרגה פון אַקטיאָרן, אַפילו פון די וואָס האָבן מיטגעהאַלטן טראָט בײַם אינטערפּרעטירן זייערע ראָלן באַגלײַך מיט די קינסטלער־

מאָריס שוואַרצס אינסצעניזאַציע פון י. ל. פּרצס „דריי מתנות", אויפ־
געפירט אין טעאַטער „מיטרע"; מאַקס קלאָס ווי יוחנן דער וואַסערטרעגער,
און מאָריס שוואַרץ אַלס יואל דער קלעזמער

גאַסטראָלערן. יעדערן פון די אַקטיאָרן האָט זי צוגעטיילט איר ווונדערלעכן שמייכל און אירע צאַרטע חברישע ווערטער, וואָס מיר אַקטיאָרן האָבן עם אויפגענומען ווי אַן אויסנעם פון זעלטענער מענטשלעכער באַציִונג צווישן אַקטיאָרן. אָט אַזוי דאַרף אויסזען — האָבן מיר געטראַכט בײַ זיך — אַ מוסטער פון אַן אינטעליגענטן, אַ שטאָלצן, ווירדיקן ייִדישן אַקטיאָר וואָס זאָל ווערט זײַן דעם נאָמען מיט וואָס דאָס פאָלק דאַרף און קען זיך גרייסן.

נאָכן פאַרענדיקן אירע גאַסטשפילן האָט דיאַנאַ בלומענפעלד איבערגעלאָזט אַ גוטן און שיינעם נאָמען פון אַ הויכטאַלענטירטע אַקטריסע און אַן איידעלן און אינטערעסאַנטן מענטש און דער עיקר, פאַר זיך — אַן אָפענע טיר — צו קאָנען ווידער אַ מאָל קומען קיין בעלגיע שפילן ייִדיש טעאַטער און אויפגענומען ווערן דורכן ייִדישן טעאַטער־עולם מיט דער זעלביקער האַרציקייט, וואָס דער קולמינאַציע־פונקט איז געקומען צום אויסדרוק דורכן באַקומען ווי אַ געשאַנק דאָס סימבאָלישע ווינטשפינגערל פון אָנערקענונג.

מע קען זיך לײַכט פאָרשטעלן וואָסערע געפילן ס'האָבן באַהערשט די שוישפילערס, וואָס דיאַנאַ בלומענפעלד, די טעמעדיקע און חנעוודיקע אַקטריסע האָט זיך אײַנגעקריצט בײַ זיי אין זייער זכרון און די אַלע טויזנטער טעאַטער־ליבהאָבערס, פאַרערערס פון דער אייגנאַרטיקער שוישפילערין, ווען זיי האָבן זיך דערוווּסט אַז זי איז געבליבן פאַרקלעמט צוזאַמען מיט איר מאַן, יאָנאַס טורקאָוו צווישן די מויערן פונעם וואַרשעווער געטאָ, ווו די טויט־סכנות האָבן געלויערט אויף טריט און שריט.

נישט געקוקט אויף די אַלע געפאַרן, זײַענדיק אויסגעשטעלט געפּײַניקט צו ווערן דורך די נאַצישע רוצחים, איז דיאַנאַ בלומענפעלד אויפגעטרעטן מיט ייִדישע לידער, מיט וואָרט־רעציטאַלן פאַר וואַרשעווער געטאָ־ייִדן, וואָס זי האָט דערפרייט זייערע הערצער מיט האַרציקער ייִדישער נגינה, מיט לידער פול מיט בטחון, וואָס אויך דאָס איז געווען אַ פאָרעם פון אַקטיוון קאַמף קעגן דער דײַטשער אַכזריות, קעגנצווירקן דעם אַרײַנפאַל אין יאוש, זיך קעגנשטעלן דער פאַרצווייפלונג און אָפּהענטיקייט און נישט לאָזן פאַלן דעם מוט בײַם צעפּײַניקטן געטאָ־ייִד, וואָס האָט זיך אָנגעכאַפּט אינעם ייִדישן האָפעדיקן ליד, אויסגעזונגען דורכן פערלדיקן מויל

פון אַ ייִדישער זינגערין אין געטאָ מיט די ווערטער פון ייִדישן פאָלקלאָר־ליד: געוואַלד, ייִדן, זייַט זיך נישט מייאש!

דער אופן, ווי אַזוי די וווּנדערלעכע געטאָ־זינגערין דיאַנאַ בלומענפעלד איז לעבן געבליבן, איז אַרויס גאַנץ פונעם מאַסן־אומקום פון די פּוילישע ייִדן און פון וואַרשעווער געטאָ — אַט די שווידערלעכע טראַגישע און העראָישע עפּאָפּייע — האָט אַרויסגעבראַכט איר מאַן, דער באַוווּסטער שוישפּילער און רעזשיסער, יאָנאַס טורקאָוו אין זייַנע דאָקומענטאַרע ביכער זכרונות „נאָך דער באַפרייַונג", „אַזוי איז דאָס געווען", „אין קאַמף פאַרן לעבן" און „פאַרלאָשענע שטערן", דערשינען אין פאַרלאַג „דאָס פּוילישע ייִדנטום" אונטער דער רעדאַקציע פון מאַרק טורקאָוו און פאַרלאַג־לייטונג פון אַברהם מיטלבערג.

* * *

אין 1955 האָב איך זיך געטראָפן אין בראַזיל מיט ביידע, מיט יאָנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפעלד, אין דער שענסטער שטאָט פון דער וועלט — אין ריאָ דע זשאַנייראָ. ס'איז געווען נאָך זייערע גאַסטראָלן אין בוענאָס־אײַרעס און זיי זענען געקומען שפּילן אין ריאָ.

באַלד בייַ אונדזער ערשטער באַגעגעניש האָט יאָנאַס טורקאָוו אויסגערופן:

— ענדלעך האָב איך די געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיטן שוישפּילער וואָס מייַן פרוי האָט אַזוי פיל אָנדערציילט וועגן אים, באַוווּנדערנדיק זייַן אויסגעצייכנטן פענאָמענאַלן זכרון, זיך אויסצולערנען אַ ראָלע על רגל אחת, אַזוי ווי אויפן שפּרונג.

איך האָב אויסגעדריקט מייַן דאַנק דיאַנאַ בלומענפעלד וואָס זי האָט נישט פאַרגעסן אין מיר.

— כ'וואָלט זיך נאָר געוואָלט ווינטשן — האָב איך צוגעגעבן — כאָטש נאָך אַ מאָל צו שפּילן מיט איר, מיט דיאַנען אין איין פּיעסע.

— איך פאַרזיכער אייַך — האָט מיר צוגעזאָגט יאָנאַס טורקאָוו — אַז מיר וועלן ווידער קומען קיין בוענאָס־אײַרעס שפּילן

יִדיש טעאַטער און דעמאָלט וועט איר זיכער זיך באַטייליקן אינעם אַנסאַמבל.

לײדער איז דער גורל נישט געווען אַזוי באַרעמהאַרציק. ער האָט אַנדערש געוואָלט און פון זייערע אַלע חלומות און פּלענער האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. זיי זענען צערונען געוואָרן אונטער די הענט. דאָס שווערע פּײַנפולע לעבן, וואָס דיאַנאַ בלומענפעלד האָט מיטגעמאַכט צום ערשט אין וואַרשעווער געטאָ און שפּעטער אויף דער אַרישער זײַט און ווי אַ מענטש אַ קינסטלער, מיט פאַרשאַרפטע געפילן, האָט זי אויף קיין רגע נישט אויפגעהערט טראַכטן וועגן אירע ברידער און שוועסטערס וואָס זענען געבליבן אויסגעשטעלט אויפן ווילקיר פון די דײַטשע רוצחים. אויסגעשטעלט אויף אַ זיכערן אומקום, דורכצומאַכן דעם פּײַנוועג, גיין דעם לעצטן וועג על קידוש־השם!

איך בין זיכער, אַז אַט די גרוילבילדער האָבן זי פאַרפאָלגט ביזן לעצטן אָטעמצוג; האָבן זי באַגלייט די גאַנצע צײַט אפילו דעמאָלט ווען דער שונא איז שוין געווען אומשעדלעך, ווען די נאַצישע שלאַנג איז שוין געווען צעהאַקט אויף שטיקלעך. די יסורימדיקע איבערלעבענישן אירע זענען פון איר נישט אָפּגעטרעטן און ס׳קאָן זײַן אַז דאָס איז געווען די עיקר־סיבה, וואָס האָט אונטערגעבראָכן איר געזונט און צוגעאײַלט איר פריצײַטיקן טויט.

אַ שיין זינגענדיק לעבן, אַ לעבן, וואָס האָט דערפרייט דעם לײַדנדיקן יִדישן מענטש אין וואַרשעווער געטאָ, און בכלל דעם יִדישן טעאַטער־גייער, איז אויסגעלאָשן געוואָרן — אַן אומדירעקטער קרבן און קדוש וואָס דער נאַצישער רויבפויגל האָט צו איר, צו דער ליכטיקער דיאַנאַ בלומענפעלד, דערגרייכט אין דער ווײַט, אין ווײַטן צפון־אַמעריקע. די יִדישע וועלט אָבער וועט די שוישפּילערין דיאַנאַ בלומענפעלד קיין מאָל נישט פאַרגעסן און שטענדיק דערמאָנען מיט כבוד איר הייליקן אָנדענק.

קאַפּיטל דרײַסיק

דער פֿאָלקס־קינסטלער רודאָלף זאַסלאַווסקי

דער אומפֿאַרגעסלעכער פֿאָלקס־אַקטיאָר, רודאָלף זאַסלאַווסקי, וואָס האָט קינסטלעריש פֿאַרקערפּערט און געשאַפֿן אַ מאָנומענטאַלע געשטאַלט פֿון שלום־עליכמס „טביה דער מילכיקער", און שימעלע סאָראָקער פֿון „דאָס גרויסע געווינס" און אויך יעקב גאָרדינס עכט־טעאַטראַלע טיפּן, וואָס די אַלע געשטאַלטן האָבן אים, באַרימט געמאַכט אין דער גאָרער ייִדישער וועלט — אָט דער גרויסער קינסטלער האָט בײַם לעבן איבערגעלעבט זײַן אייגענעם טויט.

עד־היום איז נישט באַוווּסט, ווער ס׳האָט אין די דרײַסיקער יאָרן אַרײַנגעגעבן אין די פּאַריזער און אויך אַנדערע אייראָפּעיִשע צײַטונגען און זשורנאַלן אַ נעקראָלאָג נאָכן טויט פֿון רודאָלף זאַסלאַווסקי, וואָס ס׳האָט זיך געזאָגט אין אים שוואַרץ אויף ווײַס אַז דער גרויסער אַקטיאָר איז פּלוצים געשטאָרבן אינעם קוראָרט צאָפּאָט.

באַלד האָבן זיך אין די זעלביקע צײַטונגען באַוויזן הספּד־אַרטיקלען וועגן דער ראָל, פֿאַרדינסטן, מײַסטערשאַפֿט און גרויסקייט פֿון רודאָלף זאַסלאַווסקי, וואָס איז אין סאַמע בלי פֿון זײַן אַקטיאָרישן לעבן אַוועק אין דער אייביקייט, אַן אַקטיאָר, וואָס האָט פֿאַרנומען אַ באַזונדער אייגן אָרט אויף דער אַקטיאָרישער מזרח־וואַנט פֿונעם ייִדישן טעאַטער.

מע קאָן זיך פֿאָרשטעלן, ווי מיר, אַקטיאָרן און פֿאַרערערס פֿונעם גרויסן קינסטלער, האָבן זיך געפֿילט דערשיטערט פֿון אָט דער טרויעריקער בשׂורה. מיר האָבן זיך גלײַך פֿאַרשטענדיקט מיט דער קהילה אין דאַנציק בכדי געוואָר צו ווערן מערערע פּרטים. ווי דערשטוינט זענען מיר אַלע געוואָרן, ווען מ׳האָט זיך דערוווּסט, אַז ס׳איז געווען

אַ בייזוויליקער בילבול אויף אים, אַז זאַסלאַווסקי לעבט און איז בײַם בעסטן געזונט.

די גאַנצע מעשה מיט זײַן „פּריצײַטיקן" טויט איז געווען אויסגעזויגן פון פינגער, עפּעס אַ מיאוס שטיקל אַרבעט פון אַן אומפאַראַנטוואָרטלעכער פּערזאָן. מ'האָט פאַרדעכטיקט אַ געוויסע פרוי, אַז זי זאָל עס האָבן געטון ווי אַן אַקט פון נקמה און אים אַ לעבעדיקן געשיקט אויף יענער וועלט. גענוי אָבער ווער און וואָס האָט מען נישט געקענט דערגיין.

מיט עטלעכע טעג שפּעטער נאָך דער דערשיטערנדיקער ידיעה איז אין די יִדישע צײַטונגען דערשינען אַ הומאָריסטישע באַשרײַבונג פונעם „געשטאָרבענעם" רואַדלף זאַסלאַווסקי וועגן זײַן מכלומרשטן טויט. דאָס אַרטיקל מיט דער אַפּלייקענונג פון דער בייזוויליקער ידיעה האָבן מיר צעשיקט אין דער גאַנצער יִדישער פּרעסע אויף אַלע קאָנטינענטן.

אַ צווייט וואָכן נאָך דער מאַקאַברישער געשיכטע איז רודאָלף זאַסלאַווסקי געקומען צו פאָרן פון פוילן קיין פּאַריז. ער איז געווען אָנגעטון עלעגאַנט און האָט אויסגעזען נאָך עלעגאַנטער, אַ גאַנצער פּאַצעט, ווי דאַן בעת כ'האָב מיט אים געשפּילט אין בעלגיע צוזאַמען מיט זײַן ברודער נאָומאָוו און ראַשעל בערגער.

זאַסלאַווסקי האָט זיך פאַר אונדז באַוויזן מיט אַ צעשטראַלט פּנים. ער איז געווען אַ מענטש וואָס ס'האָט אים שטענדיק באַגלייט אַ ליכטיקער שמייכל פון אַ פאַרגלייבטן אין לעבן. דער שמייכל זײַנער האָט אַלצדינג פאַרדעקט וואָס ס'האָט זיך בײַ אים געטון אינעווייניק, ער האָט געמעגט זײַן ווי פאַרזאָרגט איז אויף זײַן פּנים נישט געווען קענטיק קיין שאָטן, קיין שפּור פון זײַנע אינערלעכע איבערלעבענישן. דער ליבלעכער שמייכל זײַנער איז קיין מאָל נישט אַראָפּ פון זײַנע מוילווינקלען, וואָס ס'האָט אים צוגעגעבן גוטמוטיקייט און חברישע צוגלעזנקייט.

ס'איז נישט געווען דער פאַל אַז רודאָלף זאַסלאַווסקי זאָל זיך פאַר עמעצן קלאָגן אויף זײַן שלעכטער פינאַנציעלער לאַגע, און אַפילו נישט אויף זײַן קראַנקייט, וואָס האָט אים פון צײַט צו צײַט אָנגעגריפן און אים פאַרשאַפט יסורים. ער איז אָבער נישט געוואָרן בײַ זיך געפאַלן. ער האָט געהאַלטן פאַסאָן. זיך שטענדיק געפאַרבט די

האָר, זיך געשמירט דאָס פּנים מיט רוזש, ס'זאָל נישט אויסזען אַזוי בלייך און אַז ס'זאָל, חלילה, קיינער נישט באַמערקן אין אים עפּעס פאַרדעכטיקס אַז ער גייט אַרום אַ ליידנדיקער.

מיר האָבן זיך שטאַרק דערפרייט מיט אים. און דער טעאַטער־דירעקטאָר, העברי לאַכטיקער, איז צו אים צוגעשטאַנען אַז ער מוז שפּילן. די סענסאַציע, וואָס איז געווען אַ פּועל־יוצא פונעם בילבול וואָס מ'האָט אויף אים אויסגעטראַכט אַז ער איז געגאַנגען פון דער וועלט — איז לאַכטיקער געווען זיכער — וועט אַריינברענגען אין קאַסע פון טעאַטער אַ קאַפּל געלט. אין גיכן איז אויך אָנגעקומען קיין פּאַריז זאַסלאַווסקים ברודער, נאַומאָוו און ביידע האָבן פאַר־טראַכט אויפצוטרעטן אין אַ סענסאַציאָנעלער פּיעסע וואָס וועט דאַר־פן „איינגעמען די וועלט".

ביידע ברידער האָבן געקענט האַלטן אַ פּעדער אין האַנט. זיי האָבן לאַנג נישט געקלערט, גענומען אַן אַלטע פּיעסע, זי איבערגע־ניטשעוועט גרינטלעך, פלינק באַאַרבעט און צוגעגעבן אַן אַקטועלן אונטערשלאַג מיט אַן אַרויסרופנדיקן נאָמען. אַ־שטאָט „שרייַ כי־נע!" האָט איצט די פּיעסע געהייסן „שרייַ, דייַטשלאַנד!", זיי האָבן אַריינגעפירט אַ ריי נייַע פּערסאָנאַזשן, פּאָליטישע פיגורן פון דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרענע, וואָס האָבן געשפּילט אַ ראָל אין דער וועלט־פּאָליטיק און געהאַלטן דעם גורל פון פעלקער און לענדער אין זייערע הענט. און דער פאַרוים געזעגנער דערפאָלג איז געווען אַ גע־זיכערטער.

גלייַך זענען אָנגאַזשירט געוואָרן פּאַסיקע אַקטיאָרן, איך בתוכם. ס'איז צונויפגעשטעלט געוואָרן די טרופּע, און די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן עטלעכע מאָל ביי אויספאַרקויפטע הייַזער, מיטן גרעסטן סוק־צעס, כאָטש ביי זאַסלאַווסקין האָט זיך שטאַרק געמערקט זייַנע שווע־ריקייטן ביים רעדן, ביים אַרויסברענגען אַ לענגערן זאַץ, ווי ס'וואָלט אים פאַרפעלט אָטעם.

* * *

רודאָלף זאַסלאַווסקי איז, נאָכן גרויסן דערפאָלג אין פּאַריז אַנ־גאַזשירט געוואָרן קיין אַרגענטינע. מיר האָבן אים אַלע באַגלייט

צו דער באַן. ביים געזעגענען זיך האָט ער געוואונטשן שלום אַש ווערטער:

— יאָך ׳על זאַי נאָך אַלע וואָזן ווס זאַסלאַווסקי קען!

אין מאַנטעווידעאָ איז ער אָפּגעווארט געוואָרן דורך עטלעכע אַר־טיקע אַקטיאָרן, וואָס האָבן אים געבעטן ער זאָל שפּילן מיט זיי. ער זאָל דאָ געבן כאָטש איין פאָרשטעלונג. ווייסנדיק אַז זייער לאַגע איז נישט קיין פויגלדיקע, האָט ער זיי נישט געקאָנט אָפּזאָגן און ער איז איינגעגאַנגען אויף זייער בקשה. גלייך נאָך דער פאָרשטעלונג האָט ער פאַרגעזעגנט זיין רייזע קיין בוענאָס־איירעס, ווו ער איז געקומען מיט אַ טאָג שפּעטער, און מ׳האָט אים שוין דאָ אָפּגעוואַרט מיטן גרעסטן אומגעדולד.

נאָכן געהעריקן צוגרייט איז רודאָלף זאַסלאַווסקי אויפגענומען געוואָרן פונעם בוענאָס־איירעסער גוטן טעאַטער־עולם מיט גרוים דערפּאָלג. ווי גרוים ס׳זאָל אָבער נישט זיין דער סוקצעס פון אַ יידי־שן אַקטיאָר אין אַרגענטינע, קען ער זיך אָבער לאַנג דאָ נישט האַלטן, אויב ער האָט נישט מיט זיך אַ גרויסן פאַרשידנאַרטיקן רעפּערטואַר צו קאָנען געבן יעדער וואָך אַ נייע פּיעסע.

זאַסלאַווסקי איז שפּעטער, נאָך די דערפאָלגרייכע גאַסטראָלן אין אַרגענטינע, אַנגאַזשירט געוואָרן קיין לאָנדאָן אויפצוטרעטן אין שלום עליכמס „דאָס גרויסע געווינס״, אין איינער פון זיינע קרוינ־ראָלן — שימעלע סאָראָקער.

די פאָרשטעלונג איז צוגעגרייט געוואָרן מיט גרויסן פאַרנעם און איז געווען רייך אויסגעשטאַט. בלויז דאָס געהילץ פאַר די ספּע־ציעלע דעקאָראַציעס, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אין האַלב־פוטו־ריסטישן סטיל, ווי ס׳איז אין יענער צייט געווען אין דער מאָדע, האָט אָפּגעקאָסט מער ווי 500 פונט — אַ פאַרמעגן מיט געלט!

מאַקס באָזשיק האָט געשפּילט קאָפּל, און איך — מאָטל.ביידע זענען מיר געזעסן אויף הויכע סלופּעס פוןביידע זייטן בינע, און זיך צוגעזונגען ביים נייען. די פּרימאַדאָנע, פאַני רובינאַ, אין דער ראָלע פוןביילקע, איז געזעסן ביי דער ניימאַשין אויף זייטנטרעפּ און געזונגען. די פאָרשטעלונג איז געווען פּראַכטיק, גלאַנצפול. און דעקאָראַטיוו — ווונדערלעך, פאַרכאַפּנדיק. ס׳איז געווען אַן אויפפירונג, וואָס דאָס יידישע טעאַטער איז מיט איר געשטיגן

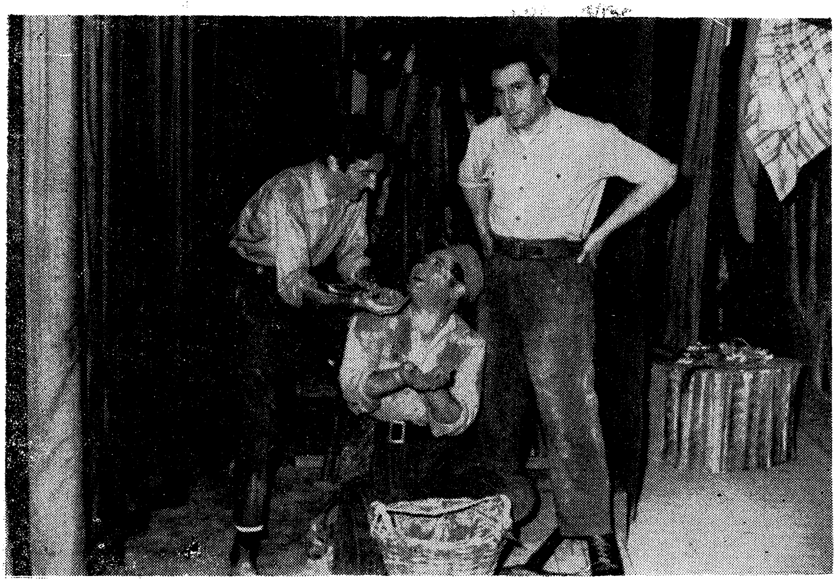

סצענע פון דוד ליכטס אויפפירונג פון „אונדזער ערד" אין טעאַטער „סאָ־
לעיל"; פון רעכטס צו לינקס: מיכאַל מיכאַלאָוויטש, מאַקס קלאָס
פינחס אַפּעל

מיט צען קעפּ העכער. אַ ספּעקטאַקל — אַ געשעעניש, אויפן סאַמע שפּיץ פון רודאָלף זאַסלאַווסקיס גלאָריע, זײַן העכסטער דערגרייך און מיט אים — דער גלאָררײַכער אויפשטײַג אויפן העכסטן שטאַפּל פונעם ייִדישן טעאַטער ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה, וואָס אירע שאָטנס האָבן זיך שוין, כאָטש דערווײַל נאָך אומגעזען, גע־נומען שפּרייטן, ווי אַ מעכטיקע נעץ איבער דער ייִדישער וועלט אין אייראָפּע.

ליידער אָבער, צום גרויסן ווייטיקלעכן באַדויער, איז אָט די וווּנדערלעכע פאָרשטעלונג געגאַנגען בלויז דרײַ מאָל. מ׳האָט זאַ־סלאַווסקין מער נישט געהערט. ער האָט נישט געקענט מער אַרויסברענגען פון זיך קיין וואָרט. אין רעספּעקט צום גרויסן ייִדי־שן פאָלקס-קינסטלער האָט זיך אַפילו קיין איין מאָל נישט געהערט פון פּובליקום דאָס וואָרט „העכער!”, ווי ס׳איז דער פאַל בײַ אַק־טיאָרן וואָס מע דערהערט זיי נישט גוט.

— מיסטער נייטן, איך באַפרײַ אײַך פון קאָנטראַקט, איך קאָן נישט מער...

בײַ אונדז אַלע זענען די אויגן פאַרלאָפן געוואָרן מיט טרערן ווען מיר האָבן דערהערט די ווערטער. מיט דעם האָט זיך פאַרענ־דיקט די טעאַטער-קאַריערע פונעם פּראַכטפולן לײַכטנדיקן שטערן, דעם אומפאַרגעסלעכן גרויסן ייִדישן קינסטלער, רודאָלף זאַסלאַווסקי, וואָס האָט אַרײַנגעשריבן אַ גאָלדענעם בלאַט אין דער ליכטיקער געשיכטע פונעם שענסטן פּעריאָד פון ייִדישן טעאַטער צווישן ביידע וועלט-מלחמות אין דער אַלטער היים, אין אייראָפּע.

קאַפּיטל איין און דרײַסיק

לודוויק זאַץ אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן־טעאַטער

צום ערשטן מאָל איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן מיטן גע־ניאַלן קאָמיקער־אַקטיאָר, לודוויק זאַץ, אין יידישן פּאַוויליאָן־טעאַ־טער אין לאָנדאָן. איך האָב דעמאָלט געהאַט אַ געלעגנהייט זיך איבערצוצײַגן, אַז דער רוב קאָמיקערס, וואָס ס'איז מיר אויסגע־קומען צו זען שפּילן אין דאָזיקן זשאַנער, זענען געווען אונטער זײַן דירעקטן אײַנפלוס און אַ סך האָבן אים אַפילו קאָפּירט מיט אַלע זײַנע הוועיות און תּנועות, אים איבערגעשפּילט אַזוי ווי ער שטייט און גייט. זיי האָבן אפשר אַליין נישט וויסנדיק פאַר זיך, געשפּילט לודוויק זאַצן, אָבער מיט ווייניקער ראַפינירטקייט אין זײַן פּשטות, מיט ווינציקער נאַטירלעכקייט אין זײַן קאָמפּליצירטער אייגנאַר־טיקייט.

בײַם גרעסטן טייל קאָמיקערס האָט מען געקענט באַמערקן אימיטאַציע, נאָכמאַכונג, פעלשונג, ווי אַזעלכע וואָס מאַכן זיך אַ גרינג לעבן און נעמען פון גרייטן, שעפּן פולע זשמעניעס פונעם פאַרטיקן. זעלטן האָט עמעצער צוגעטון אַן אייגן ביסל פעפער און זאַלץ פון אינדיווידועלער אינטערפּרעטאַציע, ס'זאָל האָבן אַן אַנדערן, אַן אייגענעם טעם. די עכטקייט אָבער פונעם שעפער פון דאָזיקן זשאַנער, די נאַטירלעכקייט פון לודוויק זאַצן האָט קיי־נער נישט דערגרייכט. דעם סאַמעט־צאַרטן טעמבער פון זײַן שטים, זײַן אָריגינעלן אַרויסברענגען קאָמיזם אויף אַ נאַטירלעכן אופן, אַן באַנאַלקייטן, אַז דער עולם זאָל לאַכן דורך טרערן און טאַקע פאַר־גיסן אַ טרער אויך בעת זײַנע טראַגי־קאָמישע סצענעס — דאָס האָט נאָר געקענט באַווײַזן ער אַליין — דער גרויסער קינסטלער לודוויק זאַץ.

מיר האָבן געשפּילט עטלעכע פּיעסן פון זײַן רעפּערטואַר. די לעצטע אויפפירונג איז געווען „אַלץ פאַר קינדער". אין דער פּיעסע האָט זיך לודוויק זאַץ דערהויבן צו דער העכסטער מדרגה פון דער טעאַטער־קונסט אין זײַן זשאַנער. ס'איז איבעריק צוצוגעבן אַז זאַץ האָט דאָ אין לאָנדאָן אָפּגעהאַלטן אַ קאָלאָסאַלן סוקצעס.

אויף די זונטיק־קאָנצערטן האָט לודוויק זאַץ געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן דערפאָלג. ווער געדענקט עס נישט זײַנע אָריגינעלע לידלעך: „איך וויל נישט גיין אין חדר", צי „אָדער גאָר אָדער גאָרנישט", „מע לייגט עס אַרויף אויף מיר" און צענדליגער אַנדערע אַזעלכע שלאָגערס, וואָס ער האָט מיט זיי געגומען דעם עולם מיט שטורעם. אויף אים האָט מען געקאָנט זאָגן דאָס לאַטײַנישע ווערטל: „ווינִי, ווידי, ווינטשי", געקומען, געזען, געזיגט.

אין די אַלע ראָלן, וואָס כ'האָב געשפּילט מיט לודוויק זאַץ, האָב איך מיט אים מיטגעהאַלטן טראָט. כ'האָב אים פאַרשטאַנען אויפן ווונק און ער האָט נישט געהאַט מיט מיר קיין גרויסע אַרבעט בײַ יעדער באַזונדערער אויפפירונג. נאָך זײַנע אויפטריטן אין לאָנדאָן האָט ער מיך שוין מער נישט אָפּגעלאָזט. ווו ער איז געפאָרן אויפטרעטן האָט ער מיך מיטגענומען מיט זיך. דאָס איז געווען זײַן באַדינג בײַם שליסן אַן אָפּמאַך מיט אַ טעאַטער־דירעקטאָר אַז איך מוז זײַן מיט אים.

פון לאָנדאָן זענען מיר געפאָרן קיין פאַריז. אַלץ איז שוין געווען צוגעגרייט און גוט אָרגאַניזירט. באַלד בײַם ערשטן אויפטריט האָט לודוויק זאַץ געווונען דעם עולם. מ'האָט זיך גלײַך אויף אים דערקענט און זיך אָפּגעגעבן חשבון, אַז מ'האָט פאַר זיך אַ גענִיאַלן גאָט־געבענטשטן אַקטיאָר, אַ טעאַטער־קינסטלער פון דער ערשטער מדרגה. מיר האָבן רעפּעטירט יעקב גאָרדינס „דער ווילדער מענטש".

אינעם טאָג פון דער פּרעמיערע, וואָס איז שטאַרק רעקלאַמירט געוואָרן, איז לודוויק זאַץ קראַנק געוואָרן. ער האָט געקריגן הויכן פיבער און איז נישט געווען בכוח אַרויסצוטרעטן. מ'האָט גערופן אַ דאָקטאָר וואָס האָט אים באַטראַכט און אים געגעבן מיטלען אויף אַראָפּצוזאָגן די היץ. ער האָט געטון אַלץ וואָס איז געווען אין זײַנע מעגלעכקייטן. ווען ער איז אַרויסגעקומען פון צימער, ווו ס'איז געלעגן דער חולה, האָבן אים אַלע אַקטיאָרן אַרומגע־

לודוויג זאַץ, בעת זײַנע גאַסטשפּילן, 1931, אין לאָנדאָן

רינגלט, מ׳האָט שוין געוואָלט הערן פון זײַן מויל אַ גוט וואָרט. דער דאָקטאָר האָט אָבער דערקלערט אַז ס׳איז אוממעגלעך ער זאָל קאָנען שפּילן אין אַזאַ צושטאַנד פון הויכער טעמפּעראַטור, אפשר מאָרגן, ווען די היץ וועט אַראָפּפאַלן, וועט ער זיך קאָנען אויפהייבן.

בײַ נאַכט איז פאָרגעקומען די פּרעמיערע. דער זאַל איז גע־ווען פול געפּאַקט. מ׳האָט געמאָלדן דעם עולם אַז לודוויק זאַץ איז פּלוצעם קראַנק געוואָרן און אַז אויף זײַן אָרט וועט שפּילן מאַקס קלאָס, — ער וועט אים פאַרטרעטן אין דער הויפּטראָלע. אייניקע האָבן געמורמלט אַז ס׳איז אַ שווינדל, אַן אָפּנאַרערײַ. און בײַ דער אומצופרידנקייט פונעם עולם איז קלאָר אַז מע קאָן נישט אָנהייבן די פאָרשטעלונג. דעמאָלט האָט איינער פון די אַקטיאָרן דערקלערט פון דער בינע אַראָפּ, אַז ווער עס וויל קאָן צוריק באַקומען דאָס געלט פון די בילעטן אין דער קאַסע.

עולם האָט זיך אָבער נישט גערירט פון די בענקלעך. ווײַזט אויס, אַז אַלעמען איז געווען אינטערעסאַנט צו זען, ווי אַזוי דער פאַרטרעטער וועט זיך אַן עצה געבן מיט דער פאַראַנטוואָרטלעכער ראָלע פונעם הויפּטראָליסט, לודוויק זאַץ, און כמעט אַלע זענען געבליבן אויף די ערטער. בײַם לעצטן אַקט איז שוין זאַץ געווען אין טעאַטער. ער איז געזעסן אין דער לעצטער ריי, מע זאָל אים נישט באַמערקן. ווען די פאָרשטעלונג האָט זיך געענדיקט איז ער אַרויף אויף דער בינע און האָט זיך אַנטשולדיקט פאַרן פּובליקום. ער האָט זיך אַראָפּגעבויגן צום סופלאָר־קעסטל, אַרויסגענומען די פּיעסע פונעם סופלאָרס הענט האָט ער זי מיר איבער־געגעבן, און זיך ווענדנדיק צום עולם האָט ער געזאָגט:

— איך דריק אויס מײַן אָנערקענונג דעם חבר קלאָס פאַר זײַן שפּילן די ראָלע פונעם ווילדן מענטש. איך האָב אים געזען שפּילן אין עטלעכע סצענעס און דאָס איז גענוג צו קענען אורטיילן וועגן די אַקטיאָרישע מעגלעכקייטן זײַנע אויף דער יידישער בינע.

דער עולם האָט אַפּלאָדירט און זאַץ האָט מיר אָנגעשריבן זײַן אָנערקענונג־דעדיקאַציע אויף דער פּיעסע. פון דעמאָלט אָן שפּיל איך די ראָלע פונעם ווילדן מענטש לויט דער ווערסיע פון לודוויק

זאַץ, ווי זי איז צוגעגרייט אינעם עקזעמפּלאַר וואָס זאַץ האָט מיר געגעבן במתנה.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָב איך זאַצן געזען אין אַ ייִדישן רעסטאָראַן וואָס האָט זיך געפונען אין אַ קעלער אין ניו־יאָרק. דאָרט איז ער אויפגעטרעטן ווי אַ זינגער מיט לידער־נומערן. דאָס האַרץ איז מיר פאַרקלעמט געוואָרן אין וואָס פאַר אַ צושטאַנד איך האָב דעם גרויסן אַקטיאָר געטראָפן. צו וואָסער לאַגע דער געניאַלער לודוויק זאַץ איז דערגאַנגען. זײַן פריצײַטיקער טויט איז געווען אַ פועל־יוצא פון זײַן ירידה, צוליב די פאַטאַלע אומשטענדן פון זײַן פריוואַטן לעבן. ער איז אַוועק פון דער וועלט און מיטגענומען אין קבר אַרײַן זײַן גאַנצע גלאָריע, נישט האָבנדיק וועמען ס׳זאָל אים ירשנען און טראָגן ווײַטער זײַן גרויסקייט, זײַן קרוין; וועמען איבערצוענטפערן זײַנע דערפאַרונגען און דערגרייכונגען פון זײַן טעכניק און אוממיטלדיקן טאַלאַנט וואָס האָט אַזוי התלהבותדיק באַגײַסטערט דעם ייִדישן טעאַטער־עולם, דאָס פאָלק אומעטום וווּ אָט דער גרויסער קאָמיקער, דער לײַכטנדיקער שטערן האָט זיך באַוויזן אין זײַן גאַנצער קראַפט.

די דערשײַנונג לודוויק זאַץ אין ייִדישן טעאַטער איז געווען אַן איינמאָליקע. קיינער האָט אים נישט געקענט פאַרטרעטן. ער איז געווען אומפאַרטרעטבאַר און אומפאַרגעסלעך.

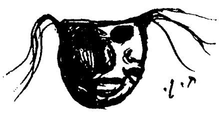

קאַפּיטל צוויי און דרייַסיק

זשעני לאָוויטש האָט געגעבן צו שמעקן טאַבאַק

גלייַך נאָכן גרויסן קינסטלערישן נצחון וואָס סעמועל גאָלדענ־בורג האָט אָפּגעהאַלטן אין לאָנדאָנער פּאַוויליאָן־טעאַטער, האָט דער דירעקטאָר, נייטן בלומענטאַל געשלאָסן מיט אים אַ פרישן אָפּ־מאַך אויפן נייַעם טעאַטער־סעזאָן. גאָלדענבורג האָט נישט געוואָלט קיין וועכנטלעכן געהאַלט, ווי ביז איצט, וואָס ס׳האָט באַטראָפן 90 פונט אַ וואָך, וואָס ס׳איז אין יענער צייַט געווען אַ פאַנטאַסטיש־גרויסע גאַזשע. ער האָט געמיינט אַז ס׳וועט אים בעסער לוינען אויף פּראָצענטער פונעם אייַנקונפט. פאַרוואָס זאָל זיך דער דירעק־טאָר אָנשטאָפּן מיט געלט אויף זייַן חשבון? אויף פּראָצענטער וועט זייַן יושרדיקער פאַר ביידע צדדים. ליידער איז דער סיסטעם פון פּראָצענטער נישט דערגאַנגען צו דער סומע וואָס גאָלדענבורג האָט דעמאָלט פאַרדינט אויף דער וועכנטלעכער גאַזשע. ער האָט דאָס מאָל צופיל געשטעלט אויף זיך, אויף זייַן פּערזאָן, און ווייניקער גע־טראַכט וועגן פּאַסיקן און פאַרשידנאַרטיקן רעפּערטואַר, וואָס דאָס האָט אויך עפּעס צו זאָגן צום דערפאָלג.

מאָריס שוואַרץ איז אַ מאָל געקומען מיט אַ טרופּע קיין פּאַריז האָט אים באַזוכט אַ טעאַטער־קריטיקער וואָס האָט געהאַט זייַן אייגנס אַ גאַנץ נישקשהדיקן הויקער. בייַם געשפּרעך האָט אים מאָ־ריס שוואַרץ, צוליב מזל וועגן, כסדר געגלעט דעם הויקער, ווי אומגערן אַז יענער זאָל עס נישט באַמערקן. דער הויקער האָט אָבער דערפילט דאָס גלעטן, מאַכט ער צו אים:

— מיסטער שוואַרץ, ס׳וועט אייַך ווייניק וואָס העלפן אייַער

גלעטן מײַן הויקער. בכדי צו האָבן דערפֿאָלג מוז מען קומען מיט אַ גוטער פּיעסע... סטאַרן דאַרפֿן וויסן וואָס אויפֿצופֿירן און פֿאַר וועמען זיי שפּילן. דעמאָלט קאָנען זיי רעכענען אויף סוקצעס.

נישט לאַנג פֿאַר גאָלדענבורגס קומען צום נײַעם סעזאָן, האָט ער אַרײַנגעשיקט דעם דירעקטאָר אַ בריוועלע אַז ער מוז האָבן צו זײַנע פּיעסן, וואָס ער וועט אויפֿפֿירן, אַ יונגע שיינע אַקטריסע. פֿאַרן דירעקטאָר, נייטן בלומענטאַל האָבן נישט עקזיסטירט קיין שוועריקייטן און אוממעגלעכקייטן. גלײַך איז אַנגאַזשירט געוואָרן די באַגאַבטע אַקטריסע זשעני לאָוויטש, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ ציגײַנערישע פּרינצעסין. זי האָט געהאַט אַן אידעאַלע גראַציעזע פֿיגור, אַ פּאָר פֿײַערדיקע טונקל-ברוינע אויגן, אַ מויל ליכטיקע פּערלדיקע ציין, מיט אַ שוואַרצגלאַקטן קאָפּ האָר. די זעלטן-שיינע פֿריילעכע זשעני לאָוויטש האָט אַרויסגערופֿן אַנטציקונג בײַ אַלעמען וואָס האָבן זי געזען. ווען גאָלדענבורג איז געקומען קיין לאָנדאָן און מ׳האָט זי אים פֿאָרגעשטעלט, האָט ער אויסגעשריגן:

— אָט דאָס איז עס! אָט דאָס האָב איך געמיינט! זי איז ווי געבוירן פֿאַר דער ראָלע!

ביז דער פּראָבע איז ער געווען מלא שמחה, גאָלדענבורג, וואָס ער האָט אַזאַ פּאַרטנערן. ווען מ׳האָט זיך געשטעלט פּראָבירן די פּיעסע „אונטער איין דאַך“, פֿון יאָזעף מאַרקאָוויטש, און זשעני לאָוויטש האָט אַ זאָרגלאָזע, אַ פֿריילעכע דערלאַנגט איר פֿראַזע, איז אים געוואָרן טרויעריק אויף דער נשמה. די ראָלע פֿונעם יונגן מיידל פֿאָדערט ערנסטקייט. זי מאַכט דורך אַ טראַגעדיע. זי לײַדט צוליב אַ גרויסע אומפֿאַרגעסלעכע ליבע. און די לאָוויטש איז אַ פֿריילעכע, אַ צאַפּלדיקע, פֿול מיט לעבן אַן אידעאַלע סוברעטין.

גאָלדענבורג שטודירט מיט איר אײַן די ראָלע. ווײַזט איר צו, גיט איר צו פֿאַרשטיין, לערנט זי ווי אַזוי צו אינטערפּרעטירן די ראָלע וואָס איז אין תוך נישט געווען צופֿיל קאָמפּליצירט. מ׳האָט זי נאָר באַדאַרפֿט אויספֿירן קאָרעקט. ער ווײַזט איר אַהין, ווײַזט איר אַהער, אָבער אַ נעכטיקער טאָג. זי טויג פּאָרט נישט פֿאַר דער

ראָלע. דערצו איז זי אויך צו יונג פאַר איר. דער סוף איז געווען אַז מ׳האָט די ראָלע געמוזט אַוועקגעבן אַ צווייטע אַקטריסע.

אין דער זעלביקער פּיעסע איז דאָ אַ ראָלע פון אַ דינסטמיידל וואָס ברענגט עסן די יונגען אין פערד־שטאַל אַריַין. מ׳האָט די ראָלע פאַרגרעסערט וויפל ס׳האָט זיך געלאָזט. מ׳האָט איר צוגע־געבן אַ געזאַנג־נומער, זי זאָל זינגען אַ לידל. און — מ׳האָט באַ־דאַרפט זען די לאָוויטש אין דער ראָלע פונעם דינסטמיידל! ווי אַזוי זי האָט אויסגעזונגען דאָס לידל, ווי אַזוי זי האָט געטאַנצט מיט די פערדיונגען! זי איז געווען די סענסאַציע פון דער פּיעסע!

אָט אַזוי איז אויך געווען אויף די זונטיק־קאָנצערטן. בלויז צו־ליב איר יוגנטלעכן אויסזען, אַריַינברענגענדיק אַ שטראָם לעבן אויף דער בינע האָט זי אויך דעם זונטיק־עולם געוווּנען אויף איר זיַיט. בפרט אַז זי האָט געהאַט דעם ריכטיקן צוגעפּאַסטן רעפּערטואַר. איר דערפאָלג איז געווען אין לשער. מ׳האָט זי פּשוט געטראָגן אויף די הענט. זי איז געווען דאָס שיינדל פונעם טעאַטער.

צוליב אַ גאַנצע ריי סיבות זענען די פּיעסן אָפט געביטן גע־וואָרן. איין פּיעסע האָט זיך נאָך נישט באַוויזן רעכט אָנצוּוואַ־רעמען אויף דער בינע, ווען מ׳האָט שוין באַדאַרפט טוישן די דע־קאָראַציעס צו אַ צווייטער פּיעסע.

גאָלדענבורג האָט איצט געשטעלט טאָלסטאָיס „דער לעבע־דיקער מת”. זשעני לאָוויטש האָט געשפּילט מאַשאַ די ציגיַינערין. איך האָב נאָך קיין אַנדערע אַקטריסע נישט געזען שפּילן אַזוי פּערפּעקט די ראָלע ווי די לאָוויטש. זי האָט אַלעמען באַגיַיסטערט. און מיט יעדער ראָלע פון גאָלדענבורגס ערנסטן רעפּערטואַר איז זשעני לאָוויטש געשטיגן אין אָנערקענונג פון איר טאַלאַנט. און זי אַליין איז אויך געוואָרן מער ערנסט. מיט מער אויפמערקזאַמ־קייט האָט זי זיך באַצויגן אויף די פּראָבעס צו דער ראָלע וואָס זי האָט באַדאַרפט אויסלערנען און אַדאַפּטירן. אַלעמען האָט זיך אויסגעוויזן אַז אין דער זשעני לאָוויטש איז פאָרגעקומען אַ גרוי־סע ענדערונג. ס׳האָט זיך ווי אָפּגעטון פון איר דאָס שטענדיקע רייצפולע געלעכטער אירס, איר שטיפערישקייט, און ווען מ׳איז צוגעטראָטן צו די פּראָבעס פון שעקספּירס „שיילאָק”, איז זי גע־וואָרן ערנסט ווי אַ נאָנע, ווי אַ מאָנאַכין. נישט בלויז דאָס גע־

לעכטער נאָר אַפילו דער שמייכל איז פֿאַרשוווּנדן פֿון איר פּנים, און אויך דער גלאַנץ פֿון אירע אויגן, וואָס האָבן געבליצט מיט אַ גליקלעכער יונגקייט, איז געוואָרן מאַטער, ערנסטער און דער בליק אירער אַ פֿאַרטראַכטער, אַפילו פֿאַרזאָרגטער.

אין „שײַלאָק" האָט זי געשפּילט דזשעסיקאַ. מאַטל הילסבערג האָט געהאַט די ראָלע פֿון אַנטאָניאָ, אין דער סצענע, ווען דזשע־סיקאַ שטייט אויפֿן באַלקאָן און אַנטאָניאָ רעדט צו איר אַרויף וואַרפֿט זי אים צו אַ בלום. אַנטאָניאָ דריקט מיט ליבע די בלום צום האַרץ, שמעקט שטאַרק צו דער בלום. די סצענע איז גוט געוואָרן אײַנשטודירט אויף די פּראָבעס און אויף דער פּרעמיערע איז זי אָפּגעשפּילט געוואָרן דורך ביידע מיט אַ סך געפֿיל. מאַטל הילסבערג דער פֿאַרליבטער אַנטאָניאָ איז געשטאַנען אויף דער בינע און אַרויפֿגעקוקט מיט פֿאַרליבטע אויגן צו זשעני לאָוויטש, שײַלאָקס טאָכטער דזשעסיקאַ. און אָט גיט זי אים אַ וואָרף צו די בלום צו זײַנע פֿיס. ער כאַפּט די בלום, דריקט זי צו זיך, נעמט זי נאָענט צום פּנים און שמעקט, אָטעמט אײַן זיך אַרײַן איר דופֿט און באַלד הייבט ער אָן צו ניסן און נאָך וואָס פֿאַר אַ ניסן! — איינעם נאָכן אַנדערן. אַלע אַקטיאָרן וואָס געפֿינען זיך הינטער די קוליסן וווּנדערן זיך וואָס ער ניסט אַזוי פֿיל. זשעני שטייענדיק אויפֿן באַלקאָן האָט זיך נישט פֿאַרלוירן און אים געפֿרעגט:

— טײַערער אַנטאָניאָ, וואָס איז מיט אײַך, איר האָט געכאַפּט אַ פֿאַרקילונג? ניסט, ניסט, זאָל אײַך זײַן צום געזונט...

דער עולם אין זאַל איז געווען זיכער אַז דאָס שטייט אין שעקספּירס „פּראָזע" אַז דאָס שטייט אין „שײַלאָק" און מ'האָט אָנגעהויבן לאַכן. די אַלע אַקטיאָרן וואָס האָבן באַדאַרפֿט אויפֿ־טרעטן אין דער סצענע, ווי נאָר זיי זענען אַרויף אויף דער בינע און האָבן אַרויסגערעדט דאָס ערשטע וואָרט, און באַלד: — אַפּ־טשיק! זיי האָבן גלײַך אָנגעהויבן ניסן.

גאָלדענבורג איז געשטאַנען הינטער די קוליסן אַ דערצאָ־רנטער. אָבער ער האָט געשוויגן. דאָס איז געווען זײַנס אַ ווונדער־לעכע אײַנגנשאַפֿט — קאָנען שווײַגן. בײַ די פּראָבעס פֿלעגט ער די אַקטיאָרן פֿאַרמאַטערן. בײַ יעדער וואָרט האָט ער אָפּגעשטעלט, געהייסן נאָך אַ מאָל איבערחזרן ביז ער האָט אַרויסבאַקומען פּו־

נעם אַקטיאָר דאָס וואָס ער האָט געוואָלט, די ריכטיקע באַטאָנונג און אַקצענטירונג פון דער געגעבענער פראַזע. ביַי דער פאָרשטע־לונג אָבער איז ער געווען אַ שטילער און רויִקער מענטש, דער שטילסטער. און האָט קיין מאָל מער קיינעם נישט געמאַכט קיין באַמערקונג. ווען ער האָט געזען אַז אַן אַקטיאָר צי אַקטריסע מאַכט אַ בולבע, פּלאָנטערט מיט דער צונג, טוט אַליץ פאַרקערט, האָט ער געהאַט אין זיך כוח צו שוויַיגן. ער איז געווען דער איינציקער צווישן אַלע סטאַרן וואָס האָט געהאַט כאַראַקטער און געקאָנט באַהערשן זיַינע נערוון.

ווען גאָלדענבורג האָט געזען אַז אַלע אַקטיאָרן ניסן, איז ער אַרויף אויף דער בינע. מיט אַלע כוחות האָט ער זיך איַינגעהאַל־טן נישט צו ניסן, אָבער ס׳האָט אים גאָר נישט געהאָלפן. ער האָט אויך גליַיך געגעבן אַ נאָס און נאָך אַ נאָס. גענאָסן אַזוי ווי אַלע האָבן גענאָסן.

ניסנדיק נאָך אַנאַנד האָט מען פאַרענדיקט דעם אַקט ביַים אַקאָמפּאַניאַמענט פון די הילכיקע געלעכטערס פון עולם. ווען דער פאָרהאַנג איז געפאַלן האָט זיך געהערט אַ געשריי פון די אַק־טיאָרן:

— ווער האָט דאָ אָפּגעטון דאָס געמיינע שפּיצל?

אַלע האָבן געגוואַלדעוועט, געשריגן, גאָלדענבורג האָט גע־טומלט:

— וואָס איז דאָ געשען, וויל איך וויסן? ווער האָט עס געטון?

די איינציקע, וואָס איז געווען שטיל און האָט זיך פאַרהאַלטן אין גאַנצן רויִק, איז געווען די לאַוויטש. מיט איר שוויַיגן האָט זי זיך אַליין פאַרראַטן. גאָלדענבורג איז צוגעשטאַנען צו איר, זי זאָל זאָגן וואָס זי האָט דאָ פאַרטרבעט.

אין גאַנצן נאַיִוו מיט אַן אומשולדיק שמייכעלע האָט זיך אָנ־גערופן זשעני לאַוויטש:

— כ׳האָב גאָרנישט געוווסט אַז אַזאַ פּיטשעטנוקעלע וויץ קאָן אָנמאַכן אַזאַ גרויסן טומל.

— וואָס הייסט ביַי דיר „פּיטשעטנוקעלע וויץ״?

— אַ נאַרישער שמעק טאַבאַק, אַ ביסל פּעפּער — זאָגט זי מיט אַ שמייכלעלע.

— וואָס פּעפּער? ווי פּעפּער? וואָסער טאַבאַק? האָבן אַלע געשריגן.

— אויף דער בלום — האָט זיך די לאָוויטש מודה געווען — כ'האָב געוואָרפן אַנטאָניאָן די בלום פונעם באַלקאָן, האָב איך אַרויפגעשיט אַ ביסל טאַבאַק מיט פּעפּער פאַר אַ צולאָג, ער זאָל האָבן צו שמעקן. און אַז ער האָט אַ שטאַרקן שמעק געטון האָט ער געגומען ניסן. כ'האָב געמיינט אַז ער וועט געבן איין נאָס. צום סוף האָט ער זיך צענאָסן אויף אַ רעכטן אמת, ווי ס'קער צו זײַן. און אַז ער האָט זיך צענאָסן אויף דער בלום האָט זיך דער טאַבאַק מיטן פּעפּער צעשפּרייט אין דער לופטן איבער דער בינע און איר אַלע האָט גענאָסן אַז ס'איז געווען נאַר זיך צו האַלטן בײַ די זײַטן.

זשעני לאָוויטש האָט זיך צעלאַכט ווי אַ קליין אומשולדיק שטיפעריש מיידעלע, אַ קונדס, וואָס האָט געטון אַ קליין חכמהלע און געמאַכט אַ גרויסן שאָדן.

— גזלנטע! — האָט גאָלדענבורג אויסגעשריגן — האָסט דאָך דערהרגעט דעם אַקט!

— כ'וועל נישט מער, מיסטער גאָלדענבורג, איך שווער אײַך אַז מער וועל איך נישט טון אַזאַ נאַרישקייט. אָבער איר האָט געהערט ווי דער עולם האָט געלאַכט?

— נעמט זי אַוועק! — האָט גאָלדענבורג אויסגעשריגן און זיך אָנגעכאַפּט מיט בײדע הענט פאַרן קאָפּ — נעמט זי אַוועק זואָרן כ'וועל זי דערשטיקן!

זשעני לאָוויטש האָט אַרומגעכאַפּט גאָלדענבורגן און אים געגעבן אַ קוש וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַזוי לאַנג ביז ער האָט זיך צעלאַכט. זשעני לאָוויטש האָט זיך שוין נישט באַדאַרפט אַנטשולדיקן פאַר אים. גאָלדענבורג האָט איר שוין אַלץ מוחל געווען.

***

קורץ פאַרן ענדיקן דעם סעזאָן, איז זשעני לאָוויטש צוגעקו־מען צו מיר:

— דו מוזסט מיר העלפן.

— אין וואָס גייט עס דיר?

— קיין פּאַריז איז געקומען צו פאָרן מײַן חתן, אַן אַקטיאָר. מיר האָבן זיך שטאַרק ליב. כ׳וויל פאָרן קיין פּאַריז, חתונה האָ־בן מיט אים.

כ׳האָב איר, פאַרשטייט זיך, געהאָלפן זי זאָל קאָנען פאָרן קיין פּאַריז. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט ווי כ׳באַקום פון איר אַ בריוו, איך זאָל זאָל קומען אויף דער חתונה. ווי איבערגעראַשט בין איך געוואָרן ווען כ׳האָב דערזען אַז דער חתן איז נישט דער צו וועמען זי איז געפאָרן, נאָר גאָר אַן אַנדערער, דער אַקטיאָר חיים לעווין.

זיי האָבן זיך ביידע פאַרשאַפט אַ ביסל רעפּערטואַר און זע־נען אַרומגעפאָרן סטאַרעווען. זי האָט שפּעטער געבוירן אַ יינ־געלע. זיי זענען אַ לענגערע צײַט געפאָרן שפּילן טעאַטער איבער דער פּוילישער פּראָווינץ. כ׳האָב אָפט באַקומען פון זיי בריוו. און אָט איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. און ביידע — זשעני לאָוויטש און חיים לעווין — זענען פאַרשווינדן געוואָרן פון דער אויבערפלאַך.

יאָרן שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז חיים לעווין געפינט זיך אין רוסלאַנד ווי איינער פון דער שארית הפליטה. אָבער ווו זשעני לאָוויטש געפינט זיך, צי זי האָט זיך געראַטעוועט, צי געטיילט דעם גורל פון די פּוילישע ייִדן — האָב איך נישט גע־קענט דערגיין ביז 1940. כ׳בין דעמאָלט אין אַ טאָג געזעסן בײַ אַ דענטיסט און געוואַרט אויף מײַן ריי. כ׳האָב דערווײַל גענומען אין האַנט אַרײַן אַ זשורנאַל, וואָס איז דאָרט געלעגן אויפן נידעריקן טישל. כ׳גיב אַ קוק: אויף דער ערשטער זײַט געפינט זיך אַ בילד פון זשעני לאָוויטש מיט איר ייִנגעלע. די אויפשריפט איבערן בילד האָט זיך געלייענט: „דער גרויסער סטאַר פון דער ייִדישער בינע זשעני לאָוויטש אין ישראל”. כ׳האָב זיך שטאַרק דערפרייט. הייסט עס אַז זי האָט זיך געראַטעוועט! כ׳האָב איר גלײַך אָנגעשריבן אַ בריוו. שפּעטער איז זי געפאָרן גאַסטראָלירן קיין פּאַריז. איך האָב

דרײַ פֿון די פּאָפּולערסטע סובּרעטינס אויף דער ייִדישער בינע וואָס זענען געקומען צו זייער אײביקער רו אויפֿן ייִדישן בית־עולם אין סאַן פּאַולאָ, בראַזיל: פֿון רעכטס צו לינקס: צילי טעקס, אסתּר פּערלמאַן און דזשעני לאָוויטש

עטלעכע מאָל איבערגערעדט מיט די דירעקטאָרן פֿון „מיטרע"־טעאַטער — ווילי גאָלדשטיין און מרים לערער — וועגן דזשעני לאָוויטש, אַז זי וואָלט אין בוענאָס־איַירעס געמאַכט אַ גרויסן סוקצעס. זעט אויס אַז מײַנע רייד האָבן געווירקט. די מיטרע־דירעקציע האָט זי אַראָפּגעבראַכט קיין בוענאָס־איַירעס. זי האָט געשפּילט מיט גרויס דערפֿאָלג אַ לענגערע צײַט. אַלע געדענקען נאָך אַוודאי אירע אויפֿטריטן אין אַ ריי פּיעסן. זי אַליין האָט דאָ אויפֿגעלעבט בײַ אונדז, און איז געוואָרן באַנײַט. פֿון בוענאָס־איַירעס איז זי געפֿאָרן קיין בראַזיל. בײַ דער ערשטער געלעגנהייט האָט זי אַראָפּגעבראַכט פֿון רומעניע איר פֿאָטער, דעם טאַלענטירטן אַקטיאָר שמולעוויטש. שפּעטער האָט זי זיך באַמיט אַז אויך איר ברודער זאָל קאָנען קומען פֿון רומעניע קיין בראַזיל. לײדער האָט ער אָבער נישט געהאַט קיין אַריכת־ימים, ער איז יונג געשטאָרבן אין סאַן־פּאַולאָ. דער טויט פֿון איר ברודער האָט אויף איר שטאַרק געווירקט. זי האָט ביסלעכווײַז אָנגעהויבן אונטערקרענקען ביז זי האָט מער נישט געקאָנט אויפֿטרעטן אין טעאַטער.

אַלץ וואָס ס'איז געווען מעגלעך איז געטון געוואָרן זי צו ראַטעווען. אָבער אָן רעזולטאַטן. דזשעני לאָוויטש, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין טעאַטער, איז אַ גאַנץ לעבן אירס געווען פֿאַרבונדן מיטן ייִדישן טעאַטער. זי האָט אָן טעאַטער נישט געקאָנט לעבן. און ווען אַזאַ אַקטריסע ווייסט, אַז זי וועט אין איר לעבן מער שוין נישט קאָנען שפּילן, איז עס פּונקט ווי אַ מענטש וואָס נעמט איַין סם און ווייסט אַז ער וועט שוין מער נישט קאָנען לעבן. זי איז אין די שענסטע יאָרן אירע אַוועק אין דער אייביקייט.

זי האָט נישט דערלעבט צו זען איר אייניקל, איר איינציקן זונס קינד. אויפֿן בית־עולם אין סאַן־פּאַולאָ רוען אין אייביקן פֿרידן דרײַ ליכטיק־שיינע סוברעטינס פֿון ייִדישן טעאַטער: דזשעני לאָוויטש, אסתּר פּערלמאַן און צילי טעקס. זייער טויט איז געווען אַ גרויסער פֿאַרלוסט פֿאַרן ייִדישן טעאַטער.

קאַפּיטל דרײַ און דרײַסיק

גיי זוך יושר אין גאָלדענעם לאַנד

דער שוישפּילער מישאַ פישזאָן, דער זעלטן שיינער מאַנס־פּאַרשוין, וואָס האָט געהאַט גרויס דערפאָלג בײַם שיינעם מין, איז געווען באַרימט נאָך אין צאַרישן רוסלאַנד, ווי אַן ערשטקלאַ־סיקער אַקטיאָר און דירעקטאָר פון גרויסע אַנסאַמבלען וואָס האָבן גאַסטראָלירט אין די גרעסערע ישובים איבער דער רוסישער אימ־פּעריע..

ווען ער איז געקומען קיין ניו־יאָרק האָט ער אויך אַנטוויקלט אויף אַ גרויסן מאַסשטאַב זײַן טעאַטראַלע טעטיקייט, אי ווי אַ שוישפּילער, אי ווי אַ רעזשיסער, אי ווי אַן אָרגאַניזירער פון טרו־פּעס וואָס זענען געפאָרן שפּילן ייִדיש טעאַטער איבער דער לענג און ברייט פון די פאַראייניקטע שטאַטן.

ער איז געווען אַ מאָדנער אינטערעסאַנטער מענטש מיט אוי־סערגעווייגלעכע אויב נישט צו זאָגן פענאָמענאַלע אייגנשאַפטן, וואָ־סער שרײַבער מע זאָל אים נישט אָנרופן, האָט ער באַלד געזאָגט וואָסערע ווערק יענער האָט אָנגעשריבן און אָנגערופן די העלדן בײַ די נעמען. ווי ער וואָלט זיי געקענט אויסגעבונדן, פּערזענלעך. איך קאָוויר נישט צי ער האָט כאָטש איין בוך געלייענט פונעם זעלבן שרײַבער. ס׳איז נישט געווען צו פאַרשטיין ווי אַזוי אַ מענטש, וואָס מ׳האָט אים קיין מאָל נישט געזען לייענען אַ בוך זאָל אַזוי מיטהאַלטן טריט מיט דער ייִדישער ליטעראַטור. שוין אָפּגערעדט פון זײַן באַהאַוונט אין דער ייִדישער דראַמאַטורגיע. קענענדיק אַלע, וואָס האָבן נאָר עפּעס וואָס געשריבן פאַרן טעאַ־טער, האָט מישאַ פישזאָן געוווּסט וואָס מע קאָן יאָ אַרויפברענגען אויף דער בינע און וואָס נישט פון זייערע דראַמאַטישע טעאַטראַ־לע ווערק.

אַט דער מישאַ פישזאָן, וואָס האָט ווי אַ טוריסט, באַזוכט אַ ריי לענדער אין איראָפּע, איז אויך געקומען קיין פּאַריז. ער האָט מיך דאָ געזען שפּילן. וויַיזט אויס אַז כ׳בין אים געפעלן געוואָרן און ער האָט מיך תיכף אַנגאַזשירט, כ׳זאָל פאָרן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, צו שפּילן אין דעטראָיט.

מיַין חלום פון לאַנגע ציַיטן איז געווען צו זיַין אין צפון־אַמעריקע. נישט אַזוי צו שפּילן טעאַטער, ווי צו קאָנען עפּעס טון, עפּעס אויספּועלן פאַר מיַינע עלטערן, ברידער און שוועסטערס וואָס זענען געבליבן אין פּוילן, אין דער היים, אין פּולטוסק ווי אויף הייסע קוילן, און האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך אַרויסצוריַיסן אין דער פריַיער וועלט אַריַין.

אויף אייגענער האַנט האָב איך זיי נישט געקאָנט אַרויסנעמען, ווי אַ שטאַטלאָזער אָן פּאַרמעגן האָב איך נישט געהאַט קיין רעכט אונטערצונעמען שריט, שריַיבן בקשות, זיך ווענדן פּערזענלעך אין די געהעריקע אַמטן. דערצו איז אַ שטאַטלאָזער קיין מאָל נישט געווען זיכער מיט זיַין וווינאָרט. פאַר יעדער קלייניקייט, טייל מאָל אָן אַ פאַרוואָס האָט מען אַזאַ מענטש געקאָנט הייסן פאַרלאָזן ס׳לאַנד.

אין צפון־אַמעריקע האָבן מיר געהאַט פעטערס און מומעס, דעם טאַטנס ברידער און שוועסטערס, און אויך מיַין מאַמעס אַ שוועסטער וואָס איז געווען פון די גאָר רײַכע מענטשן און אירע קינדער זענען געווען נאָך רײַכערע פון איר. כ׳בין געווען זיכער, אַז זיי וועלן מיר — איין מענטש אַליין, אַ בחור — העלפן פאַרבליַיבן אין אַמעריקע און מיט דעם וועל איך ממילא קאָנען ברענגען מיַינע עלטערן און נאָענטסטע פון פּוילן.

ווען כ׳בין געקומען קיין ניו־יאָרק און זיך דערפרעגט צו זיי, האָב איך געטראָפן — אַנשטאָט פעטערס און מומעס — פאַרשטאָרבענע הערצער. פון זייערע קינדער איז דאָך שוין אָפּגערעדט. כ׳קען זיי אַפילו נישט און כ׳ווייס נישט ווער זיי זענען. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס כ׳בין געקומען קיין צפון־אַמעריקע נישט ווי אַ גרינער, נישט ווי אַ קליינשטעטלדיקער, נאָר אַן עלעגאַנט געקליידטער פאַריזער יונגער בחור מיט אַ פליסיקן ענגליש אין מויל, האָבן זיי זיך אָפּגעטריַיסלט פון מיר ווי כ׳וואָלט זיי גאָרנישט געווען

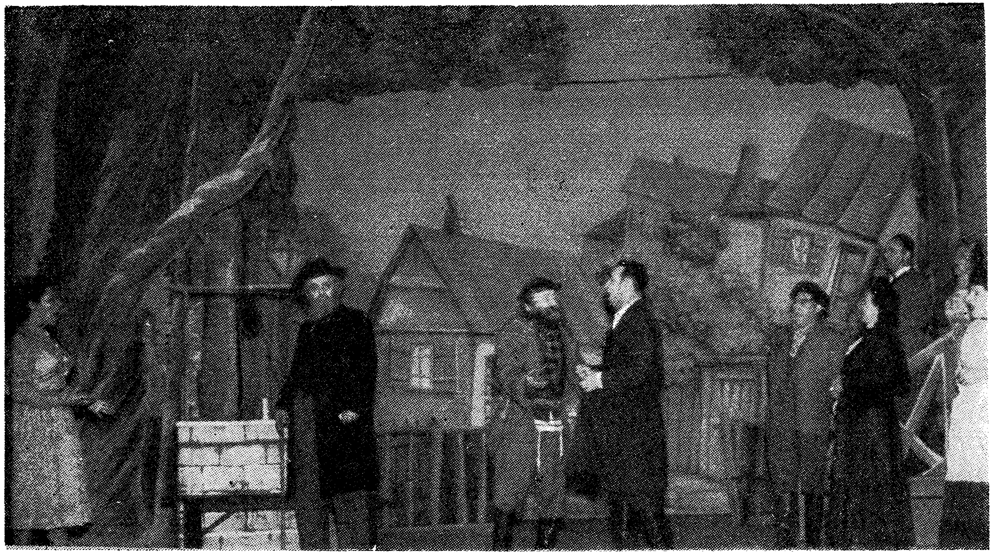

סצענע פון „די חסידישע חתונה", באַארבעט און אויפגעפירט דורך מאַקס קלאָס אין מיטרע־טעאַטער; פון רעכטס צו לינקס: בעלאַ אַריעל, אַנדזשע ראַפעל, נתן קלינגער, קלאַראַ גאָלדשטיין, סימאָן נוסבוים, הענרי גערעאָ, מאַקס קלאָס, הערמאַן קלאַצקין, ראָזיטאַ לאָנדנער

אַנגעהערט קיין שום קרובהשאַפט. כמעט אַלע זענען זיי געפאָרן אין די פאַר׳ שטאַטן פאַר מײַן פאַטערס געלט. ער האָט זיי באַזאָרגט די שיפסקאַרטן און אויך אויסגעהאַלטן זייער צווייטע העלפט ביז זיי האָבן דאָרט געקאָנט אַריבערנעמען צו זיך זייערע פרויען. דאָך האָבן אָט די אַלע זכותים נישט געהאָלפן און ס׳האָט נישט געהאַט קיין שום באַטײַט.

כ׳האָב געפּרוּווט ווירקן אויף זיי, אַז זיי זאָלן מיר בלויז העלפן פאַרבלײַבן אין ניו־יאָרק, כדי כ׳זאָל שפּעטער אַליין קאָנען מאַכן באַמיִונגען צו ברענגען די עלטערן. בכדי צו קאָנען בלײַבן אין נאָרד־אַמעריקע דאַרפן זיי מיר געבן אַן אַפידייוויט, דאָס הייסט, אַ פאַרזיכערונג אַז כ׳וועל נישט פאַלן צו לאַסט דער רעגירונג. אַזאַ גאַראַנטיע איז גילטיק דרײַ יאָר. מיט אַנדערע ווערטער מיינט עס, אַז דער וואָס גיט דעם אַפידייוויט גאַראַנטירט מיט זײַן פאַרמעגן פולע דרײַ יאָר אַז כ׳וועל קיינעם נישט פאַלן צו לאַסט. און פאַר דעם האָבן זיי געציטערט און מורא געהאַט ווי פאַר פײַער. זיי זע־נען געווען זיכער אַז כ׳וועל זיך אַוועקזעצן גאַנצע דרײַ יאָר אין נישט וועלן טון די האַנט אין קאַלטן וואַסער, כ׳וועל נישט אַרבעטן און זיי וועלן מיך מוזן אויסהאַלטן מיט אַלעם גרייטן. וויפל כ׳האָב זיי נישט געגעבן צו פאַרשטיין אַז זיי זאָלן נישט לעבן אין קיין טעות, אַז כ׳דאַרף נישט פון זיי קיין שום זאַך, כ׳וועל זיך, ווי ביז איצט, אַליין אַן עצה געבן אין לעבן אויפן בעסטן אופן, האָט עס געהאָלפן ווי אַ טויטן באַנקעס. כ׳האָב זיי אויף קיין פאַל נישט געקענט איבערצײַגן אַז כ׳וועל חלילה, קיין מאָל נישט נעמען בײַ זיי עפּעס. אַפילו אַז כ׳וועל ברענגען מײַנע עלטערן, וועל איך אַליין באַצאָלן אַלע הוצאות פאַר זיי. ס׳איז אָבער געווען גערעדט ווי צו דער וואַנט. ס׳האָט גאָר נישט געהאָלפן. כ׳האָב דעם אַפידייוויט נישט געקאָנט פון זיי באַקומען אויף קיין פאַל נישט. איינער האָט מיך געשיקט צום צווייטן. און אַז ס׳האָט זיך שוין געפונען עמע־צער פון זיי וואָס האָט מיר געוואָלט געבן די גאַראַנטיעס, איז ער נעבעך געווען אַ קבצן אין זיבן פאַלעס, אַליין אויף גרויסע צרות און באַדאַרפט אַז עמעצער זאָל אים העלפן.

בלית־ברירה האָב איך זיך געווענדט צום פּאָלטוסקער לאַנדס־לײַט־פאַראיין אין ניו־יאָרק, אפשר קאָנען זיי עפּעס פאַר מיר טון.

זיי האָבן באַלד גערופן אַן אַדוואָקאַט, אַ זון פון זייערס אַ לאַנדסמאַן, אים אַפילו געגעבן געלט, ער זאָל אַלץ טון, מיר צו העלפן, כ׳זאָל קאָנען בלייַבן. דאָס אַדוואָקאַטל האָט גענומען ס׳געלט אָבער זיך גאָרנישט געמאַכט דערפון. און כ׳בין ווידער געבליבן אויף דער פליישבאַנק.

דאָס איז געווען דער ערשטער קלאַפּ וואָס כ׳האָב באַקומען אינעם גאָלדענעם לאַנד, אינעם שיינעם צפון-אַמעריקע.

כ׳בין נאָך רעכט נישט געהאַט געקומען צו זיך פונעם ערשטן קלאַפּ, ווי ס׳איז גלייַך געקומען דער צווייטער, **דער פּראָפּעסיאָ-נעלער**.

ווי דער ערשטער אויפטריט ביַי מישאַ פישזאָן אין **דעטראָיט** האָב איך אויפגעפירט די פּיעסע „דער קרבן פון זינד” פונעם באַ-ווּסטן בעלגישן שרייַבער צאָלרעווער. די אויפפירונג האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלן דערפאָלג. אין יענער צייַט איז זי געווען ביז גאָר אַקטועל. די קריטיק איז געווען פול מיט לויב און אָנערקענונג פאַר דער אויפפירונג פון... מישאַ פישזאָן.

— סטייַטש — זאָג איך — מישאַ, די פּיעסע האָב איך דאָך אויפגעפירט, פאַרוואָס שטייט „רעזשי פישזאָן”?

— דאָס איז מייַן אָפּמאַך — זאָגט ער מיר — אין דער אַר-מיסטן-יוניאָן, אַז ביַי אַלע פּיעסן, וואָס ווערן ביַי מיר אויפגעפירט, מוז זייַן געשריבן: רעזשי פישזאָן.

— ווי אַזוי קען איך וואַקסן ווי אַ רעזשיסער? — האָב איך געפּרוּווט אויפקלערן דעם ענין — איבעריקנס, ס׳איז דאָך אַן אומ-געהערטע זאַך. איך וועל אויפפירן, און אייַך וועט מען באַזינגען? ווּ איז יושר?

— ס׳טוט מיר לייד: אָט דאָס איז מייַן אָפּמאַך.

כ׳האָב געמוזט שלום מאַכן מיט דער דאָזיקער אומ:אָרמאָלער און אומדערהערטער, נישט-עטישער לאַגע און האָב נאָך דעם אויפ-געפירט נאָך עטלעכע דערפאָלגרייַכע פּיעסן, אַלע אונטערן נאָמען פון פישזאָנען. כ׳האָב געמוזט מאַכן אַ שווייַג, ווייַל סוף-כל-סוף האָט ער דאָך מיך געבראַכט קיין אַמעריקע, כאָטש, צוריק גע-שמועסט, וואָלט איך געווען צופרידן דערמיט ווען כ׳קאָן ווי צום

גיכסטן אַוועק פון דעטראַיט און מוחל מיט די „גליקן", ווייל גע־האַלט האָט מען מיר סיי ווי נישט געצאָלט לויטן קאָנטראַקט.

די שטאָט דעטראַיט איז מיר בכלל נישט געפעלן געוואָרן. ווינ־טער איז דאָרט שרעקלעך קאַלט, ווי אין סיביר, און זומער ברענט די היץ ווי אַ פייער. דערצו איז ס׳געזעלשאַפטלעכע לעבן נישט אַזאַ ווי אין פּאַריז, צי אַנטווערפּן. אויך די מענטשן זענען יעדער פאַר זיך. כ׳האָב מיך נישט געקאָנט צוגעוווינען צום דאָזיקן אָרט לעבן. כ׳בין דעריבער געווען צופרידן וואָס ענדלעך האָב איך גע־קאָנט פאַרלאָזן דעטראַיט און אַריבערפאָרן קיין ניו־יאָרק.

ווען כ׳בין געקומען קיין ניו־יאָרק און האָב זיך באַוויזן אין קאַפע „ראַיאַל", די קינסטלער־קאַפע, האָט מען מיר אָנגעזאָגט די גוטע בשורה אַז היות ווי כ׳בין נישט קיין מיטגליד אין דער יוניאָן קאָן איך נישט שפּילן קיין טעאַטער אין ניו־יאָרק, נאָר אַרום ניו־יאָרק און אין די פּראָווינצן. דאָס האָט באַשטעטיקט מנשה סקול־ניק, וואָס כ׳האָב געשפּילט מיט אים אין דעטראַיט. ער איז געקו־מען דעמאָלט ווי אַ גאַסט אויף עטלעכע וואָכן. ער האָט מיך גע־וואָלט אַנגאַזשירן אין זיין טעאַטער אין ניו־יאָרק, אויף סעקאָנד עווענױ, נאָר די יוניאָן האָט נישט דערלויבט. ער ראָט מיך דערי־בער כ׳זאָל גלייך ווערן אַ מיטגליד.

— וואָס הייסט גלייך? — האָב איך אים געזאָגט — ווי קען איך? איך האָב נישט קיין ווינרעכט. און מיטן מאָמענט ווען די וויזע גייט אויס מוז איך פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

דאָך האָב איך זיך אָנגעהויבן צו פאַראינטערעסירן ווי אַזוי מע ווערט אַ מיטגליד אין דער אַמעריקאַנער יידישער אַקטיאָרן־יוניאָן.

כדי צו ווערן אַ מיטגליד האָט מען באַדאַרפט אַריינגעבן אַ דע־קלאַראַציע און איינצאָלן אַ באַטייטיקע סומע: 250 דאָלאַר. דער אַספּיראַנט האָט געמעגט זיין פון די נוצלעכסטע עלעמענטן וואָס דאָס יידישע טעאַטער האָט זיך שטענדיק גענייטיקט אין זיי, האָט ער פון דעסטוועגן געמוזט דורכגיין דעם טרויעריק־באַרימטן עק־זאַמען. נישט קיין טעאָרעטישן חלילה. קענען שרייבן און לייענען יידיש און וויסן עפּעס פון דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער —

דאָס האָט די דעמאָלטיקע אָנפֿירערס פֿונעם אַקטיאָרן־יוניאָן נישט אינטערעסירט.

דאַקעגן אין וואַרשע און אויך אין בוענאָס־אײַרעס איז דער אויסהער געווען נאָר אַ טעאָרעטישער. דער אַספּיראַנט האָט געדאַרפֿט אָפּגעבן אַן עקזאַמען נישט נאָר פֿאַר די אָנפֿירערס פֿון פֿאַראיין, נאָר אויך פֿאַר שרײַבערס, קריטיקערס, רעזשיסערן, וואָס זענען ספּעציעל צוגעצויגן געוואָרן צום עקזאַמינירן. פֿאַר זיי איז די הויפּטזאַך געווען אַז דער אַספּיראַנט זאָל קענען לייענען און שרײַבן ייִדיש, וויסן וועגן דער געשיכטע פֿון טעאַטער בכלל און וועגן ייִדיש טעאַטער בפֿרט. אין ניו־יאָרק, ווי דערמאָנט, איז די הויפּט זאַך געווען דער פֿײַנלעכער עקזאַמען וואָס דער אַספּיראַנט האָט באַדאַרפֿט אָפּגעבן פֿאַר די אַקטיאָרן אויף דער קליינער בינע פֿונעם זאַל אין דער אַקטיאָרן־יוניאָן.

די אַקטיאָרן און אַקטריסעס האָבן זיך צוגעגרייט צו דער דאָזיקער שמחה. בײַ זיי איז שוין פֿון פֿריער געווען באַשטימט ווער עס זאָל אַרײַן פֿאַר מיטגליד און וועמען מע דאַרף אָפּוואַרפֿן. אָט די באַשטימערס, די אָרגאַניזירערס האָבן זיך אָנגערופֿן מיטן נאָמען די מאַשין „אַלאַ אַמעריקאַ". דער אַספּיראַנט האָט באַדאַרפֿט פֿאַר זיי אָפּשפּילן צוויי ראָלן. איינע באַשטימט פֿון דער יוניאָן און די צווייטע האָט זיך דער עקזאַמיניסט געקאָנט אַליין אויסקלײַבן. ער האָט אָפּגעשפּילט די ראָלן אָן אַ באַגלייטער, רעדן צו דער וואַנט, צו אַ שטול, צו אַ טיש, בײַ דער פֿולער ליכט אין זאַל. ער זאָל קענען זען די רעאַקציע פֿון די ריכטער. מע קען זיך שוין פֿאָרשטעלן ווי דער עקזאַמען־אָפּגעבער האָט זיך בעת־מעשה געפֿילט, וויסנדיק אַז זײַן גורל הענגט אָפּ פֿון דער „מאַשין" וואָס האָט שוין פֿון פֿריער באַשטימט: זײַן אָדער ניט זײַן. אַפֿילו דער אַלטער אַקטיאָר האָט אינעם יונגן עקזאַמען־אָפּגעבער געזען זײַן קאָנקורענט און האָט נאָך דער עקזעקוציע־פּראָבע, אַרײַנגעוואָרפֿן אינעם שטימקעסטל, דעם באַרימטן „נאָ". איין „יעס" איז שטענדיק געווען צווישן די שטימען, כדי יעדער זאָל זיך קאָנען פֿאַרענטפֿערן פֿאַרן דורכגעפֿאַלענעם עקזאַמיניסט, אַז דער דאָזיקער „יעס" איז געווען זײַנער.

אַזוי אַרום האָט מען שוין דעמאָלט דעם באַרימטן מאָריס

שוואַרץ עטלעכע מאָל אָפּגעוואָרפן. ער האָט מיר דערציילט אַז ער האָט עפנטלעך פּראָטעסטירט און האָט פאַרלאַנגט צו מאַכן פּראָבע פאַר פאַרשטייערס פון געדרוקטן וואָרט און פאַר קריטי־קערס. דער רעדאַקטאָר פון „פאָרווערטס" אייב קאַהאַן, האָט זיך פאַר אים איינגעשטעלט און איז אַרויס מיט אַ שאַרפן אַרטיקל קעגן דער יוניאָן און די סאָרט פּראָבן. דאָס האָט וואָרשיינלעך געווירקט און שוואַרץ איז ענדלעך אָנגענומען געוואָרן ווי אַ מיט־גליד. אויך מישאַ פישזאָן, וואָס איז אַן צווייפל געווען אַ פּרעס־טיזשפולער פיינער אַקטיאָר, איז ביי די עקזאַמענס אַ פּאָר מאָל דורכגעפאַלן. ווען ער האָט די יוניאָן געבאָרגט עטלעכע טויזנט דאָלאַר, איז ער ביים נאָענטסטן עקזאַמען אָנגענומען געוואָרן פאַר אַ מיטגליד. היינט עקזיסטירן נישט מער די עקזאַמענס. די יונגע גענעראַציע אַקטיאָרן, וואָס האָט איבערגענומען די מאַכט, האָט קודם־כל אָפּגעשאַפט די גיהנומדיקע עקזאַמענס.

ס'איז שוין אָבער געווען צו שפּעט, די עקזאַמענס האָבן אַ סך יונגוואַרג פאַרטריבן פון יידישן טעאַטער און זענען געווען דער גרעסטער שטער פאַר זיי, אַז זיי זאָלן ווערן יידישע אַקטיאָרן. דאָס האָט אַ סך גורם געווען צום היינטיקן שלעכטן מצב פון יידישן טעאַטער אין די פאַר' שטאַטן. מ'האָט נישט דערלאָזט אַז ס'זאָל צוקומען פרישע בלוט צום יידישן טעאַטער.

איך האָב באַקומען אַן אָנבאָט פון סעם אָווערבאַך — סיידי שיינגאָלד און מאַקס קלעטער צו פאָרן מיט זיי שפּילן טעאַטער אין באָסטאָן, אין אַ חברים־טרופּע. מ'האָט מיר צוגעזאָגט גאָל־דענע גליקן, און געגעבן צייט צו ענטפערן. צופעליק האָב איך זיך געטראָפן מיט יאָזעף שיינגאָלד און זיין פרוי פרענציס אַדלער, וואָס כ'האָב געשפּילט מיט זיי אין פּאַריז. ביי דער געלעגנהייט האָב איך זיך באַקענט מיט זייער טאָכטער, זייער אַ שיינע, זי האָט מיר געזאָגט אַז זי פאָרט שפּילן קיין באָסטאָן מיט דער זעלבער טרופּע. דערהערנדיק דאָס בין איך באַלד געלאָפן צו אָווער־באַכן און אים געזאָגט:

— יאָ, איך פאָר מיט אייך.

באָסטאָן איז פּונקט אַזאַ שטאָט ווי אַלע אַנדערע שטעט אין נאָרד־אַמעריקע. כמעט אַלע שטעט האָבן דעם זעלבן פּנים דאָרט, אַ

גרויסער געשעפטלעכער צענטער אין שטאָט, און אַרום דער שטאָט ווױנען די מענטשן. מע באַמערקט אין באָסטאָן מער אַריסטאָקראַ־טישקייט ווי אין די אַנדערע שטעט. די מערסטע טייל ייִדן ווױנט אין אַ געגנט וואָס איז ווײַט פון צענטער. כמעט אַלע האָבן זייערע אייגענע שיינע ווילעס, הײַזקעס. ווינטער איז שרעקלעך קאַלט. זייער אָפט פאַרדעקט דער שניי די קליינע הײַזער, אַז מע זעט זיי קוים אַרויס.

אין אָט דער געגנט האָבן מיר געשפּילט. ווי אַ חברים־טרופּע איז פאַר יעדער אַקטיאָר באַשטימט געוואָרן אַ מאַרקע (פּראָצענ־טער) פון די פאַרדינסטן לויטן ווערט און קאַטעגאָריע פונעם אַק־טיאָר, דאָס הייסט, אַז ס׳האָט געקאָנט זײַן דרײַ אָדער מער פאַר־שידענע מאַרקעס. נאָך דער ערשטער וואָך שפּילן האָב איך באַ־קומען פונעם פאַרדינטן געלט לויט מײַן מאַרקע. פרעג איך: מיס־טער אַווערבאַך, וויפל האָבן פאַרדינט די אַנדערע אַקטיאָרן? און איר? און אײַער פרוי? און מאַקס קלעטער?

— דאָס דאַרף איינער פון צווייטן ניט וויסן.

— וואָס הייסט ניט וויסן? ס׳איז דאָך אַ חברים־טרופּע, דאַר־פן דאָך אַלע וויסן אַ רעכענונג, איר קענט זיך דאָך האָבן באַ־שטימט פאַר אײַך, אײַער פרוי און קלעטער, אַזעלכע הויכע מאַר־קעס, אַזעלכע פּראָצענטער אַז בײַ די גרעסטע געשעפטן קאָן מיר נאָר בלײַבן וואַסער אויף קאַשע.

— טוט מיר לייד — זאָגט ער — דער אָפּמאַך איז באַשטימט פון דער אַקטיאָרן־יוניאָן.

— דאָס הייסט — זאָג איך אים — אַז דער אַקטיאָרן־פאַר־איין איז אײַנגעגאַנגען אויף אַזאַ אָפּמאַך? אַז איינער פון צווייטן זאָל נישט וויסן וויפל דעם אַנדערנס מאַרקע באַטרעפט?

— אַזוי איז עס, חבר קלאָס — איז געווען זײַן ענטפער. איך האָב שוין אין מײַן לעבן געשפּילט אין חברים־טרופּעס, נאָר אין אַזאַ געהיימעניש־פולע חברים טרופּע בין איך געווען דאָס ערשטע מאָל. אָבער פאַרפאַלן, כ׳האָב נישט קיין עצה. כ׳מוז אָראָפּשלינגען דעם ביטערן טראָפּן. אַ פּאָר טעג שפּעטער זענען אין טעאַטער אַרײַנ־געקומען צוויי אימיגראַציע־באַאַמטע און מ׳האָט מיר גאַנץ העפ־לעך געמאָלדן אַז איך דאַרף פאַרלאָזן דאָס לאַנד. פאַר וואָס? מײַן

ווײַזע און פּאַס זענען דאָך נאָך גילטיק! פאַרוואָס דאַרף איך אַוועקפאָרן?

— דערפאַר ווײַל דו ביסט איבערגעגאַנגען פון איין דירעקטאָר צו אַ צווייטן.

געבראַכט האָט מיך מישאַ פישזאָן, און כדי צו שפּילן בײַ אַן אַנדערן האָב איך באַדאַרפט אַרויספאָרן פון לאַנד און דער אַנדערער זאָל מיך ברענגען אויף זײַן קאָנטראַקט. פון אַט דעם געזעץ האָב נישט איך און נישט די אַמעריקאַנער ייִדישע אַקטיאָרן געוווּסט, און ס'האָט נישט געהאָלפן קיין רעדן און קיין בעטן און קיין אויפווײַזן אַז די טרופּע דאַרף מיך. איך מוז אַרויספאָרן. זיי האָבן באַלד באַשטימט די דאַטע: בלויז עטלעכע טעג, צום טערמין האָבן זיך די באַאַמטע געיאָוועט בײַ דער שיף, זען צי איך פאָר אַוועק.

דאָס מוזן אַוועקפאָרן פון באָסטאָן פון אַזאַ סאָרט חברים־טרופּע מיט די אויסטערלישע באַדינגונגען איז נישט געווען דאָס ערגסטע. אויך פון מײַנע ליבע־האָפענונגען איז גאָר נישט געוואָרן, ס'האָט זיך אויסגעלאָזט אַ זייפנבלאָז. פאַרקערט, כ'בין געווען צופרידן וואָס איך פאָר צוריק אינעם שיינעם ליכטיקן אַנטווערפן, ווו אונדזערע ייִדן זענען אַלע געווען ווי איין משפּחה, פרײַנדלעך איינער צום צווייטן. אין ייִדישן טעאַטער איז מען נישט געגאַנגען, נאָר געלאָפן... בין איך דעריבער געפאָרן מיט אַ גוט געמיט.

ס'האָט נישט געדויערט קיין דרײַ חדשים ווי כ'באַקום אַ קאָנטראַקט פון אירווינג דזשייקאָבסאָן צו קומען שפּילן אין פילאַדעלפיע אין וואָלנאַט־סטריט־טעאַטער. דאָס טעאַטער איז דאַכט זיך דאָס עלטסטע אין צפון־אַמעריקע. מיט אירווינג דזשייקאָבסאָן און מערי שיינפעלד האָב איך געשפּילט אין בעלגיע. מיר האָבן זיך זייער באַפרײַנדעט. מיר זענען געוואָרן גוטע חברים. דערפאַר בין איך געווען צופרידן ווידער צו אַרבעטן מיט זיי צוזאַמען.

ווען כ'בין אָנגעקומען אין ניו־יאָרקער פּאָרט האָט מען מיך, נאָכן רעווידירן די דאָקומענטן, אָפּגעשיקט קיין עלים־אײַלאַנד, ווו ס'געפינען זיך די געכאַפּטע אַרײַנגעשמוגלטע אימיגראַנטן, און פון דאָרט ווערן זיי צוריק געשיקט פון וואַנען זיי זענען געקומען. אויך פאַרדעכטיקע טוריסטן האַלט מען דאָרט ביז ס'ווערט אויסגעקלאָרט זייער לאַגע. אין וואָס מ'האָט מיך פאַרדעכטיקט —

האָב איך נישט אָנגעהויבן צו װיסן ביז כ׳בין געשטעלט געװאָרן פֿאַר דער קאָמיסיע פֿון עליס־אײַלאַנד. אַפּילו אירװינג, װאָס איז געקומען צום פּאָרט מיך אָפּװאַרטן און האָט געװיזן אַז כ׳בין אַנאַנ־סירט אין טעאַטער אין פֿילאַדעלפֿיע און די טרופּע װאַרט אויף מיר, האָט גאָר נישט געקאָנט אויפטאָן.

בײַ דער קאָמיסיע האָט מען מיר געגעבן אַ דאָלמעטשער.

— איך נײטיק זיך נישט אין קײן איבערזעצער — האָב איך געזאָגט — איך רעד ענגליש. און איך פֿרעג זײ:

— איז מײַן װיזע, װאָס כ׳האָב באַקומען אין אַמעריקאַנער קאָנ־סולאַט אין אַנטװערפּן, אַ ריכטיקע?

— יאָ — איז געװען דער ענטפֿער.

— טאָ פֿאַרװאָס האַלט מען מיך דאָ? פֿאַר װעלכן פֿאַרברעכן?

מײַן שנעלן צוריקקומען קײן אַמעריקע איז זײ נישט געװען גענוג קלאָר. זײ האָבן גענומען באַטראַכטן מײַן שטאַטלאָזן פּאַס פֿון אַלע זײַטן און זיך דורכגערעדט צװישן זיך. כ׳האָב פֿון זײ געפֿאָדערט: אָדער זײ לאָזן מיך פֿרײַ, אָדער זײ זאָלן מיך צוריק־שיקן קײן בעלגיע. איך בין נישט קײן פֿאַרברעכער און זײ האָבן נישט קײן רעכט מיך דאָ צו האַלטן. זײ האָבן מיר צוגעזאָגט, אַז ס׳װעט בלויז דויערן עטלעכע טעג. זײ דאַרפֿן עפּעס נאָכפֿרעגן און אַלץ װעט זײַן דערלײדיקט. מן־הסתם האָבן זײ געװאָלט װיסן צי איך האָב פֿריִער װירקלעך געאַרבעט װי אַן אַקטיאָר און װעגן מײַן אויפֿפֿירונג אין די פֿאַראײניקטע שטאַטן. אין צװישן איז געקומען אירװינג דזשײקאָבסאָן מיט עטלעכע פֿרײַנד און מ׳האָט מיך ענדלעך באַפֿרײַט. איך בין באַלד מיט אירװינגען געפֿאָרן קײן פֿילאַדעלפֿיע און אויפֿן צװײטן טאָג האָב איך שוין געשפּילט, װײַל סימאָן רעכצײַט, װאָס האָט מיך דערװײַל פֿאַר־טראָטן אין דער ראָלע, האָט געמוזט צוריקפֿאָרן קײן ניו־יאָרק.

פֿילאַדעלפֿיע װערט אָנגערופֿן — אין דער געניװער איבער־זעצונג פֿון ענגליש — דער בית־עולם מיט ליכט, צוליב דער טויט־קײט װאָס הערשט אין דער שטאָט. זונטיק טאָר מען נישט שפּילן קײן טעאַטער. דאָרט איז גילטיק דאָס ענגלישע געזעץ. װינטער איז שרעקלעך קאַלט. די נאָז און די אויערן זענען די גרעסטע קרבנות פֿון די גרויסע קעלטן. דער שנײ איז זײער הויך און די

גאָס איז שווער אַריבערצוגיין. איך טראַכט בײַ זיך, ווי בין איך דאָ ווידער אַרײַנגעפאַלן! איך קום דאָך פאָרט פון אַזעלכע שיינע לענדער ווי פראַנקרײַך, בעלגיע, אָבער צוליב אַ פאַרליבעניש איז פילאַדעלפיע פאַר מיר געוואָרן די שענסטע שטאָט.

כ׳בין געווען גליקלעך און שטאָלץ. ווען כ׳האָב באַקומען די מעגלעכקייט צו קאָנען אויפפירן אַ פיעסע מיט אַזעלכע גרויסע אַק־טיאָרן אין דער טרופע, ווי איזידאָר קעשער, מנחם רובין, מאַקס ראָזענבלאַט, רובין וועננראָף, סעם דזשאָזעפסאָן, אירווינג דזשוי־קאָבסאָן, מערי שיינפעלד, מערי סיימאָן, פאַני ליאָבריצקאַ, העלען בידאָ און דזשעני קעשיר.

איך האָב אויפגעפירט אַ פיעסע פון משה ריכטער „די אויפ־געקומענע גבירים״, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג. כ׳האָב באַקומען אַ גוטע קריטיק. זעט אויס, אַז ס׳איז נאָך דאָ יושר אויף דער וועלט, אַפילו אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

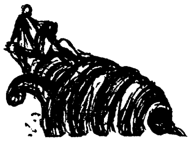

קאַפּיטל פיר און דרייסיק

מיין אַבאַרבאַנעל־אויפפירונג אין בויבעריק

נאָכן פאַרענדיקן דעם טעאַטער־סעזאָן אין פילאַדעלפיע בין איך צוזאַמען מיט מיינעם אַ חבר, בנימינדל פישביין — אַ טאַלענטיר־טער רעציטאַטאָר און כאַראַקטער־קאָמיקער — אַנגאַזשירט געוואָרן אויף אַ גאַנצן זומער־סעזאָן צו געבן קליינקונסט־פאָרשטעלונגען אי־נעם שלום־עליכם־קעמפּ בויבעריק, וואָס איז געפירט געוואָרן אונ־טער דער לייטונג פונעם באַוווּסטן פּעדאַגאָג און אינטעלעקטואַל לייביש לערער.

דער בויבעריק־קעמפּ ליגט אין דער געגנט פון פּאַגיבסי ווו דער מלוכה־פּרעזידענט רוזוועלט האָט געהאַט זיין זומער־רעזידענץ. אויפן פאָן פון דער מאָלערישער לאַנדשאַפט שפּרייט זיך אין גרינס דער אָפּרופלאַץ, ווו ס'קומען זומערצייט פאַרברענגען יונג און אַלט.

אין בויבעריק האָבן זיך געפינען, שיינע באַקוועמע באַנגאַלעס, הילצערנע דאַטשע־שטיבלעך. אַרום פליסט אַ קלאָרער צעכוואַליע־טער טייך. צעצווייגטע ביימער. שפּילפּלעצער. דער טעאַטער־סאַ־לאָן אין דער גרויסער געביידע איז אַ רחבותדיקער און איז אויך צוגעפּאַסט פאַר קאָנצערטן און פאַרלעזונגען. אַ חוץ דעם אָפּרו־ווערט דאָרט געפירט אַן אויספּלאַנירטע פּערמאַנענטע קולטור־אַר־בעט מיט אַ פּראָגראַם און איינגעשטעלטן סדר אויף אַ הויכן ניוואָ. ממש אַ גן־עדן־ווינקל פאַר עמך, פאַר יידישע פאָלקסמענטשן וואָס קומען אַהער אין די זומער־חדשים אי פאַרברענגען, אי אָפּרוען.

אָפט קומען דאָ אַראָפּ צו גאַסט גרויסע פּערזענלעכקייטן. מיר האָבן געהאַט דעם כבוד אַז אונדזערס אַ רעוווּ־פאָרשטעלונג זאָל באַזוכט ווערן דורכן גרויסן יידישן דיכטער און דראַמאַטורג ה. לייוויק, וואָס איז געקומען צו גאַסט קיין בויבעריק. איך געדענק אַז

כ'האָב דעמאָלט רעציטירט חיים-נחמן ביאַליקס פּאָעמע „אַ פּריי-לעכס" און לייוויק האָט מיר אויסגעדריקט אָנערקענונג פאַרן רע-ציטירן ביאַליקס פּאָעמע פון אויסנווייניק.

אויף אָפּרו זענען אויך געקומען יוסף בולאָוו און ליובאַ קאַ-דיסאָן זיי האָבן מהנה געווען דעם עולם מיט אַ קליינקונסט-קאָנ-צערט און מיך צוגעצויגן צו שפּילן די ראָלע פון רבין אין „ברו-ריה". דאָס איז געווען ס'ערשטע מאָל וואָס כ'האָב געשפּילט מיט אָט די צוויי גאָטגעבענטשטע אַקטיאָרן.

דער דירעקטאָר פון בוויבעריק-קעמפּ, לייביש לערער, אַ האַר-ציקער מענטש מיט אַ סך וויסן, אַן ערודיט, אַליין אַן אַנגעזעענער שרײַבער, מחבר פון אַ ריי וואָגיקע ווערק, וואָס האָבן באַרײַכערט די ייִדישע מחשבה ווי „ייִדישקייט און אַנדערע פּראָבלעמען", „אַזוי זענען מענטשן", „די פּסיכאָלאָגיע פון ליטעראַטור", „מענטש און ייִד". אָט דער באַשיידענער לייביש לערער האָט מיך איין מאָל פאַרבעטן אין אַן אויפדערנאַכט צו זיך אין קאַבינעט. ער דאַרף מיט מיר עפּעס איבעררעדן. ער האָט אַרויסגענומען פון שופלאָד אַ העפט און גלײַך מיר געגומען לייענען זײַנס אַ ליברעטע, אַ דראַ-מאַטיש בילד אויף אַ היסטאָרישער קאַנווע וועגן דעם ייִדישן פי-נאַנץ-מיניסטער אין שפּאַניע, דאָן יצחק אַבאַרבאַנעל, וואָס האָט צו וויסן געגעבן די ייִדן אַז ס'גרייט זיך אויף זיי אַ גירוש, באַוווּסט אין דער ייִדישער געשיכטע ווי דער גירוש-שפּאַניע. צום סוף האָט ער, דרך-אגב, געגעבן אָנצוגעהערן, אַז אויב ס'איז גוט פאַר דער סצענע וואָלט ער געווען צופרידן ווען ער, קלאַס, וואָלט זיך אונ-טערגענומען עס אויפצופירן אָט טאַקע דאָ אין בוויבעריק, מיט די פעיִקסטע קינדער וואָס געפינען זיך דאָ און ער איז זיכער אַז ס'וואָלט געהאַט גרויס דערפאָלג.

ער האָט פאַר מיר איבערגעלייענט די ליברעטע וואָס האָט פאַרמאָגט אַ גוט געבויטן אינטערעסאַנטן דיאַלאָג, דראַמאַטישע אַקציע, קאָנפליקטן, שפּאַנונג. און ס'איז בײַ מיר גלײַך געבוירן גע-וואָרן די אידייע ווי אַזוי דאָס סצענישע בילד דאַרף געוויזן ווערן. איך האָב אים אויסגעדריקט מײַן אַנטציקונג און באַמערקט אַז זײַן באַשיידנקייט איז שוין גאַרנישט קיין מעלה בײַם וועלן רעאַ-ליזירן עפּעס אויפן טעאַטראַלן געביט.

ער האָט מיר, ווי דעם רעזשיסער, אָנפאַרטרויט די אויפפירונג וואָס דאַרף געגעבן ווערן אונטערן פרייַען הימל.

מ׳האָט צונויפגערופן די קינדער און זיי דערקלערט אין וואָס עס גייט, אַז זיי וועלן אַלע דאַרפן אויפטרעטן אויפן פרייַען פעלד און שפּילן אַ היסטאָרישע פּיעסע. יעדער איינער וועט באַקומען זייַן ראָלע אויסצולערנען אויף אויסנווייניק.

כ׳האָב אויסגעזוכט דעם פּאַסיקן פּלאַץ. מ׳האָט גערופן די קינדער, זיי זאָלן קומען אַהין. חברה קליינוואַרג איז זיך צונויפגעקומען. כ׳האָב זיי, ווי געוויינטלעך אין צפון־אַמעריקע, גערופן אויף ענגליש, זיי זאָלן צוקומען צו מיר. נאָר קיינער פון זיי האָט זיך נישט גערירט פון אָרט ווי נישט זיי מיינט מען. איך רוף זיי נאָך אַ מאָל און ווידער דאָס זעלביקע, לייביש לערער שטייט לעבן מיר און שמייכלט.

איך קוק אויף אים, כ׳קוק אויף די קינדער און פאַרשטיי נישט וואָס דאָ קומט פאָר. פרעג איך אים:

— זאָגט מיר, פרייַנד לערער, וואָס איז דאָס אַזוינס? ווי אַזוי זעען די קינדער דערצויגן? וואָס פאָלגן זיי מיך נישט? און וואָס באַטייַט אייַער צופרידענער שמייכל?

— רופט זיי נישט אויף ענגליש, נאָר אויף ייִדיש, וועט איר דעמאָלט זען.

און אַזוי איז געווען צו מייַן און לערערס גרויסער סאַטיספאַקציע. כ׳האָב געגעבן אַ ייִדישלעכן רוף:

— אַנו, קינדערלעך, קומט אַלע אַהער צו מיר!

באותו רגע האָט זיך ס׳קליינוואַרג אַ לאָז געטון צו מיר מיט אַ טומלדיקער פרייד און גדולה אַזוי ווי קינדער קאָנען לויפן. כ׳וועל די דאָזיקע סצענע קיין מאָל נישט פאַרגעסן. די שפּראַך פון גאַנץ בוויבעריק איז — ייִדיש.

בכדי אַרויסצוברענגען אַ געטרייַ בילד פון דער מיטלאַלטערלעכער שפּאַנישער תקופה, בין איך ספּעציעל געפאָרן קיין ניו־יאָרק און פון אַ שטאָטישן מוזיי האָב איך באַקומען די בילדער פון דער כאַראַקטעריסטישער קליידונג פון יענער צייַט ווי אַזוי די ייִדן זענען דעמאָלט געגאַנגען אָנגעטון און אויך דעקאָראַציע בילדער פון יענער טונקעלער עפּאָכע.

נאָך מײַן צוריקקומען פון ניו־יאָרק האָבן זיך די קינדער גע־נומען צו דער אַרבעט. זיי האָבן געמאָלן די דעקאָראַציעס, גענייט די קליידער. אין דער זעלביקער צײַט זענען טאָג טעגלעך פאָרגעקו־מען פּראָבעס. דאָן אַבאַרבאַנעל האָט געשפּילט אַ דרײַצניאָריקער בחורל מיט אײַנגעבוירענע אַרטיסטישע פעיִקייטן. ס׳זענען אויך צוגעגרייט געוואָרן די געהעריקע ליכטעפעקטן. מ׳האָט אַנגאַזשירט אַ זינגערין און לייביש לערערס שוואָגער, אַ קאָמפּאָזיטאָר האָט אַראַנזשירט מוזיק, ספּעציעל געשריבן פאַר דער פּיעסע.

די פּיאַנאָ איז געשטאַנען אויף אַ דזשיפּ פאַרשטעלט מיט צווײַ־גן. די קינדער האָבן מאַרשירט און דער דזשיפּ מיט דער פּיאַנאָ האָט זיי נאָכפאָרנדיק באַגלייט מיט מוזיק. פון אַלע אַרומיקע קעמפּס זענען געקומען קינדער און דערוואַקסענע צו דער פאָרשטעלונג וואָס איז פאָרגעקומען בײַנאַכט. דער גאַנצער פּלאַן מיט דער פּראָוויזאָ־ריש אויפגעשטעלטער בינע אויף דער פרײַער לופט צווישן ביימער און אויסגעשטערנטן הימל האָט אויסגעזען ווי אַ פאַנטאַסטישע וועלט פון אַ קינדער־מעשהלע אין אַ פאַרכישופטער זומערנאַכט פון חלום און שפּיל.

נאָך דער פאָרשטעלונג, וואָס האָט אַרויסגערופן באַגײַסטערונג בײַ אַלעמען, האָט לייביש לערער, דער מחבר פון דער היסטאָרישער דראַמע, מיר אויסגעדריקט אָנערקענונג און מיט האַרציקע ווערטער באַדאַנקט פאַר דער אײַנגעגעבענער אויפפירונג, וואָס איז רעאַלי־זירט געוואָרן אויף אַ דיסציפּלינירטן אופן מיט אַן עלעמענט וואָס לאָזט זיך נישט אַזוי לײַכט באַהערשן, ווי ס׳זענען עס געווען די ריאַליסטן פון דער פאָרשטעלונג — די קינדער פונעם קעמפּ בוכבעריק.

***

אין דער קינדער־רעפּובליק בוכבעריק איז דאָ אַ טאָג וואָס די קינדער איז דערלויבט צו זײַן קינדעריש, אַמתע קונדסים, פּראָוון כלערליי שטיק און אָפּטון שפּיצלעך וועמען זיי ווילן. לייביש לע־רער, וואָס האָט קיין מאָל נישט געהאַט קיין צײַט זיך צו באָדן אין טײַך, האָבן אים די קינדער פאַרנאַרט צום ברעג און מיט אַן אומ־

באַמערקטן זײַטיקן שטופּ איז ער אַרײַנגעפּאַלן אין טײַך אַרײַן אָנגע־טוענערהייט. זיי האָבן אָרגאַניזירט אַן אויסשטעלונג פון קאָמישע זאַכן, ווו דער הויפּט־אָביעקט פון חוזק איז געווען דאָס שיינע מין.

אין יענעם טאָג זענען די קינדער די פּאַקטישע באַלעבאַטים פון דער בויבעריק־רעפּובליק מע מוז זיי פּאָלגן און אויספירן זייערע באַפעלן. אַן אינטערעסאַנטער און פאַרווײַלנדיקער טאָג. אויף די אײַנפאַלן פון חברה קליינוואַרג קאָן מען זיך פאַרלאָזן.

ווען כ׳בין אַרײַנגעקומען אין מײַן באַנגאַלע האָב איך געטראָפן אויפן טיש אַ באַרג פאַרשידענע קנעפּ פון כלערליי קאָלירן, נאָדל־פאָדעם, אַ פינגערהוט אָט אַזוי ווי בײַ אַ שנײַדער אין וואַרשטאַט. אַ ווײַל בין איך געבליבן דערשטוינט. פון וואַנען נעמט זיך דאָס אַלץ צו מיר אויפן טיש? איך גיב אַ קוק: אַלע קנעפּלעך פון מײַן גאַנ־צער גאַרדעראָב האָבן די חברה קונדסים אָפּגעשניטן און ליגן אין אַ קופּע אויפן טיש. איך האָב פּשוט נישט וואָס אָנצוטון.

ערשט אויפן צווייטן טאָג האָבן זיך עטלעכע מיידלעך געמאָלדן, ווי פרײַוויליקע, מיר אָנצונייען די קנעפּלעך. איך אַליין האָב אָבער אויך געמוזט נעמען נאָדל־פאָדעם אין האַנט אַרײַן און נייען. זיי האָבן מיך שפּעטער געפירט אין אָפּיס, אין ביוראָ פון ליפּע לערער, דער ברודער פון לייבישן, וואָס איז געווען דער טעכנישער לייטער פונעם קעמפּ.

אינעם גאַסטבוך האָבן זיי אין מײַן קעגנוואַרט אַרײַנגעשריבן אַ דאַנק און אָנערקענונג פאַר מײַן אויפפירן דעם אַבאַרבאַ:על־ספעק־טאַקל וואָס האָט איבערגעלאָזט אַ רושם אויף אַלע באַזוכער.

דעם לעצטן סעזאָן אין צפון־אַמעריקע האָב איך געשפּילט אין האָפּקינסאָן־טעאַטער אין ברוקלין אונטער דער דירעקציע פון אויר־ווינג דזשייקאָבסאָן און מרים קרעסין.

כמעט ביים סוף פון טעאַטער־סעזאָן זענען געקומען אין טעאַ־טער אַרײַן צוויי אימיגראַציע־באַאַמטע און האָבן מיר דערמאָנט אַז מײַן דערלויבעניש צו בלײַבן אין לאַנד גייט אויס און אַז איך דאַרף פאַרלאָזן דאָס גאָלדענע לאַנד.

— איך וועל אײַך בעטן אַ פאַרלענגערונג — האָב איך זיי גע־זאָגט — כ׳האָב עס שוין געטון צוויי מאָל.

— דו וועסט קיין פאַרלענגערונג נישט באַקומען — איז געווען דער ענטפער — ווײַל דײַן שטאַטלאָזער פּאַס ענדיקט זײַן גילטיקייט. און אָט דעם פּאַס קאָן מען אין ערגעץ נישט פאַרלענגערן, נאָר אין דעם לאַנד וווּ דו האָסט אים באַקומען — אין בעלגיע.

— איך גלויב — האָב איך אַלץ נישט נאָכגעגעבן — אַז דער בעלגישער קאָנסול אין ניו־יאָרק וועט אים מיר פאַרלענגערן.

— אויב ער וועט עס דיר טון — זענען זיי געוואָרן ווייכער — וועסטו קאָנען באַקומען אַ פאַרלענגערונג פון דײַן אויפהאַלטן זיך אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

דער בעלגישער קאָנסול האָט אָבער אָפּגעזאָגט. ער האָט נישט קיין רעכט אויף דעם און ס׳ליגט נישט אונטער זײַן רעסאָרט. איך האָב ע:דלעך קוים אַרויסבאַקומען אַ פראַנצויזישע דורכרײַז־וויזע. בײַ דער שיף זענען שוין געשטאַ:ען באַאַמטע, בכדי צו קאָנטראָלירן צי איך פאָר טאַקע אָפּ.

קאַפּיטל פינף און דרײַסיק

אַ שטאַטלאָזער אָבער פּאָרט אַן אַקטיאָר

און אַט געפינען איך זיך שוין צוריק אין פּאַריז. אין דער וווּנדערלעכער שטאָט וווּ אַפילו אַ שטאַטלאָזער פילט זיך ווי בײַ זיך אין דער היים. כ'האָב זיך אָבער לאַנג נישט געקאָנט אויפהאַלטן דאָ. און כ'האָב גענומען די באַן צו פאָרן קיין בעלגיע. אויף דער בעלגישער זײַט אָבער קומט אַרויף דער גרענעץ-באַאַמטער:

— פּאַס! קאָנטראָל!

אויף אַ געניוג איידעלן אופן זאָגט ער מיר, דער גרענעץ-וועכטער, אַז איך קאָן מער, לײדער, נישט אַרײַנפאָרן קיין בעלגיע, ווײַל מײַן פּאַס און אידענטיטעט-קאַרטע איז שוין לאַנג אויסגעגאַנגען.

— סטײַטש — טענה איך צו אים — בעלגיע איז דאָך מײַן היים, שוין אַזוי פיל יאָרן ווי כ'וווין אין אַנטווערפּן.

— ס'טוט מיר לייד, מעסיע — זאָגט ער העפלעך און קאַלטבלוטיק.

ער האָט מיך אַראָפּגעבעטן פון צוג און מיט דער נאָענטסטער באַן בין איך געוואָרן צוריקגעשיקט קיין פּאַריז.

אויף דער פראַנצויזישער גרענעץ האָט זיך ווידער געעיאַוועט אַ פרישער גרענעץ-באַאַמטער מיטן זעלביקן פּיזמון וואָס אויף דער בעלגישער גרענעץ:

— פּאַס! קאָנטראָל! סיל-ווו-פּלע!

ער קומט צו מיר צו און פרעגט מיך:

— וווּ פאָרסטו? דו האָסט דאָך נישט קיין וויזע.

און באַלד מיט דער אַנגעקומענער באַן האָט מען מיך ווידער אַ מאָל צוריקגעשיקט קיין בעלגיע. און אין בעלגיע חזרט זיך

איבער דאָס זעלביקע שפּיל. צוריק קיין פּאַריז. איך בין ממש געוואָרן פאַרצווייפלט. כ׳בין געזעסן אַ פאַרקלעמטער אין געהאַקטע צרות און נישט געזען פאַר זיך קיין אַרויסגאַנג פונעם פאַרכישופטן קרייז, וואָס וואַרפט מיך פון איין לאַנד אין צווייטן, אַהין און צוריק, אַז מע קאָן פון זינען אַראָפּ, אָן אמתדיק פּויעריש גיהנום.

כ׳האָב ביי זיך אָפּגעמאַכט, אין פאַל מע וועט מיך איצט צוריקשיקן, וועל איך איבערלאָזן אויף דער באַן מיין גאַנץ ביסל האָב און גוטס, מיין גאַנצן באַגאַזש און וועל זיך ערגעץ אַראָפּכאַפּן אויף אַ סטאַציע און אַדורכגיין די גרענעץ אונטן־אַרום, ווי מע פרעגט נישט אויף קיין וויזע, בכלל נישט אויף קיין שום דאָקומענטן.

דאָס מאָל אָבער האָט מיך געראַטעוועט מיין אַרטיסטיש פּאַך: דער נאָמען פון אַן אַקטיאָר. דער פראַנצויזישער באַאַמטער וואָס האָט דאָס מאָל קאָנטראָלירט די פּעסער, האָט אַריינגעקוקט אין מיין פּאַס און מיך געפרעגט, צי איך בין אַן אַקטיאָר, צי כ׳שפּיל טעאַטער.

— יאָ, איך בין אַ טעאַטער־מענטש.

— אויב אַזוי, טאָ פאָר! איך האָב דיך נישט געזען!

און אַזוי האָט גענומען אַ סוף צו מיין נאָכאַנאַנדיקן וואַנדערן פון פראַנקרייך קיין בעלגיע און צוריק, און ענדלעך האָב איך זיך דערשלאָגן קיין פּאַריז.

איך בין אַוועק אין האָטעל, ווו כ׳האָב שטענדיק געוווינט. דער אייגנטימער האָט מיר דערלויבט צו זיין ביי אים נישט איינגעמאָלדן.

אין לאַנקרי־טעאַטער האָט דעמאָלט געשפּילט אַ טרופּע אונטער דער דירעקציע פון אַ געוויסן לאַזאַר. כ׳בין גלייך געוואָרן אַנגאַזשירט. צו די פּראָבעס בין איך געפאָרן מיט אַ טאַקסי. דאָס גלייכן צו די פאַרשטעלונגען האָב איך זיך געמוזט אַריינזעצן אין אַ טאַקסי און זיך ווידער געהייסן פירן אין לאַנקרי־טעאַטער. די זעלביקע געשיכטע האָט זיך איבערגעחזרט פון טעאַטער צוריק אין האָטעל. כ׳האָב מורא געהאַט צו גיין אַ טריט אויף דער גאַס צוליב די כסדרדיקע קאָנטראָלן אויף טריט און שריט.

מאַכט זיך אַ מעשה, דעם טעאַטער־דירעקטאָר האָט זיך פאַרגלוסט צו פאַרבעטן אַלע מענער־אַקטיאָרן אין שוויצבאָד אַריין. מע קומט אַריין אין קאָרידאָר, מע נעמט בילעטן ביי דער קאַסע און לאַזאַר וויצלט זיך נאָך אַז נאָכן באָד איז גוט צו מאַכן דעם אמתן שנאַפּס

און צו פֿאַרבײַסן מיט אַ פֿערטל געגדזנס, און פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס אַלץ גייט שוין אַרײַן אין חשבון, אַז ער צאָלט פֿאַר אַלץ. מיר זענען שוין אין פֿאַרעדיקן באָד, מע גיסט זיך מיט שעפּלעך וואַסער, און פּלוצעם זאָגט לאַזאַר אַז ס'איז אים נישט גוט. ער באַווײַזט ניש צוצוגיין צו דער באַנק, ווי ער גיט זיך אַ צי אוים אויפֿן נאַסן שטיינערנעם דיל ווי גרויס ער איז און נאָך איידער מע באַווײַזט זיך אַרומצוקוקן גיט ער אַ שטאַרב אַוועק אויפֿן אָרט. ער איז געווען אַ האַרצלײַדנדיקער און האָט נישט געטאָרט נעמען קיין הייסן דוש. און אָט די אומפֿאָרזיכטיקייט האָט אים געקאָסט דאָס לעבן.

מיטן טויט פֿונעם טעאַטער־דירעקטאָר לאַזאַר איז אויך אָפּגעשטאָרבן דער טעאַטער־סעזאָן פֿון 1939 און גלײַך האָט זיך דערנענטערט די סכנה פֿון דער צווייטער וועלט־מילחמה. איך האָב זיך געפֿונען אין האָטעל ווי אין אַ געפֿענגעניש. קיין טריט האָב איך נישט געקאָנט מאַכן פֿון האָטעל אַרויס, ווו ס'האָט אויף מיר, דעם שטאַטלאָזן און אומלעגאַלן, געלויערט דאָס שפּיזיקע אויג פֿון דער געהיים־פּאָליציי. וואָס טוט מען זיך פֿאַר אַן עצה? ווי פּלאָנטערט מען זיך אַרויס פֿון דאָזיקן פֿאַרכישופֿטן קרײַז? בלית־ברירה האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און בין אַוועק אין דער פּאָליציי־פּרעפֿעקטור. און איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל זאָל נעמען אַ סוף צום גיהנום. ס'האַרץ האָט אין מיר געקלאַפּט ווי מיט האַמערס, ווען כ'האָב דערזען די לאָקייען מיט די בופֿן־הויזן און ווײַסע זאָקן ביז איבער די קני,ען און מעשענע קייטן אויפֿן האַלדז. זיי האָבן מיך אָפּגעשטעלט:

— וווּהין, מעסיע?

— איך וויל זען דעם פּרעפֿעקט פֿון דער פּאָליציי. איך דאַרף מיט אים רעדן עפּעס וויכטיקס.

כ'האָב געוווּסט, אַז אויף מײַן שיין פּנים קוקנדיק וועט מען מיך נישט צולאָזן צום פּרעפֿעקט. כ'האָב זיי גלײַך געגעבן אין יד אַרײַן. ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און מ'האָט מיך אַרײַנגעפֿירט צו אים. דער שעף פֿון דער פּאָליציי — אַ יונגער בלאָנדער אינטערעסאַנטער מאַן — האָט מיך אָנגעקוקט פֿאַרשנדיק. איך פֿרעג אים צי ער רעדט ענגליש ווײַל מײַן פֿראַנצויזיש איז נישט אַזוי פֿליסיק.

— יאָ — גיט ער אַ מאַך צו מיר — קענסט רעדן ענגליש. איך

דערציילן אים אַלץ ווי אַזוי מ׳האָט מיך געוואָרפן ווי אַ באַלעם, פון איין זייט גרענעץ צו דער אַנדערער און איך בעט ביי אים נישט מער ווי אַ דערלויבעניש זיך אויפצוהאַלטן אויף צוויי חדשים, כ׳זאָל קאָנען מאַכן באַמיונגען זיך צו באַזאָרגן מיט אַ וויזע ערגעץ אין די אַמעריקאַנער לענדער און קאָנען לעגאַל אַרויספאָרן פון פראַנקרייך.

— איך באַוווּנדער דיין מוט — איז געווען זיין ענטפער — דו ביסט שוין איבער צוויי חדשים אומלעגאַל אין לאַנד און איצט האָסטו זיך דערוועגט צו קומען צו מיר נאָך הילף? דו ווייסט ווו מיר שיקן די אומלעגאַלע מענטשן?

אָבער דאָס מאָל ראַטעוועט מיך ווידער מיין שם פון אַן אַקטיאָר. ער קוקט אויף מיר מיט אַ צופרידן שמייכעלע:

— מיין פרוי — זאָגט ער צו מיר — איז אויך אַן אַקטריסע. זי שפּילט אין „קאָמעדי פראַנסעז” און איך קאָן ביי זיך נישט פּועלן, אַז אַ מענטש פון זעלביקן פאַך וואָס מיין פרוי זאָל זיין אויסגעשטעלט אויף אומזיסטע ליידן צוליב עפּעס אַ פאָרמעלן פאָרשריפט. ער האָט מיר אויפן אָרט געגעבן די דערלויבעניש צו בלייבן דריי חדשים אין לאַנד, און מיר אָנגעזאָגט, כ׳זאָל טון אַלץ צו קאָנען אַוועקפאָרן וואָס גיכער שוין צוליב דעם אַליין וואָס מע זעט פאָר די אומפאַרמיידלעכקייט פון אַ מילחמה.

דער פּרעפעקט האָט אַריינגערופן איינעם פון די לאָקייען, ער זאָל מיך באַגלייטן אויפן דריטן שטאָק ווו מען וועט מיר אָפּשטעמפּלען די דערלויבעניש. כ׳האָב אים האַרציק באַדאַנקט, דעם פּרעפעקט, און אים געזאָגט אַז כ׳וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן זיין מענטשלעכע האַנדלונג פון אַ הויך-הומאַניטאַרן כאַראַקטער.

ווען כ׳בין אַרויפגעקומען אין דער הייך האָט מען מיר נישט געגעבן באַלד דעם שטעמפּל אויף די גאַנצע דריי חדשים, נאָר דערווייל בלויז אויף איין חודש אַזוי ווי ס׳זאָגט דאָס געזעץ. ווען דער חודש וועט זיך ענדיקן זאָל איך ווידער קומען, וועט מען מיר געבן אויף אַ פרישן חודש. מילא, זאָל זיין אויף אַ חודש, אַבי כ׳קאָן שוין אַרויסגיין פריי אין גאַס אָן שום מורא פון פּאָליציי-דעפּאַרטאַמענט. כאָטש כ׳קען גוט פּאַריז, האָב איך פאַר פרייד נישט געוווּסט ווו צו שטעלן אַ טראָט. דער חודש האָט זיך געענדיקט און איך דאַרף גיין אין פּאָליציי פאַרלענגערן מיין דאָקומענט. ווען כ׳בין צוגעקו-

מען צום פּאָליציי־בנין, איז מיר געוואָרן פֿינצטער אין די אויגן. הונדערטער מענטשן זענען געשטאַנען פֿאַרן פֿאַרמאַכטן טויער און געוואַרט, ס׳טויער זאָל זיך עפֿענען, זיי זאָלן קאָנען פֿאַרלענגערן זייערע פּאַפּירן. זיי זענען געשטאַנען שוין פֿון פֿאַרטאָג אָן צו קאָנען וואָס גיכער אַנקומען צום באַקומען דעם שטעמפּל אויף זייערע דאָקומענטן, אַז ס׳איז זיי דערלויבט צו בלײַבן נאָך אַ חודש אין פֿראַנקרײַך.

ווי נאָר דאָס טויער האָט זיך געעפֿנט איז געוואָרן אַ ווילד געלויף פֿון די מענטשן, צו דערגרייכן אַרויף אין דער הייך אויפֿן דריטן שטאָק, וווּ ס׳ווערט דורכגעפֿירט די פּראָצעדור פֿונעם פֿאַרלענגערן די פּאַפּירן. אין משך פֿון די אויפֿנעם־שעלן ווערן דערלידיקט ביז צוויי הונדערט פּערזאָן. לויט מײַן ריי, ווו איך געפֿין זיך, וועל איך זיכער נישט אָנקומען און מײַן שטיין איז אומזיסט. דאָס הייסט, אַז כ׳וועל ווידער עטלעכע טעג נישט קאָנען גיין אין גאַס, ווײַל נישט אַלע טעג אין דער וואָך ווערט דורכגעפֿירט די פֿאַרלענגערונג. פּאָליציי האָט געהאַלטן אָרדענונג איבער די הונדערטער מענטשן. טייל פּאָליציסטן האָבן זיך אויפֿגעפֿירט ברוטאַל. זיי האָבן געשטופּט און געשטויסן די פֿרעמדלענדער, דעם אַ זעץ, יענעם אַ קלאַפּ. דער אַנטיסעמיטיזם האָט דעמאָלט שטאַרק געבושעוועט אין פֿראַנקרײַך בפֿרט בײַ די אָרדענונג־היטער, בײַ דער פּאָליציי. אַזוי שטייענדיק אין דער ריי האָב איך באַמערקט נישט ווײַט פֿון מיר אַ מער מענטשלעכן פּאָליציסט, האָב איך געמאַכט אַ חלשות־סצענע און בין אַוועקגעפֿאַלן. עטלעכע פּאָליציי־לײַט זענען צוגעלאָפֿן און מיך אויפֿגעהויבן, אַראָפּצוטראָגן צום פּאָליציי־דאָקטאָר. דערווײַל האָט דער פּאָליציסט אַרויסגענומען מײַנע פּאַפּירן פֿון בוזעמטאַש און איז אַרײַן זיי פֿאַרלענגערן.

ליגנדיק בײַם דאָקטאָר איז אונטערגעקומען דער פּאָליציסט און געזאָגט, אַז מ׳האָט מיר פֿאַרלענגערט אויף צוויי חדשים. ווי נאָר כ׳האָב דערהערט די בשורה־טובה בין איך הענדום־פֿענדום אַראָפּגעשפּרונגען פֿון בעטל. דער דאָקטאָר און די פּאָליציסטן האָבן געקוקט אויף מיר פֿאַרוווּנדערטע, גלײַך ווי כ׳וואָלט אויפֿגעשטאַנען תחית־המתים, געוואָרן פֿון טויט לעבעדיק. וואָס איז דאָ געשען?

כ׳האָב זיי דערקלערט, אַז כדי צו באַקומען הײַנט די פאַרלענגערונג האָב איך, ווי אַן אַקטיאָר, אָפּגעשפּילט די סצענע.

כ׳האָב געהאַט מזל. ס׳איז זיי געפעלן געוואָרן ס׳שטיקל אַרבעט. צום ערשטן מאָל האָבן זיי דערזען פאַר זיך אַן אַקטיאָר אין לעבן. זיי האָבן זיך אַלע צעלאַכט. ווידער אַ מאָל האָב איך זיך אַרויסגעדרייט פון אַ פּײַנלעכער סיטואַציע און ס׳האָט מיר צוגעשפּילט דאָס מזל אַ דאַנק דעם וואָס כ׳בין אַן אַקטיאָר.

אַ דאַנק טאַקע מײַן אַקטיאָרישקייט האָב איך זיך אין דער לעצטער מינוט אַרויסגעראַטעוועט פונעם סכנה-קרײַז, פונעם לעצטן פיבערדיקן מלחמה-צוגרייט וואָס האָט שוין געהאַט אַרומגענומען, ווי מיט אַ פײַערדינג, גאַנץ אייראָפּע כאָטש דערווײַל נאָך אומגעזען.

מײַן קוזין אַדאָלף מידע, וואָס איז דעמאָלט געווען דירעקטאָר פון מיטרע-טעאַטער אין בוענאָס-אײַרעס, האָט מיר אַרויסגעשיקט אַלע נייטיקע פּאַפּירן. אַזוי אַרום האָב איך געקאָנט פאַרלאָזן פראַנקרײַך און סוף יולי 1939, געציילטע וואָכן ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, בין איך אָנגעקומען קיין אַרגענטינע.

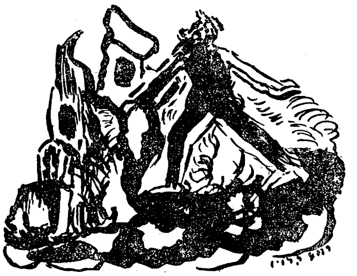

קאפיטל זעקס און דרייסיק

אן ערשטער ארויספאר איבער די קאלאניעס

דעם אמת מוז מען זאגן: ארגענטינע איז מיר געפעלן גלייך פון דער ערשטער מינוט ווי כ׳האב באטרעטן דעם באדן. בוענאס-איירעס האט זיך מיר אויסגעוויזן צו זיין א פריילעכע שטאט, די מענטשן פריינדלעכע, צוגעלאזענע. מע פארברענגט אין די שפעטע נאכט-שעהען אין די שיינע קאפעען. געמיטלעך, נישט געאיילט, מענטשלעך, וואס דאס איז אין צפון-אמעריקע בכלל נישט צו טרעפן.

א שטיק יידיש שטייגער-לעבן האט זיך דא איבערגעטראגן פון אמאליקן ווארשע. א שלל יידישע אינסטיטוציעס וואס האבן איבערגעפלאנצט אהער די יידישע קולטור-טראדיציעס. א יידישער אקטיארן-פאראיין, א שרייבער-פאראיין אפילו אויפן נאמען פון א ווארשעווער יידישן שרייבער: ה. ד. נאמבערג. א יידישער אקטיאר, וואס קומט פון דער פרעמד, ווערט דא דורכן אקטיארן פאראיין אויפגענומען מיט אפענע ארעמס. דריי יידישע טעאטערס, וואס שפילן א גאנצע וואך. צוויי יידישע טאגצייטונגען מיט גרויסן פארנעם וואס פארהיימישן באלד דעם פריש געקומענעם וואס פילט זיך ווי ביי זיך אין דער היים; וואכנבלעטער, זשורנאלן, קלובן, קולטורקרייזן, פארטייען, ארגאניזאציעס, א יידיש לעבן, א יידישע וועלט.

כ׳האב דא אויך געטראפן מיינע לאנדסלייט, פולטוסקער און סעראצקער וואס האבן אן אייגענע געזעלשאפטלעכע היים, דעם לאנדסלייט-פאראיין פון פולטוסק-סעראצק. וואס האט געהאלפן יעדער געקומענעם לאנדסמאן אין וואס עמעצער האט זיך געניטיקט און ביזן הייניקן טאג האלטן זיי אן די שיינע טראדיציע.

וואס נוגע טעאטער איז די דעמאלטיקע לאגע נישט געווען פאר מיר קיין צו אנגענעמע. איך בין געקומען שפילן טעאטער און כ׳האב

מיטגעבראַכט עטלעכע אינטערעסאַנטע פּיעסן. ווײַזט זיך אַרויס אַז איז מיטרע־טעאַטער האָט מײַן קרוב, אַדאָלף מידע, אײַנגעפירט ייִדישע פילמען מיט קליינקונסט־נומערן פאַרן אָנהייב פונעם פילם. צום דאָזיקן צוועק האָט ער אַראָפּגעבראַכט פון צפון־אַמעריקע דאָס אַרטיסטן־פּאָרל מעדאָף. מיט זיי האָב איך געשפּילט אין דער באַרימטער רוסישער אָפּערעטע „נאַטאַלקאַ פּאָלטאַווקאַ", אויף ייִדיש, אין די בראָנקס. זיי זענען געווען גוטע קאָנצערטיסטן צוגעפּאַסטע פאַר קליינקונסט. כ׳האָב מיך אויך אַן עצה געגעבן מיט די קליינקונסט־נומערן כאָטש כ׳בין, ווי געזאָגט, נישט געווען צוגעגרייט צו דעם.

פון פּוילן איז אין יענער צײַט אָנגעקומען די טרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון מאַקס פּערעלמאַן און גיטאַ גאַלינאַ, מאַקס באָזשיק און זײַן פרוי רייזל ליבראָווסקאַ, חבל בוזגאַן און זײַן פרוי רבקה שילער און לייב פרידמאַן. איך האָב אָנגעהויבן שפּילן מיט זיי אין דער טרופּע וואָס האָט דורכגעפירט אַ סוקצעספולן סעזאָן.

נאָכן פאַרענדיקן דעם טעאַטער־סעזאָן פון 1940 אין בוענאָס־אײַרעס, איז אַ גרופּע אַקטיאָרן געשיקט געוואָרן דורך דער ייִקאַ צו שפּילן ייִדיש טעאַטער אין די קאָלאָניעס אין ענטרע־ריאָס און לאַ פּאַמפּאַ. איך בין געווען אײַנגעשלאָסן ווי איינער פון דער גרופּע. אונדזער ערשטער אויפטריט איז פאָרגעקומען אין דער קאָלאָניע קאַפּיזשע. אין מיטן פעלד איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ גרויסער הילצערנער באַראַק, וואָס מאַכט אויסערלעך אַן אײַנדרוק פון אַ שײַער. אינעווייניק איז אָבער אַלץ אײַנגעאָרדנט ווי אַ שיין באַקוועם דאָרפיש טעאַטערל. לאַנגע הילצערנע בענק זענען אויסגעשטעלט אונטן אין זאַל. אַ שיינע באַקוועמע בינע, אַפילו גאַרדעראָבעס פאַר די אַקטיאָרן זענען דאָ פאַראַן, וווּ זיך צו גרימירן און זיך איבערטון. אַלץ ריין, ציכטיק צוגעגרייט. ס׳איז אויך פאַראַן אַ באַזונדער שיינער באַקוועמער צימער. ווײַזט אויס אויף זיצונגען פון דער פאַרוואַלטונג. כ׳האָב געפרעגט די חברים פאַר וועמען וועלן מיר דאָ שפּילן? איך זע נישט קיין הײַזער אַרום, אַפילו אין דער ווײַטנס איז נישט געווען צו זען אַז ס׳זאָל זיך ווו ערגעץ געפינען אַ באַוווינטע געגנט.

די חברים אַקטיאָרן האָבן מיך באַרויִקט:

— זאָרג זיך נישט, דער טעאַטער וועט הײַנט זײַן פֿול געפּאַקט ביז איין פּלאַץ.

דאָך איז פֿאַר מיר נאָך אַלץ געבליבן אַ רעטעניש: פֿון וואַנען וועט זיך נעמען אַן עולם צו באַזעצן די אַלע אויסגעשטעלטע לאַנגע בענק פֿונעם טעאַטער?

אין יענער צײַט האָט מען דאָ אין אַרגענטינע נישט געוווּסט פֿון די אַלע מאָדערנע אויפֿטוען, ווי וואַרטקאָנצערטן, רעציטאַלן, קליינקונסט־פּראָגראַמען פֿון שטיקלעך און פֿיצלעך, מאָנטאַזשירטע נומערן, באַשמאַלצן מיט מאָנאָלאָגן, עטלעכע סצענקעס, געזאַנג־אויפֿטריטן און היידאַ געפֿאָרן! דעמאָלט איז אַ פֿאָרשטעלונג געווען — אַ פֿאָרשטעלונג מיט פֿאַרנעם — שווערע אַרטילעריע. מ'האָט געשפּילט גאָרדינס רעפּערטואַר, אָדער אָפּערעטעס וואָס האָבן אָפּגעשפּיגלט גאַנצע עפּאָכעס, צוויי, דרײַ דורות מיט פֿאַרוואַנדלונגען, גאַנצע לעבן־דראַמעס דורכגעפֿלאָכטן מיט כאַראַקטער־לידער און ראָמאַנטישע ליבע־לידער. ס'האָט זיך עפּעס אָפּגעטון אויף דער בינע וואָס האָט געהאַלטן געשפּאַנט דעם צושויער ביזן פֿאַלן פֿונעם פֿאָרהאַנג אין לעצטן אַקט.

ס'איז צוגעפֿאַלן דער אָוונט. מיר זענען שוין אַלע גרימירט און איבערגעטון. איך הייב זיך אויף און גיי אַרויס אין דרויסן אַ גרימירטער. מיט אַ מאָל זע איך פֿון ווײַטנס אָנקומען אַ מחנה רײַטער. זיי פֿליִען אויף די פֿערד מיט לאַנגע מעסערס פֿאַרשטעקט בײַ די זײַטן. כ'בין אַרײַנגעלאָפֿן צו די אַקטיאָרן און אויסגעשריגן נישט מיט מײַן קול:

— חברים, לאָמיר אַנטלויפֿן! לאָמיר זיך ראַטעווען! גוייִם אויף פֿערד קומען מיט מעסערס! זיי וועלן אונדז דאָ אַלע פּאַרטיק מאַכן! לאָמיר אַנטלויפֿן!

די אַקטיאָרן האָבן זיך צעלאַכט און מיך אַרויסגעפֿירט אין דרויסן. כ'גיב אַ קוק: ס'קומען אָן סולקעס, וועגעלעך אויף צוויי רעדער געשפּאַנט מיט פֿערד. די סולקעס זענען באַזעצט מיט פֿרויען און קינדער, אַלע זענען זיי אוים ווי טיפּישע פּויערן, דאָרפֿסלײַט. מיט אַ מאָל הער איך ווי אַ יונגער רײַטער שרײַט צום צווייטן:

— משה, פֿאַר מיר נעם אויך זעקס ענטראַדאַס (בילעטן).

כ'בין געוואָרן דערשטוינט, ווען כ'האָב זיך דערוווּסט, אַז די אַלע

רײַטערס זענען ייִדן און די פרויען מיט די קינדער און די עלטערע מענטשן אויף די סולקעס-װעגעלעך זענען אַלץ — אַחינו בני ישראל עמך, קאַטשערע און לאַפּאַטע, די העראָיִשע מחנה ייִדישע קאָלאָניס-טן, העלדן פון דער אַרגענטינער ייִדישער קאָלאָניזאַציע.

מײַנע חברים אַקטיאָרן האָבן מיר אָנגעוויזן אויף זיי און גע-זאָגט:

— דאָס זענען גאַוטשאָס, ייִדישע גאַוטשאָס, פעלדמענטשן, פֿוי-ערן פונעם שענסטן טיפּ.

די אַרגענטינער פויערן האָבן אָנגעפילט דאָס טעאַטער. כ׳וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן ווי אַזוי אָט די ייִדישע ערדמענטשן האָבן אויפגענומען די פּיעסע „כאַסיע די יתומה" פון יעקב גאָרדין. זיי האָבן איבערגענומענע מיטגעלעבט און ממש מיטגעשפילט מיט די אַקטיאָרן אויף דער בינע. איבערגעלעבט יעדער סצענע און בײַם פאַרענדיקן, ווען ס׳איז געפאַלן דער פאָרהאַנג, זענען אַלע אויפגעשטאַנען פון די ערטער און ענטוזיאַסטיש געשריגן: בראַוואָ! בראַוואָ! און האָבן געפאָדערט נאָך „לאַ זשאַפּאַ"! אַ צוגאַב, מע זאָל נאָך עפּעס פאַר-ברענגען פאַר זיי. מיר האָבן געהאַט פאַר זיך אַ קולטור-באַוווּסטזי-ניקן עלעמענט, מיר האָבן געשפילט פאַר אַן עולם וואָס פאַרשטייט טעאַטער. פאַרשטייט זיך, אַז נאָך אַ דראַמע האָבן מיר זיי געגעבן עטלעכע נומערן פון לײַכטערן זשאַנער, אַ הומאָרעסקע, אַ קאָמיש ביל-דל. מיט הילכיקע בראַוואָס האָבן די קאָלאָניסטן באַדאַנקט פאַרן קול-טור געניס וואָס מיר האָבן זיי פאַרשאַפט.

אינעם באַזונדערן זײַטיקן זיצונגזאַל איז שוין געווען צוגעגרייט פאַר אונדז אַן אמתער יום-טוב מיט געדעקטע טישן. מײַנע חברים פון דער טרופּע האָבן מיך פאָרגעשטעלט פאַרן עולם, ווי אַ נײַ-צוגע-קומענער אין דער אַקטיאָרן-מישפּחה וואָס איז איצט צום ערשטן מאָל געקומען אין אַ ייִדישער קאָלאָניע.

איך האָב באַוווּנדערט דעם נײַעם טיפּ ייִד, וואָס די קאָלאָניעס האָבן פון זיך אַרויסגעגעבן, אַזעלכע פעסט-געבויטע, ריזיקע יונגען, פאַרהאַרטעוועטע פון דער שווערער פעלד-אַרבעט אונטער אַ ברע-נענדיקער טראָפּישער זון, ייִדישע גאַוטשאָס וואָס זענען באַשריבן גע-וואָרן דורך ייִדישע און ייִדיש-שפּאַנישע שרײַבערס און געוואָרן אַ

שם־דבר אין דער אַרגענטינער ייִדישער ליטעראַטור ווי אין ייִדישן לעבן.

מיר זענען שפּעטער געקומען לויטן מאַרשרוט פֿון אונדזער טור, אינעם טיפּיש־ייִדישן שטעטעלע מאָזעסוויל, ווו אַלץ איז געווען ייִדיש, פֿונעם בריוונטרעגער ביזן פּאָליציאַנט און בירגערמײַסטער. אַלע זענען געווען ייִדן און אַלע האָבן גערעדט ייִדיש.

פֿונעם באַראָן הירשס קאָלאָניעס האָב איך געוווּסט ווען כ׳בין נאָך געווען אין אייראָפּע. ווער אָבער האָט זיך געקענט פֿאָרשטעלן וואָס די קאָלאָניעס שטעלן מיט זיך פֿאָר און וואָס אונדזערע ייִדן האָבן געקענט שאַפֿן — אַ נײַע וועלט פֿון ערד־אַרבעטער, פּיציכט־לער, וואָס פֿירן אַ געזונט, פּראָדוקטיוו, וווּנדערלעך שיין ייִדיש לעבן, אַן אײַנגעוואָרצלט לעבן אויף זיכערן באָדן, וואָס קיין שום שטורעם־ווינטן — האָט זיך געדאַכט — וועלן עס נישט קאָנען אָראָפּטראָגן פֿון זייער אײַנגעזעסנקייט.

איך, דער לעבן־לאַנגער נע־ונדניק, דער אייביקער שטאָטלאָזער, דער פֿאַרפֿאָלגטער און געטריבענער פֿון איין לאַנד אין אַנדערן, האָב דאָ, צום ערשטן מאָל אין מײַן לעבן דערפֿילט פֿון דער נאָענט דעם זיסן טעם פֿון אַ זיכערן אייגענעם באָדן. ס׳האָט זיך מיר גאָרנישט געוואָלט אַוועקפֿאָרן פֿון דאַנען. כ׳האָב זיך נישט געקענט שיידן מיט די ייִדישע קאָלאָניסטן.

ווען כ׳בין צוריקגעקומען קיין בוענאָס־אײַרעס האָב איך געהאַלטן אין איין דערציילן וועגן די ניסים ונפֿלאות וואָס כ׳האָב זיך אָנגעזען אין די ייִדישע קאָלאָניעס און וועגן די האַרציקע טײַערע פֿאָלקייִדן, האָרעפּאַשניקעס, די ערד־אַרבעטערס, פֿאַרבונדענע מיט דער נאַטור, ווי אַ טייל פֿון דער נאַטור.

יאָרן שפּעטער, ווי נאָר ס׳האָט זיך געמאַכט אַ געלעגנהייט, צו באַזוכן די קאָלאָניעס — אַלץ איינס צי דורך דער ייִקאַ, צי גלאַט אַ חברים־טרופּע — בין איך מיט גרויס פֿאַרגעניגן געפֿאָרן כאָטש אַזאַ רײַזע איז געווען פֿאַרבונדן מיט אַ סך שוועריקייטן. אין טייל קאָלאָניעס איז פּשוט געווען שווער אַריבערצוגיין פֿון איין זײַט וועג אויפֿן אַנדערן צוליב די גרויסע בלאָטעס, און טאָמער איז בײַ נאַכט געגאַנגען אַ רעגן איז מען צו מאָרגנס געווען אָפּגעשניטן פֿון דער גאַנצער וועלט, נישט אַרויסצושטעלן קיין פֿוס. מ׳האָט נישט גע־

קאָנט נישט אַרײַנפאָרן און נישט אַרויספאָרן. שפּעטער זענען די וועגן אין אַ סך קאָלאָניעס געוואָרן אַספאַלטירט. אין דער קאָלאָניע אַלקאַראַז האָבן די אַקטיאָרן געמוזט אַדורכקריכן דורך אַ פענצטער צו קאָנען צוקומען צו דער פּראָוויזאָריש אויפגעשטעלטער בינע און די גאַנצע צײַט בעתן שפּילן זענען די ריזיקע זשוקעס געפלויגן פאַר דער נאָז און האָבן ממש געפּאַטשט אין פּנים אַרײַן. דאָך איז אַלץ געווען אָנגענעם צו שפּילן פאַר דער וווּנדערבאַרער קאָלאָניסטישער יוגנט, וואָס האָט גערעדט מאַמע־לשון — אַ מחייה צו הערן; פאַר די האַרציקע ייִדן־קאָלאָניסטן וואָס האָבן אָנגעפּילט דעם זאַל, צוגעגרייט דורך זיי אַליין אי די בענק, אי די בינע, אי די ליכט. זיי האָבן אונדז באַדאַנקט פאַרן קומען צו זיי און זיי מהנה זײַן מיט ייִדיש טעאַטער און געבעטן נישט צו פאַרגעסן אין זיי און ווידער זען צו קומען און אַרײַנגעבן אַ רוח־חיים, וואָס דער ייִדישער טעאַטער פאַרמאָגט עס אין זײַן פּאָטענץ.

אינטערעסאַנטע סצענעס און בילדער האָבן מיר ביַיגעוווינט בעתן שפּילן אין די ייִדישע קאָלאָניעס. אָט זענען מיר געקומען קיין סאַן אַנטאָניאָ. די גרופּע אַקטיאָרן איז באַשטאַנען פון: שלמה פּרוי־זאַמענט מיט זײַן פרוי, די סוברעטין פון וואַרשעווער סקאַלאַ־טעאַטער גיזי היידען; קאַטיאַ פלאַווינאַ, יוסף גרימינגער, דוד קאַפּ־לאַן און איך.

אין יענער צײַט איז פּונקט אויסגעפאַלן אין דער געגנט אַ גרויסע טריקעניש. חדשים ווי ס׳איז נישט געגאַנגען קיין רעגן. די תבואות אויף די פעלדער האָבן גענומען דאַרן און קוואַרן. בהמות זענען געפאַלן פון הונגער און דאָרשט.

די ייִדן־קאָלאָניסטן האָבן אונדז געזאָגט מיט ביטערן גע־לעכטער:

— טעאַטער איז אונדז טאַקע ליב און טײַער, נאָר ווען איר ברענגט אונדז צום טעאַטער אַ ביסל רעגן־וואַסער אויך וואָלט איר אונדז אויף אַן אמת געווען דערפרייט.

אַן איבערגענומענער פון דער קאָלאָניסטישער זאָרג און אַליין אַן אומבאַהאָלפענער פון נישט קאָנען גאָרנישט טוען דערצו, האָט זיך יוסף גרימינגער, דער אייביק־זאָרגלאָזער בעל־בטחון אַרויסגע־כאַפּט:

— ייִדן, איך שווער אײַך ביי באָרד און פּיאות, אַנישט איז מײַן נאָמען נישט גרימינגער, אַז הײַנט בײַ נאַכט וועט גיין אַ רעגן!

קאַטיאַ פלאַווינאַ, די מער ערנסטע און וויניקער עקזאַלטירטע, מוסרט גרימינגערן פאַר מאַכן אַזאַ וויץ אין אַן ערנסטער צײַט, ווען ייִדן זענען אַזוי אַנגעווייטיקט, וואָס באַדראָט זייער גאַנצע עקזיסטענץ און ס׳שמעקט מיט קאַטאַסטראָפע.

— און איך זאָג אײַך — האָב איך זיך אָנגערופן — אַז גרימינגערס זאָג איז גאָרנישט קיין וויץ. ער ווייס וואָס ער רעדט. און אַז דאָס וואָס ער האָט געזאָגט וועט מקוים ווערן. איך האָב מיר מײַנע סמנים און איך זאָג אײַך אַז הײַנט בײַ נאַכט וועט רעגענען.

— חברים — האָט אַ זאָג געטאָן איינער פון די קאָלאָניסטן — אויב ס׳וועט זיך אַרויסווײַזן פאַר אַן אמת דאָס וואָס איר זאָגט, מאַכן מיר אײַך דעם שענסטן באַנקעט וואָס סאַן אַנטאָניאָ האָט נאָך אַזוינס נישט געזען!

דאָס טעאַטער אין סאַן אַנטאָניאָ איז באַשטאַנען פון אַ בלעכענעם גאַלפּאָן, אַ שײַער פון הוילן בלעך: די ווענט פון קאַרבירטע בלעכן, דער דאַך פון קאַרבירטע בלעכן און אַפילו די טיר פון בלעך. אונטער דער בינע האָבן זיך „אויפגעהאַלטן” אַ סך הינער, קאַטשקעס, גענדז, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן מיט זייער דרײַגאָרנדיקן קרייען און קוואַקען, ווי אַן אוווערטורע פאַר אונדזער אָנהייבן שפּילן.

מיר האָבן געגעבן אַ קליינקונסט-פּראָגראַם. די בלעכענע בינע איז נישט געווען צוגעפּאַסט צו קאָנען אויפפירן אַפילו די קלענסטע פּיעסע. אויפן קליינעם בינע-פּאָדיום האָבן מער ווי צוויי-דרײַ אַקטיאָרן נישט געקאָנט אַרויף מיט אַ מאָל.

ס׳איז צוגעפאַלן דער אָוונט. די היץ איז געווען גרויס. די גאַנצע בלעכענע געבײַדע איז געווען אָנגעגליט ווי אַ פײַערדיקע קויל. מיר האָבן אָנגעהויבן אונדזער פּראָגראַם. שלמה פּריזאַמענט און גיזי היידען האָבן געשפּילט אַ סקעטש. דער עולם אין זאַל איז אָבער געזעסן פאַרזאָרגט און האָט קוים געגעבן דאָ און דאָרט אַ שמייכל. די טריקענייש האָט זיי אַראָפּגענומען דעם קאָפּ. זיי האָבן אויף קיין רגע נישט געקאָנט פאַרגעסן אין די אויסגעטריקנטע פעלדער ווען מע דאַרף שוין באַלד אַראָפּנעמען די תבואה פון פעלד, און ס׳וועט נישט זײַן וואָס אַראָפּצונעמען.

שלמה פּריזאַמענט נעמט דאָס פידעלע און הייבט אָן שפּילן אַ פריילעכס. און מיט אַ מאָל, נישט צו גלייבן די אייגענע אויערן, האָט זיך דערהערט אַ געטאַנצערײַ פון טראָפּנס אויפן בלעכענעם דאַך. ס׳האָט אָנגעהויבן גיין אַ רעגן, אַ רעגן אַ מבול. אַזוי ווי שדים און רוחות וואָלטן זיך צעטאַנצט אויפן דאַך.

דער עולם האָט פאַרגעסן אין די אַקטיאָרן אויף דער בינע און גענומען זיך שטופּן און שפּאַרן צום אַרויסגאַנג. אַלע זענען אַרויס אין דרויסן און אָנגעהויבן טאַנצן פאַר פרייד.

וועגן ווײַטער אָנגיין מיטן פּראָגראַם האָט שוין נישט געקאָנט זײַן קיין רייד, ווײַל ס׳איז שוין נישט געווען איצט מיט וואָס אי־בערצוראַשן דעם עולם קאָלאָניסטן. די גרעסטע איבערראַשונג איז שוין געקומען און דאָס איז געווען דער לאַנג אויסגעקוקטער מלאך־הגואל — דער רעגן.

עטלעכע טעג נאָך אַנאַנד האָט געגאָסן דער רעגן. און מיר זענען אַזוי געזעסן אײַנגעפּעקלט אין דעם סאַן אַנטאָניאָ, נישט צו רירן זיך פון אָרט. מיר האָבן נישט געקאָנט אַרויספאָרן צוליב די בלאָטעס און אויך די ייִדן האָבן אונדז נישט געלאָזט פאָרן:

— איר האָט אונדז געבראַכט מזל — האָבן זיי אונדז געזאָגט, און זיי האָבן אונדז געקאָרמעט מיט אַלעם גוטן ביז די בלאָטעס זענען געוואָרן אויסגעטריקנט און מ׳האָט שוין געקאָנט אַרומ־פאָרן אויף די וועגן.

קאַפּיטל זיבן און דרײַסיק

אין בערנאַסקאָני — אויפֿן טור אין דער פּאַמפּאַ

די גרופּע שווישפּילערס — סאָפֿיאַ ראַפּאַלאָוויטש, הערמאַן קלאַצקין, בערנאַרדאָ זויער, אַניטאַ לאַנג און איך — האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין דער פּאַמפּאַ וווּ מיר זענען אַרויסגעטרעטן אין די קאָלאָניעס אין דער ווײַטער אָפּגעלעגענער סטעפּיקער געגנט.

אויף אונדזער טור זענען מיר אין אַ נאַכט אָנגעקומען אינעם קאָלאָניסטישן שטעטל בערנאַסקאָני. מיר זענען אַוועק אינעם איינציקן האָטעל וואָס דאָס שטעטל פֿאַרמאָגט. אָבער לײדער זענען אַלע 8 צימערן געווען פֿאַרנומען.

קלאַצקין, וואָס איז שוין דאָ אויפֿגעטראָטן עטלעכע מאָל, האָט געוווּסט וואָס מע טוט אין אַזאַ פֿאַל.

— חברים — האָט ער איבערגענומען די קאָמאַנדע — איר ווילט דורכשלאָפֿן אַ נאַכט נאָך אַזאַ מידן וועג, טאָ קומט, מירן גיין שלאָפֿן אין דער פּאָליציי.

מיר זענען אַוועק אויפֿן פּאָליציי-פּאָסטן. דער קאָמיסאַר האָט אונדז העפֿלעך אויפֿגענומען, געבעטן זיצן און אויסהערנדיק אין וואָס עס גייט האָט ער אונדז געזאָגט:

— וואָס גייט אײַך אַזוי אין לעבן צו נעכטיקן אין דער פּאָליציי? גייט גיכער אַריבער אין נײַעם שפּיטאָל וואָס שטייט ליידיק. די קאָלאָניסטן האָבן נישט ליב צופֿיל צו קרענקען. דאָרט וועט איר האָבן פֿרײַע בעטן מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן.

מיר האָבן אים אָפּגעדאַנקט פֿאַר זײַן עצה טובה:

— נו מילא, זאָל זײַן אין שפּיטאָל.

— יאָ, אָבער איר דאַרפֿט זען צו קריגן די דערלויבעניש פֿונעם שפּיטאָל-דאָקטאָר.

סצענע פון „דער זינגענדיקער מילנער", פריי באַרבעט און אויפגעפירט דורך מאַקס קלאָס אין בענאָס-איירעס און ישראל מיט הענרי גערא און ראָזיטאַ לאָנדנער; אויפן בילד: ראָזיטאַ לאָנדנער און מאַקס קלאָס

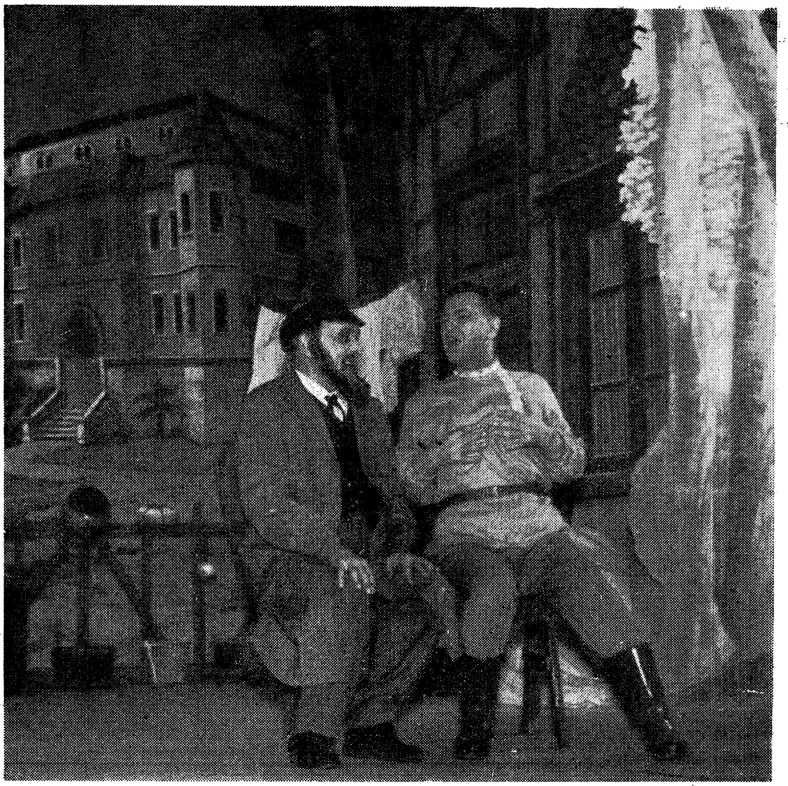

סצענע פון צווייטן אַקט פון „דער זינגענדיקער מילנער"; רעכטס: הענרי גערא, לינקס: נתן קלינגער

דער קאָמיסאַר האָט אונדז געוויזן ווו דער דאָקטאָר וווינט. מיר זענען אַוועק צו אים, קוים זיך האַלטנדיק אויף די פיס פֿאַר מידקייט.

דער דאָקטאָר, אַז ער האָט אונדז דערזען, האָט ער זיך אַרומגעכאַפּט מיט אונדז, ווי יוסף מיט די ברידער. ס'ווײַזט זיך אַרויס אַז ער איז אַ מאָל געווען אַ סטאַטיסט אין טעאַטער „סאָלעיל" און ער קען אונדז אַלעמען זייער גוט:

— קומט, חברים — האָט ער זיך מיט אונדז דערפֿרייט — בײַ מיר וועט איר שלאָפֿן ווי גראַפֿן.

דער דאָקטאָר האָט געהייסן צוגרייטן פֿאַר אונדז די בעסטע צימערן און גלײַך איז געגרייט געוואָרן אַ טיש צום אָוונטברויט כיד־המלך.

בײַ דער וועטשערע האָט דער דאָקטאָר דערמאָנט די צײַטן ווען ער איז געווען אַ נאָמענלאָזער סטאַטיסט אין ייִדישן טעאַטער. ער האָט אָנטיילגענומען אין „עקדת יצחק". סאָפֿיע ראַפּאַלאָוויטש, וואָס האָט געשפּילט די ראָלע פֿון שרה, האָט דעמאָלט הערלעך שיין געזונגען.

אין דעם מאָמענט האָט זיך בײַ דער ראַפּאַלאָוויטש אַרויסגעכאַפּט אַ פֿאַר טענער. נו, נו, מער האָט מען נישט באַדאַרפֿט. באַלד האָט זיך הינטערן פֿענצטער פֿאַרזאַמלט אַ כאַפּטע קריסטלעכע מיידן און יונגען. זיי האָבן נישט געוואָלט אָפּטרעטן פֿון פֿענצטער ביז סאָפֿיע ראַפּאַלאָוויטש האָט פֿאַר זיי געזונגען אַ שפּאַניש לידל, און אַזוי זענען זיי יעדער אָוונט געקומען און אונדז נישט געלאָזט שלאָפֿן ביז סאָפֿיע האָט עפּעס געזונגען. דעמאָלט זענען זיי צופֿרידענע אַוועק.

כמעט ס'גאַנצע שטעטל ייִדן איז געקומען צו דער פֿאָרשטעלונג. בײַ די פֿענצטער און טירן איז געווען פֿול קריסטלעכע צושויער, וואָס האָבן געשפּאַנטע נאָכגעפֿאָלגט די האַנדלונג פֿון דער פּיעסע און שפּילן פֿון די אַקטיאָרן אויף דער בינע און געלאַכט בײַ יעדער קאָמישער סצענע און אונדז האַרציק אַפּלאָדירט.

די בערנאַסקאָנער ייִדן — אַלע געוועזענע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן זיך אַריבערגעקליבן אין קאָלאָניסטישן שטעטל אַרײַן און פֿאַרמאָגן נאָך אייגענע טשאַקרעס, ערד־שטחים הינטער דער שטאָט — האָבן מיט גרויס התלהבות אויפֿגענומען די פֿאָרשטעלונג און

אַוודאי מיט אַ סך האַרציקייט — אונדז אַקטיאָרן וואָס זיי האָבן אונדז נאָך דעם מכבד געווען מיט אַ פײַנער מסיבה בײַ געדעקטע טישן אַזוי ווי אויף אַן אמתער חתונה.

אין נאָמען פון די בערנאַסקאָנער ייִדן האָט באַדאַנקט דער שפּיטאָל־דאָקטאָר פאַרן קינסטלערישן גענוס וואָס מיר האָבן זיי פאַרשאַפט מיט אונדזער שפּילן, און אין זײַן רעדע האָט דער דאָקטאָר אונדז פאַרזיכערט אַז זינט ער איז דאָקטאָר האָט ער נאָך קיין מאָל נישט געהאַט אַזעלכע פּאַציענטן אין זײַן שפּיטאָל, ווי די ייִדישע אַקטיאָרן־געסט וואָס זענען געלעגן בײַ אים גאַנצע פינף טעג אויף די שפּיטאָל־בעטלעך געזונטערהייט.

אין אונדזער וואָרט האָבן מיר אונטערגעשטראָכן זײַן מענטש־לעכע און קאָלעגיאַלע באַציִונג צו אונדז און אַז מיר וועלן עס קיין מאָל נישט פאַרגעסן, פּונקט ווי ס׳וועלן בלײַבן בײַ אונדז אײַנגעקריצט אין זכרון אַ סך אַנדערע ענלעכע געשעענישן, וואָס ס׳האָבן זיך מיט אונדז געטראָפן אויף אונדזערע טורן איבער די ייִדישע קאָלאָניעס. צי קאָן מען פאַרגעסן די רײַזע פון ריוועראַ קיין לאַפּין ווו די וועגן זענען פול געווען מיט גריבער און זומפּן און מ׳האָט נישט געקאָנט פאָרן נישט פאָרויס און נישט צוריק? אָדער די געשיכטע מיט די צוויי אויטאָמאָבילן מיט אַקטיאָרן וואָס זענען איינינעם אַרויסגעפאָרן אין אַ קאָלאָניע און איין לאַסט־אויטאָ איז פאַרשוווּנדן פון וועג און איז אָנגעקומען אין דער קאָ־לאָניע ערשט אויפן צווייטן טאָג און דאָס פיבערדיקע וואַרטן אויף זיי איז געווען פאַרבונדן מיט עגמת־נפש, זאָרג איבער זייער גורל און איבערטראַכטעניש ווו האָבן זיי געקענט פאַרפאַלן ווערן און אויסקוקן ביז מ׳האָט זיי שוין ענדלעך דערזען אָנקומען.

מיר האָבן אָבער אַלץ גענומען פאַר ליב. און זענען גרייט געווען אַפילו ברענגען קרבנות אַבי צו קומען מיטן קינסטלערישן ייִדישן וואָרט אין די סאַמע פאַרוואָרפנסטע ווינקלען, אין ווײַטסטן העק פון די ייִדישע קאָלאָניעס; אומעטום זענען מיר געקומען מיט אונדזער וואָרט, מיט ייִדישער נגינה, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט יום־טובדיקייט, אויפלעב אין דער שווערער האָרעפּאַשנער וואָך פונעם ייִדישן קאָלאָניסט, וואָס ס׳איז געווען פאַר אים די גרעסטע דער־קוויקונג.

קאַפּיטל אַכט און דרײַסיק

מײַנע סצענישע דראַמאַטיזאַציעס און דוד ליכטס אַן אויפפירונג

ענדלעך האָט מאַטקע אַ פּאַס! (אַ פראַזע פון שלום אַשם „מאָטקע גנב"). ענדלעך האָב איך זיך נאַטוראַליזירט און אָנגענומען די אַר־גענטינער בירגערשאַפט, און בין געוואָרן אויס שטאַטלאָזער.

אַ דאַנק דעם פּאַס קאָן איך פאָרן איבער דער וועלט שפּילן יידיש טעאַטער. פאַר דער צײַט וואָס איך בין אין בוענאָס אײַרעס האָב איך זיך אויסגעלעבט אויסשליסלעך אויף דער יידישער בינע ווי אַ יידישער אַקטאָר און געשפּילט אַלערליי זשאַנערס.

כ'האָב אָנטיילגענומען אין חברים־טרופּעס. כ'בין געווען אָנ־גאַזשירט בײַ פאַרשידענע דירעקטאָרן, אין כלערליי טעאַטערס. כ'האָב זיך באַטייליקט מיט סטאַר־געסט פון פאַרשידענעם קאַלי־בער. און האָב אַליין אויך אויפגעפירט פּיעסן מיט פאַרשידענע שוישפּילערס.

איך וויל דאָ דערמאָנען אַ ריי פּיעסן וואָס כ'האָב ביז איצט אויפגעפירט אין בוענאָס־אײַרעס:

דאָס לעבן פון בעל־שם	פון ש. פריליך	געשפּילט אין טעאַטער „סאַלעיל"
70 יאָר יידיש טעאַטער	פון נ. צוקער	„ „ טעאַטער „נאַסיאָנאַל"
דער דאָרפיונג	פון ד. ערליך	„ „ טעאַטער „מיטרע"
צוריק צו זײַן פאָלק	פון ל. קאָברין	„ „ טעאַטער מיטרע־סאַלעיל
קרייצער סאָנאַטע	פון ל. קאָברין	„ „ טעאַטער מיטרע־סאַלעיל

דער האַרצלאָזער בעל-צדקה פון י. גאָרדין געשפּילט אין
„מיטרע” און טעאַטער „בוענאָס-אײַרעס”
דער ווילדער ווענטש פון י. גאָרדין „ „
„מיטרע” און טעאַטער „בוענאָס-אײַרעס”
שווער צו זײַן אַ ייִד פון שלום-עליכם „ „
טעאַטער מיטרע-סאַלעיל
דאָס רעדל פון מזל פון ראָוז שושנה „ „
טעאַטער „מיטרע”
דעם נאַצים ייִדישע טאָכטער פון ד. קאַץ „ „
טעאַטער „מיטרע”
הערשעלע אָסטראָפּאָליער פון י. גערשענזאָן „ „
טעאַטער „מיטרע”
אויפגעקומענע גבירים פון וו. ריכטער „ „
טעאַטער „מיטרע”

כ'האָב זייער אָפט באַאַרבעט און אויפגעפירט דעם רעפּערטואַר פון פאַרשידענע סטאַר-געסט און אויך געשטעלט מײַנע אייגענע, דורך מיר געשריבענע פּיעסן וואָס זענען געשפּילט געוואָרן אין בוענאָס-אײַרעס און אין ישראל:

קבצנים זוכן גליק געשפּילט אין טעאַטער „מיטרע”
אוי, איז דאָס אַ ווײַבל „ „ „ „מיטרע”
און אין ישראל
שמעון דער מאָלער „ „ „ „מיטרע”
ווען דאָס פידעלע שפּילט „ „ „ „מיטרע”
און אין ישראל
דער גאַסן-הענדלער „ „ „ „סאַלעיל”
און אין ישראל
צוריק פון פראַנט „ „ „ „סאַלעיל”
אַ נאַכט אין פּאַריז „ „ „ „סאַלעיל”

„די פריילעכע וואַנדערער” געשריבן מיט זלמן קאָלעשניקאָוו געשפּילט אין טעאַטער סאַלעיל. „אויפן וועג קיין ישראל” געשריבן מיט שלמה פריזאַמענט, געשפּילט אין טעאַטער מיטרע.

צו מײַנע נײַע נאָך נישט געשפּילטע פּיעסן געהערן: „יהודית פון גליל", „בײַ די ברעגן פון ירדן" און „דער פאַרדאַכט". אויך אייניקע איינאַקטערס וואָס צווישן זיי איז פאַראַן אַ סאַטירע פונעם יידישן טעאַטער.

כ'האָב אינסצעניזירט דעם ראָמאַן פון לעאָ האַלפּערן „אין קאַמף פאַר אַ מאַן" (געווען געדרוקט אין „די פּרעסע"), און דעם ראָמאַן פון גאָלדע קרימער „אויפן שיידוועג" וואָס איז געשפּילט געוואָרן אונטערן נאָמען „דער וועג צו זיך".

איך האָב אויך געשפּילט אונטער דער רעזשי פון דוד ליכט, וואָס איז אָן צווייפל בײַם הײַנטיקן טאָג איינער פון די אָנגעזעענסטע רעזשיסערן בײַם יידישן טעאַטער. די ווערק, וואָס ער האָט אויפגעפירט, זענען דורך די קריטיקער און טעאַטער־מבינים אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס אָנערקענונג און באַצייכנט געוואָרן ווי מאָנומענטאַלע ספּעקטאַקלען. איך האָב געשפּילט אונטער זײַן רעזשי אין די ווײַטערדיקע פּיעסן: „וועסט ירשנען דעם ווינט", „די לודמירער מויד", „סוזי", „בר־כוכבא", „אונדזער ערד" און לייוויקס צוויי דראַמעס „אַ חתונה אין פערנוואַלד" און „דער נס אין געטאָ".

בעת מיר האָבן געשפּילט לייוויקס „דער נס אין געטאָ" בין איך מיטגעריסן געוואָרן פון זײַן מײַסטערהאַפטיקן שילדערן דעם היסטאָרישן אומפאַרגעסלעכן ווונדערלעכן טראַגיש־העראָישן קאַמף פון אונדזערע העלדישע ברידער און שוועסטערס קעגן די נאַצישע רוצחים, און מיר האָט זיך אויסגעוויזן אַז איך בין איינער פון די העלדישע קעמפערס אין וואַרשעווער געטאָ.

איך האָב אויך געשפּילט אונטער ליכטס רעזשי „מידת הדין" פון דוד בערגעלסאָן (אין טעאַטער סאַלעיל). בײַ דער אויפפירונג האָט געטראָפן אַזוינס וואָס ביזן הײַנטיקן טאָג איז פאַרבליבן דאָס ווערטל „פּ אַ וו אָ ל י ע די ב אָ ר ד".

אין אַ געוויסער סצענע פון „מידת הדין" ווערט די בינע פאַרוואַנדלט אין אַ תפיסה־קעלער. פון איין זײַט איז דער קעלער געווען אָפּגעצוימט פאַר פרויען און אין מיטן פונעם קעלער זענען געווען אַ סך טרעפּ וואָס האָבן געפירט צום הויכן פּאָדיום פון וואַנען מ'האָט געקאָנט זען דאָס קליינע תפיסה־פענצטערל

דער שוישפּילער־רעזשיסער
ד ו ו ד   ל י כ ט

דורך וועלכן ס'האָט זיך דורכגעזופּט און ס'האָט אַרײַנגעשײַנט אַ ביסל דרויסנדיקע ליכט.

איך האָב געשפּילט די ראָלע פֿון אַ לעדער־סוחר וואָס איז געוואָרן אײַנגעזעצט מיט נאָך אַנדערע ייִדן. אין דער סצענע בין איך געשטאַנען אויפֿן הויכן פּאָדיום אײַנגעוויקלט אין טלית און האָב געמורמלט אַ תּפֿילה. די ייִדן האָבן זיך אָנגענומען בײַ די הענט און זינגענדיק אָנגעהויבן אַרויפֿצוגיין אויף די טרעפּ און זיך געשלענגלט ווי אין אַ ראָד, ביז צו די הויכקייטן פֿון די טרעפּ און פֿון דאָרט ווידער אַראָפּ, קיין פּאָרענטש בײַ די טרעפּ, וווּ זיך אָנצוהאַלטן, איז נישט געווען, נאָר עטלעכע גרויסע פֿעסער זענען געשטאַנען אַרום די טרעפּ נייטיקע צו דער אויסשטאַטונג.

אין דער סצענע האָבן זיך באַטייליקט אויך עטלעכע סטאַטיסטן. מיט אַ מאָל האָט אַ סטאַטיסט, וואָס איז מיט זײַן האַנט געווען אײַנגעשלאָסן אין דער האַנט פֿונעם אַקטיאָר דוד קאַפּלאַן, אַנשטאָט צו שטעלן דעם פֿוס אויף די טרעפּ, האָט ער געשטעלט לעבן די טרעפּ, און וועלנדיק זיך ראַטעווען נישט צו פֿאַלן, האָט ער זיך אָנגעכאַפּט אין דער באָרד פֿון קאַפּלאַנען, וואָס האָט אויסשריגן: — „פּאַוואָליע די באָרד!" און איז געפֿאַלן צוזאַמען מיטן סטאַטיסט אין אַ פֿאַס אַרײַן מיט די פֿיס אין דער הויך, דער צווייטער איז אַראָפּגעפֿאַלן אויף דער ערד און אַזוי איז געוואָרן אַ פֿאַלעניש פֿון אַלע ייִדן.

מאַקס פּערלמאַן, וואָס איז געווען אַן איזאָלירטער און נישט געגאַנגען מיט די ייִדן, האָט לאַכנדיק אויסגעשריגן: — ייִדן, שלאָגט זיך נישט!

די מוזיקער האָבן אַזוי געלאַכט אַז זיי האָבן נישט געקאָנט שפּילן און איך שטיי אויבן און דאַרף פֿאַרענדיקן די סצענע מיט אַ רעדע צו די ייִדן. ווי קאָן מען רעדן אַז מע שטיקט זיך פֿון געלעכטער. איך האָב אײַנגעביסן אַ ליפּ ביז בלוט און הויך אַקצענטירנדיק יעדער וואָרט האָב איך קוים פֿאַרענדיקט די סצענע, וואָס איז אויפֿגענומען געוואָרן דורכן עולם מיט שטורמישע אָוואַציעס, זײַענדיק זיכער אַז אַלץ איז אַזוי פֿאַרגעזען לויטן אָריגינאַל פֿון דער פּיעסע.

מאַסן־סצענע פון ה. לייוויקס „אַ חתונה אין פערנוואַלד", אויפגעפירט פון דוד ליכט אין טעאַטער „סאַלעיל"; אייבערשטע ריי שטייען פון רעכטס צו לינקס: נתן קלינגער, מאַקס קלאָס, מאַרגאָט שטיינבערג, דוד קאַפּלאַן; אין פראָנט זיצנדיק: פאַולינע טאַכמאַן, אַברהם שטרייטמאַן, סאַשע ראָזענטאַל, ראָבערטאָ טאַפּיר, אַנאַ פעלדבויט, עלזאַ ראַבינאָוויטש, סאַמועל זילבערבערג

קאַפּיטל נײַן און דרײַסיק

אַז דער סוף איז גוט — איז אַלץ גוט

אין 1946 האָט די דירעקציע פון סאָלעיל-טעאַטער אַנגאַזשירט אַ טרופּע מיט דער אַקטיאָרן־משפּחה בורשטיין בראָש, צו שפּילן אין אַ ריי גרעסערע שטעט אויף דער אַרגענטינער פּראָווינץ.

מיר זענען געקומען קיין מענדאָסאַ, ווו אַלץ איז שוין געווען צוגעגרייט פון פריִער, און אויפגעטרעטן פאַר די אָרטיקע ייִדן מיט גרויס דערפאָלג. מ׳האָט אונדז באַהאַנדלט ווי די פּרינצן. ערשט אויף דער פּראָווינץ האָט מען זיך געקאָנט איבערצײַגן ווי באַליבט ס׳איז דער ייִדישער אַקטיאָר בײַם ייִדישן פאָלקסמענטש, ממש אײַנגעבאַקן אין האַרצן ווי אַן אייגן קינד. מיר האָבן אָפּגעשפּילט און באַזאָרגטע מיט צדה-לדרך זענען מיר געפאָרן פון מענדאָסאַ אין אַ ספּעציעל-געדונגענעם אָמניבוס קיין סאַן-כואַן אַזוי ווי ס׳איז געווען פאָרגעזען אין פּלאַן פון אונדזער מאַרשרוט, בכדי שפּעטער צוריק צו פאָרן מיטן זעלביקן אָמניבוס קיין מענדאָסאַ ווו מיר וועלן דאַרפן געבן אַ צווייטע פאָרשטעלונג.

נאָכן אָפּשפּילן אין סאַן-כואַן האָבן אונדז די ייִדן נישט געוואָלט אַוועקלאָזן ניכטערן. זיי האָבן פאַר אונדז אײַנגעאָרדנט אַ גרויס-אַרטיקן באַנקעט, וואָס ס׳איז געווען פאַר אונדז אַן אמתער סורפּריז. מיר האָבן פאַרבראַכט מיט די סאַנכואַנער ייִדן ביז שפּעט אין דער נאַכט אין אַ געהויבענער שטימונג. פריילעכע און צעשטראַלטע פון גרויסן סוקצעס האָבן מיר זיך אַרײַנגעזעצט אינעם אָמניבוס, וואָס האָט זיך געלאָזט מיט אונדז איבערן בײַנאַכטיקן שאָסיי, אויפן וועג צוריק קיין מענדאָסאַ, ווו די מענדאָסינער ייִדן האָבן שוין געוואַרט אויף אונדז און אויסגעקוקט מיט אומגעשטילטער אויסגעבענקטקייט נאָכן כּישופדיקן, טעאַטראַלן לעבעדיקן ייִדישן וואָרט.

מיר זענען געזעסן צופרידענע אויף די ווייך־אויסגעבעטע זיצ־פּלעצער און דער אָמניבוס האָט זיך מיט אַ גרויסער גיכקייט באַוועגט פאָרויס איבערן שאָסיי. דער שאָפער האָט מיט געניטקייט און זיכערקייט געהאַלטן ביידע הענט אויפן רעדל און אַזוי פאַרנדיק געכאַפּט אַ לײַכטן דרעמל און דאָס איז געניג געווען אַז דער אָמניבוס זאָל זיך פרײַ און אומבאַמערקט פאַר די אַקטיאַרישע פּאַסאַזשירן ווי פאַרן שאָפער גופא, זיך געבן אַ דריי און אַ שאַר אַראָפּ פון שאָסיי. מיר האָבן אַלע גענומען שרײַען. אַ פאַרשלאָפענער האָט דער שאָפער מיט אַן אומגעלומפּערטן מאַנעווער געגעבן אַ דריי מיטן רעדל וועלנדיק צוריק אַרויף אויפן שאָסיי און דער אָמניבוס האָט זיך עטלעכע מאָל איבערגעקערט און איז אַרויף אויפן פעלד און געבליבן ליגן אַן איבערגעקערטער מיט די רעדער אַרויף אין דער הויך.

אַ נס וואָס דער מאָטאָר האָט זיך תיכף פאַרלאָשן, איז אויסגעמיטן געוואָרן אַ שריפה. אין קעגן פאַל וואָלטן מיר אַלע אינעווייניק פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. פון אָמניבוס איז נישט מעגלעך געווען אַרויסצוקריכן ווײַל די טיר איז געווען פאַרהאַקט און מ׳האָט זי נישט געקאָנט עפענען.

פאַרבײַפאָרערס, וואָס האָבן בײַגעוווינט דאָס דראַמאַטישע בילד און געהערט אונדזערע פאַרצווייפלטע הילפרופן, האָבן זיך אָפּגעשטעלט און אָנגעהויבן מאַניפּולירן ביי דער טיר ביז ס׳איז זיי קוים געלונגען צו מאַכן אַ קליינע עפענונג. אַנדערע וואָס זענען פאַרבײַגעפאָרן און געזען דאָס אומגליק, האָבן זיך גיך געלאָזט קיין מענדאָסאַ צו וויסן געבן אין שטאָט מע זאָל שיקן הילף.

פאַרבלוטיקטע, פאַרוווּנדיקטע האָבן מיר זיך קוים אַרויסגעדראַפּעט פונעם איבערגעקערטן אָמניבוס. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און ס׳זענען אָנגעקומען אַמבולאַנסן וואָס האָבן אונדז אַוועקגעפירט צעקאַליעטשעטע אין שפּיטאָל אַרײַן אין מענדאָסאַ, ווו מיר האָבן באַקומען די ערשטע גיכע הילף.

באַלד איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אַ צעטל פון די ערנסט פאַרוווּנדעטע וואָס דאַרפן אָנקומען צו אַ כירורגישער אינטערווענץ.

צווישן זיי האָבן זיך געפונען: קלאַראַ שטראַמער, מאַרגאָט שטיינבערג, נתן קלינגער, נחמן ערליך און מאַקס קלאַס.

פסחקע בורשטיין, ליליאַן לוקס און ישראל פעלדבוים זענען אַרויס אומבאַשעדיקט. בורשטיינס קינדער מאַטעלע און זיסעלע זענען צום גליק נישט מיטגעפאָרן. סאַלאָמאָן שטראַמער איז אָפּגעקומען מיט לייכטע ווונדן.

פונעם אַקצידענט האָט זיך אויך דערוווּסט דער ווייַנקעניג פון מענדאָסאַ, משה טובערט, דער קולטור-מעצענאַט, און גלייַך איז ער געקומען צו לויפן און האָט אונדז באַזאָרגט מיט אַלץ וואָס מיר האָבן געהאַט נייטיק.

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה אויספאָרשונגען. ס׳האָבן זיך באַוויזן פּאָליציי-לייַט, קאָמיסאַרן, זשאַנדאַרן, אַדוואָקאַטן. מ׳האָט אונדז אויסגעפרעגט, געפאָרשט, ווי אַזוי ס׳איז געשען און אַלע האָבן באַשטעטיקט אַז די הויפּטשולד פאַר דער קאַטאַסטראָפע טראָגט דער שאָפער.

מיר זענען אָפּגעלעגן איבער דריי וואָכן אין דער סאַנאַטאָריע אין גרויסע געהאַקטע צרות. מיט ווייטיקן אין אַלע אברים. אין צווישן צייַט זענען אָנגעגאַנגען די פאַרהאַנדלונגען מיט דער אָמניבוס-קאָמפּאַניע. מיר זענען אַלע געווען זיכער אַז יעדער פון אונדז וועט דאָ רייַך ווערן פון דער שריפה און קריגן אַ קאַפּל געלט אַנטשעדיקונג. צום סוף איז די דערוואַרטע פאַרגיטיקונג באַשטאַנען אין דעם וואָס מיר זענען אַלע געבליבן לעבן. קיינער פון אונדז האָט נישט געקריגן קיין סענט.

ווידער האָט זיך באַוויזן דער גוטהאַרציקער ייִד משה טובערט, דער גרויסער נדבן, דער זעלטענער מענטש, וואָס איז שטענדיק צו יעדער צייַט געווען גרייט אַנטקעגן צו טראָגן הילף בפרט אַ ייִדישן אַקטיאָר און אַ ייִדישן שרייַבער וואָס ער האָט געהאַט פאַר זיי אַ ספּעציעלן פּיעטעט. ער האָט געהערט אַז מיר גרייטן זיך שוין אָוועקצופאָרן, האָט ער פאַר אונדז אייַנגעאָרדנט אַ פייַנעם אָפּשייד-אָוונט.

כ׳האָב נאָך געהאַט אין גיפּס אַ פוס מיט אַ האַנט. מ׳האָט מיר דעריבער צוגעטיילט צו זייַן בלויז דער קאָנפעראַנסיער פונעם אָוונט. און ווי מייַן אייַנלייטוואָרט האָב איך, בייַם עפענען די מסיבה, דער-

מאַקס קלאָס אין דריי באַזונדערע ראָלן; רעכטס: דאָן פעדעריקאָ פון דער פּיעסע „אַ ראָמאַנס אין מידבר" פון יאָזעף מאַרקאָוויטש; אין צענטער: דער זיידע אין דער פּיעסע „אין יעדער היים" פון ז. קלמנאָוויטש; דער קייזער ווילהעלם אין „ד"ר הערצל", אויפגעפירט דורך מאָריס שוואַרץ אין בוענאָס־איירעס

ציילט אַ מעשהלע וואָס האָט געהייסן „אַ גרוס פון יענער וועלט":
מע זאָגט אַז פון יענער וועלט קומט קיינער נישט צוריק. און אָט זענען מיר אַלע געווען מיט אַ פוס אויף יענער זײַט פונעם לעבן און, ווי איר קענט זיך אַליין איבערצײַגן, זענען מיר דאָ צוריק ווי געסט פון יענער וועלט.

ווי אַזוי ס'איז געשען דער נס וועט איר זיך באַלד דערוויסן. דער הויפּט-טײַוול מיטן פאַרשפּיצטן פּנים — דאַר און קוואַר מיטן אויסגעדרונדיקטן פלייצקעלע, האָט צונויפגערופן אַלע זײַנע מלאכי-השרת און זיי באַפוילן צו רופן די גאַנצע פמליה של מעלה, ער וויל אָפּגעבן אַ באַריכט פון זײַנע מעשים וואָס ער האָט אַליין אָפּגעטון אויפן עולם השקר. האָט זיך אָנגערופן דער שני-לטײַוול:

— כ'האָב מורא צו זאָגן אַז ס'איז אומזיסט די אַרבעט, ס'וועט קיינער נישט קומען.

— וואָס זשע טוט מען אַז די מלאכי-חבלה זאָלן יאָ קומען? — נעמט זיך דער הויפּט-טײַוול אָן פאַרן מאַקיאַוועלישן שפּיצבערדל.

— גאַנץ פּשוט — ענטפערט דער טײַוולאָנישער אונטערפירער.
— מע דאַרף עס אײַנאָרדענען אָט אַזוי ווי די מענטשן אונטן אויף דער ערד טוען עס — מיט אַן אַרטיסטישן פּראָגראַם.

— געדערכט! — שרײַט אויס דער טײַוול איבער אַלע טײַוולאָנים מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן בליק, נישט קאָנענדיק קוקן קיינעם אין פּנים אַרײַן — לויפט אַלע אויף די וועגן און שטעגן אויף דער ערד און ווען איר וועט באַגעגענען אַ גרופּע אַקטיאָרן, די בעסטע, פאַר-שטייט זיך, שפּילערס, זינגערס און טענצערס זאָלט איר אָפּטון אײַער פאַרטיזאַניש שטיקל אַרבעט און זיי אַלע אַרויפברענגען צו מיר אין הימל אַרײַן.

די חברה טײַוולאָנים — שדים, לצים און נישטגוטע — האָבן זיך גלײַך אַראָפּגעלאָזט אויף דער ערד און באַמערקט ווי אונדזער אָמניבוס לויפט איבערן שאָסיי. זיי האָבן נישט לאַנג געטראַכט, אי-בערגעדרייט דעם אָמניבוס און אונדז געבראַכט אויף יענער וועלט. און אָט שטייען מיר אַלע אויסגעשטעלטע אין אַ דעפּילאַדע. דער טײַוול מיטן שמאָלן פלייצקעלע קומט אַרײַן, באַטראַכט אונדז זײַטיק פון קאָפּ ביז די פיס און לאָזט אַרויס אַ מוראדיקן געשריי:

— איר זשוליקעס, וואָס איר זענט! טײַוולאָנים זענט איר? שלימזלען! כ׳האָב אײַך געהייסן ברענגען די שענסטע און בעסטע שוישפּילערס, האָט איר מיר געבראַכט אַזעלכע וויסטע קאַליקעס! אַראָפּ מיט זיי צוריק אויף דער ערד!

און אָט זענען מיר צוריק מיט אײַך! אַפּנים אַז אונדז איז נאָך באַשערט אַ שפּאָר ביסל יאָרן צו דינען מיט אונדזערע באַשיידענע כוחות דעם ייִדישן טעאַטער און פאַרשאַפן נחת-רוח אונדזער טעאַ-טער-עולם אויף ד ע ר וועלט, וואָרן אַ געפּאַלענעם העלפט גאָט און אַז דער סוף איז גוט — איז אַלץ גוט!

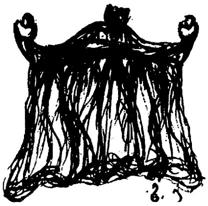

קאַפּיטל פערציק

בן־ציון וויטלער האָט אָפּגערופן די „גזירה"

בעת ס'איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן מיט בן־ציון וויטלער און שפרה לערער אין בוענאָס־אײַרעס, אין טעאַטער „אַרכענטינאַ", איז געווען געמאָלדן אין די ייִדישע צײַטונגען אַז אויך די אַנדערע נאַכט ראָש־השנה וועט ווערן געשפּילט ייִדיש טעאַטער. וואָס אַן אמת, שפּילן אומעטום די ייִדישע טעאַטערס ראָש־השנה בײַ נאַכט אַ חוץ אין בוענאָס־אײַרעס, ווו ס'טעאַטער איז ראָש־השנה אַלע מאָל געווען געשלאָסן.

כ'האָב געוווּסט, אַז וויטלער, איז אַ שטרענג־טראַדיציאָנאַלער מענטש, כמעט אַ רעליגיעזער. ער אַליין שטאַמט אַרויס פון אַ רע־ליגיעזער היים. זײַן פאָטער איז געווען גבאי־ראשון בײַם באַרימטן בעלזער רבין און ווי זאָגט מען עס: דאָס עפּעלע פאַלט נישט ווײַט פון ביימעלע. און אין דעם פאַל איז געווען ריכטיק דער זאָג: אַזוי ווי דער טאַטע — אַזוי דער זון.

ווען כ'האָב געזען דעם אַנאָנס אין די צײַטונגען האָב איך שטאַרק געצווייפלט צי וויטלער ווייסט פון דעם, און צי די מעלדונג איז אַרײַנגעגעבן געוואָרן מיט זײַן הסכמה. אויב נישט, הייסט עס דאָך פשוט אונטערגעפירט, געשטעלט פאַר אַ געשעענעם פאַקט.

איך האָב דעמאָלט געזונגען ווי אַ משורר בײַם באַוווּסטן חזן קלמעלע ווייץ. אין מיטן דאַווענען האָב איך איבערגעלאָזט דעם כאָר און בין אַוועק זוכן וויטלערן, וואָס האָט גערדאַוונט אינעם אָפּ־געדונגענעם טעאַטער „אַרכענטינאַ", וואָס איז, ווי אַלע ייִדישע טעאַטער־זאַלן אין די טעג פון ראָש־השנה און יום־כיפור פאַרוואַנ־דלט געוואָרן אין אַ שיל.

בן־ציון וויטלער

כ'האָב זיך גענומען דורכשטופּן צווישן די מתפּללים מיט די טליתים אויף די קעפּ, אים געזוכט מיט די אויגן אין אַלע זייטן און אים נישט געקענט געפינען. כ'בין אַרויף אויף דער בימע און האָב באַמערקט אַ הויכן ייִד, וואָס איז געשטאַנען איינגעוויקלט אין אַ גרויסן טלית, אַז מ'האָט צו מאָל דעם קאָפּ זיינעם נישט אַרויסגעזען. ער איז געשטאַנען אַ צעוויגטער, אַ צעדאַוונטער אַזוי ווי די אַמאָליקע ייִדן אין דער אַלטער היים, וואָס האָבן מיט זייערע תפילות געוואָלט עפענען די שערי־רחמים, צעריי̇סן דעם גזר־דין, אויספועלן ביים רבונו־של־עולם דאָס גוטע קוויטל פון אַ פריש יאָר לעבן מיט געזונט און פרנסה. כ'בין געבליבן שטיין און נישט געוווסט: זאָל עם זיין ווײַלער אָט דער איינגעהילטער און פאַרמאַכטער ייִד?

אַזוי ווי מע קלאַפּט אָן אין אַ טיר אַזוי האָב איך אָנגעקלאַפּט אָן דעם ייִד:

— זייט מוחל ר' ייִד, אַ רגע...

— נו, נו, אינו מפסיק... — איז געקומען אַן ענטפער ווי פון יענער וועלט

— מפסיק אַהין, מפסיק אַהער... איך וויל וויסן צי מע שפּילט היינט ביי נאַכט צי נישט?

— ווער האָט עס געזאָגט? — האָט ער מיט כעס געגעבן אַ וואָרף צו די פּאָר וואָכעדיקע ווערטער — און וויי̇טער געזאָגט מיט אַ וויינענדיק קול די תפילה.

— אָט שטייט דאָך אין דער צייטונג, זעט דעם אַנאָנס. וויל איך דאָך וויסן אויף וועלכער וועלט מ'איז? צי מע שפּילט צי מע שפּילט נישט?

נישט טראַכטנדיק קיין רגע האָט ער געגעבן אַ טו אוים דעם טלית. מיט אַ לאַנגן שפּריי̇ז איז ער צו צום בעלעמער, ווו דער חזן איז געשטאַנען און געדאַוונט:

— זייט מוחל, ר' חזן — האָט ער אים מיט זיין גרויסן קערפּער אָפּגעשטופּט אין אַ זייט און פאַרנעמענדיק זיין אָרט האָט וויטלער געגעבן אַ קלאַפּ מיט דער פויסט אין שטענדער מיט אַזאַ כוח אַז דער עמוד איז שיִער נישט צעשפּרונגען געוואָרן אויף שטיקלעך. אויף די העכסטע טענער האָט ער מיט זיין פעסטער שטים אויסגעשריגן:

— רבותי, ייִדן! הײַנט בײַ נאַכט װערט נישט געשפּילט קײן טעאַטער! זאָלן אַלע װיסן, אײן מאָל פֿאַר אַלע מאָל! הײַנט איז יום־טוב.

דער עולם מתפּללים האָט זיך פֿאַרגעסן אַז ער געפֿינט זיך אין אַ שיל, װאָס כאָטש ס'איז אַ גאַנץ יאָר אַ טעאַטער־זאַל, איז עס הײַנט אַ מקום־קדוש און ס'איז אױסגעבראָכן אַ שטורמישער אַפּלױז, גלײַך װי מע װאָלט די ייִדן אָנגעזאָגט די בשורה טובה אַז משיח איז געקומען.

ס'איז אפֿשר געװען דאָס אײנציקע מאָל װאָס אַ ייִדישער אַק־טיאָר האָט אַרױסגערופֿן אַן אַפּלױז אין אַ פֿולע שיל מיט דאַװע־נערס, מיט ייִדן אין טליתים.

און כאָטש די בילעטן אױפֿן בײַנאַכטיקן ספּעקטאַקל זענען שױן כמעט געװען װי פֿאַרקױפֿט, האָט מען דעמאָלט ראָש־השנה בײַ נאַכט נישט געשפּילט, די פֿאָרשטעלונג איז נישט צו שטאַנד געקו־מען און די מענטשן װאָס זענען געקומען צום טעאַטער האָבן גע־טראָפֿן אַ טונקעלן פֿאַיע מיט אױסגעלאָשענע לאָמפּן און אַ געשלאָ־סענע טיר. בן־ציון װיטלער האָט אָפּגערופֿן די „גזירה" און נישט געבראָכן די טראַדיציע.

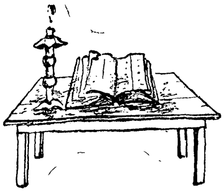

קאַפּיטל איין און פערציק

מיט מאָרים שוואַרץ אין דרום־אַפריקע

אין יולי 1954 האָט דער „טעאַטריקל טראַסט קאָמפּאַני" וואָס האָט אָנגעפירט מיט די גרעסטע טעאַטערס אין דרום - אַפריקע, אַראָפּגעבראַכט מאָרים שוואַרצן מיט אַ גרויסער טרופּע צו שפּילן אַ חודש צייט יידיש טעאַטער אין יאָהאַנעסבורג.

יאָהאַנעסבורג איז אַ גרויסע מאָדערנע שטאָט, אַ קליין ניו־יאָרק. בייטאָג איז די שטאָט פול מיט לעבן, דערנענטערט זיך אָבער דער אָוונט, נאָכן שליסן די געשעפטן, ווערט די גאַס פּוסט, אָפּגע־ליידיקט, נישט צו זען קיין לעבעדיק נפש. פאַרוואָס דאָס איז אַזוי — וועל איך זיך נישט אַריינלאָזן אין קיין חקירות. איך ווייס נאָר אַז אין די אָוונטן פאַרברענגען יידן אין פאַמיליע־קרייזן, ביי זיך אין דער היימישער סביבה. ס'גייט אויך אָן אַ יידיש קולטור־לעבן. אין יענער צייט האָט עקזיסטירט אַ דראַמקרייז אונטער דער ליי־טונג פונעם באַוווּסטן רעזשיסער, דעם אַקטיאָר יעקב מאַנסדאָרף ע"ה.

כמעט נייַנציק פּראָצענט פון די אָרטיקע יידן זענען ליטוואַקעס, און דאָס ביסל נישט־ליטווישע יידן איז צווישן דער ליטווישער מערהייט געוואָרן בטול בשישים. בדרך־כלל זענען עס האַרציקע מענטשן.

ווי געזאָגט איז מאָרים שוואַרץ געקומען מיט אַ טרופּע שפּילן טעאַטער פאַר די אָרטיקע יידן. אין דער טרופּע האָבן זיך געפינען: זשעני לאָוויטש, קלאַראַ גאָלדשטיין, יעקב קורלענדער, אהרן אַלעק־סאַנדראָוו, אסתר פּערעלמאַן, בעלאַ אייז, בערטאַ אייז, מיכל מיכאַ־לאָוויטש, ישכר האַנטפּוס, קאַטיאַ פּלאָווינאַ, סאַשאַ ראָזענטאַל, הער־מאַן שענצער, פייגעלע שוואַרץ, ווילי גאָלדשטיין (דאָס מאָל ווי אַן

אַקטיאָר), דיריגענט-מײַסטער סימאָן טענאָווסקי, מנחם מענדל שוואַרץ און מאַקס קלאָס.

די אויפנאַמעס פאַר מאָרים שוואַרצן האָבן געטראָגן דעם כאַ־ראַקטער, ווי ס׳וואָלט געקומען אַ לעגענדאַרער רבי פון אַן אַנדע־רער וועלט. אויף די דרום-אַפריקאַנער ייִדן קאָן מען זיך פאַרלאָזן. זיי ווייסן ווי אַזוי אויפצונעמען אַ קינסטלער, בפרט אַזאַ וועלט־באַרימטן, ווי מאָרים שוואַרץ, וואָס איז געקומען צום ערשטן מאָל קיין דרום-אַפריקע, מיט אַזאַ גרויסער טרופּע פון ערשטקלאַסיקע שוישפּילערס. נישט ערגעץ אַנדערש ווי נאָר אין גרויסן סיטי-האָל (שטאָטישן רעגירונג-זאַל) האָבן זיי אײַנגעאָרדנט דעם ריזיקן קבלת־פּנים מיט כל-טוב און מיט אַ סך רעדעס פאַר די חשובע שוישפּי־לער-געסט.

די ערשטע פאָרשטעלונג האָט מאָרים שוואַרץ געגעבן י. י. זינגערס „די ברידער אַשכנזי“.

גלײַך ווי ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער פאַרקויף פון בילעטן זענען שוין באַלד אין דער פרי געשטאַנען פאַר דער קאַסע לאַנגע רייען מענטשן, זיך צו באַזאָרגן מיט אײַנטריט-קאַרטן צו דער פאָר־שטעלונג. ס׳איז איבעריק צוצוגעבן ווי אַזוי מאָרים שוואַרץ און די אַקטיאָרן זענען אויפגענומען געוואָרן דורכן עולם ווען זיי האָבן זיך באַוויזן אויף דער בינע.

די פאָרשטעלונג האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם און באַלד אויף צו מאָרגנס זענען אַלע צײַטונגען פון יאָהאַנעסבורג געווען פול מיט לויבגעזאַנגען. אַלע זענען געווען מיט דער מיינונג אַז אַזוינס האָט דרום-אַפריקע נאָך נישט געזען. נאָכן קאָלאָסאַלן סוקצעס זע־נען מיר אַלע געווען זיכער אַז מ׳וועט פאַרבלײַבן אין דרום-אַפריקע אַ סך לענגער ווי ס׳איז געווען פאַרגעזען אין קאָנטראַקט.

די צווייטע פּיעסע איז געגאַנגען „יאָשע קאַלב“ פון זעלביקן מחבר. „יאָשע קאַלב“ ווערט געשפּילט אין גאַליציאַנער דיאַלעקט, ווײַל די גאַנצע האַנדלונג קומט פאָר אין גאַליציע. נאָכן שפּילן איז אַרונטערגעקומען הינטער די קוליסן אַ דעלעגאַציע פון די ליטווישע ייִדן און האָט דערקלערט אַז זיי אינטערעסירט שטאַרק די פּיעסע, נאָר לײדער האָבן זיי כמעט ווי גאָרנישט פאַרשטאַנען. און זיי בעטן

מע זאָל די פּיעסע שפּילן אין זייער דיאַלעקט, ווי אַלע מאָל. שוואַרץ האָט זיי פאַרזיכערט אַז שוין מאָרגן וועט עס געשען. די ייִדן זענען באַלד געלאָפן זיך באַזאָרגן מיט נייַע בילעטן, און ווי אַ דאַנק האָבן זיי אַלעמען באַשאַנקען מיט בלומען נאָך דער פאָרשטעלונג ווו ס'איז פאָרגעקומען די מערקווירדיקע אומוואַנדלונג: איבער נאַכט זענען די נעכטיקע גאַליציאַנער העלדן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין ריינע ליטוואַקעס, מיט אַ טיף ליטווישן יאַשע קאַלב.

ווידער איז געקומען אַ גרויסער סוקצעס: „די משפּחה קאַרנאָווסקי", אַלץ פון זעלביקן י. י. זינגער. יעדער פון אונדז האָט געשריבן אַהיים אַז מע וועט זיכער בלייַבן אין דרום־אַפריקע אַ לענגערע צייַט. פאַרגליסט זיך אָבער מאָרים שוואַרצן צו שטעלן „שיילאָק און זייַן טאָכטער" פון אַרי אבן־זהב (די פּיעסע האָט נישט פּיגורירט אין פּראָגראַם וואָס שוואַרץ האָט אָנגעגעבן).

צוליב דער פּיעסע איז געקומען דער ריס צווישן דעם דירעקטאָר פונעם טראַסט און מאָרים שוואַרץ. דער דירעקטאָר איז געווען קעגן דער פּיעסע, ווייַל זי איז שוין אַ צופּיל אָפּגעשפּילטע פון די גרעסטע ענגלישע קאָמפּאַניעס וואָס קומען פון ענגלאַנד, און יעדער קען זי שוין דאָ כמעט פון אויסנווייניק. שוואַרץ האָט פאַרזיכערט אַז דאָס איז נישט די זעלבע פּיעסע. „שיילאָק און זייַן טאָכטער" איז אַן ענטפער אויף שעקספּירס „שיילאָק".

— דערפאַר טאַקע דאַרף מען זי נישט שפּילן — האָט דער דירעקטאָר געזאָגט — כדי צו פאַרמייַדן קאָמענטאַרן, דיסקוסיעס, קריטיק, צי דער ענטפער איז יאָ באַרעכטיקט, אָדער נישט.

אַ חוץ מייַן שפּילן, האָב איך געהאַט די אויפגאַבע צו פאַרזאָרגן קאָסטיומען, פּאַרוקן און גרימירן די צאָלרייַכע סטאַטיסטן, וואָס זענען געווען בחורים און מיידלעך פון די רייַכסטע פאַמיליעס און האָבן מיטגעווירקט אין די ספּעקטאַקלען אָן שום פינאַנציעלן אינטערעס. איך בין אַרייַן אין ביוראָ פון דירעקטאָר צו רעדן מיט אים וועגן נייַע קאָסטיומען (זיי האָבן דאָס אַלץ געהאַט אין זייער אייגענעם באַזיץ). מאָרים שוואַרץ האָט זיך דערפרייט וואָס כ'בין גראָד צופעליק אַרייַנגעקומען אין ביוראָ ווו זיי ביידע — דער די־

מאָריס שוואַרץ, אין דער ראָלע פון
סענדער בלאַנק

רעקטאָר און שוואַרץ — האָבן באַהאַנדלט דעם ענין פון דער נײַער פּיעסע. און ער האָט זיך אָנגערופן:

— אָט איז מיסטער קלאָס, איינער פון מײַנע ערשטע און בעסטע אַקטיאָרן, זאָל ער אײַך זאָגן זײַן מיינונג וועגן „שיילאָק און זײַן טאָכטער”. איך האָב געמוזט צובאַמבקען, כאָטש מיר איז די פּיעסע, צוליב געוויסע טעמים, קיין מאָל נישט געווען געפעלן...

איך האָב נאָך דעם געזאָגט ווען מיר זענען — אַלע אַקטיאָרן — געווען צוזאַמען:

— מיסטער שוואַרץ, ס'לוינט זיך נישט אײַנצורײַסן מיט זיי צוליב אַ פּיעסע. איר האָט גענוג רעפּערטואַר.

ווילי גאָלדשטיין האָט אויף זײַן שטייגער צוגעגעבן:

— מיסטער שוואַרץ, עך מיין אַז זיי זענען גערעכט, וואָס דאַרפט איר ברענגען ביער קיין מינכן? אַפריקע איז ענגלאַנד, טאָ לאָזט איבער די פּיעסע פאַר די ענגלענדער.

אָבער ס'האָט נישט געהאָלפן. מאָרים שוואַרץ איז פאַרעקשנט באַשטאַנען אויף זײַנס, אַז ער מוז שפּילן די פּיעסע. דער דירעקטאָר פון דער טעאַטער-קאָמפּאַניע האָט אים נאָכגעגעבן. ער האָט אים אָבער באַלד געוואָרנט אַז קיין שום פאַרלענגערונג פון קאָנטראַקט וועט אין קיין פאַל נישט זײַן. שוואַרץ האָט בײַ זיך געטראַכט: נישקשה, ער וועט בעסער ווערן, ער וועט זען דעם גרויסן דערפאָלג וואָס די פּיעסע וועט האָבן. און — מאָרים שוואַרץ האָט זיך באַוויזן אין דער ראָל פון שיילאָק... בלויז אין דעם איז עס אים געגאַנגען.

דער רעזולטאַט איז געווען נישט קיין גוטער. די פּיעסע האָט נישט געבליצט און נישט אויסגענומען נישט בײַם עולם און נישט בײַ דער קריטיק.

מאָרים שוואַרץ איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ גענעראַל וואָס האָט פאַרלוירן אַ גרויסע שלאַכט. בכדי צו ראַטעווען די מערכה האָט ער באַלד געשטעלט שלום-עליכמס „שווער צו זײַן אַ ייד”, וואָס האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינטלעכן מאָראַלישן און פינאַנציעלן דערפאָלג.

צו פאַרענדיקן דעם קאָנטראַקט האָט מען, לויטן אָפּמאַך, גע-

מוזט שפּילן אין קייפּטאָן, די צווייט-גרויסע שטאָט אין דרום־אַפריקע.

קייפּטאָן איז אַ וווּנדערבאַרער ישוב. פֿאַר דער קורצער צײַט וואָס מיר זענען געווען דאָרט איז אין יאָהאַנעסבורג אַרויסגעטרעטן דער זשורנאַליסט און קריטיקער פֿון „דער ציוניסט־רעקאָרד" ה. גערשטאַטער מיט אַן אַרטיקל, אַז מע זאָל שוואַרצן מיט דער טרופּע צוריקברענגען, ווייל אין שטאָט איז מיט זייער אַרויספֿאָר געוואָרן וואָכעדיק און אומעטיק, אוים יום טוב אין יאָהאַנעסבורג. אין זעל־ביקן זינען האָבן אויך געשריבן אַלע אַנדערע צײַטונגען.

דער טעאַטער־טראָסט האָט אויף דעם רוף געשוויגן צוליבן קאַפּריז פֿון מאָרים שוואַרץ, וואָס האָט גורם געווען דעם רים צוויי־שן דעם דירעקטאָר און דער טרופּע. אַ דאַנק דער אַמביציע פֿון שוואַרצן האָט די טרופּע דעמאָלט אַ סך פֿאַרלוירן אין דרום־אַפריקע.

נישט שטענדיק קאָן אַ קינסטלער — מעג עס זײַן אַפֿילו פֿון אַזאַ קאַליבער ווי מאָרים שוואַרץ — זאָגן אַז ער ווייסט שוין אַליץ און שטעלן אויסשליסלעך אויף זיך אַליין. נישט אַלע מאָל געלינגט עס. נישטאָ קיין חכמים בײַם טעאַטער בכלל, און בײַם ייִדישן טעאַטער אַוודאי נישט.

קאַפּיטל צוויי און פערציק

אַ ייִדישע אַקטריסע — אַ העלדישע מאַמע

אין 1955 האָבן ווילי גאָלדשטיין און מרים לערער אַנגאַזשירט אַ טרופּע צו שפּילן מיט בן-ציון וויטלער און שפּרהלע לערער אין דרום-אַפריקע. אויך איך האָב זיך געפֿונען צווישן די אַנגאַזשירטע.

באַלד נאָך דער ערשטער פֿאָרשטעלונג, „מײַן גליקלעכע היים״, האָבן וויטלער און שפּרהלע לערער געוווּנען דעם עולם אין יאָהאַ-נעסבורג. וויטלער האָט באַמערקט אַז דער טעאַטער איז טאַקע פֿול, אָבער קיין יוגנט האָט מען נישט געזען אַפֿילו אויף קיין רפֿואה. דאָס יונגוואַרג איז נישט געקומען. זײַן אַמביציע איז אָבער געווען צו זען יוגנט אין ייִדישן טעאַטער. נאָך אַ באַראַטונג וועגן דעם ענין האָט ער באַשלאָסן אַז אין דער נאָענטסטער פּיעסע שפּילן מיר ביידע — ער און איך — אַמעריקאַנער סאָלדאַטן. אונדזערע דיאַ-לאָגן וועלן מיר פֿירן מערסטנטייל אויף ענגליש. שפּרהלע שפּילט אין דער פּיעסע אַ טאָפּלטע ראָלע צוויי טיפּן מיידלעך און די סאָלדאַטן דערקענען ניט ווער ס׳איז ווער. זייער אַ קאָמישע סיטואַ-ציע. ווען זי אויך ווו ס׳וועט זײַן נייטיק רעדן ענגליש. אויב ס׳איז געווען אַ מיטל ווי אַזוי אַרײַנצוברענגען דרום-אַפריקאַנער ייִדישע יוגנט, וואָס פֿאַרשטייט נישט קיין ייִדיש אין ייִדישן טעאַטער, איז דאָס געווען ס׳בעסטע מיטל. חברה יונגוואַרג איז געוואָר געוואָרן אַז מע רעדט אויך ענגליש, זענען זיי געקומען צו לויפֿן. די יוגנט-לעכע האָבן זיך אַמוזירט. ס׳איז זיי געפֿעלן דאָס שפּילן פֿון די אַק-טיאָרן, איבער הויפּט די לידלעך. אמת די ייִדישע צײַטונגען האָבן שאַרף אַטאַקירט דעם מעטאָד פֿון רעדן ענגליש אויף דער ייִדישער בינע. וויטלער אָבער האָט זיי באַוויזן אַז בײַ דער אַרבעט, און אין גאַס זינגען איצט די יוגנטלעכע — ייִדישע לידלעך וואָס זיי האָבן

געהערט פון דער ייִדישער בינע אַראָפּ און זענען געוואָרן ליבהאָבער פון ייִדישן טעאַטער און פון ייִדישן לשון.

זיי האָבן נישט דורכגעלאָזט קיין איין פאָרשטעלונג. יעדער מאָל זענען זיי געקומען אין אַ גרעסערער צאָל. ס׳איז באמת אַ פרייד צו הערן ווי אַ סך יוגנטלעכע, וואָס האָבן קיין מאָל קיין ייִדיש וואָרט נישט געקאָנט אַרויסרעדן, זינגען איצט די לידלעך וואָס וויטלער האָט זיי אויסגעלערנט פון דער בינע. קריטיקערס האָבן געמוזט צוגעבן אַז אויפן געביט פון אַריַינברענגען יוגנט אין ייִדישן טעאַטער אין דרום־אַפריקע האָבן בן־ציון וויטלער און שפּרהלע לערער אַ סך אויפגעטון.

אין דער זעלבער טרופּע האָט מיט אונדז מיטגעשפּילט אַן אַקטריסע פון יאָהאַנעסבורג, אסתר שטיין. אַ שיינע עלעגאַנטע פרוי אין די מיטעלע יאָרן, גאָר אַ גוטע טאַלענטירטע אַקטריסע. זי האָט געהאַט אַן איין איינציקן זון, אַ לופטפּליִער אין דער ישראל־דיקער ציווילער אַוויאַציע.

אין אויגוסט 1955 איז אויף דער בולגאַרישער טעריטאָריע אַראָפּגעשאָסן געוואָרן אַ ישראל־אַוויאָן. איינער פון די פּילאָטן איז געווען דער זון פון אונדזער אַקטריסע, אסתר שטיין. אַלע 48 פּערזאָן, וואָס דער ישראל־אַוויאָן האָט געפירט, זענען אומגעקומען.

די ישראל־רעגירונג האָט איר טעלעגראַפירט וועגן דעם אומגליק, אויסדריקנדיק מיטגעפיל און איר געבעטן צו קומען מיטן נאָענטסטן אַוויאָן קיין ישראל. מע וואַרט אויף איר מיט דער לוויה.

בייַם דערהאַלטן די טראַגישע ידיעה האָט די אומגליקלעכע מאַמע באַקומען אַ נערוועיִשן שאָק. און נאָר אַ דאַנק די אַרויסגערופענע דאָקטוירים איז זי אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון אַ נערוון־צוזאַמענברוך.

אין דעם פרימאָרגן האָט זי באַדאַרפט אָפּפליִען קיין ישראל בייַצווויַין די קבורה פון איר איינציקן זון, איר קרוין, איר שטאָלץ — אַלץ וואָס זי האָט פאַרמאָגט אין לעבן.

אין זעלביקן אָוונט דאַרף זיַין די פאָרשטעלונג וואָס איז געווען אַנאָנסירט. בילעטן זענען ווי אַלע מאָל שוין פון פריִער געווען אויספאַרקויפט. דאָס טעאַטער איז געווען פול. יונגווארג זיצט מיט

שטראַלנדיקע פּנימער, האַלטנדיק אין דער האַנט די בלעטלעך מיט די אָפּגעדרוקטע מיט לאַטייניש׳ע אותיות רעפּריינען פון די לידלעך, וואָס ס׳וועט געזונגען ווערן ביי דער פּיעסע. מיר האָבן זיך געפינען אין גרויס פאַרלעגנהייט. וואָס טוט מען אין אַזאַ פאַל? די טרוועריקע בשורה איז צו אונדז דערגאַנגען שפּעט אין אָוונט. זי איז געקומען אומגעריכט, אין גאַנצן פּלוצעם. אויסשניידן די ראָלע איז אוממעגלעך. אָן דער ראָלע האָט נישט די פּיעסע קיין שום ווערט. אַלע אַנדערע אַקטריסעס אין דער טרופּע שפּילן וויכטיקע ראָלן. האָט מען זיך געווענדט צו יעקב מאַנסדאָרף, אפשר וועט איין אַקטריסע פון זיין טרופּע קאָנען ווי ס׳איז אַרויסהעלפן, אָבער קיין איינע פון זיי האָט זיך נישט געוואָלט דעצידירן אַרויסצוטרעטן אין אַ ראָלע אין לעצטן מאָמענט, נישט-וויסנדיק אַפילו וועגן וואָס ס׳האַנדלט זיך אין דער פּיעסע.

בלית-ברירה איז געבליבן אָפּצורופן די פאָרשטעלונג. אין יאָהאַנעסבורג ווערט ניט געשפּילט יעדער טאָג, און אַז מע דאַרף אָפּרופן אַ פאָרשטעלונג, באַטייט עס אַ גרויסער פינאַנציעלער פאַרלוסט.

ווי דערשטוינט זענען מיר אַלע געוואָרן, ווען אין טעאַטער האָט זיך באַוויזן די אַקטריסע אסתר שטיין. זי איז געקומען שפּילן. זי האָט זיך דערוווּסט, אַז די פאָרשטעלונג וועט צוליב איר נישט געשפּילט ווערן איז זי געקומען ראַטעווען, אַרויסהעלפן פון דער שווערער לאַגע.

— די פאָרשטעלונג מוז געשפּילט ווערן.

ס׳זענען נישטאָ קיין ווערטער איבערצוגעבן וואָס די אומגליקלעכע מאַמע האָט געפּילט בעתן שפּילן. און מיר אַקטיאָרן האָבן אין דער אסתר שטיין דערזען אַ העלדישע פרוי, ווי איינע פון די תנכישע העלדישע פרויען. די וואָס האָבן דאָ לחלוטין גאָרנישט נישט געוווּסט פון דעם אַלעם וואָס דאָ איז פאָרגעקומען, זענען געווען די צושויערס אין זאַל, ווייל די פאָרשטעלונג איז געגאַנגען אינעם זעלביקן ריטעם ווי שטענדיק.

נאָך דער פאָרשטעלונג האָט וויטלער באַקאַנט געמאַכט דעם פּובליקום וועגן דעם טראַגישן פאַל. די אַקטריסע אסתר שטיין איז

אויף דער בינע געשטאַנען ווי אַ סטאַטוע אויסגעהאַקט פון קאַלטן מאַרמאָר, ווי איינע פון אונדזערע לעגענדאַרישע העלדישע יידישע מאַמעס וואָס די יידישע געשיכטע געדענקט זיי אין אַלע צייַטן און אין אַלע דורות.

דער עולם האָט איר טראַגיש-אומגעקומענעם זון צוזאַמען מיט אַלע אַוויאָן-אומגעקומענע באַערט מיט אויפשטיין און אַ מינוט שווייַגן. פון טעאַטער האָבן מיר זי באַגלייט אַהיים און פון דאָרט — צום אַוויאָן, וואָס האָט זי געפירט קיין ישראל זיך צו געזעגענען מיט איר זון, אַ קוק טון אויף אים צום לעצטן מאָל.

דאָס קאָן נאָר טרעפן בייַ אַקטיאָרן — זאָל עס געזאָגט ווערן צו זייער לויב — וואָס פאַר זיי עקסיסטירט איין געבאָט: לאַך, פּאַיאַץ, אַפילו ווען דייַן האַרץ ווערט צעריסן אויף שטיקער פון ווייטיק און פּייַן.

קאפיטל דרײַ און פערציק

„יאָ, געווים, אַוודאי!" — בולאָווס אויפטו

קוים האָבן בן-ציון וויטלער און שפרה לערער פאַרענדיקט זייער סוקצעספולן סעזאָן, איז באַלד אָנגעקומען קיין יאָהאַנעסבורג די פאַמיליע בורשטיין. פסחקע און זײַן פרוי ליליאַן לוקס. (די קינדער זייערע מאָטעלע און זיסעלע זענען נאָך דעמאָלט געווען קליינע). זיי זענען געוואָרן קאָנטראַקטירט פון אַ יאָהאַנעסבורגער דירעקטאָר, אַ. פאַלקענשטיין, וואָס האָט צוגעצויגן ווילי גאָלדשטיין פאַר אַ שותּף, כדי צו קאָנען שפּילן מיט די זעלביקע אַקטיאָרן וואָס זענען געווען פאַרקאָנטראַקטירט פון גאָלדשטיינען אויף דער גאַנצער צײַט פון זייער געפינען זיך אין דרום-אַפריקע.

פסחקע בורשטיין איז באַלד צוגעטראָטן מיט אונדז פראָבירן די פּיעסע „דער קאָמעדיאַנטשיק". איך האָב פּסחקען ממש געבעטן נישט צו שטעלן די פּיעסע, ווײַל זי ווערט געשפּילט אין טיפּישן וואַרשעווער דיאַלעקט און די דרום-אַפריקאַנער ליטווישע יידן וועלן דאָס נישט אויפנעמען, ס'קאָן געשען ס'זעלבע וואָס מיט „יאָשע קאַלב" ביי שווארצן. אָבער פסחקע און די לוקס זענען באַשטאַנען אויף זייערס: נאָר „דער קאָמעדיאַנטשיק" מוז זײַן זייער דעביוט-פּיעסע.

— דאָס איז דער מאַסקאָט אונדזערער וואָס האָט אומעטום געמאַכט דעם גרעסטן רושם.

— אומעטום יאָ, אָבער נישט אין דרום-אַפריקע — האָב איך מיט זיכערקייט געזאָגט. ליידער האָב איך געהאַט רעכט. די יידן זענען געזעסן אין טעאַטער בײַם שפּילן די פּיעסע און האָבן געפרעגט איינער דעם צווייטן אויף זייער ליטווישן לשון: — וואָס זאָגט ער דאָרט? איך פאַרשטיי ניט אַ וואָרט!

און ווען פּסחקע האָט געזונגען זײַן באַרימטן קופּלעט „הו־שאַ־שאַ־שאַ" איז גאָר געווען אַ צרה. דאָס פֿון וואָס די פּױלישע ייִדן לעקן די פֿינגער לאָזט עס די ליטווישע ייִדן קאַלט און גלײַכגילטיק. ס'רעדט נישט צו זיי: דער סוף איז געווען אַז מיר זענען געווען געצוווּנגען גלײַך צוצוטרעטן צו נײַע פּראָבן. מיר האָבן רעפּעטירט „אַ חתונה אין שטעטל". אַן אָפּערעטע וואָס האָט באמת געהאַט דעם פֿאַרדינטן דערפֿאָלג.

אין דער זעלבער צײַט האָט אין יאָהאַנעסבורג געשפּילט אויף דער ענגלישער בינע אונדזער גרויסער יוסף בולאָוו די פּיעסע „דער פֿינפֿטער סעזאָן", וואָס איז געגאַנגען מיט גרויס דערפֿאָלג. די יאָהאַנעסבורגער ייִדן זענען געלאָפֿן אין ענגלישן טעאַטער און האָבן געשעפּט נחת זעענדיק ווי אַלע מיטשפּילנדיקע אַקטיאָרן זעען אויס נעבעכדיק, קליין קעגן דעם גרויסן ייִדישן אַקטיאָר יוסף בולאָוו. דאָס איז אויך געווען די מיינונג פֿון די אָרטיקע טעאַטער־קריטיקער.

ס'וואָלט געווען אַ גרויסע אומגערעכטיקייט אַוועקצולאָזן בולאָוון פֿון דרום־אַפֿריקע און אים נישט געבן די מעגלעכקייט צו שפּילן ייִדיש טעאַטער. ייִדן האָבן פֿאַרלאַנגט, די צײַטונגען האָבן וועגן דעם געשריבן, די דירעקטאָרן, וו. גאָלדשטיין און א. פֿאַלקענשטיין אונטער וועמענס דירעקציע די פֿאַמיליע בורשטיין מיט דער טרופּע האָבן געשפּילט, האָבן דעריבער געבעטן פּסחקען, ער זאָל דערלויבן בולאָוון צו שפּילן איין פּיעסע. פּסחקע און די לוקס האָבן באַלד אַרויסגעוויזן דעם חברישן זשעסט און זיי, צוזאַמען מיט די דירעקטאָרן, האָבן פֿאַרבעטן בולאָוון אויפֿצוטרעטן. דער זשעסט פֿון די בורשטיינס איז פֿון אַלעמען באַגריסט געוואָרן. בולאָוו איז געווען ביז גאָר צופֿרידן צו קאָנען שפּילן ייִדיש טעאַטער אין דרום־אַפֿריקע, און ער האָט מיט גרויס פֿאַרגעניגן אָנגענומען דעם אָנבאָט.

באַלד נאָכן פֿאַרענדיקן מיטן ענגלישן טעאַטער איז בולאָוו צוגעטראָטן צו פֿאַרבירן מיט אונדז „דער קיביצער". די פֿאַמיליע בורשטיין איז פֿאַר דער צײַט געפֿאָרן פֿאַרברענגען בײַם ים אין מיורזענבערג, אַ וווּנדערבאַרער קוראָרט לעבן קייפּטאָון.

אין יאָהאַנעסבורג איז געווען אַ ייִדישער אַקטיאָר וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן סוקצעס אויף דער ענגלישער בינע. ער איז

אַ מאָל געווען זייער באַליבט און באַקאַנט, אָבער צוליב זײַן טויב ווערן און אויך צוליב אַנדערע קראַנקייטן האָט ער פאַרלוירן די מענטשלעכע גלײַכוואָג און אָפּט גערעדט נאַרישקייטן. ייִדיש האָט ער קוים געקאָנט אַ פּאָר ווערטער. שטענדיק האָט ער זיך געטו־ליעט צו אַקטיאָרן און ספּעציעל צו ייִדישע. איז געקומען אַ ייִדישע טרופּע איז ער געוואָרן דער פרײַלעכסטער מענטש און אַ חוץ זײַן טויבקייט האָט מען אין אים נישט דערקענט קיין שום אומנאָר־מאַלקייט. יוסף בולאָוו האָט באַלד פון אָנהייב אַרויסגעוויזן צו אים אַ גרויס אײַנזען און רחמנות. ער פלעגט אים זייער מקרב זײַן.

אין דער פּיעסע האָט אויסגעפעלט ווער ס׳זאָל שפּילן די ראָלע פון יאַנקל דעם קיביצערס ברודער, וואָס איז אַ נישט־דערבאַקענער טיפּ, ער זיצט שטענדיק בײַם טומבאַנק אין ציגאַרעטן־געשעפט, שנײַדט טאַבאַק און אויף יעדער פראַגע אָדער טעלעפאָן־רוף, ווייס ער נאָר צו ענטפערן די פּאָר ווערטער: „יאָ, געוויס, אַוודאי״... מער קען ער נישט. דאָס איז זײַן גאַנצע ראָלע.

בולאָוו האָט גלײַך געזאָגט אַז דער בחור וועט זײַן גוט פאַר דער ראָלע. ווי אַזוי אָבער וועט ער וויסן, צוליב זײַן טויבקייט, ווען צו זאָגן די פּאָר ווערטער? אויף דעם האָט מען געפונען אַן עצה: מען וועט מאַכן אַ לעכל אין דער דעקאָראַציע, דאָרט ווו ער זיצט בײַם בופעט, און דורכן לעכל וועט מען אים מיט אַ שטע־קעלע געבן אַ שטופּ, וועט ער וויסן אַז ער דאַרף רעדן.

בולאָוו האָט מיר געגעבן צו שפּילן לעווינגסטאָן, דעם רײַכן מאַן, און גלײַכצײַטיק מיר אָנפאַרטרויט צו דערלײדיקן אַלץ וואָס איז נייטיק פאַר דער פּיעסע, און אויך אָנפירן מיט דער בינע. בעת דער פאָרשטעלונג זאָל איך דעם סטאַטיסט צום רעפּליק געבן דעם שטופּ מיטן שטעקעלע, וועט ער אַרויס מיט דער פראַזע „יאָ, געוויס, אַוודאי״, וואָס ער האָט געהאַלטן אין איין לערנען און זיך אויס־געלערנט.

אין טאָג פון דעביוט האָט בולאָוו ממש געשטראַלט פון פרייד פאַר דער געלונגענער אויסשטאַטונג וואָס איך האָב צוגעגרייט פאַר דער פּיעסע. ס׳האָט נישט געפעלט די מינדסטע זאַך. בײַ דער קאַסע הענגט אַ צעטל אויספאַרקויפט. הינטער דער בינע הערשט

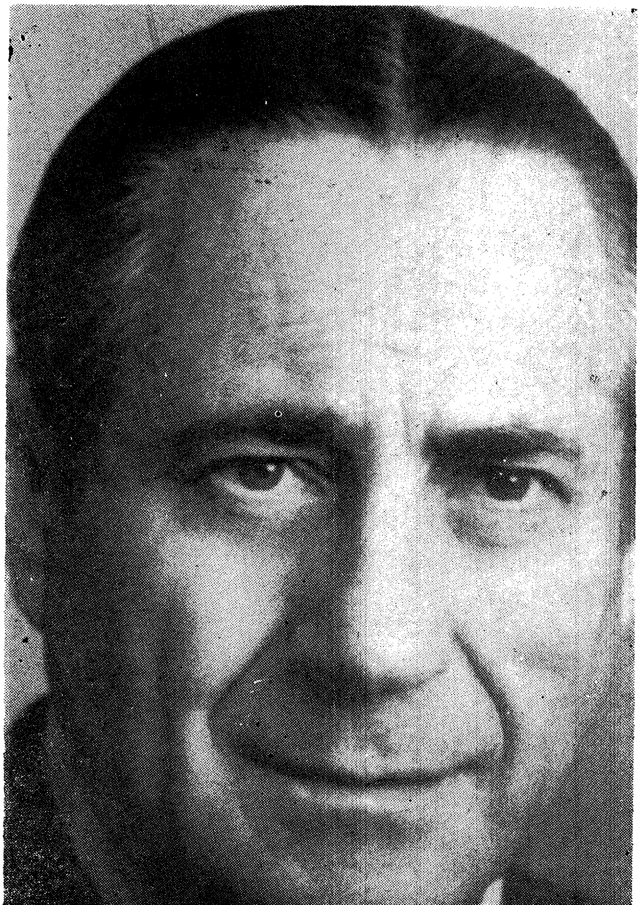

יוסף בולאָוו

אַ נערוועזע שטימונג. צו דער צײַט האָב איך געגעבן דעם צייכן און דער פֿאָרהאַנג איז אַרויף.

ווען בולאָוו האָט זיך באַוויזן אויף דער בינע, האָט ער באַקומען אַ התלהבותדיקע אויפֿנאַמע. און ווען ער האָט אָנגעהויבן רעדן איז ספּאָנטאַן אויסגעבראָכן אַ שטורמישער אַפּלויז און ס׳האָט זיך געהערט פֿונעם עולם:

— ער איז דאָך אַן אונדזעריקער, אַ ליטוואַקל.

ס׳האָט נאָר געפֿעלט אַז זיי זאָלן אַרויף אויף דער בינע און זיך צעקושן מיט אים פֿאַר פֿרייד.

זייער גערירט איז בולאָוו געווען פֿונעם אויסערגעוויינטלעכן ברוך־הבא, זײַן שפּילן האָט אָפּט מאָל אַרויסגערופֿן אַפּלויזן, בײַם אָפֿענעם פֿאָרהאַנג.

מײַן יאַנקל האַלט זיך ווי אַ מענטש. ער זיצט בײַם טומבאַנק און שנײַדט דעם טאַבאַק און וואַרט אויפֿן שטופּ מיטן שטעקעלע. דער רעפּליק איז געקומען, איך גיב אים דעם שטויס און מײַן יאַנקל הייבט אָן צו דערלאַנגען דעם „יאָ, געוויס, אַוודאי" אָן אויפֿהער. בולאָוו ווינקט צו אים ער זאָל אויפֿהערן, אָבער ער האַלט אין איין זאָגן: „יאָ, געוויס, אַוודאי", „יאָ, געוויס, אַוודאי". דער עולם לאַכט און ער הערט ניט אויף. וואָס איז געשען? דאָס שטעקעלע האָט זיך פֿאַרטשעפּעט אינעם לעכל פֿון דער דעקאָראַציע און ווען כ׳רײַס עס אַרויס מיט כוח וואָלט איך זיכער מיטגעריסן אַ שטיק דעקאָראַציע. האָב איך געפּרוּווט פּאַמעלעך אַרויסנעמען דאָס שטעקעלע, אָבער ער, פֿילנדיק דאָס שטעקעלע האָט געהאַלטן אין איין זאָגן דעם „יאָ, געוויס, אַוודאי", ביז מיר איז געלונגען אַרויסצוקריגן דאָס שטעקעלע. דעמאָלט האָט ער צוריק אײַנגענומען ס׳שטומעניש.

בולאָוו האָט מיט זײַן קינסטלערישן שפּילן פֿאַרדעקט די אומאַנגענעם - געשאַפֿענע לאַגע, גלײַך ס׳וואָלט געווען נאַטירלעך לויטן טעקסט פֿון דער פּיעסע. כ׳האָב באַלד פֿאַריכט אַלץ, ווי ס׳קער צו זײַן, ס׳זאָל זיך חלילה מער נישט איבערחזרן די סצענע און די פֿאָרשטעלונג איז געגאַנגען נאָרמאַל ווי בולאָוו האָט זי געשטעלט. בײַם עולם ווי בײַ דער קריטיק האָט די פּיעסע שטאַרק

אויסגענומען. מ׳האָט געשריבן וועגן דער פֿאָרשטעלונג מיט גרויס באַגײַסטערונג.

מיר אַלע האָבן באַגריסט דעם טויבן יאַנקל ווײַל ער איז באמת געווען עכט און גוט אין זײַן ראָלע, ווי בולאָוו האָט עס פֿאָרויסגעזען. זײַן אַמאָליקער טאַלאַנט און זײַן איצטיקער אויסזען האָט אים צוגעהאָלפֿן צו זײַן סוקצעס מיט וועלכן ער איז אַרומגעגאַנגען און זיך גערימט ווי דער בעסטער אויספֿירער פֿון דער ראָלע.

די פּיעסע „דער קיביצער״ איז געשפּילט געוואָרן אין אייניקע שטעט פֿון דרום־אַפֿריקע און אומעטום האָט זי געהאַט גרויסן מאָראַלישן און פֿינאַנציעלן דערפֿאָלג. די דירעקטאָרן גאָלדשטיין און פֿאַלקענשטיין האָבן זיך גוט אָנגעוואַרעמט לעבן בולאָוון.

נישט געקוקט אויף דעם וואָס אין דרום־אַפֿריקע איז פֿאַרווערט זונטיק צו שפּילן טעאַטער, אַפֿילו נישט קיין קינאָ, פּונקט אַזוי ווי אין ענגלאַנד, האָט בולאָוו באַקומען די דערלויבעניש אויפֿצוטרעטן זונטיק אין אַ קאָנצערט. ס׳איז גענומען געוואָרן דער גרעסטער טעאַטער פֿון יאָהאַנעסבורג פֿאַרן זונטיקדיקן קאָנצערט, און בולאָוו אַליין האָט אויסגעפֿירט דעם פּראָגראַם מיט זײַנע וווּנדערלעכע קליינקונסט־נומערן, וואָס זענען אויפֿגענומען געוואָרן מיט רוישיקע אַפּלאָדיסמענטן פֿון באַוווּנדערונג. בולאָווס קאָנצערט איז דעם יאַנקל שפּילער גוט אַרײַן אין זכרון, ווײַל אַזוי שנעל ווי בולאָוו האָט אויפֿן טעלעגראַפֿישן רוף פֿון האָליוווּד געמוזט תיכּף פֿאַרלאָזן דרום־אַפֿריקע, האָבן זיך באַלד באַוויזן אין די גאַסן פֿון יאָהאַנעסבורג און קייפּטאָן ריזיקע פּלאַקאַטן אַז דער באַרימטער סטאַר פֿון „יאָ, געווים, אַוודאי״ וועט אויפֿטרעטן אין שטאָטישן טעאַטער פֿון מיוזענבערג אין אַ גרויסן קאָנצערט אויסגעפֿירט פֿון אים אַליין.

אַ דאַנק בולאָוון האָט אויפֿגעלעבט אַ פֿאַרלאָשענער סטאַר, נו, יאָ, געווים, אַוודאי!

קאַפּיטל פיר און פערציק

מאָריס שוואַרצס מאָדנע דרכים

עטלעכע און דרײַסיק יאָר האָט אין ניו־יאָרק עקסיסטירט דאָס קונסט־טעאַטער פון מאָריס שוואַרץ, וואָס האָט פאַרשאַפט כבוד אי דעם לאַנגיאָריקן דירעקטאָר־קינסטלער אי דעם צפון־אַמעריקאַנער ישוב וואָס איז געווען שטאָלץ מיט אָט דער קונסט־פּאָזיציע און דערגרייכונג — אײנציק אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

ס׳האָבן זיך אָבער אָנגערוקט שווערע קריזיס־יאָרן און מאָריס שוואַרץ האָט מער נישט געקענט אויסהאַלטן די שווערע פינאַנציעלע לאַסט וואָס איז אויסגעטראָגן געוואָרן אויף די פּלייצעס פון אים אַליין.

זייער טרעפלעך זענען געווען די ווערטער וואָס מאָריס שוואַרץ האָט געזאָגט שלמה מיכאָעלסן בעת דער מאָסקווער יידישער מלוכה־טעאַטער האָט גאַסטראָלירט אין צפון־אַמעריקע:

— ס׳איז זייער לײַכט צו זײַן אַ מיכאָעלס אין מאָסקווע, ס׳איז אָבער זייער שווער צו זײַן אַ מאָריס שוואַרץ אין ניו־יאָרק.

מיטן דאָזיקן זאָג האָט ער געמיינט, אַז דאָס יידישע טעאַטער אין מאָסקווע ווערט אויסגעהאַלטן פון דער רעגירונג מיט אַלץ און אַלעם נייטיקן און ער, מאָריס שוואַרץ דאַרף זיך מאַטערן, שאַפן די געהעריקע מיטלען אַז דאָס ניו־יאָרקער יידישע קונסט־טעאַטער זאָל קאָנען עקסיסטירן. ער דאַרף זיך אַליין ברעכן דעם קאָפּ, זוכן ווי אַזוי צו דעקן דעם דעפיציט פון זײַן טעאַטער. צוליב דעם איז ער געווען געצוווּנגען אַרומצופאָרן אין לאַנד און אין אויסלאַנד מיט קאָנצערטן. אָפט פאָרן שפּילן טעאַטער אין בוענאָס־אײַרעס, מאָנטעווידעאָ און אין בראַזיל. לײדער אָבער, בײַ אַלע זײַנע גרויסע סוקצעסן, האָט ער מיט די פאַרדינסטן נישט געקאָנט דעקן די ריי־

אויפן פייערלעכן קבלת־פנים פונעם אַקטיאָר־פאַראיין לכבוד מאָריס שוואַרץ צו זיינע גאַסט־שפּילן אין בוענאָס־איירעס; סיזטייען פון רעכטס צו לינקס: בנציון בערדיטשעווסקי, משה קנאַפּהייס, ווילי גאָלדשטיין, יעקב פּאַלאַטיצקי, יעקב באָטאָשאַנסקי, אַהרן יורקעוויטש, נחמיה צוקער, מאַקס קלאָס, שלמה פּריזאַמענט, דוד לעדערמאַן, הערמאַן יאָסאָווסקי, מאַרק טורקאָוו, י. ל. גרוזמאַן; זיצן פון רעכטס צו לינקס: שלמה צוקער, מאַדאַם שוואַרץ, מאָריס שוואַרץ און פייגעלע שוואַרץ

זיקע אויסגאַבעס, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיטן אויסהאַלטן דעם קונסט-טעאַטער. איבער הויפּט די לעצטע יאָרן איז דער גע־ראַנגל פאַרן דערהאַלטן די ייִדישע קולטור-פּאָזיציע געווען אין לשער און מאָרים שוואַרץ האָט געמוזט אויפגעבן דאָס ווײַטערדיקע אָנגיין מיטן טעאַטער.

די דאָזיקע דראַמאַטישע וועבדונג איז געווען אַ ווייטיקלעכער מאָראַלישער קלאַפּ פאַר מאָרים שוואַרצן. די ייִדן אין די פּאַראיי־ניקטע שטאַטן — דער גרויסער פּאָטענציעלער שטיץ-כוח פאַרן אַנטוויקל פון דער ייִדישער קולטור-שעפערישקייט — האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין צו גרויסע חכמה מיט זייער גלײַכגילטיקן צוקוקן זיך און דערלאָזן צום אונטערגיין פונעם קונסט-טעמפּל, פונעם ייִדי־שן קונסט-טעאַטער וואָס האָט אין פאַרלויף פון איבער דרײַסיק יאָר באַשײַנט דאָס ייִדישע קולטור-לעבן אין נאָרד-אַמעריקע — אַ ספינקס, אַ רעטעניש נישט צום באַשיידן.

נאָך דעם, ווי דער ייִדישער קונסט-טעאַטער האָט פאַרלוירן זײַן לעבן אינעם שטיינערנעם ניו-יאָרק, איז יעדער מאָל, ווען מאָ־רים שוואַרץ איז געקומען קיין בוענאָס-אײַרעס שפּילן טעאַטער, האָבן מיר, די פאָרשטייער פונעם ייִדישן אַקטיאָרן-פאַראיין, גערעדט מיט אים, אַז דער קונסט-טעאַטער דאַרף אויפגעלעבט ווערן אין בוענאָס-אײַרעס. מיר האָבן אים באַוויזן אַז דער אַרגענטינער ישוב נייטיקט זיך און איז בכוח אויפצוהאַלטן אַ בעסער ייִדיש טעאַטער. דאָס ייִדישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין אַרגענטינע איז אין פולן בלי און שטעלט מיט זיך פאָר אַ כוח, וואָס קאָן אויסטראָגן אויף זײַנע פּלייצעס אַזאַ קולטור-אינסטיטוציע, ווי ס׳איז דאָס קונסט־טעאַטער, וואָס וועט אַרײַנברענגען אַן אויפלעב אין ישוב און וועט אַליין אויך באַקומען אַ רוח-חיים, ווי אין זײַנע גלאָררײַכע יאָרן אין ניו-יאָרק.

מיר האָבן אים צוגעזאָגט, אַז דער אַקטיאָרן-פאַראיין וועט העלפן מיט אַלץ וואָס איז נייטיק.

מאָרים שוואַרץ האָט זיך סוף-כל-סוף צוגעהערט צו אונדזערע רייד. ער האָט אָנגעהויבן שמועסן מיט היגע פאָרשטייער פונעם קולטור-געזעלשאַפטלעכן ייִדישן לעבן און אויך מיט פאַרמעגלעכע ייִדן. באַוווּסט פון זייער סימפּאַטיע און הילפגרייטקייט לטובת דעם

סצענע פון מאָריס שוואַרצס אויפפירונג פון שלום אַשס „קידוש השם" אין טעאַטער „אַרכענטינאָ"; פון רעכטס צו לינקס: קלאַרע גאָלדשטיין, מרים לערער, מאָריס שוואַרץ און מאַקס קלאָס; אונטן רעכטס: יאָסעלע סערכיאָ

בעסערן ייִדישן טעאַטער, און פֿון אַלעמען האָט ער באַקומען דעם פּאָזיציע צוזאָג, דעם יאָ. בוענאָס-אײַרעס נייטיקט זיך טאַקע אין זײַן קונסט-טעאַטער. ער וועט קריגן די ברייטסטע מיטהילף פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿטלעכקייט. אויך האָט אויף אים געווירקט ווילי גאָלדשטיין, וואָס האָט אים צוגעזאָגט צו זײַן דער געשעפֿטפֿירער, דער אַדמיניסטראַטאָר פֿון טעאַטער.

מאָרים שוואַרץ האָט זיך ענדלעך דעצידירט און געשלאָסן אַ קאָנטראַקט מיטן טעאַטער „אַרגענטינאָ” אין סאַמע צענטער. אַ שיין אויסגעשטאַט טעאַטער, ווי ס׳איז אַ מחיה צו פֿאַרברענגען אַן אָוונט, ס׳הייסט אויך די אויסערלעכע זײַט איז עסטעטיש און במילא בכבודיק, ווי ס׳פּאַסט פֿאַר אַ מאָרים שוואַרץ-טעאַטער און זײַנע קינסטלעריש-מאָנומענטאַלע אויפֿפֿירונגען.

דאָס איז געווען אין יאָר 1957. ס׳איז אַנגאַזשירט געוואָרן אַ גרויסע טרופּע וואָס איז באַשטאַנען פֿון אויסגעצייכנטע שוישפּילערס מיט קאָנטראַקטן אויף זעקס חדשים.

מענער: אַהרן אַלעקסאַנדראָוו, אַלבערטאָ אָרטיז, לעאָן ברעסט, בערנאַרדאָ זויער, דוד לעדערמאַן, נפתלי לעוו, לעאָניד סאָקאָלאָוו, מאָרים סענד יעקב קורלענדער מאַקס קלאָס, מנחם-מענדל שוואַרץ, ישראל שענקער.

פֿרויען: בעלאַ אייז, קלאַראַ גאָלדשטיין, צפּורה וואַלדמאַן, מרים לערער, גאָלדע פֿלאַמי, אסתּר פּערעלמאַן, פֿייגעלע שוואַרץ.

בינע-מײַסטער: שלמה צוקער, אָרקעסטער אונטער דער לייטונג פֿונעם מײַסטער-פּיאַניסט: סימאָן טענאָווסקי, און אַ באַלעט פֿון צוועלף פּערזאָן, זעקס מיידלעך און זעקס בחורים.

די ערשטע פּיעסע, וואָס איז באַשטימט געוואָרן אויפֿצופֿירן איז געווען „יאָסעלע סאָלאָוויי” פֿון שלום-עליכם, באַאַרבעט פֿון מאָרים שוואַרץ. מ׳האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן ברענגען אַן אַקטיאָר פֿון אויסלאַנד פֿאַר דער ראָלע פֿון יאָסעלע סאָלאָוויי, וואָס ס׳איז פֿאַרבונדן מיט שוועריקייטן און ס׳וועט דאַרפֿן פֿאַרנעמען איבעריקע צײַט, אַ לאַנג וואַרטעניש. דער קינסטלער שוואַרץ האָט אָבער אינעם יונגן טאַלאַנטפֿולן שוישפּילער און זינגער מאָרים סענד געפֿונען דעם פּאַסיקן פֿאַרקערפּערער פֿון דער קאָמפּליצירטער ראָלע.

פרעמיערע פון שלום־עליכמס „יאָסעלע סאָלאָוויי“ אין טעאַטער „אַרכענטי־נאָ“ אין דער אויפפירונג פון מאָריס שוואַרץ; פון לינקס צו רעכטס: מאַקס קלאָס, דוד לעדערמאַן, מרים לערער, יעקב קורלענדער, גאָלדע פלאַמי, מאָריס סענד, מאָריס שוואַרץ, פייגעלע שוואַרץ, אַהרן אַלעקסאַנדראָוו, אסתר פערל־מאַן, לעאָניד סאָקאָלאָוו, קלאַראַ גאָלדשטיין, בערנאַרדאָ סאַוער, מנחם־מענדל שוואַרץ, אַלבערטאָ אָרטיז, נפתלי לעוו

אַלע שוועריקייטן זענען מיט אַ מאָל אָפּגעפאַלן און דער וועג צו דער אויפפירונג איז געווען פריַי.

דער סוקצעס פון „יאַסעלע סאָלאָוויי", וואָס איז געווען אַ זעלטן שיינער קינסטלערישער ספּעקטאַקל, איז געווען סיַי מאַטעריעל סיַי מאָראַליש אויסערגעוויינטלעך גרויס. בכלל זענען אַלע אויפפירונגען געשטאַנען אויף אַ הויכן קינסטלערישן ניוואָ. אין פאַרלויף פונעם סעזאָן האָט שוואַרץ אויפגעפירט: שלום אַשס „קידוש־השם", שלום־עליכמס „בלאָנדזשענדיקע שטערנס" און אַהרן צייטלינס צוויי פּיעסן: „אסתרקע" און „כעלעמער חכמים".

דער דערפאָלג איז, ווי דערמאָנט, געווען ממש איבעראַשנדיק. דער עולם האָט געשטראָמט מאַסנוויַיז אין טעאַטער אַריַין. קיין בעסערס איז זיך גאָרנישט געווען פאַרצושטעלן. אַלע האָבן שוין געוווּסט אַז די הײם פון מאָרים שוואַרצס קונסט־טעאַטער איז בוענאָס־איַירעס.

פּלוצעם, בײַם ענדיקן דעם פינפטן חודש שפּילן, האָט שוואַרץ צונויפגערופן די טרופּע און דערקלערט, אַז צוליב אַ ריי וויכטיקע סיבות קען ער וויַיטער נישט אָנגיין מיטן טעאַטער. אמת טאַקע, דער זאַל איז שטענדיק אויסגעפילט. אויפן עולם איז זיך נישטאָ וואָס צו קלאָגן. די שטימונג אין גאַס איז אַ געהויבענע און מע מוז אויך מודה זיַין אַז די פּערספּעקטיוון פונעם טעאַטער אויף להבא זענען ביז גאָר אָפּטימיסטיש — דאָך ביַי אַלע גליקן איז אים נישט מעגלעך אויפצוהאַלטן, ווי מאָדנע ס'זאָל נישט אויסזען, די דערפאָלגרײַכע טעאַטער־אינסטיטוציע און ער מוז עס אויפגעבן שוין איצט, אין דער פּראָספּעריטי־צײַט ווען אַלץ גייט גוט, ביַים סאַמע בעסטן מוז ער זאָגן סטאָפּ. אָן צו פרעגן פאַרוואָס און פאַרוועון? אַזוי האָט ער באַשלאָסן און ער וועט זיַין באַשלוס נישט ענדערן.

מאָרים שוואַרץ, וויַיט פון ניו־יאָרק, איז געווען אַרומגעכאַפּט פון עפּעס אַן אומרו און אומזיכערקייט לגבי זיך אַליין. ער האָט זיך נישט געקאָנט געפינען קיין אָרט אינעם גרויסן בוענאָס־איַירעס. אין דער וואַרעמקייט און באַגײַסטערונג וואָס האָבן געשטראָמט צו אים פון אַלע זײַטן, האָט ער געפילט אַ קעלט און אַן עלנט. ער האָט געבענקט נאָך זיַין ניו־יאָרק. עפּעס האָט דאָך עס אים פאַרבונדן מיט גרויסע מעשים, אויפשטײַגן און דערפאָלגן ביַים יידישן

געזעגן־מסיבה פאַר מאָריס שוואַרץ אין אַקטיאָרן־פאַראיין; פון לינקס צו רעכטס: משה קנאַפּהייס, לעאָן פאָנד, פרוי שוואַרץ, מאָריס שוואַרץ, יעקב באָטאָשאַנסקי, מאַרק טורקאָוו, יוסף האָרן

טעאַטער פון אַ געשיכטלעכן באַטײַט און ווי קאָן מען זיך אָפּזאָגן פון אַט דעם אַלעם און אַלץ לאָזן ווי אויפן וואַסער? און דער באַ־שלום זײַנער איז געווען אַ פעסטער נישט צום אָפּווענדן.

ער האָט אַלעמען באַצאָלט פאַרן זעקסטן נישט געשפּילטן חודש, לויט ווי ס'איז געווען אין קאָנטראַקט צו שפּילן פולע זעקס חדשים. און נאָך אויך באַצאָלט אַלע אַנדערע אויסגאַבעס און מיט דעם האָט ער פאַרענדיקט מיטן קונסט־טעאַטער אין בוענאָס־אײַרעס.

מיר האָבן בײַ אים נישט געקאָנט דערגיין די ריכטיקע סיבה פון זײַן מאָדנער אויסטערלישער האַנדלונג וואָס האָט זיך אויף קיין פאַל נישט געלייגט אויפן שכל. און אפשר האָט ער אַליין אויך נישט געוווּסט די פאַקטישע סיבה וואָס איז זיכער געווען אַן אי־נערלעכע, אַ הינטער־באַוווּסטזיניקע, וואָס מע קאָן זיך נישט אָפּ־געבן קיין געניועם דין־וחשבון פאַר זיך גופא מכל־שכן נאָך פאַר אַנדערע.

אַפילו בײַ זײַן געזעגענען זיך מיט אונדז אינעם פול גע־פאַקטן סאַלאָן פון יידישן אַקטיאָרן־פאַראיין אויף דער פײַ־ערלעכער מסיבה, האָט מען זיך פון אים נישט געקאָנט דערוויסן די אמתע סיבה, צי סיבות, וואָס האָבן אים געשטויסן צו האַנדלען אַזוי ענערגיש, און דעפיניטיוו אויפגעבן דאָס טעאַטער וואָס האָט פולע פינף חדשים געשפּילט מיט גרויס סוקצעס.

עד־היום איז עס פאַר אונדז, שוישפּילערס, געבליבן אַ רעטע־ניש, אומפאַרשטענדלעך מאָריס שוואַרצס דעמאָלטיקע צוגעאײַלטע האַנדלונג. און כאָטש ער האָט דעמאָלט אַזוי גיך פאַרענדיקט מיטן קונסט־טעאַטער, האָט ער אָבער נישט פאַרענדיקט מיט בוענאָס־אײַרעס. נישט געקוקט אויף זײַן אַרומגעכאַפּטן, פלאַטערנדיקן, אומ־געזעגענעם פּחד פאַר עפּעס גורלדיקס און פאַטאַלס וואָס קאָן צו אים קומען אומגעריכט, נישט צו וויסן פון וואַנען, איז ער פון דעסט־וועגן נאָך דעם ווידער געקומען קיין בוענאָס־אײַרעס, ווו ער האָט ווײַטער געשפּילט יידיש טעאַטער מיטן זעלביקן דערפאָלג ווי אַלע מאָל און ווי שטענדיק. און גיי, דערגיי דעם זינען פון די מאָדנע אומדערקלערלעכע און אומפאַרשטענדלעכע באַהעמישע דרכים פון אַ סטאַבילן און סאָלידן בינע־קינסטלער פון אַ וועלטפאַרנעם ווי ס'איז עס געווען דער גרויסער מאָרים שוואַרץ.

קאַפּיטל פינף און פערציק

ר ע פּ ע ר ט ו אַ ר א ו ן ס ט אַ ר

יעדער מאָל, ווען מאָרים שוואַרץ איז געקומען גאַסטראָלירן אין בוענאָס־אײַרעס, האָב איך שטענדיק מיט אים געשפּילט, כמעט אַלע מאָל בין איך געווען באַטייליקט אין זײַן טרופּע און כ׳האָב אַנטיילגענומען אין די אומפאַרגעסלעכע מאָנומענטאַלע אויפפירונגען זײַנע אין טעאַטער „עקסצעלסיאָר" און אין „סאָלעיל", סײַ אונטער דער דירעקציע פון שטראַמער־נאַרעפּקין־פעלדבוים, סײַ אונטער דער דירעקציע פון ווילי גאָלדשטיין און מרים לערער אין טעאַטער „מיטרע".

ווען מאָרים שוואַרץ האָט פאַרענדיקט דעם דערפאָלגרײַכן סעזאָן אין „סאָלעיל", האָט ער מיך גערופן צו זיך אין האָטעל אַרײַן און געזאָגט, היות ווי ער קאָן נישט דורכקומען מיט די דירעקטאָרן פון „סאָלעיל"־טעאַטער וועגן די גאַסטראָלן אין בראַזיל, פּאָרט ער צו דער דאָרטיקער חברים־טרופּע, וואָס האָט זיך ספּעציעל געשאַפן צוליבן דאָזיקן צוועק, אונטער דער אָנפירונג פון סימאָן בוכאַלסקי און מיכאַל מיכאַלאָוויטש. אָבער מיך און אַנדזשע ראַפּעל, פּלאַווינאַ און סאַשע ראָזענטאַל — אַנגאַזשירט ער אויף גאַזשע. און ער האָט מיר באמת אָנגעבאָטן אַ גרויסע גאַזשע.

מיר זענען צום ערשטן מאָל געפאָרן קיין בראַזיל מיט די דרײַ גרויסע אויפפירונגען פון י. י. זינגער: „יאָשע קאַלב", „ברידער אַשכנזי" און „משפּחה קאַרנאָווסקי" דער מאָראַלישער סוקצעס איז געווען פּונקט אַזוי גרויס ווי דער קאָלאָסאַלער פאַנטאַסטישער פּינאַנציעלער דערפאָלג — אין־לשער, נישט געקוקט אויף דעם וואָס די טראָפּיקאַלישע היצן זענען געווען אומגעהייער אַזוי אין סאַן פּאַולאָ ווי אין ריאָ דע זשאַנייראָ.

אין גאַנצן צופעליק, נישט אויסן זײַענדיק גאָרנישט האָט זיך איינע פון די אַקטריסעס אַרויסגעכאַפּט אַז נאָר אַ דאַנק די גרויסע אויפפירונגען איז דער פינאַנציעלער דערפאָלג אַזוי גרויס וואָס ס׳איז זיך גאָרנישט פאַרצושטעלן. פּונקט האָט עס מאָרים שוואַרץ דער־הערט:

— הייסט עס — האָט ער געגעבן אַ זאָג — אַז איך אַליין מיין גאָרנישט, נאָר די פּיעסן, אויב אַזוי, חברים, גייט דעם נאָענטסטן שבת „גאָט, מענטש און טײַוול״.

— מיסטער שוואַרץ — האָב איך זיך אָנגערופן — ערשט פאַ־ריקן זומער האָב איך דאָ געשפּילט די פּיעסע מיט יעקב בן־עמי און ס׳איז געווען אַ גרויסער דערפאָלג.

— איז דאָך גוט — זאָגט שוואַרץ — אַז ס׳איז געווען בײַ בן־עמי אַ דערפאָלג, וועט בײַ מיר, מערצעשעם, אויך זײַן אַ דערפאָלג.

די חברים האָבן אים געפּרוּווט אָפּצורעדן פון דעם, אָבער ער האָט זיך געהאַלטן בײַ זײַנס: שבת ווערט געשפּילט „גאָט, מענטש און טײַוול״. און איך האָב געטראַכט בײַ זיך אַז ס׳זאָל זיך נאָר נישט איבערחזרן קיין צווייט אַפריקע מיט „שיילאָק און זײַן טאָכטער״.

שוואַרץ האָט מיר געגעבן די ראָלע פון הערשעלע דובראָוונער. ס׳איז געווען דינסטיק. פרעג איך אים:

— ווי מיינט איר, איר גלייבט אַז ס׳איז מעגלעך פון דינסטיק ביז שבת זיך אויסצולערנען אַזאַ גרויסע ראָלע, ווי הערשעלע דוב־ראָוונער? כ׳האָב זי דאָך קיין מאָל נישט געשפּילט. כ׳פלעג שפּילן מאָטעלע, כאַצקל דראַכמע, אָבער נישט הערשעלע.

— איך קען זיך אויף אײַך פאַרלאָזן, איר האָט אַ גוט קעפּעלע.

— אָבער מיסטער שוואַרץ, איך דאַרף דאָך קענען אײַער ראָלע אויך, איר שפּילט דאָך דעם טײַוול.

— פאַרוואָס דאַרפט איר קענען מײַן ראָלע?

— צוליב צוויי טעמים. ערשטנס, צו זײַן זיכער אין מײַן ראָלע, מוז איך קענען די ראָלע פונעם פּאַרטנער, און צווייטנס, טרעפט זיך אָפט אַז מע דאַרף אַ מאָל אויך אונטערכאַפּן דעם פּאַרטנער מיט אַ וואָרט, ס׳זאָל זיך אַזוי נישט טרעפן ווי ס׳טרעפט זיך. אַפילו איר קענט אויך פאַרגעסן אַ וואָרט.

סצענע פון מאָריס שוואַרצס אינסעניזאַציע „הערשעלע אָסטראָפּאָליער", אויפגעפירט אין טעאַטער „מיטרע"; פון רעכטס צו לינקס: מאָריס שוואַרץ, הערמאַן קאָסאָווסקי און מאַקס קלאָס

— רעדט נישט קיין נאַרישקייטן. איך קען די גאַנצע פּיעסע אויסנווייניק.

מײַן אַמביציע איז געווען גרויס צו שפּילן הערשעלע דובּ־ראָוונער מיטן גרויסן מאָרים שוואַרץ. און כ'האָב די ראָלע אויס־געלערנט פּערפעקט אין איין טאָג.

אין דער צײַט, ווען ס'זענען אָנגעגאַנגען די פּראָבעס איז דער כאַראַקטער־אַקטיאָר, ישכר האַנטפוס אַרומגעגאַנגען און שטיל גע־ברומט:

— אומזיסט די אַרבעט... ס'וועט נישט קומען קיין לעבעדיקער מענטש...

ס'איז באמת געווען וואָס מורא צו האָבן. סך־הכל איז דאָך ערשט דעם פאַרגאַנגענעם זומער געשפּילט געוואָרן די פּיעסע און זי איז נאָך בײַ אַלעמען פריש אין זכרון. איז עס טאַקע ריזיקאַליש צו שטעלן אַזאַ פּיעסע, באשר־בכן עפּעס דאָרט אַן אַקטריסע האָט זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ נאַרישקייט. מאָרים שוואַרצן קאָן מען אָבער נישט איבערשפּאַרן. און געשפּאַנטע האָבן אַלע געוואַרט אויף די רעזולטאַטן.

און די רעזולטאַטן זענען געווען אומדערוואַרטע. גלײַך ווי ס'האָט זיך באַוויזן דער ערשטער אַנאָנס איז געוואָרן אַ גרויסער נאָכפרעג אויף בילעטן. פרײַטיק און שבת איז געווען אַן אויסכאַפּעניש. און אַ שטיק צײַט פאַר דער פאָרשטעלונג זענען שוין אַלע בילעטן גע־ווען אויספאַרקויפט. ס'האָט געמוזט קומען פּאָליציי צו האַלטן אָר־דענונג. ס'איז געווען אַ שטופּעניש און אַ געשפּאַר, ווי ס'וואָלט אַלע־מען אַרומגעכאַפּט אַ פּסיכאָז. בײַם אויפהייבן דעם פאָרהאַנג האָט זיך געהערט אַ שטאַרקער גערודער און געטומל. די פּאָליציי האָט געמאָלדן אַז די מענטשן האָבן זיך אויף כוח אַרײַנגעריסן אין טעאַ־טער. מ'האָט געהאָנגען ממש אויף די ווענט.

ערב זײַן אויפטריט איז מאָרים שוואַרץ אַרומגעגאַנגען אַ שטאַרק עמאָציאָנירטער. מיט אָנגעשפּאַנטע נערוון, מ'האָט נישט געקאָנט צו אים רעדן.

ווען דער טײַוול, אַריעל מזיק (מאָרים שוואַרץ) באַווײַזט זיך אויף דער סצענע, בײַם שײַן פונעם ראַמפּע־ליכט, ווערט דאָס ליכט פון דער בינע אויסגעלאָשן, אַלע צינדן אָן שוועבעלעך און מע דער־

זעט דאָס פּנים פֿון אַריִעל מזיק. אַלע װערן דערשראָקן און ער דאַרף אָנהײבן רעדן. סײַ פֿון עמאָציע, סײַ פֿון דעם, װאָס מאָרים שװאַרץ האָט באַמערקט אַז דער רעפּלעקטאָר, װאָס ער האָט געהאַט אָנגעשטעלט אויף זיך, איז נישט געפֿאַלן אויפֿן ריכטיקן אָרט — איז ער געבליבן שטום און האָט נישט געקאָנט אַרויסרעדן קײן װאָרט.

מיר אַלע אויף דער בינע האָבן זיך דערשראָקן פֿאַר זײַן שטילשװײַגן. ערשט װען כ'האָב זיך מיט שאַרפֿע בליקן באַגעגנט מיט אים און שטיל מיט אַ פֿליסטער דערמאָנט דאָס ערשטע װאָרט, איז ער געקומען צו זיך און האָט אָנגעהויבן שפּילן זײַן ראָלע, די ראָלע פֿון אַריִעל מזיק, אַזוי, אַז ער האָט אונדז שױשפּילערס און דעם עולם אין זאַל ממש איבערגעראַשט, טאַקע נאָר װי מאָרים שװאַרץ איז געװען בכוח — צו באַגײַסטערן דעם צושױער ביז עקסטאַז.

נאָך דער פֿאָרשטעלונג, װאָס האָט אַרויסגערופֿן אומאויפֿהעריקע אַפּלױזן װאָס האָבן נאָך אַלעמען געקלונגען אין די אויערן, האָט מאָרים שװאַרץ געזאָגט:

— איר זעט, חברים, איך האָב ספּעציעל געשטעלט אַן אָפּגעשפּילטע פּיעסע כּדי אײַך אַרויסצונעמען פֿון אַ טעות, אײַך צו װײַזן דעם כּוח פֿון מאָרים שװאַרץ.

יאָ, ער האָט פֿאַרמאָגט דעם גרויסן קינסטלערישן כּוח פֿון קאָנען איבערצײַגן און מאַכן גלויבן דעם צושױער אין אַלץ װאָס ס'קומט פֿאָר אויף דער בינע און אין די רײד װאָס װערן אַרויסגעבראַכט בולט און קלאָר — איבערצײַגעװדיק, און דאָס איז דער כּוח פֿון טעאַטער.

מאָרים שװאַרץ האָט מיך געבעטן, כ'זאָל אים באַגלייטן צום האָטעל און אויפֿן װעג האָט ער מיר געזאָגט:

פֿרײַנד קלאָס, איך דריק אײַך אויס מײַן אָנערקענונג, נישט אַזױ פֿאַרן קענען פּערפֿעקט די ראָלע — אײַער גוטער זכּרון איז נישט פֿאַר מיר קײן נײַעס — נאָר פֿאַרן שפּילן דעם ערשטן טײל פֿון דער ראָלע. לויט אײַער אויסזען בין איך געװען זיכער, אַז אין צװייטן טײל, אַלס הערשעלע דער גביר דער תּקיף, װעט איר זײַן אויסגעצײכנט, אָבער אין ערשטן טײל בעת איר דאַרפֿט פֿאָרשטעלן הערשעלען, דעם אײדעלן, צאַרטן, גאָטפֿאָרכטיקן — אַז איר זאָלט

קענען אַרויסברענגען דעם טיפֿ מיט אַלע ניואַנסן אַפילו מיטן אוים־זען — אין דעם האָב איך געצווייפֿלט... איר האָט מיך באמת אי־בערגעראַשט.

אַגב, האָב איך צו מאָרגנס נאָך דער פֿאָרשטעלונג באַקומען פֿון אַ היטלמאַכער אַ ספּעציעל געמאַכט קאַפּעלע אין אָנערקענונג פֿאַר מיין שפּילן הערשעלע דובראָוונער.

מאָרים שוואַרץ האָט אויך שטאַרק אויסגעלויבט די טרופּע וואָס האָט באַוויזן מיט געציילטע פּראָבעס אין עטלעכע טעג צו שפּילן אַזאַ גענוג קאָמפּליצירטע פּיעסע ווי „גאָט, מענטש און טײַוול״.

קאַפּיטל זעקס און פערציק

אַ פאָרשטעלונג אָן אַ פּיעסע

איינער פון די גרעסטע רעזשיסערן אין דער וועלט, דער דײַ־טשער ייִד מאַקס ריינהאַרד, האָט געזאָגט, אַז דער בעסטער אַק־טיאָר איז דער ייִדישער. נישט האָבנדיק רעכט מיטגעמאַכט נישט קיין דראַמאַטישע און נישט קיין מוזיקאַלישע שולן — שפּילן זיי די ייִדישע אַקטיאָרן, און זינגען וווּנדערלעך מיט אַזוי פיל איבער־לעבונג און געפיל. דערצו איז יעדער פון זיי בכוח צו שפּילן אַלע ראָלן, ווײַל זיי זענען — האָט ער צוגעגעבן — געבוירענע טאַלאַנ־טן און זייער שפּילן איז אוממיטלבאַר. דערפאַר קען קיינער נישט באַווײַזן זיך אויסצוגלײַכן מיט זיי אין דער איבערצײַגעוודיקייט פון זייער שפּילן, דאָס וואָס זיי קענען איז נישט מסוגל קיין אַנ־דערער אַרויסצוברענגען.

אין „עקסצעלסיאָר־טעאַטער האָט אַ מאָל גאַסטראָלירט אַ באַקאַנטער סענסאַציע־שוישפּילער, דזשעק בערלין, וואָס האָט גע־שפּילט אַ ראָלע פון אַ פּראָטאַגאָניסט אָן פּיס. און דער עולם איז געלאָפן אויפן בייזן וווּנדער זען ווי אַזוי ער גיט זיך אַן עצה מיט דער ראָלע. פאַרשטייט זיך, אַז די געשעפטן זענען געווען גאָלדענע. און ער האָט געמאַכט אַ סך געלט.

מיט אַ סעזאָן שפּעטער האָט אים אַדאָלף מידע געבראַכט אין „מיטרע"־טעאַטער. און ער האָט נישט געהאַט קיין איבעריקן נחת פון אים. וואָס ער האָט געשפּילט האָט נישט געטויגט.

ער איז געקומען, דער דזשעק בערלין, מיט זײַנס אַ פּיעסע, וואָס ער האָט אַליין אָנגעשריבן: „טשיקאַגער גאַסן".

די טרופּע, וואָס איז געווען אַנגאַזשירט מיט אים, האָט גע־מאַכט פּראָבעס, מ'האָט אַוועקגעגעבן צײַט, אַרײַנגעלייגט מי און

אָנשטרענג און אויפגעפירט דאָס ספּעקטאַקל וואָס איז געשפּילט געוואָרן בלויז צוויי מאָל.

אויפן דריטן טאָג איז די פאָרשטעלונג געווען אָפּגעקויפט אויף אַ בענעפיט פאַר אַן אינסטיטוציע. דער דירעקטאָר מידע איז דער־וויַיל געפאָרן קיין מאַנטעווידעאָ אָפּוואַרטן די נעלי קעסמאַן. מיר זענען געבליבן אַליין. דער זייגער איז שוין געווען צען.. דאָס טעאַ־טער איז געווען פול און דזשעק בערלין וויַיזט זיך נישט. אַלע זענען מיר געוואָרן נערוועז און אומרויִק. שוין אַ פערטל נאָך צען אַזייגער און בערלין איז נאָך אַלץ נישטאָ.. וווּ איז ער פאַרפאַלן געוואָרן, דער גרויסער סטאַר?

אויך דער עולם איז שוין אומגעדולדיק. מע פּאַטשט און מע טופּעט מיט די פיס, מע זאָל שוין אָנהייבן. מ׳איז געלאָפן זיך פאַר־שטענדיקן דורכן טעלעפאָן מיטן האָטעל וווּ בערלין איז איַינגע־שטאַנען, געוואָר ווערן, אפשר ווייסן זיי וווּ ער געפינט זיך. פינצ־טער איז אונדז אַלעמען געוואָרן ווען מיר האָבן געהערט דעם ענט־פער, אַז דזשעק בערלין איז נאָך אין דער פרי אָפּגעפאָרן צוריק קיין ניו־יאָרק.

מ׳האָט זיך געלאָזט צו זיַין קאַמאַרין, אים אויפגעריסן און געפינען דאָרט דעם פאַרוק מיטן אַלטן צעריסענעם אָנצוג, וואָס ער איז אויפגעטרעטן אין אים, ווי ס׳פאָדערט די פּיעסע, וואָס הייבט זיך אָן מיט דעם ווי מע געפינט אַן אַלטן פאַרחלשטן מאַן, מע דער־מינטערט אים און ער דערציילט זיַין לעבן־געשיכטע, וואָס מיט אים איז אַלץ פאָרגעקומען ביז ער איז געקומען צום דאָזיקן שטאַנד.

מע זוכט די פּיעסע אין אַלע ווינקעלעך. מע קערט איבער דעם קאַמאַרין און — אַ נעכטיקער טאָג. נישטאָ די פּיעסע. ער האָט זי מיטגענומען מיט זיך.

וואָס טוט מען זיך פאַר אַן עצה?

די טרופּע האָט באַשלאָסן דערציילן דעם עולם דעם גאַנצן אמת, אַזוי און אַזוי און היַינט ווערט נישט געשפּילט. רופט זיך אָן איינער פון דער טרופּע, דעמאָלט נאָך אַ יונגער אַקטיאָר:

— דאָס איז נישט קיין חכמה, איך האַלט נישט דערפון. איך וועל שפּילן זיַין ראָלע.

— סטייטש ווי אזוי? — שרייען אלע דו קענסט זי דען? ס'איז דאך ערשט צוויי מאל ווי מיר שפילן די פיעסע.

— און דאך וועל איך זי שפילן אט אזוי ווי ער אליין וואלט זי געווען געשפילט.

— און וואס וועט זיין מיט דיין ראלע?

— מיין ראלע וועט שפילן אן אקטיאר וואס איז פריי. דאס איז א קלייניקייט. נאר איין זאך — מע זאל ארויסגיין פארן עולם און דערקלערן אז מיט דזשעק בערלין האט געטראפן אן אקצידענט און ער ווערט פארטראטן פון אונדזערס אן אקטיאר, פון איינעם פון דער טרופע.

דער עולם האט אויפגענומען די ידיעה מיט באדויער, ווי זאכן וואס קאנען טרעפן אין לעבן, און האט חלילה נישט פראטעסטירט.

די פארשטעלונג אין דער פיעסע איז אדורך אט אזוי ווי מע וואלט זי געווען געשפילט מיט א סופליאר און מיט א פיעסע. דער סופליאר איז וואס אן אמת, געווען אויף זיין ארט, אבער פון וואס צו סופלירן האט ער נישט געהאט.

דער יונגער אקטיאר, וואס האט געוואגט זיך אונטערצונעמען צו פארטרעטן דעם אנטלאפענעם סטאר, דזשעק בערלין, איז געווען: מאקס קלאס, טאקע איך אליין, וואס האב דעמאלט געראטעוועט די פארשטעלונג. עד־היום בין איך באקאנט מיט מיין זכרון. איר געפינט עס אינעם בוך פון זיגמונט טורקאוו ווו ער שרייבט וועגן מיר, ווי וועגן א ספעציעלן פאל פון אן אקטיאר מיט א זעלטענעם זכרון, און אויך אין די מעמוארן פון דער אקטריסע בערטא געסטען.

און דאס ווייטערדיקע ווייסט אפשר קיינער נישט: א חוץ מיין גוטן זכרון ארבעט איך פלייסיק אויף מיין ראלע. איך לערן אומעטום און צו יעדער צייט, אויף אזוי ווייט בין איך אריינגעטון און פארנומען מיט א ראלע אז ביים שטודירן זי טרעפט אפט אז כ'באמערק נישט וועמען אין גאס צי אין קאפע און באגריס זיך נישט מיט אים, מיט חברים און פריינד, ווייל מיינע אלע חושים זענען פארנומען מיטן טראכטן וועגן דער ראלע וואס כ'דארף שפילן און זי אויסקנעטן אזוי ווי איך פארשטיי און זע זי ווי זי דארף אויסזען.

זינט איך שפיל טעאטער, שוין כמעט א האלבן יארהונדערט, בין איך נאך קיין מאל נישט ארויף אויף דער בינע אז כ'זאל נישט

קענען מײַן ראָלע פּערפעקט. און אַזוי וועל איך שוין פאַרבלײַבן ווי לאַנג מײַנע כוחות וועלן מיר דינען און מיר דערלויבן צו שפּילן ייִדיש טעאַטער, וואָס כ'האָב דערפאַר אַוועקגעגעבן מײַן לעבן.

ווי אַן אומדערשיטערלעכער אָפּטימיסט וויל איך גלייבן אַז ס'וועט נאָך צוריק קומען די גאָלדענע צײַט פאַרן ייִדישן טעאַטער, אַזאַ ווי זי איז עס געווען אַ מאָל — גרויס און פאַרכאַפּנדיק און וווּנדערלעך שיין. אַ טעאַטער — אַ טעמפּל, אַ פּאַלאַץ פון קונסט פון עכטער טעאַטער־קונסט ווי אין די אַמאָליקע גוטע צײַטן.

כ'וואָלט נאָר געוואָלט וויסן ווי לאַנג דאַרף אַזוי אָנהאַלטן דער שטילשטאַנד אַרום ייִדישן טעאַטער און צי דאַרף עס דען דויערן אַזוי לאַנג ביז איך וועל שוין דאָ מער נישט זײַן? צי קאָן נישט אָט דער שיינער חלום, דער הייסער ווּנטש פון זײַן מאַיעסטעט, דעם ייִדישן טעאַטער־עולם, מקוים ווערן שוין, נאָך אין אונדזערע טעג?

Este libro se terminó de imprimir el
día 8 de mayo de 1972 en los
Talleres Gráficos Stylos, de
Simón Eidelman, Luis S.
Peña 1309, Bs. As.
R. Argentina